

İLKER BAŞBUĞ

MUSTAFA KEMAL ANLATIYOR SAVAŞ ve BARİŞ

MUSTAFA KEMAL ANLATIYOR
SAVAŞ VE BARİŞ

İLKER BAŞBUĞ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

3.BASIM

İlker Başbuğ

1943 yılında Afyonkarahisar'da doğdu. 1962'de Kara Harp Okulu'ndan, 1963'te Piyade Okulu'ndan mezun oldu. 1971 yılına kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı çeşitli birliklerde Takım ve Bölük Komutanlığı yaptı. 1973'te Kara Harp Akademisi'ni kurmay subay olarak bitirdikten sonra Genelkurmay Plan Harekât Daire Başkanlığı'nda Karargâh Subaylığı, Kara Harp Akademisi Öğretim Üyeliği, Belçika/Brüksel'de NATO Uluslararası Askeri Karargâhında Cari İstihbarat Plan Subaylığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Başkanlığı Savunma Araştırma Şube Müdürlüğü ve 247. Piyade-Alay Komutanlığı görevlerini sürdürdü.

İngiltere Kara Harp Akademisi ve NATO Savunma Koleji'ni de bitiren Başbuğ, 1989'da Tuğgeneralliğe terfi etti. Bu rütbeyle Belçika/Mons'ta Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Karargâhında (SHAPE) Lojistik ve Altyapı Daire Başkanlığı ile 1. Zırhlı Tugay Komutanlığı görevlerinde bulundu. 1993'te Tümgeneralliğe terfi etti. Ardından Jandarma Asayiş Kolordu Komutan Yardımcılığı ve Belçika/Mons'ta Milli Askeri Temsil Heyeti (NMR) Başkanlığı görevlerinde bulundu. 1997'de Korgeneral olan Başbuğ, 2. Kolordu Komutanlığı ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreter Başyardımcılığı görevlerinde bulunduktan sonra 2002'de Orgeneralliğe terfi etti. Bu rütbeyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı Kurmay Başkanlığı, Genelkurmay 2. Başkanlığı, 1. Ordu Komutanlığı, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevlerinde bulundu. 2008-2010 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olan İlker Başbuğ, 30 Ağustos 2010'da da emekli oldu.

Başbuğ, TSK Üstün Cesaret ve Feragat Madalyası, TSK Üstün Hizmet Madalyası, TSK Şeref Madalyası, Pakistan İmtiyaz Nişanı, Gambiya Özel Şeref Madalyası, ABD Liyakat Madalyası, Arnavutluk Altın Kartal Madalyası ve Kore Cumhuriyeti Tongil Liyakat Madalyası sahibidir.

İlker Başbuğ'un *Terör Örgütlerinin Sonu* (2011), *20. Yüzyılın En Büyük Lideri Mustafa Kemal* (2012), *20. Yüzyılın En Büyük Lideri Atatürk* (2012), *Suçlamalara Karşı Gerçekler* (2013), *Nasıl Bir Türkiye* (2015), *Ermeni Suçlamaları ve Gerçekler* (2015), *Unutulan Ada Kıbrıs* (2016), *15 Temmuz Öncesi ve Sonrası* (2016), *Sorunlarla Yüzleşmek* (2017), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Güç Odaklarının Mücadelesi* (2018), *Ergenekon'dan Çıkış* (2019), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Güç Odaklarının Mücadelesi 1923-1961* (2019) ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Güç Odaklarının Mücadelesi 1961-1980* (2021) adlı kitapları vardır.

20. Yüzyılın En Büyük Lideri Mustafa Kemal ve *20. Yüzyılın En Büyük Lideri Atatürk* kitaplarından esinlenerek yazdığı *Mucize* adlı tiyatro oyunuyla 2017 yılında "İsmet Küntay-En İyi Oyun Yazarı" ödülünü almıştır.

Kırmızı Kedi Yayınevi: 1582
İnceleme: 158

Savaş ve Barış – Mustafa Kemal Anlatıyor
İlker Başbuğ

© İlker Başbuğ, 2022
© Kırmızı Kedi Yayınevi, 2022

Yayın Yönetmeni: Enis Batur
Yayıma Hazırlayan: Mehmet Ali Güller
Editör: Ali Berktaş
Son Okuma: Mustafa Çolak
Kapak Tasarımı: Umut Tezerer
Sayfa Tasarımı: Serap Bertay

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni alınmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, elektronik veya mekanik yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Birinci Basım: Mayıs 2022, İstanbul
Üçüncü Basım: Haziran 2022, İstanbul
ISBN: 978-625-418-100-9
Kırmızı Kedi Sertifika No: 40620

Baskı: Optimum Basım
Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51/1 34295
Küçükçekmece/İSTANBUL
T: 0212 463 71 25 Sertifika No: 41707

Kırmızı Kedi Yayınevi
kirmizikedi@kirmizikedi.com / www.kirmizikedi.com
facebook.com: kirmizikedi yayinevi / twitter.com: krmzikedikitap
instagram: kirmizikedi yayinevi
Ömer Avni Mah. Emektar Sok. No: 18 Gümüşsuyu 34427 İSTANBUL
T: 0212 244 89 82 F: 0212 244 09 48

İlker Başbuğ

SAVAŞ VE BARIŞ

Mustafa Kemal Anlatıyor

İçindekiler

Sunuş.....	7
Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na Girişi ve Mustafa Kemal.....	13
Çanakkale Savunmasında "Kaderin Seçtiği Kişi" Mustafa Kemal.....	36
Yorgun Savaşçı.....	79
1. Dünya Savaşı'nın Kaderini Tayin Eden Yıl: 1917	99
Kayzer Wilhelm, Veliaht Vahdeddin ve Mustafa Kemal Paşa Almanya Gezisi (15 Aralık 1917 – 4 Ocak 1918).....	124
Karlsbad'da Geçen Günlerim (30 Haziran 1918 – 28 Temmuz 1918) ..	141
1. Dünya Savaşı Sona Yaklaşırken Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan İntikamını Alıyor	158
İstanbul'da Altı Ay: Anadolu İhtilali'ne Giden Yolun Başlangıcı ...	188
Kurtuluşun Parolası: Ya İstiklal Ya Ölüm	225
Milli Teşkilatın Kalpgâhı: Büyük Millet Meclisi	258
Milli Hâkimiyete Dayalı Halk Hükümeti.....	277
Sakarya Meydan Muharebesi Öncesi.....	300
Büyük ve Kanlı Sakarya Meydan Muharebesi	319
Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1 Aralık 1921 Günü Yaptığı Tarihî Konuşma:.....	351
Tam Bağımsızlığa Giden Yolun Başlangıcı: Büyük Taarruz.....	375
Krokiler.....	433
Kaynakça.....	441

SUNUŞ

İnsan neden yazar? Bir kitap, yazarından daha uzun yaşadığı için mi? Kendisini ya da bir başkasını anlatmak için mi? Tarihe hizmet etmek için mi? Bireylerin bilinçli ve vicdanlı olmasına yardım etmek için mi?

Bunlar güzel ve haklı nedenler.

Bununla birlikte beni kitabı yazmaya zorlayan özel bir neden daha var:

Yetersizliklerin ve sıradanlığın her yerde sergilendiği ve kabul gördüğü bir dünyada, kendinizi yapayalnız bir halde bulurken, onu yazmanın sizi kurtarabileceğine inanmak.

Buna inandığım ve tek çıkar yolun da bu olabileceğini düşündüğüm için, Mustafa Kemal'i tekrar yazmak istedim.

Amacım onu daha iyi anlayabilmek ve anlatabilmek.

Onu daha iyi anlayabilmek için onun düşünce dünyasının derinliğine inmeniz zorunlu. Ancak, onun düşünce dünyası o kadar derin ki, içerisinde bazen kayboluyor, kendinizi derin bir çukurun dibinde hissediyor, o derinlikten düzlüğe çıkmak için çok çabalamak zorunda kalıyorsunuz.

Onun düşüncelerine inanılmaz bir derinlik kazandıran nedenler neler olabilir?

İlk neden okuma aşkı. Okuma aşkı onun, öncelikle tarih alanında olmak üzere, inanılmaz bir entelektüel birikime sahip olmasına yol açıyor.

İkincisi; askerliğin de büyük etkisiyle müthiş kavrama, anlama, fark etme ve disiplinli bir sentezci düşünce yeteneğine sahip olması.

Üçüncüsü ise; her insanda pek olmayan, olağanüstü önsezi yeteneği. Önsezi duygulara dayanmaktadır. Yalnız burada önseziyi, içgüdüyle karıştırmamak da önemlidir. İçgüdüde akıl ve düşünme yoktur. İçgüdü doğal bir duygudur. Önsezide ise duyguların ağır bastığı bir düşünce ağırlığı vardır.

Mustafa Kemal'in düşünce dünyasına girilmesiyle hedeflenen amaçlar nelerdir?

Üç temel amacın olduğu söylenebilir:

Birincisi, Mustafa Kemal'in kabul ettiği ve hiç vazgeçmediği ve asla taviz vermediği değerler, prensipler nelerdir? Bu nokta hayatidir.

İkincisi ise, Mustafa Kemal'in, o günlerin koşullarında karşılaştığı sorunlar karşısında, sorunların çözümü için uyguladığı çözüm modellerini anlayabilmek.

Üçüncüsü; Mustafa Kemal'i kişi olarak güçlü kılan temel nitelikleri ortaya çıkarmak.

Şimdi burada şu tespiti yapalım:

Prensip kutsaldır, kurallar ise değildir.

Prensip kişinin hayata bakışında ve toplumla ilişkilerinde temel aldığı ana değerlerdir. Prensip, yani ilkeler, değişmez. Aksi takdirde, siz siz olma özelliğini kaybedebilirsiniz.

Kurallar ve hatta insanların düşünceleri bile, zamanla kazandığı tecrübeler ve ilave bilgiler çerçevesinde gelişmek üzere değişebilir.

Mustafa Kemal düşüncede o kadar özgür ki, "hayat hakkındaki düşüncelerim, eski düşüncelerimden az çok ayrıldı, eski düşüncelerim ileride karşılaştıklarımla bağdaşmadı" diyebilecek kadar, özgür bir kişiliktir.

Bu durumda Mustafa Kemal'i dar kalıplara, sloganlara sıkıştırmak ve onun düşüncelerinden dogmalar çıkarmaya çalışmak; onu hiç anlayamamış olmanın yanında, belki de ona yapılabilecek en büyük kötülüktür.

Bu kitap 1. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı dönemini kapsamaktadır.

Mustafa Kemal'in bu dönemdeki düşünce dünyasının derinliğine girerek onu en iyi şekilde anlamanın yolu ne olabilir?

Bunun için birinci kaynağa inmelisiniz.

Yani Mustafa Kemal'i kendi ağzından, kendi kelimelerinden dinlemelisiniz.

Bu kitap; Mustafa Kemal'in günlük notlarına, kendi yazdığı veya yazdırdığı hatıralarına, söylev ve demeçlerine, yazdığı sayısız mektuplara, yazdığı kitaplara ve yine yazdığı resmi yazı ve raporlara ve okuduğu kitaplar üzerinde yaptığı değerlendirmelere dayanmaktadır.

Birinci kaynaklar arasında; *Arıburnu ve Anafartalar Muharebeleri Raporu*, Faliş Rifkı Atay ve Mahmut Soydan'a yazdırılan *Mustafa Kemal'in 1914-1919 Yıllarına Ait Hatıraları*, Mustafa Kemal'in *Karlsbad Hatıraları* ve elbette *Nutuk* vardır.

Önemli söylev ve demeçleri arasında ise; 28 Aralık 1919 günü Ankara'nın ileri gelenlerine yaptığı konuşma, 24 Nisan 1920 günü Büyük Millet Meclisi'ndeki konuşması ve 1 Aralık 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma çok önemli birinci kaynaklar arasındadır.

Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanı iken 20 Eylül 1917'de kaleme alarak Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sadrazam Talat Paşa'ya gönderdiği rapor ve 8 Kasım 1918 günü Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya gönderilen rapor adeta birer manifesto mahiyetindedir.

Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz, Mustafa Kemal'in bu savaşıla ilişkin olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalardan okunmalıdır.

Mustafa Kemal, Harp Okulu öğrenciliğinden itibaren günlük not tutma alışkanlığına sahipti. Bu günlük not tutmayı da uzun yıllar devam ettirmiştir. Dolayısıyla "Günlük Notları" da eşsiz birinci kaynak bilgiler arasındadır.

Diğer önemli birinci kaynak bilgiler ise onun değişik yıllarda, değişik kişilere yazmış olduğu mektuplardır.

Mustafa Kemal'i Mustafa Kemal yapan niteliklerin başında elbette onun okuma aşkı gelmektedir. Bu kitapta, onun okuduğu kitaplar ve bu kitaplara ilişkin yaptığı değerlendirmeler incelenerek onun düşünce dünyasına girilmeye çalışılmıştır.

Netice olarak Mustafa Kemal'i birinci kaynaklara dayanarak anlamaya çalışmak, herhalde en sağlıklı bir yoldur.

Bu kitapta yapılan tam da budur.

Burada şu itirafı yapmak durumundayım. Mustafa Kemal'i, birinci kaynaktan, yani ondan, onun kaleminden derinliğine işitmeden veya okumadan, onun anlaşılabileceğini söylemek pek gerçekçi değildir.

Mustafa Kemal'in düşünce derinliğine girildiği zaman ortaya çıkan temel sonuçlar nelerdir?

Mustafa Kemal'in hayatı boyunca sıkı sıkıya bağlandığı prensiplerin başında şu dört konunun geldiği söylenebilir:

Tam bağımsızlık,

Aklı ve bilimi esas alan laik dünya görüşü,

Devrimcilik,

Halkın meşruiyetini ne alan yönetim. Meşru sözcüğü ya-sallık anlamına gelse de, meşruluk halkın yönetimi benimse-mesi ve desteklemesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu sonuca ise halkın isteklerini dikkate alan bir yönetim şekli ile ulaşılabilir.

Mustafa Kemal'in sorunların üzümünde kullandığı model ise bilimsel modeldir. Bilimsel model aklı ve bilgiyi esas alan ve analiz ve senteze dayanan bir düşünce sistemidir.

Mustafa Kemal'i kişi olarak güçlü kılan beş temel nitelik ise; onun drştlğ, cesaret ve güçlü bir iradeye sahip olması, hoşgrl davranışları ve her alanda bilgiyi kazanmış olmasıdır.

Mustafa Kemal'in mirasına ortak olmak, sahiplenmek ve ko-rumak; sadece onun sevilmesi ile mümkün değildir. Bu yeterli olsaydı, bugün bazı sorunların hâlâ varlığını koruyabilmesi söz konusu olamayacaktı.

Onu daha iyi anlamak ve onun prensiplerini, düşünce siste-mini ve sahip olduğu kişisel nitelikleri benimsemek durumun-da zlemeyecek sorun da yoktur.

Bu kitabın hazırlanmasında büyük katkı ve destekleri olan değerli silah arkadaşlarım Yalçın Ataman ve Ahmet Yavuz ile değerli editrlerim Ali Berktaş ve Mehmet Ali Gller'e teşek-krlerimi sunarım. Değerli silah arkadaşlarım Yusuf Karahan ve Kazım zaşık'ın kitabın hazırlık sürecinde duydukları he-yecanın bana güç verdiğini de ifade etmek isterim.

Başta Haluk Hepkon olmak üzere bu kitabın hazırlanmasın-da emeği ve katkıları bulunan Kırmızı Kedi Yayınevi'nin değer-li çalışanlarına da teşekkürlerimi sunarım.

Elbette, bugüne kadar Mustafa Kemal Atatürk hakkında çok değerli kitaplar yazılmıştır. Bir başyapıt niteliğindeki Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam*'ı başta olmak üzere, pek çok değerli aydınımızın kaleme aldığı Atatürk'le ilgili kitaplar var... Ancak ne yazık ki bugüne kadar, Mustafa Kemal Atatürk'ü bütün dünyaya anlatabilecek bir görsel eser ortaya koyamadığımız için de kendimizi sorgulamak zorunda olduğumuza inanıyorum.

2022 yılı, Büyük Taarruz'un yüzüncü yılıdır. Bu nedenle bu kitabı, bu zaferi kazanan ve bizlere sunan, başta Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa olmak üzere, Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türk ordusuna duyduğum minnet duygularına karşı naçizane bir hizmet olarak sunmak isterim.

İlker Başbuğ
Mayıs 2022
İstanbul

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN

1. DÜNYA SAVAŞI'NA GİRİŞİ

VE MUSTAFA KEMAL

Mustafa Kemal Anlatıyor¹

“Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimizin bir de mevki ve şöhret peşindeki hırsları yüzünden ne hale geldiğimiz aşikârdır. Bu mevzuda fazla izahata lüzum görmüyorum. Bundan sonra da fena günler göreceğimizden şüphe edilmemelidir.

Yüzyıllardan beri Hristiyan tebasından çektiklerimiz henüz bitmeden, birbirine zıt olan Pan-Turan ve Pan-İslam hayalleri icat edilerek bunlarla zaten güç olan durumumuz büsbütün karıştırılmaktadır.

Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar çok gelişti ki, emin olabilirsiniz, bir millet çoğunluğuna dayanmayan devletlerin dağılması kaçınılmaz görünüyor.

Halâ Anadolu'da, Suriye ve Irak'ta bir Hristiyan azınlığı vardır. Bunların iddiaları eksilmemiştir. Bir de büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki, bununla İngiltere ve Fransa, Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine sömürge yapacaklardır. İçimizde bir de Arap milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan

1 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2008, S. 271

kültür ve din birliğine inanmayanlar vardır ki, bunların menfaat bakımından büyük devletlerin aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna karşın çoğunluğu temiz bir milliyetçilik davası içindedir. Bunlarla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir. Arap meselesi bundan sonra iç siyasetimizin en önemli meselesi olmuştur.

İçerde azınlık ve Arap meselesi dururken, hangi teşkilat ve hangi vasıta ile dışarıda Pan-Turanizm ve Pan-İslamizm düşünceleri kısıktırılabilir...

İngiliz-Alman rekabeti ve yeniden büyüyen Sırbistan'ın Avusturya ve Macaristan'ın güneyindeki Slavlar üzerinde iddiası bakımından, pek yakında dünya harbinin patlayacağını inanılabilir.

Hiçbir hazırlığımız olmadan acele bu harbe de sürüklenecek olursak, Anadolumuz, Boğazlarımız ve 500 yıllık Türk İstanbul'umuz muhakkak tehlikeye girer. Bu sefer, bir kelime ile Türklüğümüz mahvolur. Bundan sonra hiç olmazsa kendimizi hülyalara kaptırmamalıyız. Zira, telâfisi mümkün olmayacak bir felaketle karşılaşırız. Gelecekte hiçbir hissiyata aldanmadan, kesin kararımız, Türk çoğunluğunun çizdiği hudut hem dış siyasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır."

Yukarıdaki satırlar, 33 yaşındaki Yarbay Mustafa Kemal'in Sofya'dan yakın arkadaşı Ali Fuat'a (Cebesoy) gönderdiği bir yazıda yer almaktadır.

Mustafa Kemal 20 Kasım 1913'te Sofya'ya geldi ve askeri ataşelik görevine 20 Ocak 1915'e kadar devam etti.

Mustafa Kemal 1. Dünya Savaşı'nın çıkışını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişini Sofya'da izledi.

Yarbay Mustafa Kemal "pek yakında" bir dünya savaşının çıkacağını görmüştür.

Mustafa Kemal savaşın nedeni olarak iki noktaya dikkat çekmektedir:

İngiliz-Alman rekabeti,

Sırbistan'ın Avusturya ve Macaristan'ın güneyindeki Slavlar üzerindeki iddiaları.

Bu tespitler son derece doğrudur. Mustafa Kemal'in daha savaş başlamadan önce yaptığı bu tespitler, Mustafa Kemal'in kişiliğinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal, geleceği görmekle yetinmeyip aynı zamanda Ali Fuat'a yazdığı yazılarda neler yapılması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu konudaki düşünceleri ise şöyle sıralanabilir:

Arap çoğunluğunun hâkim olduğu Osmanlı toprakları, İngiltere ve Fransa tarafından, Osmanlı'dan kopartılabilir.

Gelecekte hiçbir şekilde duygusal hareket etmeden, Türk çoğunluğunun olduğu toprakları sınır kabul ederek siyaseti oluşturmali ve o toprakları savunmalıyız.

Pan-Turanizm ve Pan-İslamizm gibi düşüncelerden uzaklaşmalıyız, ne teşkilatımız ne de imkânlarımız bu politikaların uygulanmasına elverişli değildir.

Mustafa Kemal, yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakkicilerin hesapsız ve bilgisiz davranabileceklerinden, mevki ve şöhret peşindeki hırsları nedeniyle maceralara sürüklenebileceğinden de endişe duymaktadır. Mustafa Kemal'in bu konudaki düşünceleri yeni değildir.

29 Temmuz 1912'de Derne (Libya) Kuvvetleri Komutanı iken, arkadaşı Behiç (Erkin)'e yazdığı mektupta bu endişelerini dile getirmiştir:²

"... İhtiraslar, cehalet ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı Devleti'ni mahvedeceğiz. Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vücuda getirmeyi düşünürken, vaktinden evvel esir, sefil ve rezil olacağız.

Hatanın kimlerde ve nerede olduğunu bilmiyorum. Lakin ne olursa olsun, memleket çöküş yoluna terk edilmeyecektir...

Askerleri siyasetle uğraşmaktan men için kanun maddeleri yapmışlar. Ben iki sene evvel tesadüfen bulunduğum bir kongrede 'askerleri siyasetten uzaklaştırın' dediğim için mürteci oldum, idama mahkûm edildim. Zaman ve hadiseler her türlü hakikati ispat eder

2 Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE), Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 142

ve ortaya çıkarır, fakat bazen böyle yok eden bir darbe indirerek...

Daha on ay evvel benim gibi naçiz bir kıdemli yüz-başıyı susmaya mecbur etmeye, atalet içine sokmaya ne lüzum vardı.”

Amerikalı akademisyen Joseph S. Nye, Jr. neredeyse yüz yıl sonra 1. Dünya Savaşı’nın kökenlerini, 2010 yılında yazdığı bir kitapta değerlendirmiştir. Nye tarafından yapılan tespitler ile Mustafa Kemal’in tespitleri arasındaki benzerlikler şaşırtıcıdır. Nye bu tespitleri 1. Dünya Savaşı’ndan yüz yıl sonra yaparken, Mustafa Kemal’in ise aynı tespitleri savaş daha başlamadan önce yaptığı da dikkatlerden kaçmamalıdır.

Amerikalı Akademisyen Joseph S. Nye, Jr. 1. Dünya Savaşı’nın kökenlerini, 2010 yılında yazdığı kitapta şöyle değerlendiriyordu:³

“Alman gücünün yükselişi gerçekten çarpıcıydı. 1860’larda Büyük Britanya’nın dünya sanayi üretimindeki payı yüzde yirmi beşti. Bu oran 1913’e gelindiğinde yüzde ona düşmüştü. Almanya’nın payı ise yüzde on beşe yükselmişti. 20. yüzyıl başında Almanya’nın gayri safi milli hâsılasının büyüme hızı Büyük Britanya’nın iki katı olmuştu...

Almanya’nın stratejik hedeflerinden biri, dünyanın ikinci büyük donanmasını inşa etmek ve bu yolla Almanya’yı bir dünya gücü olarak ileri götürmektir.

Bu gelişmeler Büyük Britanya’yı endişelendiriyordu. Tek bir ülkenin, yani Almanya’nın Avrupa kıtasına hâkim olmasına kesinlikle izin verilemezdi.

Almanya’nın yükselen gücüne tepki olarak Büyük Britanya, 1904’teki dengeleyici pozisyonunu terk ederek Fransa’yla ittifaka yöneldi.

1907’de İngiliz-Fransız ortaklığı Rusya’yı da içine alarak genişledi ve Üçlü Antant olarak anılır oldu.

3 Joseph S. Nye, Jr. ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İş Bankası Yayınları, 2010, S. 136

Çevresinin sarıldığını gören Almanya ise Avusturya-Macaristan'la olan ilişkilerini sıkılaştırdı.

Büyük güçler iki kutbun çevresinde toplanıyordu.

Bu arada Avrupa'da milliyetçilik de yükselişteydi. Doğu Avrupa'da Slavca konuşan bütün halkların bir araya gelmesi için bir hareket vardı. Panslavizm, kalabalık Slav nüfuslara sahip olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları için tehditti. Almanya'da da milliyetçi bir Slav nefreti baş gösterdi.

Bütün bu gelişmelere rağmen Avrupa'da bir itidal kaybının nedeni de, barış konusundaki rehabetin yükselişiydi. Büyük güçler 40 yıldır Avrupa'da savaşa girmemişti. Uzun savaşlar pek olası görünmüyor ve pek çok lider güçlü olanın kazandığı kısa ve belirleyici savaşların olumlu bir değişim getireceğine inanıyordu.

Ama ortada Almanya'nın takip ettiği bir politika vardı. Almanya 'dünya gücü' olma hedefinin peşinde koşmaya başlamıştı. Kayzer ve danışmanları 'sert güce' odaklanmış, yumuşak gücü ihmal etmişlerdi. Denizlerde bir silahlanma yarışı başlatarak Britanyalıları kendilerine düşman etmişlerdi. Kayzer, Britanya'yı yeterince korkutarak kendine dost edinmeye çalışıyordu fakat Britanya önce Fransa ve Rusya ile ittifaka yöneldi.

Almanya, etrafında oluşan bu çemberin kırılmasını düşündü. Savaş riskini bile kabullendi.

Balkan devletleri Avusturya'yla savaşarak milliyetçilik hedeflerine ulaşabileceklerini düşünüyordu. Sırbistan, Balkan devletlerinin başına geçti. Avusturya ise bu milliyetçi hareketler yüzünden parçalanmaktan korkuyordu.

Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, General von Hötzenndorf ile Dışişleri Bakanı Kont Leopold von Berchtold'un elinde oyuncak olan yorgun bir ihtiyardı. Veliaht Prens Franz Ferdinand frenleyici bir güç olabilirdi. Ferdinand liberal siyasi görüşlere sahipti.

Almanya'da Kayzer II. Wilhelm politikayı kontrol etmiyordu, ama konumu ona büyük bir nüfuz veriyordu.

Kayzer, aşırı duygusal, zayıf, aşağılık duygusu taşıyan, kabadayı bir tipti. Yabancılar karşılarında yeni bir Büyük Friedrich ya da Napolyon olduğu izlenimini vermeye çalışıyordu.

1. Dünya Savaşı'nın tetiklenmesinde General Helmuth von Moltke ve Dışişleri Bakanı Gottlieb von Jagow en etkili iki liderdi. İkisi de Rusya'yla savaşın kaçınılmaz olduğuna inanıyorlardı. İki cephede birden savaşma Almanya için sorun olurdu. Önce bir taraf nakavt edilmeliydi.

Rusya'da Çar II. Nikolay, zamanının büyük bölümünü içte değişime direnmekle geçiren bir kişiydi. Yetersiz dışişleri ve savunma bakanları vardı.

Bazı tarihçilere göre; büyük bir uluslararası fırtınaya yakalanmak üzereyken, Rusya'da liderliğin bu kadar yetersiz olması bir talihsizlikti.

Almanya önce Fransa'ya hücum etmeliydi. Batıda zafer kazandıktan sonra, Rusları yenebilirdi. Rusya, teknolojik olarak geriydi, ulaşım sistemi zayıftı, dolayısıyla ikinci sıraya bırakılabilirdi.

28 Haziran 1914 günü, Arşidük Franz Ferdinand Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürüldü.

Avusturya için aslında, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması için, bir imparatorluğun milliyetçilik nedeniyle parçalanıyor olması, Ferdinand'ın öldürülmesinden daha önemli bir nedendi.

Kayzer, 5 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'a tam destek sözü verdi.

30 Temmuz'da Rusya seferberlik ilan edince, Almanlar da seferberlik ilan etti.

Kayzer başlangıçta, General von Moltke'ye savaşın sadece doğu cephesiyle sınırlı tutup tutulamayacağını sormuştu. Von Moltke, planları değiştirmeye kalkarlarsa lojistik bir kâbusun olabileceğini ileri sürdü. Kayzer bunun üzerine ısrar etmedi. Etseydi, tek cepheli bir savaş olabilirdi.”

1. Dünya Savaşı'nın oluşumunun arkasında yatan ana nedenlerin başında elbette, Almanya'nın güçlenmesi ve bunun doğal bir sonucu olarak "bir dünya gücü" olmayı hedeflemesi ve bunun İngiltere'nin milli menfaatleri ile çatışması gelmektedir.

Bu ana nedene milliyetçiliğin yükselişi de ilave edilebilir.

Bu nedenler, Avrupa'yı çatışmaya sürükleyen iki kutuplu bir ittifak sisteminin gelişmesi ile karşı karşıya bırakmıştır.

Savaş kapıdayken, barış konusunda rehabetin büyümesi ve imparatorlukların başında bulunanların kendilerine özgü kişilik özelliklerine sahip oluşu da elbette, savaşın çıkışında rol oynamıştır.

Ferdinand'ın öldürülmesi sadece savaş tetikleyen bir olaydır. O olmasa elbette başka bir tetikleyici olay bulunacaktı.

Neticede;

28 Temmuz'da Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etti. 1 Ağustos günü Almanya, Rusya'ya savaş ilan etti.

4 Ağustos günü de Alman birlikleri Belçika'ya girdi. 1. Dünya Savaşı başlamıştı.

Mustafa Kemal aslında Sofya'ya, bir nevi ceza olarak, adeta sürülmüştü.

Bu olay nasıl olmuştu?

İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri 23 Ocak 1913'te hükümete karşı harekete geçmişlerdi. Enver ve Talat Paşalar o gün gerçekleştirilen Babiâli Baskını'nın liderleriydi. Harbiye Nazırı bu olaylar esnasında öldürülmüş ve neticede de hükümet istifa etmişti. Bu istifa yazısını alarak saraya giden Enver Bey, Sultan Reşad'dan Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığa atandığını belirten padişah buyruğunu almıştı.

O esnada, Binbaşı Mustafa Kemal ve Binbaşı Fethi Bey Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetler Komutanlığı'nda görevliy-diler.

İkisi ortak bir imza ile sadrazamlığa hitaben bir mektup yazmış ve bunun bir örneğini de Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya göndermişlerdi.⁴

17 Şubat 1913 tarihli mektupta Mustafa Kemal ve Fethi Bey, Babiâli Baskını'na karşı tavır almışlardı.

4 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 117

Babîâlî'ye toplanan bir cemaat tarafından gösteri yapılarak Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili öldürülmüş ve hükümet vazife sırasındayken tehdit edilmiş ve iktidar makamından düşürülmüştür. Padişah hazretleri yeni bir hükümetin kurulması vazifesini size vermiş ve bu vazife kabul edilerek yayımlanan bildiride milletin namusunun iadesine hükümetçe gayret edileceği ilan edildiği gibi bütün vatan evlatları bu maksada hizmete çağrılmıştır...

Hükümet darbesini yapanlar cezalandırılmadıktan başka önemli memuriyetlere geçirilmesinden, Osmanlı hükümetinin söz konusu darbeyi meydana getiren fikir ve hareketleri takdir ettiği ve göstericilerle fikir ve çalışma birliği edeceği anlaşılıyor..."

Mektup oldukça ağırdır. Kabul edilebilecek bir durum değildir. Katı disiplin anlayışı içinde böyle bir mektuba üst makamların tepki vermemesi de beklenemezdi.

Mustafa Kemal ile Fethi Bey'i bu olağanüstü davranışa iten ana neden; Babîâlî baskını sonrasında Talat ve Enver Beylerin sahip oldukları gücü artırmalarından duydukları endişedir. Bu kişilerin artan güçleri ile ülkeyi bir maceraya sürükleyebileceklerini de herhalde görmüş olmalılar.

Mektup Sadrazama ulaşmadan Harbiye Nazırı, iki arkadaşın, Mustafa Kemal ile Fethi Bey'in, istifa etmek istediklerini de Sadrazamlığa duyurmuştu.

Mustafa Kemal ve Fethi Bey aynı mektupta; Bulgarların işgali altında bulunan Edirne'nin taarruz edilerek bir an önce kurtarılmasını amaçlayan bir harekâtın nasıl icra edilebileceğini de detaylı olarak şöyle anlatmışlardı:

5 A.g.e., S. 117

“Taarruz hareketinin bir an bile tehiri doğru değildir. Edirne günden güne kuvvetini kaybetmekte ve düşmeye yaklaşmaktadır. Dolayısıyla, Gelibolu limanında bulunan kuvvetler, süratle Çatalca tarafına getirilmeli ve Gelibolu’da kalacak askere Çatalca ordusuyla beraber düşmana şiddetle taarruz emri verilmelidir...”

Aksi halde hükümetin düşürülen kabineden farklılığı meydana çıkamayacak ve 23 Ocak hükümet darbesini yapanların takdir ve övünme sebepleri açıklanamayacak ve kim bilir daha neler olacaktır. Emir sizindir.”

Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa, daha sonra Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’ya Mustafa Kemal ve Fethi Bey’i şikâyet ederek şu öneride bulunmuştur: “... Bu olumsuz kişilere hiç olmazsa bunlar üzerinde sözü geçip etki yapabilecek olan dostlar aracılığı ile, kendileri için biraz fedakârlığa, şu zavallı vatan için biraz insaf ve merhamete, özellikle yasalara ve kurallara uyup itaat etmeye davet edilmeleri uygun olur.”⁶

Hükümet Mustafa Kemal ve Fethi Bey’in önerilerini dikkate alarak orduyu Edirne’ye doğru harekete geçirmiş ve 20 Temmuz 1913’te ordu Edirne’ye girmişti. Edirne’ye ilk giren birlik Mustafa Kemal’in kurmay başkanı olduğu Bolayır Kolordusu idi. Ancak bu başarı Enver Bey’in kurmay başkanı olduğu Çatalca ordusuna mal edilmişti.

Mustafa Kemal İstanbul’a gelmişti. Bir gece Fethi Bey’le Cemal Paşa’ya gitmişlerdi.

Cemal Paşa Mustafa Kemal’e şöyle demişti: “Kemal sen de Sofya Elçiliği’ne atanan Fethi Bey’in yanına oraya ataşemiliter gitmelisin, hem faydasız bu didişmelerle de yıpranmazsın.”

Mustafa Kemal bu durum karşısında, istifa ederek siyasete atılmanın sonu bilinmez bir maceraya dalmak olduğunu düşünerek bu öneriyi kabul etmişti.

Enver Bey ise önce yarbaylıktan albaylığa, 19 gün sonra da tümgeneralliğe yükseltilmişti.

6 A.g.e. S. 119

Mustafa Kemal Sofya’da iken hiç boş durmamıştır. Gördüğü tehlikenin önlenebilmesi için elinden geleni yapmıştır. Ali Fethi (Okyar) Bey ile fikir alışverişinde bulunur. Ali Fethi’ye şunları söyler:⁷

“Sen bu adamları, İttihat ve Terakki yöneticilerini tanıyorsun. Onların safında çalıştın... Aman yaz, behemelâl yaz, acele etmesinler. Harbe girmesinler. Harbin sonunun karanlık olduğunu anlatamasan bile hiç olmazsa beklesinler. Bu harp bizim harbimiz değil...”

Bu senin İttihat ve Terakki insanları elbette vatansever insanlar. 23 Temmuz 1908’de başarılı bir hareket yapıldı. Padişah indirildi. Doğru ama, hepsi bu kadar. Felaketlere rağmen zafer sarhoşluğundan bir türlü ayılamadılar. Yeni padişah bir gölge bile değil. Hele bu Enver’in sıçrayışı? Böyle bir adam nihayet diktatör olur. Hatta oldu bile. Hem körü körüne bir Alman hayranı. Ordudaki daha niceleri gibi. Bıyıklarını Prusya usulü yukarı büken her adam bugün kendini İmparator Wilhelm görüyor. Enver de öyle. Enver’e bu kadar ön vermeyecektik.”

Osmanlı İmparatorluğu’nun 1. Dünya Savaşı’na Girişi

Osmanlı Devleti’nin başında bulunan Sultan Mehmet Reşad 1909 yılında tahta çıkmıştı. 1. Dünya Savaşı’nın başında 70 yaşında olan Sultan Reşad bazı sağlık sorunları ile de boğuşuyordu. Sultan Reşad, abisi 2. Abdülhamid’den farklı olarak devlet yönetimine fazla müdahale etmiyordu.

11 Haziran 1913’te Mahmud Şevket Paşa’nın öldürülmesi ve yerine Said Halim Paşa’nın sadrazam olmasıyla, İttihat ve Terakki tam iktidarı ele geçirmişti.

Hükümetin en güçlü iki ismi Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa idi. Diğer iki kişi ise Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile Maliye Nazırı Cavid Bey’di.

İttihat ve Terakkiciler, büyük güçlerden birisi Osmanlı İmparatorluğu’nun koruyucusu olmadıkça imparatorluğun ayakta kalabileceğine inanmıyorlardı.

Tehdit olarak gördükleri iki ülke ise Rusya ve İtalya idi.

7 Sacide Bolcan, *Mustafa Kemal’den Atatürk’e*, Mona Araştırma, 2021, S. 230

İşin ilginç yönü, önde görülen kişiler Osmanlı İmparatorluğu'nun koruyucusu rolü için farklı ülkeleri düşünüyorlardı.

Enver Paşa Almanya, Cemal Paşa Fransa yanlısıydı. Maliye Nazırı Cavid İngiltere'ye 1911 yılında yanaşmıştı. Talat Paşa da umutsuzca Ruslara başvurmuştu.⁸

Talat Paşa bu konuyu Rus Dışişleri Bakanı'na açmış ve bir yanıt alamamıştı.

Maliye Nazırı Cavid Bey Churchill'e başvurmuştu. Churchill olumlu görünse de, cevap Osmanlı İmparatorluğu'na verilecek bir güvence veya ittifakın İngiltere'nin tarafsızlık politikasına zarar vereceği şeklinde olmuştu.

Cemal Paşa Fransa'ya davet edilmişti. O da konuyu ilgililere açmış, Türkiye'yle ittifakın İtilaf Devletleri'nin onayına bağlı olduğu cevabını almıştı.

Sonunda, İTC liderleri Berlin'de ataşemiliterlik yapmış olan Enver Paşa'nın Almanya'ya yaklaşma teklifini kabule karar verdi. Bu karar 18 Temmuz'da Talat, Enver, Said Halim Paşa ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey tarafından gizlice alınmıştı.

Osmanlı donanmasının modernize edilmesi İngiltere'ye, kara kuvvetlerinin modernizesi ise Almanya'ya bırakılmıştı. İngiltere'nin Amiral Limpus başkanlığında Osmanlı donanmasına gönderdiği danışman grubu oldukça kalabalıktı. Kara kuvvetleri ve genelkurmay için gönderilen Liman von Sanders başkanlığındaki Alman danışman grubu Limpus'un grubunu adeta dengeliyordu.

Reşadiye ile biraz daha büyük olan *Sultan I. Osman* zırhlıları, İngiliz tersanelerinde yapılmıştı. Üzerlerinde daha fazla top vardı. *Reşadiye* 1913'te denize indirilmişti. Modern liman tesisleri Türkiye'de henüz inşa edilmediği için teslim edilememişti. Tesisler 1914 Ağustos'unda tamamlanacak, *Reşadiye* ile *Sultan I. Osman* İngiltere'den ayrılacaktı. Bu gemiler sayesinde Osmanlı İmparatorluğu Ege'de Yunanistan ve Karadeniz'de Rusya ile boy ölçüşebilecekti.

28 Haziran 1914'te Avusturya veliahdı Franz-Ferdinand'ın Saraybosna'da Sırp milliyetçileri tarafından öldürülmesiyle, Avrupa'da bir savaş bunalımı ortaya çıkmıştı. Bu gemilerin Osmanlı İmparatorluğu'na verilerek Almanya'nın müttefiklerinin eline geçmesini İngiltere istemedi.

8 David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, Yeni Binyıl Yayınevi, 1989, S. 38

31 Temmuz'da İngiliz kabinesi bu iki geminin donanma tarafından satın alınması kararını verdi.

Enver Paşa 22 Temmuz'da Almanya ile bir ittifak antlaşması yapmak istediklerini, Alman Büyükelçisi'ne bildirmişti. Kayzer II. Wilhelm 24 Temmuz'da Wangenheim'a olumsuz düşüncesini bir tarafa bırakarak, ittifak antlaşmasının görüşülmeye başlanmasını emretti.

Osmanlı İmparatorluğu ittifak taslağını 28 Temmuz'da Berlin'e göndermişti.

İstanbul'da ittifak antlaşması üzerine görüşmeler 1 Ağustos günü de devam etti. İşin ilginç noktası Almanya o gün, Rusya'ya savaş ilan etmişti.

Gerçekte Sadrazam Said Halim Paşa ve birçok kimse de savaşa girmek istemiyordu. Savaşa sürüklenmeyeceklerini umuyorlardı. Asıl istediklerini ise antlaşmanın 4. maddesi ile elde etmişlerdi. Madde şöyle idi: "Almanya, Osmanlı topraklarını, tehdit edildiği takdirde gerekirse silahla savunma yükümlülüğünü almıştır."⁹

2 Ağustos'ta antlaşma imzalandı.

Almanya 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan edince, 5 Ağustos'ta da İngiltere Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece 1. Dünya Savaşı başlamış oldu.

Yani burada önemli olan husus, Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ittifak antlaşmasının savaş başladıktan sonra imzalanmış olmasıydı. Çünkü 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya zaten savaş ilan etmişti.

Osmanlı'nın Almanya ile ittifak görüşmeleri, Said Halim, Talat, Enver, Mebusan Meclisi Reisi Halil tarafından öbür kabine üyelerinden gizli olarak yürütülmüştü.¹⁰

Almanya, Akdeniz Filosu'nun Goeben ve Breslau savaş gemileriyle Osmanlı donanmasını destekleme kararı aldı. Gemilerin İstanbul'a gelmesi uygun görüldü. Ancak bu görüşmeleri yürüten ve gemileri İstanbul'a davet eden Enver Paşa, bu konuda kimseye danışmamış ve bilgi vermemişti.¹¹

9 Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş*, İş Bankası Kültür Yay., 2017, S. 19

10 Sina Akşin, Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, 2013, S. 54

11 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Yeni Binyıl Yayınevi, 1989, S. 53

Osmanlı hükümeti durumu öğrenince, gemilerin gelişini önlemek üzere Berlin'i uyardı. Hükümetin çoğunluğu savaşa girmeye hevesli değildi.¹² Ancak, gemiler Ege'ye doğru ilerliyordu.

Aynı gün Sadrazam Said Halim Paşa iki geminin durumunu Alman Büyükelçisi ile görüştü. Gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan geçişine müsaade edilecekti.

Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını koruyabilmesi için en uygun hareket tarzı da Türk sularındaki *Goeben* ve *Breslau* gemilerinin satın alınmış gibi görünmesiydi.

Almanya 10 Ağustos'ta bu teklifi reddetti. Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen savaşa girmesini istedi.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti bir bildiri yayımlayarak iki Alman kruvazörünün 80 milyon marka satın alındığını açıkladı. 16 Ağustos'ta yapılan bir törenle Bahriye Nazırı Cemal Paşa gemileri resmen Osmanlı donanmasına kabul etti.

Alman amirali Souchon, Osmanlıların Karadeniz Filosu Komutanlığı'na getirildi. Tayfalarına ise Osmanlı üniformaları giydirildi, Sultan'ın donanmasına yazdırıldı.

Osmanlı hükümeti savaşa girmek istemiyordu. Ancak bir taraftan da Rusya'nın yayılmacılığından endişe duyuyorlardı. İtilaf Devletleri savaşı kazanırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine rıza gösterebilirlerdi. Almanya'nın kazanması halinde ise böyle bir bölünme gerçekleşmeyebilirdi.

İstanbul'da bunlar yaşanırken, 17 Eylül 1914'te Mustafa Kemal Sofya'dan Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e bir mektup göndermişti.

Mustafa Kemal bu mektubunda 1. Dünya Savaşı'nın geleceğini nasıl gördüğünü açıkça ortaya koymuştu:¹³

Birtakım insanlar vardır ki hakkımdaki fikirleri daima olumsuzdur.

... Benim, her ne şekilde olursa olsun vücudumun ortadan kaldırılmasını bile doğru görebiliyorlar...

... Pekâlâ bilirsiniz ki, benim hayatımda, bu ana kadar takip ettiğim gaye hiçbir vakit şahsi olmamıştır. Her ne

12 A.g.e. S. 53

13 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 200

düşünmüş ve her ne teşebbüs etmiş isem, daima memleketin, milletin ve ordunun adına ve menfaatine olmuştur. Hiçbir zaman şahsımın öne çıkmasını ve sivrilmeyi dik-kate almamışımdır...

Eğer o yaratılıştta olsaydım, yazık ki maceracılığa pek müsait olan muhit ve ortamlarda fırsatlar eksik değildir. Bugün de çizgim aynıdır. Gayesi vatan ve milletin kurtuluşu ve ordunun ıslahı noktasına yönelik olan ve bu gayeyi nezih ve her türlü şahsi hislerden arınmış olarak takip edenlerle beraber çalışmak, bence pek keyifli bir iş olur.

Bu şartın olmaması halinde memlekete zararlı olmaksan Allah beni esirgesin. Şahsi dargınlığını birtakım menfi teşebbüslerle tatmine kalkmak adiliğine katiyen tenezzül etmem, azami yapacağım şey, istifa edip tevekkül içinde geçimimi sağlama yollarına başvurmaktan ibaret olur.

Hangi tarafın galip geleceğine dair fikri kanaatimi söylemekten sakınırım. Nazik ve önemli bir devre içinde bulunduğumuza şüphe yoktur.

Almanlar büyük ve hayret verici bir saldırıyla, birçok Fransız kalesini çiğneyerek sağ kanadı ile Paris'i geçip Fransız ordusunu –arkası İsviçre'ye olmak üzere– sıkıştırdı. Bunun, Almanların tek maksadı olduğuna ve onu da başardıklarında herkes fikir birliğindeydi. Ve bütün dünya artık son ve kati meydan muharebesini ve onun neticesini bekliyordu. Halbuki bu neticeye karşılık Alman ordusunun Fransız ordusu karşısında yüzlerce kilometre geri çekildiği görüldü.

Doğuda Ruslarla Almanlar ve Avusturyalılar arasında cereyan eden olaylarda, Doğu Prusya'da Ruslar bozuldu. Fakat güneyde Rusların tek üstün kuvvetleri karşısında Avusturya ordusu çekiliyor, batıda Fransız ordusu taarruza hazır. Dolayısıyla Alman ordusu serbest değil. Doğuda Rus ordusu üstün ve Avusturya ordusu çekilmeye mecbur.

Vaziyeti şöyle yorumlayabiliriz:

Almanlar Fransız ordusunu kati meydan muharebesiyle henüz mağlup edemeyeceklerini ve Avusturya

ordusunun Ruslar karşısında daha fazla dayanamayacağını görerek, batıda bütün ordu ile geri çekilerek nispeten doğuya yaklaşmak ve sonra Fransız ordusu karşısında bir savunma ordusu bırakarak kalan ordularıyla doğuya yönelip, Avusturya ordusuyla birlikte Rus ordusunu vurmak istiyorlar.

Pek güzel! Fakat bu defa Rus ordusu geriye, doğuya çekilmeye başlarsa ve bu orduyu yakalayıp ezmek mümkün olmazsa ve diğer taraftan Fransız ordusuna karşı savunma için yardım talebi olursa, bu defa doğuda Ruslara karşı bir savunma kuvveti bırakıp batıya mı yönelinecek? Ve böyle mekik gibi bir doğuya bir batıya gide gele Alman ordusunun hali ne olur?"

Mustafa Kemal bu mektubu yazdığı zamanda çok dikkatlidir ve biraz da endişelidir. Düşüncelerini açıklamasından bazıların rahatsızlık duyduğunu ve hatta onun ortadan kaldırılmasını bile düşündüklerini zannetmektedir. Bu şartlarda istifa etmeyi bile aklından geçirmektedir.

Mustafa Kemal o güne kadar yaptığı her şeyin memleketin, milletin ve ordunun yararına olduğuna, ancak bazılarının bu yaptıklarına olumsuz baktığına inanmaktadır.

Mustafa Kemal isim vermemekle beraber kimi kastetmektedir?

Mektubun ilk ve son cümlelerinde bunun işareti vardır:

"Sofya'dan İstanbul'a gidip gören ve benim arkadaşım olan bir kişiye odası kapısında bir münasebetle adımın geçmesi üzerine aynen 'Onun yüzünü şeytan görsün' diyor. İstanbul'a gelip bu gibi insanların yüzünü görmek bana acı verecektir..."

Aziz kardeşim, hürriyetin ilanı günlerinde bilmem nerede nutuk çekmeye kalkışıp da iki şaklak üzerine kürsüden inen ve niye indin sorusuna karşı 'Ne... Şaklak ettiler ya! Demek iş bitti!' diyen ağanın hali olmaz mı?

İşte bugünkü halimizi bir mizah lisanıyla ifade etmek istersek acaba aynı cümleyi tekrar edemez miyiz?"

“Mustafa Kemal’in yüzünü şeytan görsün” diyen kişi *Tarih Coğrafya Dünyası*’na göre Enver Paşa’dır.¹⁴

Mustafa Kemal’in mektubun son cümlesinde tanımladığı kişi de, muhtemelen yine Enver Paşa’dır.

Mustafa Kemal’in Tevfik Rüştü Bey’e yazdığı mektupta, 1. Dünya Savaşı’nda hangi tarafın kazanacağına ilişkin kesin kanaat bildirmekten sakınması da dikkati çekmektedir. Ancak, Almanya’nın başarılı olabileceğine inanmadığı da ortadadır.

Mustafa Kemal, Tevfik Rüştü Bey’e yazdığı mektupta batı ve doğu cephelerinde cereyan eden savaşları büyük bir ustalıklı ve bilgiye dayanarak doğru olarak değerlendirmektedir.

Batı cephesinde Fransa’da yaşanan savaş “Marne Muharebesi”dir.

Almanların batıda uyguladığı strateji Belçika ve Kuzey Fransa üzerinden yapılacak bir kuşatma hareketiydi. Bu plan 1891-1906 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığı yapmış Schlieffen tarafından hazırlanmıştı. Plana göre 53 tümen ile bu kuşatma hareketi icra edilirken, 10 tümen de Rusları durduracaktı.

Fransız Başkomutanı Joffre 25 Ağustos’ta gerçek tehlikenin farkına varıp, Paris’i savunacak şekilde yeni bir savaş planı hazırlamıştı.

Ağustos ayı boyunca ilerlemesini sürdüren Alman ordusu, attığı her adımda daha fazla direnişle karşılaşmıştı.

Joffre 5 Eylül 1914’te bir karşı taarruz başlatarak, Marne’da yapılan muharebede Almanları durdurup Fransız topraklarının bir bölümünü geri almıştı.

Büyük kayıplar veren Alman ordusu kilometrelerce geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Ekim 1914’te orduların hareket kabiliyetinin sona ermesiyle batı cephesinde siper savaşları başlamıştı.¹⁵

Doğu cephesinde Rus orduları 1914 Ağustos’unda Fransa’nın baskısıyla Doğu Prusya’yı işgale kalkmıştı. Plana göre 1. Rus ordusu taarruzu başlatarak Alman birliklerini o bölgeye çekecekti. 2. Rus ordusu ise Almanların gerisine sarkarak Almanların anavatanla olan bağlantısını kesecekti. Ancak o anda

14 A.g.e. S. 200

15 Christon I. Archer, *Dünya Savaş Tarihi*, Akyüz Yayın, 2006, S. 440

beklenmedik bir şey olmuş, Alman cephe komutanı birlikleri Vistül Nehri'nin gerisine çekmeye karar vermişti. Bunun üzerine görevden alınıp, onun yerine Hindenburg ve Ludendorff atanmıştı.

Masuria Gölü, Rusların iki ordusu arasında doğal bir engeldi. İki Rus ordusu birbirinden kopmuştu. 2. Ordu ilerlemeye devam etti. Tuzağın içine böylece girmişti. Ludendorff bu fırsatı kaçırmamış, 29 Ağustos'ta 2. Rus ordusunun gerisini kesmişti. 1410 yılında Töton şövalyelerinin bozguna uğradığı yerde, Tannenberg'de Almanlar büyük bir zafere imza atmışlardı.

Rusların bu bozgununda, subayların eğitimsizliği ve askerler tarafından sevilmemesi, birlikler arasındaki koordinasyon eksikliği önemli rol oynamıştı.¹⁶

Ama buna karşın Rus orduları Avusturya ordusu karşısında ilerleyerek Galiçya'ya girmişti.

Alman başkomutanlığının doğu cephesine mi yoksa batı cephesine mi ağırlık vereceğine bir türlü karar verememesi de Alman ordularının kabiliyetini büyük ölçüde kısıtlamıştı.

Mustafa Kemal savaş alanlarını çok iyi görerek, doğru sonuçlar çıkarmıştı. İki tarafın da kesin sonuçlara ulaşmasını pek muhtemel görmüyordu.

Alman orduları Tannenberg'de bir zafer kazanırken, Marne'da bir mağlubiyetle karşı karşıya kalmışlardı.

Avrupa'da Batı ve Doğu cephelerinde bu gelişmeler yaşanırken 27 Eylül'de Enver Paşa Çanakkale'deki Türk savunmasının komutanı olan Alman subayına, Boğaz'ın kapatılmasını ve mayın döşenmesini emretti. Bu, ticaret gemilerinin yolunun kesilmesi demekti.¹⁷

Bu da bir anlamda, Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçişin, uluslararası antlaşmalarla korunan gemilerin geçiş haklarının engellenmesiydi. Enver Paşa bu kararı kimseye danışmadan tek başına almıştı.

Hükümet ise Almanya'nın savaşı kazanacağı kesinleşinceye kadar, tarafsızlığını korumaya çalışıyordu. Bunu gören General Liman von Sanders, Kayzer'den askeri heyeti geri çekmesini bile istemişti.

16 A.g.e. S. 457

17 David Fromkin, *Barişa Son Veren Barış*, Yeni Binyıl Yayınevi, 1989, S. 57

Enver Paşa, Almanya tek başına zaferi kazanmadan, savunma politikasından vazgeçerek taarruza geçilmesini istiyordu. Artık Rusya savaşı kaybediyordu. Enver Paşa böyle düşünüyordu.

Enver Paşa Almanlara, Osmanlı Devleti'ni Ekim ortalarında savaşa sokacağını söyledi, güvence verdi. Seferberlik hazırlıkları da tamamlanıyordu. Enver ve diğer birçok lider, savaşın altı hafta veya en çok altı ayda sona ereceğine inanıyorlardı.¹⁸

Enver ve Cemal gizli emirler yayımlayarak *Goeben* (Yavuz) ve *Breslau*'yu (Midilli) Rus gemilerine saldırmak üzere Karadeniz'e gönderdi.¹⁹

Amiral Souchon 29 ve 30 Ekim'de Sivastopol ve Odesa'yı bombardımana tutarak, açıkça savaşı başlattı.

Aslında Sadrazam Said Halim Paşa ile Maliye Bakanı Cavid'in içinde yer aldıkları azınlık grubu hâlâ savaşa karşı olan tutumlarından vazgeçmemişlerdi. İTC'nin Merkez Komitesi'nin çoğunluğu ise Enver, Talat ve Cemal Paşaların artık savaşa girilmesi şeklindeki görüşlerini paylaşıyordu.

Talat Paşa da Enver Paşa'nın yanında yer almıştı. Cemal Paşa da 10 Ekim'de onlara katıldı.

Rusya 2 Kasım 1914'te Babiâli'ye gönderdiği bir nota ile savaş ilan etti.

5 Kasım'da İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilanı gerçekleşti.

11 Kasım'da da Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etti. 23 Kasım'da törenle Cihad-ı Ekber ilan edilerek İslam âlemine duyuruldu. Bunun fazla etkisi olduğu söylenemez. İngilizler ve Fransızlar Osmanlı ordusu karşısında Müslüman sömürgelerden topladıkları askerleri kullanacaklardı. O bir yana, Osmanlı uyruğu Hicazlılar ve daha başka pek çok Arap, Osmanlı ordusuna silah çekmekten çekinmediler.

Osmanlı İmparatorluğu'nu 1. Dünya Savaşı'na sokan kişilerin başında Enver Paşa'nın geldiği ileri sürülebilir.²⁰

Ortada bir de gerçek vardır: Başta Sadrazam Said Halim Paşa olmak üzere hükümetteki birçok kişi, Osmanlı İmparatorluğu'nun mümkün olduğu kadar tarafsızlığını korumasına gayret göstermişlerdir. Almanya'nın savaşı kazanacağı

18 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, 2010, S. 151

19 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Yeni Binyıl Yayınevi, 1989, S. 62

20 A.g.e. S. 65

kesinleşinceye kadar savaşa girmekten kaçınmışlardır. Babiâli parasızlık ve iâşe eksikliğinden ötürü Osmanlı ordularının savaşa girmeden çökebileceğinden endişe duymuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak Bulgaristan'la birlikte savaşa girebileceği görüşünü öne sürmüşlerdir.

Ancak Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın ilk başlarda adeta tek adam olarak hareket etmesi, kimseye sormadan tek başına aldığı kararlarla *Goeben* ve *Breslau*'yu İstanbul'a daveti ve Çanakkale Boğazı'nı kapatması ve Karadeniz'e göndermesi, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa daha erken girmesine neden olmuştur.

Mustafa Kemal'in muhtemelen Eylül ayında Salih (Bozok) Bey'e gönderdiği mektup da onun 1. Dünya Savaşı'na ilişkin benzer görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymaktadır.²¹

"Umumi durum hakkındaki görüşümü soruyorsun. Bu husustaki görüşümü yalnız sende kalmak şartıyla aşağıda yazıyorum.

Biz hedefimizi tayin etmeden umumi seferberlik ilan ettik. Bu çok tehlikelidir. Çünkü başımızı bir tarafa mı, yoksa birçok tarafa mı vuracağız? Malum değildir. Koskoca bir orduyu uzun müddet hareketsiz, elde atıl bir vaziyetle bulundurmak çok zordur. Dolayısıyla sen de düşünecek olursan, vaziyetin ne kadar vahim olduğunu anlayabilirsin.

Almanların vaziyeti hakkındaki askeri görüşe gelince: Ben Almanların bu harpte muzaffer olacaklarına katıyen emin değilim.

Almanlar Paris üzerine yürümektedirler. Fakat Ruslar da Karpatlar'a dayanmışlar ve Avusturya'ya baskı yapmaktadırlar. Bu nedenle Almanlar bir kısım kuvvet ayırarak Avusturyalılara yardım etmek mecburiyetinde kalacaklardır. Bu defa da Fransızlar karşı taarruza geçeceklerdir. Kendilerinin sıkıştığını gören Almanlar bu sefer gönderdikleri kuvvetleri geri çağırmak mecburiyeti karşısında kalacaklar. Bu şekilde zikzakvari hareket edecek olan bir ordunun akıbeti pek feci ve vahim olacağından, ben bu harbin neticesinden emin olamıyorum."

21 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 207

Mustafa Kemal'in bu mektubu muhtemelen Marne Muharebesi'nden önce yazdığı anlaşılmaktadır.

Diğer mektupla bu mektup arasındaki belki de en önemli fark: Almanların 1. Dünya Savaşı'nda başarılı olacaklarına emin olmadığını açıkça yazmış olmasıdır. Bunu da şartlı yazmıştır. Bu değerlendirmesinin Salih Bey tarafından başkalarıyla paylaşılmamasını istemiştir.

Rus kuvvetleri 1 Kasım'da doğuda sınırı geçerek Erzurum genel istikametinde ilerlemeye başlamıştı. Rus kuvvetleri Köprüköy ve Azap muharebelerini kaybederek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Ağır zayıat veren 3. Türk Ordusu da geri çekilen düşmanı takip edememişti.

Avusturyalıların Galiçya'da Ruslar karşısında zor durumda kalmaları üzerine Enver Paşa, Alman Başkomutanlığı'nın etkisiyle Doğu Cephesi'nde Rus kuvvetlerinin imhasını hedef alan büyük ölçüde kuşatıcı bir taarruza karar vermişti. Köprüköy'e gelen taarruzun bahara bırakılmasını öneren 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'yı Enver Paşa görevinden almış ve 3. Ordu Komutanlığı'nı üzerine almıştı.

Enver Paşa bir kolordu ile düşmanın cepheden tespitini, iki kolorduyla da düşmanın kuzey kanadından kuşatılmasını planlamıştı. Amaç 30-35 km derinlikteki Sarıkamış'ın ele geçirilmesiydi. Daha sonra da harekâtın Kars-Bakü istikametinde geliştirilmesi düşünülmüştü. Ancak, karlarla örtülü çok yüksek dağlık ve yolsuz bir arazide, o günün koşulları altında kış donatımından yoksun yaya ve atlı birliklerle yapılan bu harekât çok riskli idi. Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmı donarak ölmüştü. Sarıkamış'a girebilen 300 kişilik kuvvet de Ruslar tarafından geri atıldı.

3. Türk Ordusu tamamen elden çıkmıştı. Böylece Doğu Anadolu'nun kapıları Rus ordularına açılmıştı.

Mustafa Kemal Sofya'dan döndükten sonra Sarıkamış Harekâtından dönen Enver Paşa'yı ziyaret için makamına gitmiştir. Sonrasını Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır:

“Enver Paşa ile karşı karşıya bulunuyorduk. Enver biraz zayıf düşmüş, rengi solmuş haldeydi. Söze ben başladım:

Biraz yoruldunuz, dedim. Yok, o kadar değil, dedi. Ne oldu, diye sordum. Çarpıştık, o kadar, diye cevap verdi. Şimdiki vaziyet nedir, şeklindeki soruma ise çok iyidir, dedi.

Enver’i fazla üzmemek istemedim...

Peki, o halde sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim, diyerek yanından ayrıldım.”

Sonuçlar

Mustafa Kemal 1. Dünya Savaşı’na girilmesini istememektedir.

1. Dünya Savaşı’nın aynı zamanda uzun süreceğini değerlendiren Mustafa Kemal, bu savaştan Almanya’nın zaferle çıkabileceğine de inanmamaktadır.

Buna karşılık Enver Paşa, savaşın kısa süreceğini ve Almanya’nın galibiyetiyle sonuçlanacağını değerlendirdiği için, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir an önce savaşa girmesini istemektedir.

Sadrazam Said Halim Paşa ve Maliye Bakanı Cavid Bey’in içinde yer aldığı azınlık grubu hemen savaşa girilmesine karşıdır. Savaşa girmek için Almanya’nın zafere yakın olduğunun görülmesini ve Bulgaristan ile Romanya’nın da Almanya yanında savaşa yer almasını istemektedirler.

Aslında, batı cephesinde başlangıçta çok parlak görünen Alman taarruzunun Eylül 1914’te Marne’da Fransızlar tarafından durdurulmuş olması savaşın uzun süreceğinin ilk sinyali olmuştu.

1. Dünya Savaşı’nın çok kısa süreceğine inananlar Enver Paşa ve arkadaşlarıyla sınırlı değildi.

Tüm tarihçilerin aynı fikirde olduğu bir konu vardı ki, o da savaşa katılan tarafların tümü savaşın kısa süreceğine inanıyordu.²²

22 Christon I. Archer, *Dünya Savaş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, S. 438

Birçok ülkede savaşın 1914 yılbaşına kadar biteceği inancı yaygın olduğu için, insanların çok geç olmadan bu savaşa katılmak için neredeyse yarış ettikleri inkâr edilmez bir gerçektir.

Almanya'da öğrencilerin ve üst sınıfın savaşa katılmak için can atması sayesinde 1914-1915 yılları arasında 308 bin kişilik 22 tümen kurulmuştu.

İngiltere'de de benzer durum vardı. Winchester'deki özel bir okulda kalan 539 gençten sadece 8 tanesi gönüllü olmamıştı.²³

Ama bu beklentiler boşa çıktı. 1. Dünya Savaşı dört yıl boyunca devam edecekti.

Belki de bu konuda yanılmayanların başında yine Mustafa Kemal geliyordu.

Mustafa Kemal'in daha savaşın başında, Almanların bu savaştan başarı ile çıkabileceğini düşünmemesi de yine onun sağduyulu, önsezilere, bilgilere dayalı analiz ve sentez yeteneğinin güçlülüğünü ortaya koymaktadır.

Zaten ortadaki güç mukayesesi de onun haklılığını ortaya koyuyordu.

1914'te İttifak güçlerinin elinde 3.5 milyon, İtilaf güçlerinin ise 5.7 milyon asker bulunuyordu. Bu nedenle, 1914'te savaş batı cephesinde başladığında 1.8 milyon kişilik 73 Alman tümeninin karşısında, 2.4 milyon kişilik 92 İngiliz, Fransız ve Belçika tümeni yer almıştı. Dolayısıyla Schlieffen planının başarısız olmasında bir etken de bu güç mukayesesiydi.²⁴

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki liderlerinin ve özellikle Enver Paşa'nın şöhret hırsları ve Pan-Turanizm hayaliyle ülkeyi maceralara sürükleyebileceklerinden endişe duyuyordu.

1914 yılının son ayında Enver Paşa'nın ısrarıyla icraya konulan Sarıkamış Harekâtı ve sonuçları bir defa daha Mustafa Kemal'i haklı çıkaracaktı.

Neticede, belki de Enver Paşa tek başına, en azından Osmanlı İmparatorluğu'nun, Almanya'nın durumu tam aydınlanmadan erken bir zamanda 1. Dünya Savaşı'na girmesinde de en başat rolü oynamıştı.

23 A.g.e. S. 439

24 A.g.e. S. 438

Mustafa Kemal'in, adeta sürgün gönderildiği Sofya'da başına ciddi sorunlar gelmemesi için çok dikkatli ve temkinli hareket ettiği de dikkati çekmektedir.

Mustafa Kemal 20 Ocak 1915'te Sofya'dan ayrıldı.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra onun için bir hareket tarzı kalmıştır. O da bir savaş cephesinde görev almak ve vatan topraklarının savunulmasında yer almak.

Kader onu Çanakkale Cephesi'ne yolladı.

ÇANAKKALE SAVUNMASINDA “KADERİN SEÇTİĞİ KİŞİ” MUSTAFA KEMAL

Halk Onun Adını Biliyordu: Mustafa Kemal

11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri'ne savaş ilan ederek, 1. Dünya Savaşı'na girmişti. 23 Kasım'da da törenle Cihad-ı Ekber ilan edilerek durum İslam âlemine duyurulmuştu.

Osırada İstanbul'da yaşayan Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) daha sonra o günleri muhteşem bir dille şöyle anlattı:²⁵

Muhtelif harp cephelerinden sızan haberler sarsılan imanımızı canlandıracak mahiyette değildi. Memleketin her yanında bir perişanlık, bir çöküş hissediliyordu...

Ama, günün birinde, Çanakkale savunmasının yankıları kulaklarımıza gelmeye başlayınca her şey değişiverdi...

Bu, bıçak kemiğe en çok orada dayanmış olduğu için mi böyle olmuştu...

Bir temelsiz fikirle hâlâ vatani yalnız İstanbul'dan ibaret saydığımız için midir ki, savaşın en çok bu safhasına önem vermekte idik?

İşte, kırkikilik düşman topraklarının sesleri evlerimizin içine kadar gelmeye başladı...

Adalara gezmeye çıkan aileler şirket vapurlarının güvertesinden denizaltıların ayna pırıltılarını görür

25 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 2017, S. 24

oldular. Herkes biliyor ki, düşman akla durgunluk verecek kadar kuvvetlidir...

Türk donanması İngilizin bir tek zırhlısına karşı koyamaz. Asker, Sarıkamış'ta bozgun veren askerdir. Teşkilat, gene o bozuk düzen...

Belli başlı bazı şahsiyetlerin aileleriyle birlikte Anadolu'ya kaçtıkları söyleniyor. Hükümetin kıymetli hazine eşyasını Konya'ya naklettiği fısıldanıyor. Bugün yarın padişahın bile o vilayet merkezine sıvışacağı haberleri dolaşıyor. Adalarla Kadıköy kıyılarına siperler kazıldı. Birçok noktalara toplar koyuldu...

Fakat, kimse korkmuyor. Halk binbir tehlike ile dolu Marmara'nın ufuklarına yeni bir sabahın doğmasını bekler gibi bakıyor...

Yoksa millet insanlığın ilk çağlarında olduğu gibi yeni bir efsane mi yaratıyor? Zira, halkın ağzında Çanakkale harbi adeta bir *İlyada* destanı şeklini almaya başladı...

Bir genç kahramanın yalın endamı çizgilenmekte idi...

Bu kahraman, bu genç komutan -gene halkın söylediğine göre- yanında bir avuç süngülü askerle, yerden, gökten, denizden kopan sürekli bir gülle, kurşun ve şarapnel sağanağının ortasında durmadan ileriye doğru atılıyor ve kollarıyla kızgın boyunlarından yakalayıp denize yuvarlayacakmış gibi düşmanın sıra sıra topları üstüne saldırıyordu. Bu insan ateşte yanmıyordu. Vücuduna kurşun işlemiyordu...

Kimdi bu acayip adam?

Halk onun adını biliyordu: Mustafa Kemal! Diyordu...

Bir paşa mı? Bir miralay mı? Kimi bir paşa, kimi bir miralay olduğunu söylüyor. Zaten rütbesinin ne önemi vardı?..

Böyle adama rütbe ne ilave edebilirdi?

İşte, onun ismini, halkın arasında, böyle bir efsane atmosferinin içinde, ilk defa böyle işittimdi..."

Gerçekten Mustafa Kemal kimdi?

Çanakkale Savaşı'ndaki Mustafa Kemal'i en iyi anlatabilecek kişi, herhalde 1 Nisan 1916'da Mirilivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilerek Diyarbakır'daki 16. Kolordu Komutanlığı'na tayin edilen, Mirliya Mustafa Kemal Paşa olabilirdi:

Mustafa Kemal Anlatıyor²⁶

Halen Sofya'daydım. Bir vazifeye tayinim için Harbiye Nazırı'na (Savunma Bakanı) yazdım. Burada iki buçuk bilgi edineceğim diye askeri ataşelikte kalmak istemediğimi ve millet ve memleketimin büyük bir mücadeleye hazırlandığı bir sırada benim de herhangi bir kıtanın başında bulunmak istediğimi bildirdim. Ve eğer herhangi bir sebeple memlekete girmeme müsaade edilmeyecekse açıkça bana yazmalarını ve benim de ona göre başımın çaresine bakacağımı da ilave ettim. Henüz cevap alamadım. Bakalım ne cevap verecekler...²⁷

Benim ihtiraslarım var, hem de pek büyükleri; fakat bu ihtiraslar, yüksek mevkiler işgal veya büyük paralar elde etmek gibi maddi emellerin tatminiyle ilgili değil.

Ben bu ihtirasların gerçekleşmesini vatanıma büyük faydalar dokunacak, bana da liyakatle yapılmış bir vazifenin canlı iç rahatlığını verecek büyük bir fikrin başarısında arıyorum. Bütün hayatımın prensibi bu olmuştur. Ona çok genç yaşında sahip oldum ve son nefesime kadar da onu muhafaza etmekten geri kalmayacağım...²⁸

20 Ocak 1915'te, Sofya'da Askeri Ateşe iken, Tekirdağ'ında kurulmasına çalışılan 19. Tümen Komutanlığı'na getirildim.

Sofya'dan İstanbul'a geldiğim zaman, Sarıkamış Harakâtı'ndan dönen Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı ziyaret etmek için makamına gittim.

Söze ben başladım. Sözü kendi işime getirdim:

26 Mustafa Kemal Paşa, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Atatürk'ün Bütün Eserleri (ABE) Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 275

27 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 207

28 A.g.e. S. 179

Teşekkür ederim, numarası 19 olan bir tümene beni komutan tayin buyurmuşsunuz. Bu tümen nerededir? Hangi kolordu ve ordunun emrinde bulunuyor.

Enver Paşa; ha bunun için belki Genelkurmay'la görüşürseniz daha kesin malumat alabilirsiniz, dedi.

Peki, o halde sizi daha fazla rahatsız etmeyeyim, diyerek Enver Paşa'nın yanından ayrıldım. Genelkurmay'a gittim. Kendimi 19. Tümen Komutanı olarak tanıttım. Herkes şaşkınlıkla bana baktı. Genelkurmay'ın böyle bir tümenin varlığından pek bilgisi yoktu...²⁹

Balkan Muharebesi'nin son safhasında Mirliwa (Tuğgeneral) Fahri Paşa komutasında bulunan Mürettep Kuvvetler adı altındaki kuvvetlerin karargâhında Harekât Şubesi Müdürü vazifesiyle bulunduğum sıralarda Gelibolu'nun sahili ve savunma şeklini enine boyuna incelemiştim. Kanaatime göre, düşmanın Seddülbahir ve Kabatepe civarlarındaki sahile aynı zamanda çıkarma yapabilmesi mümkündü.

Çanakkale Boğazı bölgesinde tehditlerin artması üzerine yalnız 57. Alay ile Eceabat'a (Maydos) hareket emrini aldım.

Eceabat'a İstanbul'dan gönderilen 72. ve 77. Alayların tümene katılmasıyla tümen yeniden kuruldu. Eceabat'ta bulunan 9. Tümen'in 26. ve 27. Alayları da emrime verildi. Eceabat Bölge Komutanı olarak, sahilin korunmasıyla görevlendirildim. 26. Alayı Seddülbahir, 27. Alayı ise Kabatepe kıyılarına yerleştirdim.

Şubat ayının son günlerinde düşmanın Seddülbahir'e bir çıkarma teşebbüsü oldu. O gün Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Çobanlı Paşa ile beraberdim. Eceabat'a dönerken, düşmanın Seddülbahir'e bir kısım asker çıkardığı haberini aldım. 26. Alay Komutanı'na; 'Bizzat şimdi yanınıza hareket ediyorum. Benim oraya gelişime kadar sahile çıkmış düşman mutlaka denize dökülecektir' emrimi ulaştırdım. Dörtöl yürüyüşle oraya ulaştım.

29 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, 1965, S. 237

Hakikaten, benim oraya varışında düşmanın karaya ayak basmış bulunan küçük bir kuvveti, orada bulunan askerlerimizin süngü ile üzerlerine atılması sonucunda bölgeden sandal ve mavnalar ile uzaklaşmışlardı.

Gece karanlıkta yaralıları dolaştığım sırada Mehmet Çavuş adında birinin düşmana hücum esnasında elindeki silahının kullanılamaz hale gelmesi üzerine hücumla taşla devam ettiğini öğrendim. Derhal adı geçen nişanla ödüllendirilmesini arz ettim.

Burada benim ismimin duyulmamasına şaşırılmamalı, çünkü ben mühim bir muharebenin kahramanı olarak Mehmet Çavuş'a şeref kazandırmayı tercih ettim.³⁰

18 Mart günü, Cevat Paşa Eceabat'a geldi. Beraber Kırte'ye hareket ettik. Düşman donanmasının Boğaz'a yaklaşıp girişi bombardımana başladığını gördük. Kırte ve Alçıtepe istikametlerine yönelttiği atışlarının altında kaldık. Eceabat'a döndük. Bugünkü muharebe yalnız denizde cereyan etti. Ve düşmanın mağlubiyetiyle sonuçlandı...

25 Nisan sabahı saat 05.10'da yazılmış 9. Tümen Komutanlığı'ndan şu rapor geldi: Düşman Arıburnu ile Kabatepe arasında birçok harp gemisi ve nakliye vasıtasıyla yaklaşarak Arıburnu'na asker çıkarmaya başladı.

19. Tümen o esnada Bigalı köyü ve güneydoğusunda 5. Ordu'nun ihtiyatı olarak bulunuyordu.

9. Tümen Komutanı saat 06.30 civarında bir taburla Kabatepe'nin kuzeyindeki sırtlara süratle müdahale etmemizi istiyordu. Gelibolu'daki 3. Kolordu Komutanlığı'ndan emir beklemek savaş durumuyla bağdaşmazdı.

57. Alay ve bir dağ bataryasıyla Arıburnu'na yetişerek çıkan düşmana taarruz etmeye ve tümenin ana unsurlarının Bigalı civarında hazır olmasına karar verdim. Ben başlangıçta düşmana karşı hareket eden müfreze ile beraber bulunacaktım.

30 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 211

İş i ç abuklaşt ırmak için alayı bizzat yürüyüş e geçirerek Kocaçimen tepesine yöneldim. Kocaçimen'e ulaşmak için zor kayalıkl ı derelere atlamamız gerekiyordu. Kocaçimen tepesine ulaşt ık. Düş man piyadesinin henüz oradan uzak olduğ unu anladım. Erler o zor araziyi durmaks ızın yürüyerek katetmek yüzünden yorulmuş lardı.

On dakika dinlendik. Oradan Conkbayır ı'na gideceğ imi söyledim. Atlı olarak yürümeye çalış tık. Fakat arazi müsait olmadığ ından hayvanları bırakarak yaya olarak Conkbayır ı'na vardık.

Ben o esnada, Conkbayır ı'nın güneyindeki 261 Rakımlı Tepe'den Conkbayır ı'na doğ ru, 27. Alay'dan sahilin gözetlenmesiyle görevli müfreze erlerinin kaçmakta olduklarını gördüm.

O zaman, artık bilmiyorum, bir mantık muhasebesi midir, yoksa iç güdüyle midir, bilmiyorum.

Bizzat bu erlerin önüne çıkarak:

Niç in kaçıyorsunuz, dedim.

Efendim, düş man, dediler.

Nerede, dedim.

İşte diye, 261 Rakımlı Tepe'yi gösterdiler.

Hakikaten düş manın bir avcı hatt ı 261 Rakımlı Tepe'ye tam bir serbestlikle yürüyordu.

O zaman, bu kaç an erlere bağ ırarak, düş mandan kaç ılmaz, dedim.

Cephanemiz kalmadı, dediler.

Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim.

Ve bağ ırarak süngü taktırdım ve yere yatırdım.

Aynı zamanda Conkbayır ı'na doğ ru gelmekte olan 57. Alay'ın yetiş ebilen erlerinin marş marş ile benim bulunduğ um yere gelmeleri için yanımdaki subayları geriye saldı m. Kolun baş ında bulunan bölük yetiş ti.

57. Alay'a şu emri verdim:

Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi baş ka kuvvetler alabilir.

Yanıma gelmiş olan 57. Alay 2. Tabur Komutanı Yüzbaşı Atâ Efendi bütün taburuyla 261 Rakımlı Tepe üzerinden düşmana taarruza başladı. Daha sonra bu tabura bir tabur daha katıldı.

19. Tümen'in geri kalan unsurlarının da Kocadere istikametine ilerlemesini emrettim.

Ben Conkbayırı'ndan muharebeleri sevk ve idare ediyordum.

Düşmanın karaya çıkmış olan kuvveti sekiz taburdan fazlaydı.

O anda herkes öldürmek ve ölmek için düşmana atılmıştı. Bu öyle sıradan bir taarruz değil, herkesin başarmak veya ölmek azmiyle harekete hazır olduğu bir taarruzdu.

Arıburnu bölgesine çıkan düşman, taarruzlar karşısında sahile doğru çekilmekteydi.

Öğle vakti yaklaşıyordu. Akşama kadar çok zaman vardı. Bir şeyler yapmam gerekiyor diye düşünüyordum. Öğleden sonra 4 civarında, 72. ve 77. Alayları da muharebeye soktum.

Düşman gecenin gelip çatmasına kadar sahile doğru sürüldü. Gecenin başlamasıyla muharebe kesintiye uğradı. Cccc düşman yeniden asker çıkarmaya devam etti.

Gece 57. Alay'ın ateş hattına kadar gittim. Esir edilmiş bir yüzbaşı ile bir teğmeni yanıma getirdiler. Pek kısa yaptığım sorguda Arıburnu'na beş tugayın ayrıldığını ve bugün üç tugayın karaya çıktığını ve onun zannına göre ikisinin tümüyle mahvolup kayıklarla firar ettiğini, karşımızda ancak bir tugay işe yarar asker kaldığını öğrendim.

77. Alay'dan hiçbir haber yoktu. Alay komutanını bulmak mümkün olamamıştı.

Arıburnu muharebelerinde bizim için en buhranlı günümüz, en müsait olmayan durumumuz 26 Nisan günüdür.

Beş İngiliz tugayına karşı duran ve çünkü şiddetli ve şanlı taarruzlarla mühim zayıatlara uğrayan kuvvetimiz,

57. Alay ve 72. Alay iki taburlu, 27. Alay da iki taburlu ve malum geri çekilme ve hezimetini sebebiyle bugün istifade edilmesi mümkün olmayan 77. Alay'dan, yani kuvvetinin üçte ikisini kaybeden on taburdan ibaretti.

25 Nisan muharebesiyle Arıburnu cephesi başarısının temelini kuran ve İngilizlerin bu cephede azmini kıran, planını imha eden bu kuvvet olup, bilhassa Conkbayırı üzerinden düşmanın kanadına hareket ve çok tesirli tarruz eden ve askerinin yiğitçe saldırısıyla bu taktik tesirini harikulade bir başarıya ulaştıran 57. ve 27. Alayların fevkalâde hizmet ve fedakârlıklarıdır. Milli harp tarihimizde yer almaya hakikaten layıktırlar.”

Yarbay Mustafa Kemal 25 Nisan 1915 günü Arıburnu Muharebeleri ile tarih sahnesine çıkmıştı.

O gün karaya çıkan kuvvetler tam olarak denize dökülmese de kritik araziye ele geçirememişlerdi. Eğer o gün başarılı olsalardı muhtemelen tarih farklı yazılacaktı.³¹

Muharebeleri yabancı bir gözle değerlendiren Alan Moorehead de o güne ilişkin şu değerlendirmeleri yapmıştı:³²

“Mustafa Kemal sahneye bu sırada çıkar. Kemal'in komutanlık yaşamının o gün başlamış olması muhtemeldir. Çünkü o, ne 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in ne de başka hiçbir üst rütbelinin görmediğini görür...

Conkbayırı güney yarımadaının anahtarı olmuştur.

Gelibolu'da önemli olan mesafeler, hatta filodaki top sayısı değildir. Önemli olan tepelerdir. Conkbayırı'nda bu gerçeği doğrulamak için elli bin insan ölecektir.

İtilaf Devletleri açısından bakıldığında, ast rütbeli, ama dâhi bir Türk komutanının o anda o noktada bulunması tüm seferin en acımasız rastlarından birisidir. O orada olmasa Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar

31 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 93

32 Alan Moorehead, *Gelibolu*, Doğan Kitap, 2004, S. 122

Conkbayırı'nı belki de o sabah ele geçirecekler, savaş daha o anda sonuçlanmış olacaktı."

Çıkarmanın ilk günü Arıburnu'nda verilen toplam zayıat 2.500 oldu.³³

Mustafa Kemal, başlangıçta Eceabat Bölgesi Komutanı olarak görevlendirildiğinde, düşmanın Seddülbahir ve Kabatepe arasına asker çıkaracağını bekliyordu. Bu arada düşmanın muhtemel hareket şekilleri üzerinde de düşünüyor, fikir yoruyordu.

Kilitbahir ile yarımadanın en yüksek iki tepesi, Kocaçimen tepesi ile Alçitepe dikkatini çekiyordu. Düşman da böyle düşünürdü. Mustafa Kemal Alçitepe'yi, Seddülbahir bölgesini savunacak 26. Alay'ı doğruca kıyıdaki savunma mevzilerine yerleştirerek, Kocaçimen'i savunacak 27. Alay'ı ise aynı şekilde Kabatepe'de kullanarak ileriden savunulmasını düşünüyordu.

Düşündüğü bu düzenleri de uygulamaya geçirmişti.

31 Mart 1915 günü, 5. Ordu'nun komutasını bir hafta önce alan Ordu Komutanı Mareşal Sanders, 3. Kolordu Komutanı Mirliya Esat Paşa ile bölgeye gelip, birliklerin tertiplenmesini yerinde gördü. O tarihte, Mustafa Kemal 26. ve 27. Alayların komutasını 9. Tümen Komutanlığı'na atanan Albay Sami Bey'e devretmişti.

Sanders 9. Tümen'in düzenini beğenmedi. Kıyıyı zayıf kuvvetlerle gözetleyerek büyük birlikleri geride bulundurmak ve düşman karaya çıktıktan sonra onu denize dökmek yolundaki düşüncesini açıkladı. 9. Tümen Komutanı, Mustafa Kemal'in aldığı düzenin kalmasını savunmasına karşı Sanders kararında ısrar ederek, uygulanmasını istedi.

İşte, 25 Nisan sabahı düşman üç buçuk tümenle Seddülbahir ve iki tümenli ANZAC (Avustralya-Yeni Zelanda) Kolordusu ile de Arıburnu kıyısına çıktığında, sahilde çok zayıf kuvvetlerle karşılaşmıştı.

Ancak, bütün bu olumsuzluklara karşın, Mustafa Kemal, Arıburnu'nda tarihin akışını değiştirmişti.

Yarbay Mustafa Kemal, Ordu Komutanı Sanders'in savunma düzenine müdahalesinden çok rahatsız oldu.

33 Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, *Çanakkale Savaşı*, Kırmızı Kedi, 2018, S. 59

Mustafa Kemal düşüncelerini, aradaki komuta kademelerini atlayarak, 3 Mayıs 1915'te Başkomutan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya bir mektupla bildirmekten çekinmedi.³⁴

“Evvelce Zatiâililerinize bu mıntıkanın bütün mıntıkalarla olan farkının önemini arz etmiştim. Maydos (Eceabat) mıntıkası kuvvetlerine komuta ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Von Sanders Paşa hazretleri bizi, bizim orduları ve bizim memleketimizi tanımadığı ve yeterince araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olmadığından, sahilde çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bütün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır.

Ben, Arıburnu arazisine düşmanın dört tugayı çıktığı zaman haberdar edildim. Bu kuvvetin sol kanadına taarruz ettim. Hepsini denize döktüm.

Fakat düşman aynı derecede kuvveti aynı mıntıkaya tekrar çıkardı. Bunu def ettim. Tümenime katılan kuvvetlerle, tekrar üstün kuvvete taarruz etmekten başka bir çare bulamadım.

Düşman üçüncü defa tekrar kuvvet çıkardı. Bu defa da yine düşmana taarruz ediyorum.

Kıtalarım hücum mesafesinde düşmanla karşı karşıya bulunuyor...

Düşmanın uzaktan yeni kuvvetler getirmekle meşgul bulunmuş olduğu inancındayım.

Vatanımızın savunmasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemenizi kati surette temin ederim.

Bizzat buraya teşrif eder, genel durumun icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmeniz münasip olur kardeşim.”

Mustafa Kemal yazdığı mektupta belirttiği gibi ilki 25 Nisan'da, aldığı takviye kuvvetleriyle ikincisi 27 ve 28 Nisan'da,

34 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 218

üçüncüsü 1 Mayıs'ta, dördüncüsü 18 Mayıs'ta olmak üzere defalarca 19. Tümen'le taarruzlar icra etti. Bundan sonraki süreçte sürekli siper savaşları yaşandı.

11 Mayıs'ta Enver Paşa Kemalyeri'ne gelerek savaşı izlemiş ve Mustafa Kemal'in düşüncelerini sormuştur. Mustafa Kemal düşmanın özellikle Arıburnu bölgesine önem vereceğini ve bu amaçla da dikkatini kuzeye çevireceğine inandığını söylemiştir. Bunun için de düşman bu bölgeden atılmalıdır.

Buraya kadar olan bölümde iki önemli nokta bulunmaktadır.

Deniz kıyısı ve geniş akarsu gibi kuvvetli engeller gerisinde yapılacak savunma şekli çok tartışılan bir konudur. Burada iki hareket tarzı vardır. Birincisi Mustafa Kemal'in, ikincisi ise von Sanders'in savunduğu düşüncelerdir.

Von Sanders gibi düşünenler, düşmanın güçlü ateşlerinden korunmak ve gerideki büyük kuvvetlerle manevra yapılmasını savunurlar.

Mustafa Kemal ise Çanakkale'de aksini savunmuştur. Arazinin derinliğinin az oluşu ve aynı zamanda arazi yapısının taarruzlara çok elverişli olmaması Mustafa Kemal'in savunduğu düşüncenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Çanakkale Boğazı'na hâkim olan Alçıtepe ile Kocaçimen Tepe'nin çıkarma kıyısına olan uzaklığı dört kilometre kadardır. Derinlik yoktur. Dolayısıyla, Mustafa Kemal'in düşüncesi gerçekçidir.

Özellikle Arıburnu bölgesinde ana hedef hep Kocaçimen Tepe olmuştur. Ancak oraya ulaşmak için ilk önce 261 Rakımlı Tepe'nin ve oradan da Conkbayırı'nın ele geçirilmesi zorunludur.

Arıburnu ve daha sonra da yaşanacak Anafartalar Savaşları'nda da hep 261 Rakımlı Tepe ve Conkbayırı büyük mücaделelere sahne olacaktır.

İkinci önemli nokta ise 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in 25 Nisan günü kendi inisiyatifi ile aldığı kararla 57. Alay'la Kocaçimen-Conkbayırı bölgesine müdahale etmesidir. Bu kararı alırken bağlı olduğu 3. Kolordu Komutanlığı ve 5. Ordu Komutanlığı ile teması olamamıştır. 19. Tümen kolordu ihtiyatıdır. Bu çerçevede, Mustafa Kemal'in başlangıçta 57. Alay ile duruma "kendi fikriyle" müdahale etmesi çok doğrudur.

Mustafa Kemal aynı zamanda, vaziyeti ve duruma müdahale edeceğini telefonla 3. Kolordu Komutanlığı'na bildirmek üzere bir rapor yazdırmıştır.

Mustafa Kemal Conkbayırı'ndadır. Öğleye doğru tümenin diğer iki alayını da kullanmaya karar verir. Burada aslında "ciddi bir risk" vardır. Çünkü o anda, Seddülbahir'deki durumun ne olduğunu bilmemektedir. Anadolu kıyısında ve Saros Körfezi'nde ne yaşandığına ilişkin de bilgisi yoktur. Mustafa Kemal bu bilgileri doğrulamaya çalışmasına durumun elvermediğini düşünmektedir.³⁵

Mustafa Kemal baştan beri düşmanın Kabatepe bölgesine çıkıp, Conkbayırı-Kocaçimen Tepe'yi hedef alacağını değerlendirmekteydi.

O gün, o an Conkbayırı'nda gördüğü tablo onun düşüncelerinin gerçekleştiğini göstermekteydi. Gördüğü bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için büyük bir cesaretle inisiyatifini kullanarak, kolordu ihtiyatı olan 19. Tümen'i muharebeye sokmuştu.

Mustafa Kemal aldığı bu kararla Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi bakımından tarihsel bir olaya imza atmıştı.

Mustafa Kemal'in aldığı bu karar aynı zamanda olağanüstü bir durumdur. Böyle bir kararı her komutan alamaz.

Mustafa Kemal'in almış olduğu bu olağanüstü kararın arkasındaki düşünce, güç veya sır nedir?

Bunun cevabını Mirliya Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade etmiştir:³⁶

"Bazı kanaatler vardır ki, onların hesap ve mantıkla izahı çok zordur. Özellikle muharebenin kanlı ve ateşli safhasındaki duygulardan doğan kanaatler...

Tabii ki her kanaat ve karar içinde bulunulan durumu ve şartları incelemek ve bu incelemenin neticelerini sezmek ve değerlendirmek sayesinde doğar."

Mustafa Kemal burada "duygu" ve "sezgi" kavramlarına dikkat çekmektedir. Aslında, 25 Nisan günü verdiği bu olağanüstü karar onun o andaki "duygularına" ve her şeyden önce de

35 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Yay., 1964, S. 115

36 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 444

bir liderde bulunması zorunlu olan, “önsezi” yeteneğine dayanmaktaydı.

Mustafa Kemal, 25 Nisan günü elde edilen başarıda en büyük payı 27. Alay ile 57. Alay’a vermektedir. Özellikle 77. Alay ile 72. Alay’ı pek fazla öne çıkarmamaktadır.

Bunun nedenleri ne olabilir?

25 Nisan günü, 72. ve 77. Alaylar Mustafa Kemal’in onlardan beklediği başarıyı gösterememiştir. Bu iki alay İstanbul’daki 6. Kolordu’ya bağlı birliklerdi.

Mustafa Kemal bu alayların eğitim seviyelerini yeterli görmediğinden, bu alayları istememişti. Aslında, 19. Tümen’in, 57. Alay ve iki er eğitim alayındankurulması düşünülmüştü. Mustafa Kemal, er eğitim alaylarında ısrarlı olmuşsa da bu düşüncesi kabul görmemişti. Mustafa Kemal, Derne’de İtalyanlarla yapılan muharebelerde Araplardan kurulan birliklerin başarısızlıklarına yakinen şahit olmuştu.

Mustafa Kemal’in 1 Mayıs 1915 günü verdiği tümen emrinde de bu endişelere karşı aldığı kesin tavır net olarak görülmektedir:³⁷

Karşımızda bulunan düşmanı hepimiz ölerек mutlaka denize dökmemiz gerektiği vicdani kanaatindeyim. Vaziyetimiz düşmana göre zayıf değildir...

İçimizde ve komuta ettiğimiz askerlerde Balkan utançının ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını katiyen kabul etmem. Şayet böyleleri olduğunu hissediyorsanız, derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim...”

Mustafa Kemal’in aynı düşüncelerini, 5 Haziran günü verdiği başka bir tümen emrinde de tekrarladığını görüyoruz:³⁸

“Düşmanın siperlere yapacağı piyade, makineli tüfek, topçu ve bomba ateşleriyle veya bundan başka herhangi bir vasıtayla hangi etkiyi yaparsa yapsın, yerini bırakan, siperini boşaltan askerden hangi rütbede olursa olsun

37 A.g.e. S. 326

38 A.g.e. S. 223

bütün subaylara kadar, o anda orada bulunan üstü tarafından idam edilecek ve neticesi bana bildirilecektir.”

Herhalde, harp tarihinde bu şekilde açık ve net emir verebilecek komutanlara zor rastlanır. Burada Mustafa Kemal’in kararlılığı, cesareti ve sorumluluğu alma özelliklerinin hepsine sahip olduğu görülmektedir.

Mustafa Kemal 30 Nisan 1915’te 3. Kolordu Komutanı Mirli-va Esat Paşa tarafından telgrafla takdir edildi. Telgraf şöyleydi:³⁹

“Çalışkan ve fedakârca hizmetlerinize bir mükâfat olmak üzere yüce padişah hazretleri adına, yüksek kişiliğinize bir gümüş imtiyaz harp madalyası gönderildi. Geceli gündüzlü devam eden harbi başarıyla idare ederek her an bir başka şekilde ortaya çıkmakta olan fedakârca hizmetlerinizin devamını bekler ve kalpten tebrik ederim. Maiyetinizdeki subay ve erlerden harp imtiyaz ve liyakat madalyasına layık olanları da bildiriniz.”

Mustafa Kemal, 1 Haziran 1915’te albaylığa (miralay) terfi ettirildi. Terfi haberini, Sofya’da iken tanıştığı ve mektuplaştığı Hildegrad Christianus’a bir mektup ile bildirmişti.

Mustafa Kemal’in bu mektupta çizdiği tablo ilginçtir:⁴⁰

Sizden ayrılışımdan beri beş ay geçti. O zamandan beri gerçekten tam manasıyla meşgulüm. Fakat sizin bana verdiğiniz Almanca derslerini asla unutmadım.

Sizi temin ederim ki, top gürültüleri ve mermi yağmuru altındaki önemli muharebe günlerinde dahi hayatımın en güzel hatıraları bu güzel ve dostane saatlerdi. Beni unutmayacağınızdan şüphe etmiyorum. Fakat sizden haber alamamak benim için çok üzücü idi.

Sizden gelen 28 Nisan tarihli ilk mektup beni tasavvur edemeyeceğiniz kadar sevindirmişti.

39 A.g.e. S. 325

40 A.g.e. S. 225

Psikolojik bir hadisedir ki, insan hayatta bazı dostluklar elde etmek için fevkalâde çalışmak ve fedakârlıklar yapmak zorundadır.

Siz bana sormuştunuz: Siz ne zaman albaylığa terfi edeceksiniz? diye. Benim cevabım şu olmuştu: Bu bir harp meydanında kazanılır. Siz bana karşılık verdiniz: Bunu ispat ediniz. Sizin arzuunuza uyarak beş günden beri albayım...

Düşmanlarımızı yere serdikten ve sevgili vatanımızı sükûnete kavuşturduktan sonra hemen size ziyarete koşacağım...

İçten gelen bağlılık ve selamlarımla."

Sofya'daki Binbaşı Mustafa Kemal'in albay rütbesini bir harp meydanında kazanabileceğini söylemesi gerçekten ilginç olduğu kadar, aynı zamanda düşündürücüdür. O esnada, savaş katılmayı isteyen Mustafa Kemal adeta geleceği görmüştür.

Mustafa Kemal Arıburnu Muharebeleri ile tarih sahnesine adım atmıştı.

Ancak onun yurt içinde ve dışında asıl tanınmasını sağlayan muharebeler Anafartalar Savaşları oldu.

Anafartalar Savaşları onu "Anafartalar Kahramanı" yaptı. Bu süreç nasıl gerçekleşti?

Cevabı yine Mirliya Mustafa Kemal Paşa'dan almak herhalde en doğru yaklaşım olur.

Mustafa Kemal Anlatıyor⁴¹

"Kolordu Komutanı, Kurmay Başkanıyla birlikte karargâhıma geldiler. Hep birlikte düz tepeye çıktık. Suvla Limanı, Tuz Gölü ve oradan doğuya yükselen tepeler ve yüksekte Kocaçimen Tepesi bir panorama gibi görünüyordu.

Bu manzara karşısında Kolordu Kurmay Başkanı; bu arazide ancak çeteler yürüyebilir, dedi. Kolordu Komutanı bana hitaben; düşman nereden gelecek, diye sordu.

41 A.g.e. S. 420

Elimle Arıburnu tarafını, Suvla'ya kadar bütün sahili göstererek, buradan dedim. Peki, farz edelim ki oradan gelsin, nereden hareket edecek, diye sordu. Tekrar elimle Arıburnu tarafından başlayarak Kocaçimen Tepesi'ne doğru bir yarım daire çizerek; buradan hareket edecek, dedim. Kolordu Komutanı omzumu okşadı ve merak etme beyefendi, gelmez dedi. Tartışmaya lüzum görmedim. İnşallah efendim, sizin takdir ettiğimiz gibi olur, dedim.

Düşündüğüm ve anlatmaya çalıştığım düşman teşebbüsleri 6 Ağustos'tan itibaren aynen gerçekleşmeye başladığı zaman, iki ay önce düşüncelerimi kabul etmemekte ısrar edenlerin neler hissettiğini bilmem."

İttifak Kuvvetleri Komutanı General Hamilton, Çanakkale'de kesin sonuç almak üzere Ağustos ayında yapacağı harekât için ilave altı tümen daha sağlamıştı.

Hamilton asıl taarruzun beş tümenle Suvla Limanı kıyılarına çıkılarak, kuzeyden Anafartalar Tepeleri üzerinden, Kocaçimen ve Maltepe istikametine yapılmasını planlamıştı.

ANZAC Kolordusu ise Arıburnu bölgesinde harekâta devam edecekti.

Hamilton planını 6 Ağustos günü uygulamaya başladı.

Mustafa Kemal o esnada Arıburnu Bölgesi Komutanı olarak dört alaya komuta ediyordu.

Daha sonraki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa; "Anafartalar Muharebeleri'ne Ait Tarihçe" de şöyle anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Anlatıyor⁴²

"7 Ağustos günü saat 4'ten önce düşman topçusunun şiddetli ateşleri başladı. Siperlerimiz ve gizli yollarımız yıkılıyordu. 45 dakika sonra, düşman bütün cephe boyunca hücumla kalktı. Askerimizin metaneti sayesinde tümüyle ve pek büyük telefata derhal düşman bertaraf edildi. Düşmanın maksadı, Kocaçimen silsilesine 19. Tümen'i de ezerek ulaşmaktı.

42 A.g.e. S. 413

Gelibolu'dan gelen 16. Kolordu Komutanı Beylerbeyli Albay Fevzi Bey'e Anafartalar Grubu Komutanı unvanıyla bütün Anafartalar ve Kocaçimen bölgelerinin sorumluluğu verilmişti. Conkbayırı ise Güney Grubu'na bırakılmıştı.

Conkbayırı'ndaki muharebeler tehlikeli geliyordu. 19. Tümen'in kanadının uzatılmasını istedim. Kolordu uygun görmedi.

Conkbayırı'ndaki kıtaların durumu karmakarışık.

Conkbayırı'ndan gelecek düşman 19. Tümen'in tamamen arkasını kuşatacaktı.

Conkbayırı emir ve komutasını üst karargâhların dikkatlerine çekmekten geri kalamıyordum.

Ordu Kurmay Başkanı, Ordu Komutanı von Sanders Paşa hazretleri tarafından beni telefon başına çağırdı. Adı geçenin durumu nasıl gördüğümü ve görüşümü sordugunu söyledi. Kendisine, Conkbayırı vaziyetinin nezaketini izah ettim ve vaziyetin düzeltilmesi için daha bir an kaldığını ve bu anın kaybı halinde felaketin pek muhtemel olduğunu söyledim.

Vaziyet umumileşmiş, Anafartalar'a çıkmış ve çıkmakta olan büyük düşman kuvvetlerini dikkate almak ve ona göre umumi tedbirler alarak sevk ve idareyi birleştirmek ve sağlamak lazımdı. Bu sebeple Kurmay Başkanı'nın çare kalmadı mı sorusuna verdiğim cevapta, bütün mevcut kuvvetlerin komutam altına verilmesinden başka çare kalmadığını söyledim.

Çok gelmez mi? dedi.

Az gelir, dedim.

Tarih ne güzel aynadır. Tarihin sinesine geçen büyük hadiselerde, bu hadiseleri yaratanların ve yapanların tavırları, hareketleri ve davranışları onların ahlaki karakterini gösterir.

Ordu Komutanı Conkbayırı'na hareket için Fevzi Bey'e gerekli emir ve talimatı verdiğini, Ordu Komutanı'nın genelgesinden anlaşılmıştı.

8 Ağustos günü bu taarruz yapılacaktı. Ancak, bu taarruz olmadı.

Bazı kaynakların verdiği bilgiye göre; Anafartalar Grup Komutanı Fevzi Bey, taarruz emrini vermiş. Ancak, muharebe sahnesine giren tümen komutanları taarruz edilemez, diyorlar. Bu durumu Liman Paşa'ya bildiren Fevzi Bey'e, Ordu Komutanı; Grup Komutanı sizsiniz. Siz ne diyorsunuz, demiş. Fevzi Bey; ben de bu görüşteyim cevabında bulunmuş. Bunun üzerine de derhal komutadan alınmış.

Diğer açıklamalara göre ise; Fevzi Bey taarruzun ertelenmesini uygun görmüş, nedeni askerin yorgunluğu ve araziye tanımamaları.

Daha sonra, merak edip, Liman Paşa'ya bunu sordum. Bu konuda görüş belirtebilmek için, buna dair ordu-daki ve Fevzi Bey'deki belgelere ulaşmak lazımdır.

8/9 Ağustos gece yarısından takriben bir iki saat önce aldığım ordu emrinde, Anafartalar Grup Komutanlığı'nı üzerime almak üzere hemen Çamlıtekke'ye hareket ettim, 9 Ağustos günü tan vaktiyle beraber taarruz etmem bildiriliyordu.

Böyle karanlık ve belirsizlik içinde, tanımadığınız kuvvetlerle yeni bir işin, bir savaş meydanının sorumluluğunu üstlenmek o kadar basit bir keyfiyet olmaması gerekir. Fakat ben, büyük bir iftiharla bu sorumluluğu kabul ettim.

6 Ağustos'tan beri devam eden muharebeler beni üç gün üç gece uykusuzluğa ve durmadan çalışmaya mecbur etmişti. Adeta hasta bir haldeydim. Arıburnu cephesinin kanlı muharebeleri beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüştü ki, bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim.

Tümen Baştabibi Hüseyin Bey'i ve bir de o gün şehit olan kahraman yaverim Teğmen Kazım Efendi'nin yerine bir süvari subayı alarak gece yarısından yarım saat önce tümen karargâhından Çamlıtekke'ye hareket ettim."

“Emir ve komuta birliği” harp prensiplerinden birisidir. Gelibolu Yarımadası gibi dar bir arazide, birliklerin birbirinden etkilenmesi kaçınılmazdır.

Gelibolu Yarımadası’nda emir ve komuta birliği sağlanamamış, bunun neticesinde de bir karmaşa yaşanmıştır. Mustafa Kemal’in bu problemin üst komutanlıklar tarafından düzeltilmesini ısrarla istemesi dikkati çekmektedir.

Çözüm olarak bütün bölgenin sorumluluğunun kendisine verilmesini istemesi de onun “özgüveninin” ne boyutta olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal’in Anafartalar Grup Komutanlığı’nı kendisinden devralacağı (Beylerbeyli) Fevzi Bey hakkında görüş belirtebilmek için elinde “belge” olmadığını söylemesi de onun “karakter yapısının” sağlamlığını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal, Anafartalar Grup Komutanlığı’nı en zor şartlar altında aldığı anda aslında ciddi şekilde hastadır. Fakat, hiç çekinmeden ve duraksamadan görevi kabul etmiştir.

Çanakkale Savaşı’nda Winston Churchill donanma bakanıydı. İttifak donanmasına ise Amiral Carden komuta ediyordu. 18 Mart öncesi Amiral Carden hiçbir zayıat vermemesine, problemle karşılaşmamasına rağmen bunalım içine girmişti.

16 Mart günü Amiral Carden, Churchill’e gönderdiği telgrafta doktor tarafından üç veya dört hafta “hasta listesi”ne alındığını bildirince, Churchill Amiral John de Robeck’i komutanlığa atamıştı.⁴³

Bir tarafta daha savaşa girmeden “bunalıma” giren bir komutan, diğer tarafta ise ciddi şekilde hasta olmasına rağmen en zor şartlarda kendisine verilen görevin başına koşan bir komutan. O komutan ki neredeyse yüz gündür her gün ateş altındadır, muharebelerin tam göbeğindedir.

İşte Çanakkale Zaferi’nin arkasında yatan nedenlerden birisi de bu ruhtur. Mustafa Kemal’in Çanakkale’nin adeta ruhu olmasıdır.

Ordu Komutanı Sanders Paşa, Anafartalar bölgesindeki bütün birliklerin komutasını Albay Mustafa Kemal’e neden verdiğini daha sonra şöyle anlatıyordu:⁴⁴

43 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, An Owl Book, 2001, S. 150

44 Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, Yeditepe Yayınevi, 2006, S. 112

“İlk askeri başarısını Trablusgarp’ta kazanmış olan Mustafa Kemal Bey, sorumluluk almasını seven, görevine bağlı bir komutan karakterine sahipti. Kendisi 25 Nisan sabahı, 19. Tümen ile kendi kararıyla muharebeye müdahale ederek düşmanı sahile kadar sürmüş ve bundan sonra üç ay durmaksızın, kırılmaz dirençle şiddetli taarruzlara başarıyla karşı koymuştu. Kararlılık ve çalışkanlığına tamamen güvenebilirdim.”

Ordu Komutanının emrini alan Mustafa Kemal, 8 Ağustos gecesi saat 11.30’da 19. Tümen karargâhından ayrılmıştı. Daha sonraki gelişmeler ise şöyle oldu:

Mustafa Kemal Anlatıyor⁴⁵

“Kemalyeri’nden Kocadereköy kuzeyine çıktım. Dört aydan beri ilk defa bir dereceye kadar saf hava teneffüs ediyordum. Hakikaten, Arıburnu mıntıkasının ateş hattında ve o hattaki karargâhlarda yaşayanların teneffüs ettiği hava, insan cesetlerinin kokuşmasıyla kimyasal özelliğini kaybetmiş bir hava idi...”

Çamlıtekke’ye vardım. Karanlıkların koyu bir yoğunluk kazandığı bir dere... Hayata eser olacak ne bir ışık, ne bir ses... Herkes derin uykuda! Etrafa seslendik! Gecelik entarisi ile çadırından çıkmış bir şahıs seslenerek cevap verdi. Burasının ne olduğunu sordum. Vilmer Bey’in karargâhı olduğunu söyledi. Vilmer Bey’in yattığı barakamsı bir odanın yanına götürdü. Benim kim olduğumu bilmeyen bu şahıs bu işi zahmetle gördü.

Vilmer Bey uyuyordu. Kurmayı Haydar Bey’le görüştüm. Anafartalar Grubu karargâhının nerede olduğunu sordum. Cevaben: Bugün burada idi, fakat eliyle kuzeyi göstererek, şu istikamete naklettiler, Gümbürdekbayırı civarında bir dere...

Gece yarısı saat 01.30’da Anafartalar Grubu karargâhını bulabildim.

Grup Kurmay Başkanı Hayri Bey ve bütün kurmaylar gelişimi bekliyordu. Hayri Bey’e; ‘Düşman nerede, kuvvetini anlayabildiniz mi? Grupça tümenlere verilen son emir nedir?’ diye sordum.

45 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 431

Hayri Bey, sorduğum şeylerin hiçbirinde beni tam bir şekilde aydınlatamadı.

Eski komutan Fevzi Bey'in nerede olduğunu sordum. Çadırında uyuyor, dediler. Uyandırılıp kendisinden verdiği en son emrin alınmasını söyledim. Biraz sonra Kurmay Başkanı o anda yazmış olduğu imzasız bir notu gösterdi. Verdiği emir bu ise imza etsin, dedim. Kurmay Başkanı gitti, geldi. Fevzi Bey emir diye gösterilen notu imza etmiyordu.

Fevzi Bey'in notunu bir tarafa bıraktım.

Derhal bütün kurmay subayları yanıma çağırdım. Kendilerinden bilgi aldım.

12. Tümen'e Mestantepe istikametinde saat 5'te taarruz emri verilmişti. Tümen Turşuköyü'ne gelmişti. 7. Tümen ise Büyük Anafarta istikametinde yürüyordu. Kocaçimen'e taarruz eden düşmanın sol kanadına taarruz edecekti.

Ancak bu bilgilerden kıtalarımızın vaziyetlerini açık olarak öğrenmek mümkün değildi. Saat 4'e geliyordu. Güneşin doğması yaklaşıyordu. Daha fazla araştırmaya zaman ve imkân yoktu. Saat 4'e doğru şu emri verdim:

12. Tümen'e Mestantepe ve 7. Tümen'e Damakçılık Bayırı istikametlerinde taarruz emri verilmiş olduğuna göre, Kocaçimen-Conkbayırı hattında bulunan tümenler ilk olarak söz konusu taarruzu sağlayıp kolaylaştıracaklardır.

Yapılacak taarruz esnasında sıhhiye hizmetleri, iâşe ve muhabere bakımından da acil tedbirler almak lazımdı...

Bu kadar dar ve mühim zamanda bu gibi işlerle bizzat uğraşmaya lüzum ve mecburiyet görmekten cidden üzüliyordum.

Saat 04.30'da muharebeyi bizzat idare etmek üzere Anafartalar bölgesinin gözetleme yeri olan bir tepeye hareket ettim.

12. Tümen ile 7. Tümen düşmanla muharebeye başlamıştı.

Düşman, 7. Tümen cephesinin yan ve gerilerini şiddetli ateş altına alıyordu. Tümen düşmanın önemli direnmesiyle karşılaşmıştı. Tümenin daha ileriye taarruzu engelleniyordu. Ancak 7. Tümen Conkbayırı ve Kocaçimen sırtlarına yönelen düşman kuvvetlerini üzerine çekerek orada durdurmayı başarmıştı.

12. Tümen de Kireçtepe İsmailoğlutepe'ye ulaşmıştı. Ancak, zayıtı fazlaydı.

Düşmanın büyüyen kuvvetine karşı bu kıtalarımızın kazandığı başarıyı pek parlak ve kâfi buluyordum. Bu iki tümene kazandıkları hattı tahkim ederek elden çıkarmalarını emrettim.

Dolayısıyla; 12. ve 7. Tümenlerle başladığım taarruzu durdurmaya, Conkbayırı tarafında ciddi tedbir almaya karar verdim.

Çamlıtekk'e hareket ettim. Ordu Komutanı da oraya gelmişti.

Ordu Komutanı; 7. Tümen'i takviye ederek Ağıl ve Conkbayırı, Kocaçimen bölgesindeki düşman kuvvetlerinin yan ve gerilerine taarruz edilmesini düşünüyordu.

Ben bu hareketin başarıyla sonuçlanmasına ihtimal vermiyordum. Düşman sağlam bir şekilde yerleşmişti. Ayrıca, taarruzumuz adeta denize, düşman donanmasına karşı yan vermiş olurdu. Son kuvveti de harcamış olurduk. Conkbayırı'ndan gelecek tehlikeli darbenin önüne de geçilmiş olmayacaktı...

Ben, taarruzun Conkbayırı'na yapılmasını zorunlu buluyordum. Evet, gerçi düşmanın cephesine karşı hareket edilecekti. Düşman kuvvetlerini tümüyle denize dökmek veya imha etmek zordu. Fakat, böyle bir neticeden evvel vaziyetimizin emniyet altına alınması söz konusuydu...

Kocaçimen bölgesindeki kuvvetlerimiz perişan haldeydi...

Liman Paşa; 'Harekâtın sorumluluğunu kabul eden sizsiniz. Katiyen kararınız üzerinde tesir yapmak istemem. Aklıma gelen hususları görüş olarak söyledim' diyerek nezaket gösterdi.

Bu taarruzu bizzat başında bulunarak kendim idare etmeye karar verdim.

Akşamüstü 5.30'da Çamlıtekke'den ayrıldım. Büyük Anafarta kasabasının doğu hizalarında, bir düşman tey-yaresi tepemizde uçmaya başladı. Kurmay heyetim yolun sağ ve soluna dağıldı.

Ben yol üzerinde kaldım. Süvari subay vekili Zeki Efendi yanımdan ayrılmamıştı.

Dörtünl Kocaçimen Tepesi yolunu takip ettik. Düşman piyade ateşiyle karşılaştık. İstikamet değiştirdik. 8. Tümen karargâhına vardık. 8. Tümen'in 23. ve 24. Alayları Conkbayırı'nda cephelerini koruyan alaylardı.

İşte taarruzu tasarladığım Conkbayırı bölgesinde bulunan kuvvet bu iki alaydı. Taarruz için güvendiğim iki alay da henüz gelmemişti.

Bu alayların yollarını şaşırıp hiç gelmemeleri ihtimal dâhilindeydi. 28. Alay'ın gelmekte olduğu bildirildi. 41. Alay'dan ise haber yoktu.

Tümen Komutanı'nın benim için gösterilmesini emrettiği bir asker çadırının içine girdim.

Tümen Komutanı'na yarın tan vaktiyle beraber Conkbayırı-Şahinsırt hattında bulunan düşmana taarruz edeceğimi ve bu maksatla gelmesini beklediğim 28. ve 41. Alaylarla Tümeni takviye edeceğimi ve icap eden tertibatın alınmasını, benim de burada kalacağımı söyledim.

Bir aralık Tümen Komutanı ve Kurmayı Galip Bey beraber yanıma geldiler. Tümen Kurmayı'nın bazı görüşleri olduğunu ve bu görüşleri bana söylemeye izin vermemi istediler.

Bu tarzdan memnun olmamakla beraber, görüşü anlamak istedim.

Galip Bey iki günden beri Conkbayırı'na durmadan taarruz edildiği halde başarılı olunamadığını ve bu yüzden kıtaların büyük kayba uğradıklarını, halen perişan bir halde bulunduklarını, yeni gelmekte olan yalnız iki alayın da başarılı olacağına hükmedilemeyeceğini, zaten

bu iki alaydan birinin meydanda olmadığını, bu durumda yalnız bir alayla bu taarruza kalkışmanın neticesini vahim gördüğünü söyledi.

Galip (Türker) Bey en kıymetli kurmaylarımızdandır. Cesaretine ve dayanma gücüne ateş altında bizzat şahit oldum. Görüşleri de hesap ve mantığa göre reddedilemezdi. Bu sebepleydi ki, komutanı da bu görüşü dinlemiş ve bizzat bir kere de bana söyletmeyi uygun bulmuştu.

Galip Bey'in görüşünü kararımı değiştirecek mahiyette bulmadım. Çünkü ben düşmanı şiddetli ve seri bir baskınla mağlup edebileceğimize kanaat getirmiştım. Bunun için çok kuvvetten ziyade, çok dikkatli ve fedakârca bir sevk ve idarenin maksadı sağlayacağına hükmetmiştim. Bu kanaatimi ispat için bu işin bizzat başında bulunmayı da zaruri gördüğüm için de geceyi 8. Tümen Karargâhı'nda geçiriyordum.

Kararımın kati olduğunu ve hatta 41. Alay gelmediği takdirde dahi yine tatbik edeceğimi söyledim. Zaman geçirmeksizin kıtaları taarruz için hazırlamaktan başka düşünecek ve yapacak bir şeyimiz olmadığını söyledim.

Bence yapılacak iş gayet basitti. Hücum cephesinde 24. Alay'la bazı perakende erlerden bir avcı hattı vardı. Bu hattın düşmana mesafesi 20-30 adımdı.

Taarruz edecek birlikler karanlıkta fevkalade sessizlik ve disiplinle bu hattın 20-30 adım gerisinde bir vaziyet alacaktı.

Düşmana katiyen tüfek ve tabii ki top ateşi yapılmıyacaktı.

Erler süngü takacaklardı. Kararlaştırılacak anda düşmana atılacaklardı.

Bir dakika sonra mesele halledilmiş olacaktı. Ondan sonraki safha için şimdiden bir karar veremezdim.

Bütün geceyi pek rahatsız ve uykusuz geçirdim.

41. Alay hücum anına kadar gelmedi. Yanlış yere gitmiş. Daha sonra gelebildi.

Tümen Conkbayırı'na taarruza hazırlanmıştı.

Gün doğmak üzereydi.

Çadırımın önüne çıktım, hücum edecek askeri görüyordum.

Gecenin karanlık perdesi tamamen kalkmıştı.

Artık hücum anıydı.

Saatime baktım. Dört buçuğa geliyordu. Birkaç dakika sonra ortalık tamamen ağaracak ve düşman askerlerimizi görecekti.

Düşmanın piyade ve mitralyöz ateşi başlarsa ve kara, deniz toplarının mermileri bu sıkı düzende duran askerlerimiz üzerinde bir defa patlarsa, hücumun imkânsızlığına şüphe etmiyordum.

Hemen ileri koştum.

Tümen Komutanı'na rastladım. O da ve her ikimizin yanında bulunanlar beraber olduğu halde hücum safının önüne geçtik. Gayet seri ve kısa bir teftiş yaptım. Önünden geçerek yüksek sesle askerlere selam verdim ve dedim ki:

Askerler! Karşımızdaki düşmanı mağlup edeceğimize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız.

Ondan sonra hücum safının önünde bir yere kadar gittim ve oradan kırbacımı havaya kaldırarak hücum işaretini verdim.

Bütün askerler, subaylar artık her şeyi unutmuşlar, bakışlarını, kalplerini verilecek işarete yöneltmişlerdi. Süngüleri ve bir ayakları ileri uzatılmış olan askerlerimiz ve onların önünde tabancaları kılıçları ellerinde subaylarımız, kırbacımın aşağı inmesiyle demirden bir-kitle halinde aslanca bir saldırıyla ileri atıldılar. Bir saniye sonra düşman siperleri içinde gökyüzüne yükselen sestense başka bir şey işitilmiyordu:

Allah, Allah, Allah!

Düşman, silah kullanmaya vakit bulamadı. Boğaz boğaza kahramanca mücadele neticesinde ilk hatta bulunan düşman tümüyle imha edildi.

Dört saat süren mücadeleden sonra, Conkbayırı tümüyle düşmandan temizlenmişti.

Conkbayırı Tepesi askerlerimizin eline geçtikten sonra düşman karadan ve denizden yönelttiği seri ve yoğun topçu ateşiyle Conkbayırı'nı cehenneme çevirmişti.

Gökyüzünden şarapnel, demir parçaları yağıyordu. Deniz toplarının tam isabetli mermileri yerin içine girdikten sonra patlıyor, yanımızda, kenarımızda büyük lağımlar açıyordu. Bütün Conkbayırı yoğun dumanlar ve ateşler içinde kaldı. Herkes kaderine razı, akıbetini bekliyordu. Etrafımız şehitler ve yaralılarla doluydu.

Muharebe meydanında cereyan eden hali izlerken bir şarapnel parçası göğsümün sağ tarafına çarptı. Cebimde bulunan saati parça parça etti. Vücuduma giremedi. Yalnız derince bir kan lekesi bıraktı. Bu saat enkazını daha sonra, bugünün hatırası olmak üzere, Liman Paşa'ya verdim. O da üzerinde aile asalet arması olan kendi saatini bana verdi...

Saat öğleye yaklaşıyordu. Askerlerimiz sekiz saatten beri ölümlü pençeleşmekten tabii ki yorulmuşlardı. Kayıplarımız da önemliydi.

Düşmanı mağlup edenin üstünlüğümüz olmayıp, müthiş ve seri darbe halinde gerçekleşen saldırımız olduğunu takdir ediyordum. Dolayısıyla, saat 12.15'te 8. Tümen Komutanı'na aşağıdaki emri verdim:

Taarruzu durdurunuz. Conkbayırı ve Şahinsırt'ın batıya en hâkim noktası daima elde bulundurulacak şekilde kıtalarımızla işgal ettiğiniz hattı tahkim ediniz."

Mustafa Kemal Paşa daha sonra yazdığı bir yazıda Anafartalar Muharebesi'ni şöyle anlatıyordu:⁴⁶

"Anafartalar Grubu muharebeleri 90-100 bin kişilik düşman ordusunun mağlubiyetiyle ve İngilizlerin Yarımada üzerindeki emellerine son verdirmek suretiyle

46 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 462

neticelenmiştir. Bütün bu mücadelelerde düşmanın silah ve teçhizat hususunda olduğu gibi sayıca üstünlüğü de vardı. Düşmanın bütün bu maddi üstünlükleri, subaylarımızın ve askerlerimizin manevi üstünlüğü, fedakârlıkları önünde mahvolmuştur. Anafartalar muharebelerinde din, devlet ve vatanları uğrunda canlarını feda eden muhterem şehitlerimizi tam bir kutsallıkla ve saygıyla anarken, aynı zamanda birçok fedakârlıklara katlanarak vazifelerini iyi yapmayı başaran bütün komutan, subay ve askerlerimizi şükranla takdir ederim.

Bu arada, komutaları altındaki birlikleriyle başlangıçtan beri aylarca düşman karşısında kıymetli vatan hizmeti yapmayı başaran 12. Tümen Komutanı Selahattin Bey, 9. Tümen Komutanı Sabri Bey, 6. Tümen Komutanı Nazif Bey, 8. Tümen Komutanları Nuri ve Ali Rıza Beyler ve maiyetlerine takdirlerimi beyan ederim...

Kurmay Başkanı İzzettin Bey, benim komutayı aldığımdan bir müddet sonra katılmış ve üzerine aldığı vazife fevkalade hizmetler yerine getirmiştir."

O gün Anafartalar'da İngiliz komutanı Hamilton'un cephe hattı yıkılmıştı. "Ezici düşman yığını" tepeden, bayırlardan aşağı sel gibi inerek sağ kanadını sarmış ve aşağıdaki hatları yarıp geçerek, birliklerini tepeden aşağı silip süpürmüştü.

Hamilton o günü şöyle anlatmıştı:⁴⁷

"Generallerin er safında dövüştüğü ve erlerin ellerindeki silahları atıp gırtlak gırtlığa boğuştuğu bir çarpışmaydı bu... Türkler tekrar tekrar saldırıyor. Tanrı'nın adını anarak şahane bir şekilde dövüşüyorlardı. Bizimkiler de bu saldırıya göğüs geriyor ve ırklarının geleneklerine yakışır şekilde kahramanlık gösteriyorlardı. Korkup kaçmak yoktu. Saflarında gerilemeden can verdiler."

Ağustos'un ikinci yarısında da Anafartalar'da zorlu çatışmalar yaşandı. Müttefiklerin sonucu değiştirme çabaları sonuçsuz kaldı.

47 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 120

Mustafa Kemal bu arada sıtmaya yakalanarak hasta oldu. Conkbayırı'na gelerek siperleri gezen Enver Paşa'nın Anafartalar Grubu Karargâhı'na uğramaması Mustafa Kemal ile Enver Paşa'nın ilişkilerini gerginleştirdi. Buna tepki gösteren Mustafa Kemal, Ordu Komutanı'na istifa ettiğini bildirdi. Liman von Sanders Paşa araya girdi. Enver Paşa'ya 17 Eylül 1915 günü yazdığı yazıyla, Mustafa Kemal'in istifasının kabul edilmemesini istedi.

Ordu Komutanı'nın yazısı şöyleydi:⁴⁸

“Albay Mustafa Kemal Bey'in hizmetten ayrılması dilekçesini destekleyemem.

Çünkü Mustafa Kemal Bey'i, vatanın bu büyük savaşta hizmetlerine muhakkak suretle muhtaç olduğu, çok müstesna kabiliyetli, yetkili ve cesur bir subay olarak tanımayı ve takdir etmeyi öğrendim.

Albay Mustafa Kemal Bey, 5 ay önceki ilk karaya çıkış hareketinden beri 19. Tümen'in başında parlak şekilde savaşmış ve İngilizlerin Anafarta kanadında son büyük çıkarma hareketleri esnasında müşkül bir anda komutayı üzerine almak zorunda kalmıştır. Çünkü bu hususta görevlendirilmiş olan 16. Kolordu Komutanı, 7. ve 12. tümenlerle hücumla geçmesi yolunda tekrar tekrar verilen emri yerine getirmemiştir.

Albay Mustafa Kemal Bey burada da görevini büyük bir cesaret, iyi ve açık tertibat alarak ifa etmiştir. Vazifem icabı, kendisine takdirimi ve şükranımı tekrar tekrar ifade ederim.

Albay Mustafa Kemal Bey ayrılmak istiyor. Ekselanslarının-İmparatorluk Ordusu'nun Başkomutan Vekilinin güvenine sahip olmadığı kanısındadır. O, bunu bilhassa Ekselanslarınızın son defa burada bulunduğu sırada, o zaman ve halen hasta olduğu halde ve öbür üç grubun şeflerini ziyaretinizle şereflendirmiş olmanıza rağmen, kendisini aramamış olmanızdan çıkarmaktadır.

Ben Albay Mustafa Kemal Bey'e ziyaretin sırf zaman yetersizliği yüzünden yapılamadığını ve Ekselanslarınızın kendisinin hizmetlerini her halde takdir ettiklerini ifade ettim.

48 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 680

Şimdilik ilişikte takdim ettiğim ayrılma dilekçesini, Ekselanslarınızın güvenini belirtmek suretiyle reddetmek lütfünde bulunmalarını rica ediyorum.”

Bunun üzerine Enver Paşa, Mustafa Kemal’e şu mektubu yazarak, gönderdi:⁴⁹

“Rahatsızlığınızı işittim, müteessir oldum. Son defaki Çanakkale ziyaretimde muhtelif mevzileri görmek istediğimden sizi ziyarete vakit kalmamıştı. İnşallah yakında tamamen sağlığınıza kavuşur ve bugüne kadar olduğu gibi yine kıtalarınızın başında başarıyla vazife yaparsınız.”

Mustafa Kemal ise 4 Ekim 1915’te şu cevabı verdi:⁵⁰

“Rahatsızlığımdan dolayı göstermiş olduğunuz yüksek övücü sözlerinize ve sevginize özel olarak teşekkür ederken, bendenizi yakında meydana gelmesi muhtemel olaylar için hazırlanan kuvvetin başında da bulundurarak, zat-ı devletlerine daha büyük hizmetler verilmesiyle onurlandıracağınızdan eminim.”

Mustafa Kemal’in Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey’in günlüğüne göre Mustafa Kemal, Bulgaristan’a gönderilecek ordunun komutanlığını istemişti. Ancak kendisine Irak Ordusu Komutanlığı önerildi. Mustafa Kemal kendisine Bağdat ve Basra Valiliklerinin verilmesi gibi bazı koşullar ileri sürünce, bu göreve Goltz Paşa atandı.

Mustafa Kemal yine boşlukta kalmıştır. Sıkıntılıdır. Üzüntülüdür. Kırğındır. Kızgındır.

11 Ekim 1915’de Salih (Bozok) Bey’e yazdığı mektupta bu düşünceleri görülmektedir.⁵¹

49 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 271

50 A.g.e. S. 271

51 ABE, Cilt 1, S. 272

“... Karşımızdaki düşman artık mecalsiz bir hale gelmiştir. İnşallah yakında tümüyle def edilir. Her durumda vatanımız bu taraftan emindir.

Arkadaşların size söyledikleri terfinin henüz gerçekleşmemiş olması hayret vericidir. Elbette ona hak kazanılmıştır. Fakat;

Kimse amacına zorla ulaşamaz,
Kaderin hükmü ne ise o olur.

Bilirsin ki bizim maksadımız vatana büyük ölçüde hizmet etmektir...

Maksat olan hizmeti yerine getirebilecek maddi mer-tebedir (rütbedir). Tabii zamanı gelince. Kaderde varsa o da olur.

Bir aralık canım sıkıldı. Emekli olup bir köşeye çekil-meyi de düşündüm. Olmadı.

Şimdilik Cenab-ı Hakkın büyüklüğüne, himaye ve yardımına sığınarak çalışıyorum.

Gözlerinden öperim.”

Churchill’in Çanakkale’de “kaderin seçtiği kişi” dediği Mustafa Kemal. bu sefer kendisini kadere bırakmıştı.

Mustafa Kemal’in öngörüsü yine doğru çıktı. Müttefik Kuvvetleri 3 Aralık’tan itibaren Çanakkale’den çekilmeye başladı.

Irak Ordu Komutanlığı Mareşal Goltz Paşa’ya verilmişti. Trakya’daki 2. Ordu’nun başına ise Alman Albay Back getirilmişti.

Mustafa Kemal ise Edirne’deki 16. Kolordu Komutanlığı’na atanmıştı. Bu durum Mustafa Kemal’i tekrar istifa etme zorunda bıraktı. Ordu Komutanı Sanders, onun hizmetini düşünerek kendisine bir aylık hava değişimi verdirdi. Anafartalar Grup Komutanlığı’na ise Mustafa Fevzi (Çakmak) Bey atandı.⁵²

Mustafa Kemal Çanakkale’den 10 Aralık günü ayrıldı.

19 Aralık 1915’te de Müttefikler Çanakkale savaş topraklarından ayrıldı.⁵³

27 Ocak 1916’da Mustafa Kemal Edirne’ye geldi. 16. Kolordu’nun komutasını devraldı. Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar)

52 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Yay., 1964, S. 156

53 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, 1965, S. 269

Bey'in girişimiyle Mustafa Kemal görkemli bir törenle Edirne'de karşılandı.

Milli şair Mehmet Emin Yurdakul da "Ordunun Destanı" şiirinde Mustafa Kemal'in adını anmıştı. Belki de böylece Mustafa Kemal'in adı ilk defa bir şiirde yer alıyordu:

Ey, bugüne şahit olan sarp hisarlar,
Ey, Kahraman Mehmet Çavuş, siperler,
Ey, Mustafa Kemal'lerin aziz yurdu,
Ey, toprağı kanlı dağlar, yanık yerler!

Türk milleti onu artık Anafartalar Kahramanı olarak anıyordu.

Mustafa Kemal Edirne'de çok kalmadı. Şubat ayı sonlarına doğru 16. Kolordu Karargâhı ile beraber aynı numara altında Diyarbakır bölgesinde kurulacak kolordu komutanlığına atandı.

Mustafa Kemal şubat ayı sonuna doğru İstanbul'a değişik düşüncelerle gelmişti. Kendisinin İstanbul'un kurtarılmasında büyük rolü olduğunu düşünüyordu. Ancak zamanın devlet adamları durumu böyle görmüyorlardı. Harbiye Nezareti'nden beklediği daveti bile alamadı. Bunun üzerine Hariciye Nazırı Halil Bey'i ziyaret etmek istedi.

Nazırı ziyarete gitti. Uzun bir bekleme süresinden sonra bakan tarafından kabul edildi.

Hariciye Nazırı askeri ve siyasi durumun parlak olduğunu anlatırken, Mustafa Kemal dinler görünmüştü. Sonra Mustafa Kemal şöyle konuştu:⁵⁴

- Beyefendi, durum sizin gördüğünüz gibi parlak değildir.

Nazır ciddi vaziyet alıp sordu:

- Ne demek istiyorsunuz? Anlayamıyorum.

- Memleket ve her şey mahvolmak üzeredir. Hakikat sizin konuştuklarınız değil, benim konuştuklarımdır, diye Mustafa Kemal cevap verdi.

Nazır'ın cevabı ise şöyle oldu:

Komutan bey, biz size hürmet ettik. Çünkü bize dediler ki, Mustafa Kemal Arıburnu ve Anafartalar Komutanı olarak hizmet etti. Size yanlış yere geldiğinizi ihtar etmek

54 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 1965, S. 280

mecburiyetindeyim. Siz Başkomutanlığa, Genelkurmay Başkanlığı'na müracaat ediniz.

Mustafa Kemal, cevaben "Beyefendi farkında değil misiniz ki, bu memlekette artık milli bir Genelkurmay Başkanlığı yoktur" diyerek Nazır'ın yanından ayrıldı.

Hariciye Nazırı Mustafa Kemal'in cezalandırılmasını bile istedi.

Ceza, Müttefik Kuvvetlerin Gelibolu'dan çekilmeleri üzerine Çanakkale Savaşları'na ilişkin olarak düzenlenen anma ve ödül törenlerinde Mustafa Kemal adının anılmaması oldu. Sultan Reşad'a "Gazi" unvanının verilmesi için düzenlenen törene katılan alaylara madalyalar takılırken, Mustafa Kemal'in adı anılmadı.⁵⁵

Harbiye Nezareti tarafından yayımlanan "Harp Mecmuası"nın kapağına konulacak resmini, Enver Paşa baskıdan geri aldırdı.⁵⁶

Anafartalar Grubu Komutanı Miralay Mustafa Kemal'in bir fotoğrafı dergi içinde yer aldı.⁵⁷

Sonuçlar

İtilaf Kuvvetleri Çanakkale'de neden başarılı olamadı?

İtilaf Devletleri Türk ordusunu hafife almıştı. Türk ordusunun Balkan Savaşı'ndaki perişan halini dikkate alarak hatalı değerlendirmelerde bulunmuşlardı.⁵⁸

Türk ordusu Çanakkale'de Türk askerinin savunma savaşlarındaki yeteneklerini ortaya koymuştu.

İtilaf Kuvvetleri'nin diğer önemli bir hatası ise Liman von Sanders'in de değerlendirdiği gibi; Çanakkale'ye büyük bir çıkarma hareketi yapıp, aynı zamanda veya çıkarmadan önce donanma ile Boğazı zorlamaya çalışmamış olmalarıdır.⁵⁹

Bu görüşü, İngiliz Generali Aspinali Oglander de yazdığı "Çanakkale Muharebeleri" kitabında ifade etmektedir: "Eğer Nisan ayında kara ve deniz harekâtı müşterek olarak yapılsaydı başarılı sonuçlar alınabilirdi."⁶⁰

55 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 138

56 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Yay., 1964, S. 158

57 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 138

58 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 110

59 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Yeditepe Yayınevi, 2006, S. 70

60 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt 9, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001, S. 71

Tuğgeneral Oglander Çanakkale savaşlarında bulunmuştur. Daha sonra da Çanakkale savaşlarının “resmi tarihini” yazmak üzere İngiliz Hükümeti tarafından görevlendirilmiştir. 1932 yılında Türkçeye çevrilen kitap Atatürk’ün kitaplığında bulunmakta olup, Atatürk tarafından da okunmuştur. Kitabın birinci sayfasında yer alan sözler ise şöyledir: “Büyük bir kumandan, asil bir düşman ve âlicenap bir dost şerefine; Türkiye Cumhuriyeti Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine, Haşmetli İngiltere Kralı’nın hükümeti tarafından takdim kılınmıştır.”⁶¹

İtilaf Kuvvetleri’nin elbette Çanakkale’de başarılı olamamalarının bir nedeni de, orada karşılarına “asil bir düşmanın” çıkmış olmasıdır.

İtilaf Kuvvetleri başarılı olsaydı ne olurdu?

Alman Ordularının Kurmay Başkanı General Ludendorff, bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: “Eğer düşman donanması boğazları işgal edip Karadeniz’e hâkim olsalardı, Rusya muhtaç olduğu mühimmat ile teçhiz edilecekti. O zaman Almanya’nın doğusundaki muharebeler bizim için çok vahim bir şekil alacaktı. İtilaf Devletleri Güney Rusya ve Romanya’daki zahire ambarlarından istifade edeceklerdi. Romanya Krallığı daha evvel harbe girecekti.”⁶²

Oglander da Çanakkale Savaşı ile hedeflenen amaçları şöyle ortaya koymaktadır: “Türkiye’yi imha etmek, Rusya’nın imdadına gitmek ve Balkan devletlerini İtilaf Devletleri’nin etrafında toplamak için doğuda kuvvetli bir darbe vurmak...”⁶³

Ama Çanakkale’de İtilaf Devletleri başarılı olamadı. Bu başarısızlığın sonuçları ne oldu?

Ernst Jaekkh bir Almandı. Çanakkale’de Mustafa Kemal’i ziyaret ettiğinde onun çok zayıf düştüğünü görmüş ve o hali karşısında dehşete düşmüştü. Ama Mustafa Kemal’in zihni her zamanki gibi işliyordu. Askerlik konularında konuşmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal kazanılan zaferin kesinliğine inanmanın kendi kendini aldatmak olduğuna inanıyordu. Deniz kuvvetlerinin can alıcı önemine inanıyordu. Mustafa Kemal sözlerine şöyle devam etmişti:⁶⁴

61 A.g.e. S. 65

62 A.g.e. S. 69

63 General Aspinall Oglander, *Çanakkale Muharebeleri*, Kanaat Kütüphanesi, 1932, S. 11

64 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 123

“Karada kısıtılmış durumdayız, tıpkı Ruslar gibi. Boğazları ve Çanakkale’yi tıkamakla Rusları Karadeniz’in içine kapamış oldum ve eninde sonunda çökmeye mahkûm ettim. Çünkü böylece müttefikleriyle bağlarını kesmiş oldum. Ama biz de çökmeye mahkûmuz, hem de aynı nedenden. Gerçi Akdeniz’in, Kızıldeniz’in ve Hint Okyanusu’nun eteklerindeyiz ama herhangi bir okyanusa açılmıyoruz. Deniz kuvvetinden yoksun bir kara kuvveti olarak yarımadamızı, kara kuvvetlerini çekinmeden getirebilecek olan bir deniz kuvvetine karşı hiçbir zaman savunamayız.”

Mustafa Kemal’in iki öngörüsü de doğru çıktı.

7 Kasım 1917’de Rusya’da Bolşevikler yaptıkları ihtilal ile iktidara geldiler.

30 Ekim 1918’de Osmanlı İmparatorluğu Mondros Mütarekesi’ni imzaladı.

Çanakkale savaşlarının diğer önemli bir sonucu ise; Çanakkale Savaşı’na katılarak üstün bir savaş tecrübesi kazanan subay kadrolarının İstiklal Savaşı’nın komutanlarını oluşturmalarıdır.

Çanakkale’de savaşan ve İstiklal Savaşı’nda da görev alan komutanlar arasında şunlar bulunmaktadır:

M. Fevzi (Çakmak) Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, Yakup Şevki (Subaşı), Kazım (Karabekir), İzzettin (Çalışlar), M. Selahattin (Adil), Şükrü Naili (Gökberk), Mehmet (Arif), Kemalettin Sami, Fahrettin (Altay), Kazım (İnanç), Nihat (Anılmış), Nazif (Kayacık), Cemil (Conk), Kazım (Sevüktekin), M. Munip (Uzsoy), Veysel (Özgür), M. Emin (Yazgan), Reşat (Çiğiltepe), M. Şefik (Aker), A. Sami (Sabit), H. Nurettin (Özsü), M. Sabri (Erçetin), Nazmi (Solok), Mehmet Hayri (Tarhan), İsmail (Hakkı), Ahmet Fuat (Bulca), Nuri (Conker), Alaeddin (Koval), H. Hüsnü (Erkilet), Ahmet Naci (Tınaz), Osman Zati (Koral), Ahmet Zeki (Soydemir), Mehmet (Nazım), A. Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez), M. Rüştü (Sakarya), Nazif (Kayacık), M. Muhittin (Kurtiş), Salih (Omurtak), Abdurrahman Nafiz (Gürman), Nuri (Yamut), Fevzi (Mengüç), Cemal (Gürsel), Muzaffer (Alankuş).

Çanakkale Savaşı'nı Türk ordusu kazanmıştır. Deniz muharebelerinde ağırlıklı olarak mayınların döşenmesini sağlayan denizciler ile karadaki topçuların başarısı her türlü takdirin üstündedir. Bu safhada Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı'nı başarıyla yürüten Mirliya Cevat (Çobanlı) Paşa'nın üstün hizmeti bütün parlaklığıyla ortadadır.

3. Kolordu Komutanı Mirliya Esat Paşa'nın ve 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'in savaşa verdikleri katkılar da elbette çok önemlidir.

Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Çanakkale Savaşları'nın yakından komutasına pek karışmamıştır. Ancak, cephenin personel, mühimmat, malzeme ve yiyecek ihtiyaçlarının karşılanmasında mevcut imkânlar içinde en iyisinin yapılmasına çalışmıştır.

Elbette Çanakkale Savaşı'nın bir de isimsiz kahramanları vardır.

Arıburnu'nda 25 Nisan'da Mustafa Kemal'in komutasında mucizeler yaratan; 57. Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni (Arıburun) Bey ve 27. Alay Komutanı Yarbay Mehmet Şefik (Aker) Bey ile Anafartalar Muharebeleri'nde düşman karşısında kıymetli vatan hizmeti yapmayı başaran; 12. Tümen Komutanı Selahattin Bey, 9. Tümen Komutanı Sabri Bey, 6. Tümen Komutanı Nazif Bey ile 8. Tümen Komutanları Nuri ve Ali Rıza Beyler bu isimsiz kahramanların başında gelmektedir.

Çanakkale Savaşları'nda Mustafa Kemal 25 Nisan 1915'te Conkbayırı'nda tarih sahnesine çıkmıştı. Tarihin cilvesi midir nedir, Arıburnu kahramanını ölümsüz kılan yine Conkbayırı oldu:

10 Ağustos Conkbayırı Zaferi.

Mustafa Kemal o anlarda neleri düşünmüştü? Neleri yaşamıştı?

Mustafa Kemal 25 Nisan ve 10 Ağustos'ta Conkbayırı'na icra edilen taarruzların arkasındaki düşüncüyü şöyle açıklamıştı:

“Bazı kanaatler vardır ki, onların hesap ve mantıkla izahı çok zordur. Özellikle muharebenin kanlı ve ateşli safhasındaki duygulardan doğan kanaatler.

Tabii ki her kanaat ve karar içinde bulunulan durumu ve şartları incelemek ve bu incelemenin neticelerini sezmek ve değerlendirmek sayesinde doğar.”

Mustafa Kemal Atatürk aslında “duygulara” dayalı kararlar alan bir lider değildir. Onun bütün kararları, durumun ve şartların incelenmesi, muhakeme edilmesine dayanan kararlardır. Dolayısıyla onun kararları “gerçekçiliğe” ve “önsezi”ye dayanır.

Ancak, 25 Nisan günü Conkbayırı’nda 57. Alay’dan sonra, 19. Tümen’in tümünün muharebeye sokulması, yine onun değişiyile; hesap ve mantıktan ziyade duygulara, önseziye ve kararlılığa dayanmaktadır.

10 Ağustos taarruz kararı ise baskın prensibinin nasıl uygulanabileceğini, durum ve şartların nasıl mükemmel kullanılabileceğini gösteren mükemmel bir örnektir.

Mustafa Kemal daha sonra bu konuya biraz daha açıklık getirmiştir:

“Arıburnu ve Anafartalar’da yapılan muharebelerin hiçbirinde aldığım raporlarda düşmanın kuvvetinin doğru olarak takdir edilmiş olduğunu görmedim. En iyi şekil, zihnen düşman tarafına geçmek ve bakışıyla meseleyi çözmektir.”

Mustafa Kemal’in 1 Mayıs günü yayımladığı tümen emrinde; “Balkan utancının ikinci bir safhasını görmektense burada ölmeyi tercih ederiz” şeklindeki düşüncesi; onun Çanakkale Savaşları’nın her safhasında, her dakikasında durduğu yeri net olarak göstermektedir.

Mustafa Kemal, komutan olarak Çanakkale’de her an “ölümü göze alarak” hareket etmiş ve bütün personelinden de aynı davranışı beklemiştir.

Bu düşünceye bir yaşanmış örnek şöyle anlatılmıştır:⁶⁵

“Bir çarpışma sırasında Mustafa Kemal’in bulunduğu sipere düşman bataryası ateş açar. Mermilerden

65 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 121

biri siperin ilerisine düşer, ikincisi yirmi metre kadar yakına ve üçüncüsü daha yakına... Dördüncü mermi- nin tam siperin kenarına, Mustafa Kemal'in oturduğu yere isabet edeceği kesin şekilde bellidir. Subaylardan birisi kaçması için yalvarırsa da o; artık çok geç, askerlerime kötü örnek olamam der ve sigarasını içmeye devam eder. Siperdekiler dehşetten donakalmış bir halde dördüncü merminin düşmesini beklerler. Fakat hiçbir şey olmaz. Düşman üç mermi atmış, dördüncü atışı yapmamıştır.”

Mustafa Kemal'in “Anafartalar Muharebelerine Ait Tarih- çe”nin içinde yer alan şu cümleleri sonradan kırmızı kurşun kalemle çizilmişti. Cümleler şöyleydi:⁶⁶

“Tarih ne güzel aynadır... Tarihin sinesine geçen büyük hadiselerde, bu hadiseleri yaratanların ve yapanların tavırları, hareketleri ve davranışları onların ahlaki karakterini gösterir.”

Buradaki önemli kavram “ahlaki karakter”dir.

Mustafa Kemal'in evet “ihtirasları” vardır. Ancak onun ihtirasları tek bir konuya odaklanmaktadır. O da “vatanına büyük faydalar” sağlamak. Mustafa Kemal bunu kendi deyişiyle “hayatının bir prensibi” olarak kabul etmiştir.

Vatanına hizmet aşkıyla yanan Mustafa Kemal “ahlaki karakteri” nedeniyle de sonucu ne olursa olsun, doğruları söylemekten hiçbir zaman kaçınmayacaktır.

Kolordu Komutanı'nı atlayarak, Ordu Komutanı Alman Li- man von Sanders Paşa hakkında bir yazıyı Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya göndermesi bunun bir örneğidir. Bazıları bunun “askeri teamüllere” uymadığını ileri sürebilirler. Ancak, burada söz konusu olan “vatan savunması”dır.

Aynı şekilde, Çanakkale'den İstanbul'a döndükten sonra ziyaret ettiği Hariciye Nazırı'na da “durum sizin gördüğünüz gibi parlak değildir” demesi de onun “ahlaki karakteri”nin güçlü olduğunun diğer bir örneğidir.

66 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 428

5. Ordu Komutanı Sanders, Mustafa Kemal'i en yakından tanıyan, onu değerlendirebilen ve takdir eden bir komutandı.

Sanders, Enver Paşa'ya gönderdiği yazıda onu, "çok müstesna kabiliyetli, yetkili ve cesur biri" olarak tanımlamıştı. Sanders, "müshkül bir anda komutayı üzerine almaktan çekinmeyen" Mustafa Kemal'in, aynı zamanda hasta olduğuna da dikkat çekmişti.

Mustafa Kemal Şubat ayı sonuna doğru geldiği ve Ağustos ayı başında ayrıldığı Arıburnu bölgesinde teneffüs edilen havayı "insan cesetlerinin kokuşmasıyla kimyasal özelliğini kaybetmiş bir hava" olarak tanımlamıştı. Madam Corinne'e gönderdiği mektupta, Arıburnu bölgesinde "gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz," demişti.

Aylar süren kesintisiz savaşlar, mücadeleler, kırgınlıklar, isyanlar, üzüntüler, kızgınlıklar ve bütün bunlara ilaveten sıtma gibi ciddi bir hastalıkla karşı karşıya kalan Mustafa Kemal, dayanma gücünü nereden alıyordu?

Daha sonraları o günler için şöyle diyecekti:

"Bütün insanlar, bütün yaratıklar yorgunluğa kapılır. Ama insanların dinlenmeden devam etmelerini sağlayan bir beyin gücü vardır."

Buradaki "beyin gücünü", herhalde "irade gücünün inanılmaz boyutta güçlü olması" olarak tanımlayabiliriz.

13 Mayıs 1914'te Madam Corinne'e gönderdiği bir mektupta; "dünya insanlar için bir imtihan yeridir" ifadesini dile getirmişti. O zaman, Mustafa Kemal dünyada insanların yaşadıklarının bir imtihan olduğuna mı inanıyordu?

Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki ilişkiler zaman zaman gerginliklere sahne olmuştur.

Kendisinden iki yıl kıdemli olan Enver Paşa ile Mustafa Kemal'in farklı dünyalara ait oldukları ortadaydı. Birbirlerine saygı duymakla beraber, pek sevgi duydukları söylenemez.

Enver Paşa ne kadar "hayalci" olduysa, Mustafa Kemal her zaman "gerçekçi" olmuştur.

67 Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, 1963, S. 187

İkisinin de belki de tam olarak ortak oldukları nokta, ikisinin de “lider olma”, diğer bir deyişle “güç odağının merkezi” olma niteliklerine ve arzusuna sahip olmalarıdır.

Ancak, ikisinin farklı liderlik niteliklerine sahip olduğu ortadadır.

Mustafa Kemal Paşa, daha sonraları bu konudaki düşüncelerini şöyle açıklamıştı:⁶⁸

“Enver işin ayrıntılarına inmezdi. Karar ve planların nasıl uygulanacağı ona göre yalnızca ayrıntıydı... Ordu içinde önce bir taburun, sonra bir alayın komutanlığını yaparak adım adım ilerlememişti...

Sonuç olarak bir tümene ya da bir kolorduya emir verirken uygulanması için neler yapılması gerektiğini düşünmediğinden, bir tepeyi ele geçirilmesi için emir veriyormuş gibi davranırdı. Sarıkamış’taki felaket bu yaklaşımın sonucuydu.”

Buna karşın, 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal, Edirne’de bu konuda şunları yazmıştı:⁶⁹

“Emirlerin yazılmasına gelince, emir uygulanabilir olmalıdır. Bir emir verilirken, emir veren kendisini astın yerine koymalıdır.”

Bu nitelik, komutanlar için vazgeçilmez bir niteliktir.

Mustafa Kemal ile Enver Paşa rakip miydiler? Enver Paşa’nın Mustafa Kemal’e bakışını Ali Fuat (Cebesoy) şöyle değerlendirmiştir:⁷⁰

“Enver, Mustafa Kemal’i kendisine rakip olarak görür ve onu kıskanırdı...

Zaman zaman Mustafa Kemal’in pervasız, fakat haklı uyarmalarından adeta endişe duymuştu. Sonra onun parlamasını, kendi şöhretine gölge düşürür korkusu ile hiç istememişti...

68 A.g.e. S. 174

69 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, S. 27

70 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2000, S. 227

Çanakkale’de yaptığı birbirinden parlak savaşlar ister istemez onu halkoyuna duyurmuş ancak, Mustafa Kemal’e Çanakkale’yi ve dolayısıyla İstanbul’u kurtaran komutan, diyememiştir...

Enver bir gün dostlarına; Mustafa Kemal haristir. Ne verseniz az görür, daha fazlasını ister. Kolordu Komutanı yaparsınız, Ordu Komutanlığını ister. Ordu Komutanı yaparsınız, Harbiye Nazırlığı’na talip olur, demiştir...

Belki doğrudur. Fakat Mustafa Kemal’in ihtirası şahsi değildir, vatana hizmet aşkıdır...

Fakat şunu söylemek gerekir ki, aralarındaki geçimsizlik ve rekabete rağmen, Enver Paşa Mustafa Kemal’in istikbali ile oynamamıştır.”

Mustafa Kemal 19. Tümen Komutanlığı’nı adeta mücadele ederek almıştır.

Çanakkale’den sonra, Trakya veya Irak’ta Ordu Komutanlığı görevini istemiş ancak bu görevler yerine adeta ona bir mesaj vermek gibi, Anafartalar Grubu Komutanlığı’ndan sonra, 16. Kolordu Komutanlığı verilmiştir.

Bu durum karşısında, Mustafa Kemal’in dünyasının karardığı ortadadır. Salih (Bozok)’a yazdığı mektupta, canının sıkıldığını ve emekli olup bir köşeye çekilmeyi düşündüğünü yazmıştır. Ama bu kararı uygulamaktan vazgeçmiş, adeta geleceğini “kader” bırakmıştır. Elbette, burada onun “vatanına hizmet aşkının” ne derece güçlü olduğu da unutulmamalıdır. Bu düşüncesi olmasaydı, herhalde çoktan ordudan ayrılabilirdi.

Yabancı tarihçiler de Çanakkale Savaşları’ndaki Mustafa Kemal’i yazmışlar ve değerlendirmişlerdir.

Bir İngiliz tarihçisinin deyişiyle; “Tek bir tümen komutanının üç ayrı seferde kazandığı başarıların sadece bir savaşın gidişi üzerinde değil, bütün bir seferin akıbeti ve hatta bir milletin kaderi üzerinde bu derece derin bir etki bırakması tarihte eşi çok az görülmüş bir olaydır”.⁷¹

İngiliz yazar Alan Moorehead da *Gelibolu* kitabında şunları yazmıştı: “O genç ve dâhi Türk Şefinin (Mustafa Kemal) o esnada orada bulunması, müttefikler bakımından, talihin en acı darbelerinin biridir.”⁷²

71 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 123

72 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 1965, S. 268

Winston Churchill, Çanakkale'deki başarısızlığın başlıca sebebi olarak "kaderin seçtiği kişi" diye nitelendirdiği Mustafa Kemal'in dinamik komutanlığına işaret etmiştir.⁷³

Çanakkale Savaşı'na katılan General Birdwood, 1918 yılı Kasım ayı ortalarında ilk işgal komutanı olarak İstanbul'a gelmişti. Pera Palas Oteli'nde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Birdwood'un isteğini öğrenir öğrenmez Birdwood'u davet etti. General Birdwood son derece saygılı davranarak ve birkaç nezaket sözünden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya kendilerini nasıl yendiğini sorması üzerine; Mustafa Kemal Paşa "Sizin de benim de tarih ceridelerimiz var, tarih yazar" dedi. Bunun üzerine Birdwood "Sizin ağzınızdan öğrenmek istiyorum" karşılığını verdi. Mustafa Kemal Paşa, General Birdwood'un bu isteği üzerine yanındaki Doktor Rasim Ferit Bey'den reçete kâğıdı ve kalem alarak bir kroki çizdi ve General Birdwood'a "Şu tarihte karaya çıktınız, filanca saate kadar siz şu, biz bu durumda idik. Her şey lehinize idi; neden şu çizgide durdunuz ve ilerlemediniz?" diye sordu. Bu soruya karşılık Birdwood da "Askerlerimiz çok yorulmuş idi" karşılığını verdi; ardından Conkbayırı'nın krokisini çizen Mustafa Kemal Paşa, yeni bir soru sorarak: "Siz filan gün şu istikamette hareket ettiniz ve şu durumu aldınız, niçin ilerlemediniz?" dedi. Bu soruya Birdwood, "Biz ilerledikçe arkadan su yetişmedi, asker susuz kaldı ve durdu" demesi üzerine Mustafa Kemal Paşa şu karşılığı verdi:

"Görüyorsunuz ki ben bir şey yapmadım; önce yorgunluk, sonra susuzluk ordunuzu durdurdu."

Bundan sonra olay şöyle gelişti: Birdwood ayağa kalkarak "Sizin gibi kahraman ve yüce kişilik sahibi bir general tanımadım" demesi üzerine iki general kucaklaştı ve sonra da oturdu. Bir süre sonra Birdwood gitmek için izin istedi ve Mustafa Kemal Paşa'nın karaladığı kâğıdı ve kalemi alarak "Müsaade ederseniz bu kâğıtla bu kalemi bir hatıra olarak saklayayım" dedi.⁷⁴

73 Edward J. Erickson, *Mustafa Kemal Atatürk*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, S. 5

74 Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, 1963, S. 230

General Birdwood, Atatürk'ün 21 Kasım 1938'deki cenaze törenine katılan generaller arasındaydı. Yaşlılığı dolayısıyla Ankara Halkevi balkonunda ayağının altına toprak koydurarak ayakta durabilen General Birdwood, Mustafa Kemal'i büyük bir saygı ile selamlamıştı.

Çanakkale, olmuş bitmiş bir destan değildir. Bu destan akıl, kan ve inançla yoğrulmuştur. Bu savaş stratejik açıdan, en hayati bölgesinin işgal edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'nda saf dışı bırakılmasını engellemiştir. Bu sebeple Çanakkale Savaşı, ülkemizin varoluş mücadelesinin temelini oluşturan en büyük savunma muharebesidir.⁷⁵

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Çanakkale Savaşı sonrasında İstanbul'da yaşananları ise şöyle anlatıyordu:⁷⁶

“Fakat ne yazık ki, İstanbul'un fethinden ve Viyana Muharebesi'nden beri Osmanlı saltanatının bütün harp tarihinin, belki bu kadar önemlisini kaydetmediği bir askeri başarıyı bize izah edecek tek bir söz söylenmiyor, tek bir satır yazılmıyordu.

Bir sabah, gazetelerde çıkan bir resmi açıklama bize 'düşmanın sisten faydalanarak' topraklarımızdan çekilip gittiğini bildirmekle yetinmişti.

İstanbul halkı, hiç değilse, kendini kurtaranın bir resmini görmek istiyordu...

Bir genç yazar, Ruşen Eşref mensup olduğu bir mecmua namına onun ağzından Çanakkale destanının bazı safhalarını dinlemeye gitmişti. Fakat bu mülakatın çıktığı mecmua birkaç gün içinde ortadan... yok edildi. Demek ki, İstanbul'u kurtarana İstanbul matbuatına birkaç söz söylemek hakkı bile verilmiyordu...

Heyhat, bir yıl geçmeden onun ismi bile unutuldu. Daha sonra artık Çanakkale zaferinden hiç bahsedilmez oldu...

Mütareke devrinde ise buna dair, yanık bir halk türküsünün şu nakaratından başka bir şey kalmamıştı:

Vah gençliğim... Eyvah!”

75 Şahin Aldoğan-M.Bayrak Özçelik, *Çanakkale Muharebeleri*, İş Bankası Kültür Yay., 2022, S. 470

76 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 2017, S. 27,42

Zaman zaman, kendi amaçları uğruna tarihi gerçekleri hep çarpıtanlar oldu, oluyor.

Onlar ne yaparlarsa yapsınlar, tarihi gerçekler hep ayakta kalıyor.

Herkesin kulaklarında, Mustafa Kemal'in 1918 yılında Ruşen Eşref'e anlattığı "Çanakkale Ruhu" çınlamaya devam ediyor.⁷⁷

"Karşılıklı siperler arasında mesafeniz sekiz metre, yani ölüm muhakkak. Birinci siperdekiler, hiçbiri kurtulmamacasına hepsi düşüyor. İkinciler onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakika kadar öleceğini biliyor, en ufak bir duraksama bile göstermiyor. Okuma bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrik edilecek bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale muharebesini kazandıran, bu yüksek ruhtur."

77 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 152

YORGUN SAVAŞÇI

Ruslar Doğu Cephesi'nde Ocak 1916'da tekrar Köprüköy - Erzurum yönünde taarruza başlamışlardı. 16 Şubat'ta Erzurum ve bir gün sonra da Muş, Rusların eline düşmüştü.

Irak Cephesi'nde ise Basra'ya çıkan İngiliz kuvvetleri 22 Ekim 1915 sabahı kuzeyden kuşatıcı şekilde taarruza geçmişti. 51. Türk Tümeni'nin karşı taarruzu karşısında ise geri çekilen İngilizler, Kut'ül-Amâre mevziinde savunmaya karar vermişlerdi.

İngiliz kuvvetlerine komuta eden General Townshend hatıra defterine şu cümleyi yazmıştı:⁷⁸

"Avrupa'da hiçbir asker yoktur ki, savunmada Türklerle mukayese edilebilsin. Talihsizliğimin cezasını çekiyorum."

Türk kuvvetlerine komuta eden Nurettin Paşa, İngilizlerin peşini bırakmamış, 5 Aralık'ta kuvvetleriyle Kut'ül-Amâre önlerine varmış ve buradaki İngiliz tahkimli mevzilerini kuşatmıştı. Bu kuşatma dört buçuk ay sürecek ve 29 Nisan'da İngilizler teslim olacaktı.

Rusların Doğu Cephesi'nde taarruzlara başlaması üzerine Trakya'da bulunan 2. Ordu'nun bu cepheye gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemal'in komutanı olduğu 16. Kolordu'nun da Edirne'den Diyarbakır'a gitmesi emredilmişti.

11 Mart'ta Edirne'den trene binen Mustafa Kemal 19 Mart'ta Halep'e gelmişti. Oradan da 16. Kolordu'nun bulunacağı

78 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, 1993, S. 219

Diyarbakır'a otomobil ile hareket etmiş ancak araç arızalanınca yolculuğuna at üzerinde devam etmişti.

Mustafa Kemal 27 Mart'ta Diyarbakır'a varmış, 16. Kolordu'nun komutasını devralmış ve 1 Nisan 1916 günü de rütbesi tuğgeneralliğe (mirlivalık) yükseltilmişti.

Uzun ve yorucu bir seyahatten sonra, Mustafa Kemal Paşa 16. Kolordu birliklerini denetlemeye çıkmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, gerçekten yorgundu. O anı şöyle anlatıyordu:⁷⁹

“Batıdan doğuya kadar devam eden uzun ve yorucu bir yolda iki ay kadar seyahat ettikten sonra bir istirahat anı bulunabileceğine inanılır, değil mi? Fakat heyhat! Görülüyor ki, bu ancak ölümden sonra mümkün olacak...

Neredeyse at sırtından inmeyerek 230 kilometreyi aşan kolordu cephesini teftiş ediyorum...⁸⁰

Sofya'da ataşemiliter iken süt yavrusu olarak aldığım ve bizzat terbiye ettiğim seter cinsi köpeğim Alp de yanımdan hiç ayrılmıyor.

Güneşin hararetinden kızan yol üzerinde yürüyemeyecek hale gelen Alp acı acı havlıyor. Bir süvari erinin kuşağında yer buluyor...

Yarın başka bir istikamete gideceğim. Siirt'ten Diyarbakır Silvan'a. Nuri (Conker), 8. Tümen Komutanı, oraya gelecek. Eminim geçmiş günlerden ve sevecen hatıralardan hararetle bahsedeceğiz.”

Kolordu'nun 8. Tümeni'ne, çocukluk arkadaşı, bütün hayatında en yakını, en samimi kafadarı, en çok nazını çektiği Yarbey Nuri Bey komuta ediyordu.

Kolordu karargâhının bulunduğu Silvan'da Nuri Bey ile buluşacaktı. Onunla geçmişi, yaşadıkları hatıraları yeniden paylaşacaktı. İşte, Mustafa Kemal Paşa'nın üzerindeki yorgunluğu atacağı, belki de biraz dinleneceği an bu olacaktı.

Mustafa Kemal Paşa'yı bulunduğu zor koşullardan uzaklaştıran diğer bir etken de, kendisine çok sadık olan Alp'ti. Alp,

79 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 44

80 Turgut Güreş, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas*, Güreş Yayınları, 2007, S. 43

Mustafa Kemal'in odasında yatardı. Alp, Mustafa Kemal'in sabahları normal kalkış zamanını geçirerek uyumaya devam etmesi durumunda, üzerindeki cibinliği açar, onun nefes alıp almadığını adeta dinlerdi.⁸¹

Günler küçük çapta birliklerin yaşadıkları çatışmalar ile geçiyordu.

Yarbay Nuri'nin komutasındaki 8. Tümen, kolordunun emniyet kuvveti olarak Şin Boğazı bölgesinde görev yapıyordu.

12 Temmuz 1916'da 8. Tümen, beş katı kadar düşman kuvvetinin saldırısı karşısında, günlerce ağır çarpışmalara göğüs germiştir.

Düşman 23. Alay'ın cephesini yarmıştı. 8. Tümen geri çekilmeliydi. Mustafa Kemal tümenin Tarkuş Hattı'na geri çekilmesini emretti.

Tümen muntazam olarak emredilen hatta çekiliyordu. Daha sonra yaşananları Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyordu:⁸²

"İşgal edilmekte olan ve düşmanın kesif piyade ateşi altına girmeye başlamış bulunan siperlerden birinin üzerine oturmuştum. Durumu izliyordum. Bir aralık kükremiş bir aslanın homurdanmasını andıran bir ses dikkatimizi çekti. Başlarımızı sesin geldiği tarafa döndürdük.

24. Alay'ın erlerinden sarışın, uzun boylu, düşmandan dilediği hıncını alamamış, geri çekilme emriyle savaşına ara verilen bir er gözlerini bana dikmiş, anıt gibi karşımızda duruyordu. Sözleri Türk asaletinden fışkıran kuvvet ve kudretin timsali idi:

Üç gün, üç gece düşmana dikine dikine süngü salladım, beni buraya niçin çektiler? Düşman çekildi. Ama bizi de buraya çektiler, niçin çektiler?

O anda er kıyafetinde idik.

Emir subayım Cevat yerinde kıpırdanırken, sessiz kalmasını söyledim.

Erle manga arkadaşı gibi konuşmaya başladım. Köyünü, kasabasını, babasını, yavuklusu olup olmadığını soruyordum.

81 A.g.e. S. 43

82 A.g.e. S. 50

Balıkesir köylerinden olduğunu, babasının Balkan Savaşları'nda şehit düştüğünü, iki kardeşi ve bir anaya baktığını söyledi.

Askere, üç gün üç gece devam eden muharebeye ilişkin detaylı bilgi verdim.

Can kulağıyla beni dinleyen er, şahsen tanımadığı askerin karşısında yumuşamış, sükûnete gelmiş ve hazır ol vaziyetini almıştı.

Cephemizin yarılması üzerine tehlikeli vaziyetten kurtulmak, daha fazla kayıp vermeden daha toplu ve kuvvetli bir duruma geçmeye çalıştığımı söyleyerek, beş on gün sonra size Muş'u zaptettireceğim, diyerek sözlerimi bitirmiştim.

Meçhullerini aydınlatan, birkaç gün sonra gideceği hedefini öğrenen kahraman çiftçi Balıkesirli İsmail, bütün askeri vaziyetini takınarak bir şey sormasına müsaademi istedi. Sor, dedim.

Zatınız, Mustafa Kemal Paşa mısınız?

Evet, ben Mustafa Kemal'im dedim.

İsmail; 'Paşam mademki sen buradasın... Başımızdasın... Öyleyse mesele yok' diyerek şiddetlenen düşman ateşine yanımızdaki siperden karşılık veren arkadaşlarının arasına katıldı. Ve ateşe başladı."

Cevat Abbas Çanakkale'de de Mustafa Kemal'in yanındaydı. Bu beraberlikleri yıllar boyu sürecekti.

Cevat Abbas, Mustafa Kemal'i taarruzlarda en ileride yürüyen, geri çekilmelerde en geride kalan bir komutan olarak görmüştü. Çünkü o, mevcudiyetiyle başlı başına bir kuvvet ve kudretti. Cevat Abbas'a göre Mustafa Kemal'in vazife haricindeki arkadaşlığına doyulmazdı. Rütbeye göre arkadaşlık etmezdi. Yeter ki arkadaşlığını yapacaklar onu anlamak kabiliyetinde olsunlar.⁸³

Mustafa Kemal Paşa, Balıkesirli İsmail'e verdiği sözü sayılı günler içinde yerine getirdi.

16 Ağustos'ta Muş ve ardından da Bitlis geri alındı.

83 A.g.e. S. 53

Rus ilerleyişinin durdurulması ve Muş'un kurtarılması nedeniyle Mustafa Kemal "Altın Kılıçlı İmtiyaz Madalyası" ile ödüllendirildi.

Ancak Ruslar saldırıya geçerek Muş'u ikinci kez eline geçirdi.

Mustafa Kemal Paşa yine cepheleydi. Yaşadıklarını *Hatıra Defteri*'ne şöyle kaydetmişti:⁸⁴

"7 Kasım 1916:

Silvan'dan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettim... Saat 12'den saat 3 sonra'ya kadar yürüdükten sonra yol üzerinde geceyi geçirmek üzere durduk...

Saat 8'de yattım. 2'de uyandım. Öksürükten rahatsız oldum. Tekrar 3.30'da daldım. 5'de uyandırdılar...

8 Kasım 1916:

Bir taburu hayvandan inmeden ordugâhlarında gördüm. 23. Alay'ın diğer taburları köylerde idi. Gözetleme görevinde dikkatli bulmadığım komutanı azarladım.

9 Kasım 1916:

Yollarda birçok göçebe gördük. Bitlis'e dönüyorlar. Hepsi aç, sefil ve ölüme mahkûm halde. 4-5 yaşlarında bir çocuğu ebeveyni yol üzerinde terk etmiş. Bu da bir karıkocanın peşine takılmış. Onları ağlayarak yüz metreden takip ediyor. Kendilerini niçin çocuğu almadıkları için azarladım. Bizim evladımız değildir, dediler. Binalar tamire muhtaç, bakılmamış.

10 Kasım 1916:

Öksürükten ve çadırın kötü kurulmuş olmasından ve rüzgârdan dolayı fena uyudum. 1'de uyandım. Çay içtim. Tekrar yattım. 5'te uyandım. Ordudan Bitlis cephesine düşmanın taarruzu halinde otuz tabur daha verileceği bilgisini aldım. 12.30'da Bitlis'e vardım. Yol boyunca iki yerde insan cesetleri ve kemikleri gördük.

Geceyi yine öksürükten rahatsız geçirdim.

11 Kasım 1916:

15. Alay cephesini incelemek üzere 8'de gittik.

12 Kasım 1916:

84 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 61

14. Alay Karargâhı'na hareket. Tabur barakalarını ve erleri teftiş ettim. İyi buldum.

Akşam rakı büfesi hazırlamışlar. Diğer subaylar için de böyle. Askere bu kadar yakın bulunan subaylar için bu durumu uygun bulmadım.

Öksürükten fena uyudum.

13 Kasım 1916:

14. Alay'dayım. Tabur ve bölük komutanlarına düşmanın taarruzu ihtimallerine karşı bir iki basit mesele verdim... 12.00'de Bitlis'e hareket. Yolda 300 kadar milis erine rastladım. Aç olduklarını söylediler. Tümen komutanına bunların karınlarının doyurulmasını söyledim. Kalacağım yere geldim. Başımı yıkadım.

14 Kasım 1916:

Geceyi öksürükten fena geçirdim. Bütün gün karargâhta kaldım. Doktorun tedavisi altında.

15 Kasım 1916:

Geceyi iyi geçirdim. 13. Alayı teftiş edecektim. Doktor engelledi. Akşama kadar istirahat ettim.

16 Kasım 1916:

Tümen komutanını makamında ziyaret. Hastaneleri teftiş ettim. Temiz buldum...

Şerefiye denilen camiye gezdim. Hayvan leşleriyle ve pisliklerle doluydu. Harap olmuş. Yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk gördüm. Yanıma aldım. Bu görülünce üç tane daha böyle anası babası ölmüş yetim getirdiler. Onlara da para vermekle yetindim.

17 Kasım 1916:

Bitlis'te karargâhımda geçirdim.

18 Kasım 1916:

Saat 10'da, El Şeyhuttanî El Halidi Mehemed El Nakşibendî-i Küfrevî'nin Kızıl Mescid Mahallesi'ndeki türbesini ziyaret ettim... Bu türbeye Ruslar ilişmemiş. Türbenin kapıları gümüş ve altın kakma. Bu türbeyi Sultan Hamit yaptırmış. Bitlis'in bir iki harap türbe gibi yerlerini daha gördüm...

Validemden mektup aldım.

19 Kasım 1916:

Bugün sağlık durumum pek iyidir.

Alphonse Daudet'nin *Sapho-Moeurs Parisiennes* (Safo-Paris Âdetleri) adlı canım sıkıldıkça okuduğum roman bitti.

Jean Sapho'yu seviyor. Yıllarca beraber yaşıyorlar. Jean bir iki defa bu hayattan kaçmak istiyor. En nihayet evlenmeye karar veriyor ve ayrılıyor. Sapho'daki mektuplarını almak için geliyor, evlatlık olarak aldığı çocuğun Sapho'nun eski âşığı Flamant'tan çocuğu olduğu ve bu adamın o gece beraber olduğunu anlıyor, kadın da itiraf ediyor, kadını dövmeye kalkışıyor. Sapho, bundan kendisinin hâlâ sevmekte olduğunu anlıyor. Jean, Sapho ile beraber gitmeye karar veriyor. Sapho gelmiyor. Bir mektup gönderiyor: Gelmeyeceğim. Şimdiye kadar lüzumundan fazla sevdim, artık sevmek isterim. Flamant beni alacak ve sevecek, diyor.

20 Kasım 1916:

Yarın Bitlis'ten ayrılabilirim. Orduya teftişlerimin neticesi hakkında ve otuz taburun kullanılmasına dair bir rapor yazdım.

Nuri (Conker), Salih (Bozok) Beylere ve Zübeyde Hanım'a birer kartpostal gönderdim. Madam Corinne'e de...

Sihhatin muhafazası için, bilhassa beynin parlaklığı için alkol almamalı.

21 Kasım 1916:

Yaverin odasında, Bitlis'in bana Pompei harabelerini hatırlattığını ve Ninova harabeleri münasebetiyle tarihten bahsolundu. Saat 7'de Bitlis'ten hareket.

Yolda zihnimden geçen şeyler:

Komutanlar birliklerin dâhili ve ruhi durumları ile bizzat ve içlerine girmek suretiyle ilgilenmeli, bilgi sahibi olmalı. Üstler astlarıyla sohbet etmeli, onları serbest söz söylemeye alıştırmalı.

Terbiye-i Ruhiye ve Usul-i Muaşeret-i Askeriye (Ruh-sal Eğitim ve Askeri Görgü Usulleri) hakkında bir eser yazayım...

22 Kasım 1916:

Kurmay başkanıyla tesettürün kaldırılması ve sosyal hayatımızın iyileştirilmesi hakkında sohbet:

Muktedir ve hayata vakıf anne yetiştirmek.

Kadınlara serbestisini vermek.

Kadınlarla bir arada bulunmak, erkeklerin ahlaki, fikirleri, duyguları üzerinde etkilidir. Doğuştan karşılıklı sevgi çekme eğilimi.

Ziyaret'e hareket. Veysel Karani'yi ziyaret.

23 Kasım 1916:

23. Alay. Evvela koğuşları teftiş. 1. Tabur Komutanı'na mesele yaptırmasını istedim. Uzun bir mesele. Kendim mesele verdim. Bir harp oyunu yaptım. Ertesi gün 2. Tabur'u teftiş ettim. Memnun oldum.

25 Kasım 1916:

3. Tabur'u teftiş. Tabur komutanından Arıburnu'nda İngilizlerden alınmış bir masa ve örtüsü ile bir küçük kılınc (kasatura) aldım. Buna karşın İtalya muharebesinden beri muhafaza ettiğim bir İtalyan dürbününü ve bir masa verdim.

26 Kasım 1916:

Mühim bir komutanlığa tayin olunmak üzere İstanbul'a gideceğime dair bir şayia üzerine validemin Bursa'dan İstanbul'a geldiği haberini aldım.

27 Kasım 1916:

Siirt'e hareket. Vali Bey'in evine misafir olduk. Mektep çocukları evin avlusunda öğretmenleri marifetiyle milli şarkılar okudular. Son derece samimi ve kardeşçe bir gece geçirdik...

30 Kasım 1916:

Silvan'a dönmeye karar verdim. Biraz yağmurdan ıslandık.

1 Aralık 1916:

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? isimli eseri okuyorum.

2 Aralık 1916:

Nuri Bey'den bir mektup aldım. Muş'a taarruza karşı çıkıyor, kuvvetleri geri çekmeyi teklif ediyor.

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? eserini okumaya devam ediyorum.

3 Aralık 1916:

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? eserini bitirdim. Bütün feylesofların çeşitli dinlere mensup natüralistleri, akılcıları, materyalistleri, hukukçuları, düşünürleri, tasavvufçuları, ruhun varlığını ve yokluğunu, ruhun ve cismin bir veya ayrı olup olmadığını, ruhun kalıcı olup olmadığını inceliyor.

Bu incelemede, ilim ve fenne dayananlar makbul. İmam Gazali, İbn-i Sina, İbn-i Rüşd gibi önde gelen Müslüman din adamlarının açıklamaları da sıradan açıklamalardan büsbütün farklıdır... Dindar düşünürler, kuralları, ilim ve fen ile felsefeyi, şeriatın açıklamalarını yorumlamak için evirip çevirmeye gayret etmişler.

4 Aralık 1916:

Kitap okumakla vakit geçirdim. Arıburnu raporlarını yazmaya başladım...

6 Aralık 1916:

Arıburnu raporuna devam.

Mebadi-i Felsefe adında bir eseri okumaya başladım.

7 Aralık 1916:

Öğleye kadar kitap okumak. Sadık Bey'in evine doğru gezinti.

8 Aralık 1916:

Tavşan avına gittik. Hava fevkalâde sisli idi. 4 tavşan bir tilki tutuldu.

9 Aralık 1916:

Eşraftan Sadık Bey bir tay hediye etmek istiyordu. Kabul etmedim.

Kaymakam Bey geldi. İlaşeden konuştuk.

Onlardan sonra kitap okumakla vakit geçirdim. Aynı zamanda resmi işler de cereyan ediyordu.

10 Aralık 1916:

Nezleye yakalanmış olarak kalktım. Namık Kemal'in *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye'sini* (*Siyasi ve Edebi Makaleler*) okudum. Arıburnu raporunu okuttum.

Namık Kemal'in *Tarih-i Osmanî*'sini takibe başladım. Yemekten evvel Emin (Yurdakul) Bey'in *Türkçe Şiirler*'iyle Fikret'in *Rûbabı Şikeste*'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir karşılaştırma yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Ancak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça Farsça kelimeler var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil!

12 Aralık 1916:

Bugün akşam Harbiye Nezareti'nden bir sene kıdem eklendiği ve İzzet Paşa'nın yokluğu süresince 2. Ordu'ya vekâleten tayin buyrulduğum telgrafı geldi...

14 Aralık 1916:

Silvan'dan ordu karargâhının bulunduğu Diyarbakır'a geldim...

16 Aralık 1916:

Ordu Kurmay Başkanı İsmet (İnönü) Bey'le vaziyet değişikliği hakkında görüştüm. İzzet Paşa hazretlerinin bıraktıkları notları okudum.

17 Aralık 1916:

Ordunun, Genç - Darahini - Hun - Gökdere dağları - Çille Dağı hattına çekilmesi hakkında emir verdim...

19 Aralık 1916:

İsmet Bey'le görüşmeler yaptım. Başkomutanlığa yeni kış tertibatı hakkında bilgi verdim.

20 Aralık 1916:

Ordu işleriyle uğraşma. Yemekten sonra yalnızım. Dün geceki uykusuzluktan dolayı hemen şimdi uyukum var...

23 Aralık 1916:

Gökdere Dağı - Çille Dağı savunma hattını incelemek üzere hareket. Bahçeköy civarında otomobil çamura battı. Hayvanlarla incelemeye devam."

1917 yılının şubat ayının ikinci yarısı Mustafa Kemal Paşa için hareketli başladı. 18 Şubat'ta Hicaz'daki gelişmeler nedeniyle oraya gönderilecek yeni birliklerin komutanlığına atandığı bilgisini aldı. Enver Paşa, Trablusgarp'taki başarılarını da dikkate alarak, Mustafa Kemal'i ordu komutanı yetkileriyle bu göreve uygun bulmuştu.

Hicaz'a karşı girişilecek hareketi planlamak üzere Şam'da Enver Paşa'nın başkanlığında bir toplantı düzenlendi. Mustafa Kemal Paşa bunun için 26 Şubat'ta Şam'a gitti. Ancak bu toplantıda Hicaz'a yeni kuvvetler gönderilmesi fikrinden vazgeçildi. Hicaz'daki birlikler geri çekilecekti.

Ahmet İzzet Paşa'nın Doğu Cephesi Komutanlığı'na getirilmesi üzerine, Mustafa Kemal 7 Mart 1917'de 2. Ordu Komutanlığı'na getirildi.

Said Halim Paşa'nın istifasıyla Talat Paşa sadrazam oldu. Talat Paşa, Hicaz'daki birliklerin geri çekilmesini kabul etmedi. Oraları mukaddes topraklardı. Karar askeri değil siyasiydi.

İngiliz kuvvetlerinin Bağdat'ı işgal etmeleri ise Irak Cephesi'nde ciddi tehlike yarattı.

Osmanlı Genelkurmayı Bağdat'ı geri almaya karar verdi. Bu amaçla üç ordudan oluşan "Yıldırım Ordular Grubu" kurulacaktı. Yeni oluşturulacak 7. Ordu Komutanlığı'na ise Mustafa Kemal Paşa düşünülüyordu.

10 Temmuz günü Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığı görevinden ayrıldı.

Orduya yayımladığı veda mesajı şöyleydi:⁸⁵

"Vatanın bir başka köşesinde diğer bir vazifeyi üstlenmek üzere aldığım emre uyarak çok sevdiğim 2. Ordu'dan ayrılıyorum. Anavatanın kıymetli bir kısmında ve fakat en büyük sağlık zorluklarının kol gezdiği ortamda, tabiatın düşmandan ve düşmanın tabiatından ziyade her türlü azim ve iradeye mukavemet etmek istemesine karşılık 2. Ordu'yu oluşturan üst subaylar, subaylar sırf vatan aşkı ve vazife hissi şevkiyle ve büyük bir fedakârlıkla her şeyin üzerinde kararlarında yalnız memleketin selameti emellerine ancak milletin bağımsızlık gayesi ve kalplerinde büyük komutanların emir ve iradesine itaatten gelen ve cidden hoş bir yüce his ile nasıl çalıştıklarını düşünerek velev başka bir vazife nedeniyle de olsa bu erkân-ı muhteremden ayrılacağıma cidden müteessirim...

Vedalaşırken, herkese başarılar dilerim."

Mustafa Kemal Paşa, 2. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılırken, 1. Dünya Savaşı'nın diğer cephelerinde yaşanan önemli olaylar ise şöyle olmuştur:

1916'da Alman Batı Ordusu Komutanı Falkenhayn sembolik açıdan önemli bir bölge olan Verdun'a yapılacak taarruzla Fransız ordusunu yıpratacağını düşünmüştü. Ne var ki, sonuç değişmemiş, Almanlar Verdun'u ele geçirememiş, savaş yine siper savaşlarına dönüşmüştü.

Alman ordusu Temmuz 1916'da Somme Nehri boyunca taarruza geçen İngiliz ve Fransız birliklerine karşı başarı ile bulundukları mevzileri savunmuşlardı. İtilaf Kuvvetleri küçük ölçekte taarruzlara devam etmişler, ancak büyük kayıplara uğramış, başarı kazanamamışlardı.

İtilaf Kuvvetleri 1917 yılında Arras taarruzuna başlamışlar, oldukça da başarılar elde etmişlerdi. Temmuz 1917'de Ypres taarruzu ile İtilaf Kuvvetleri harekâta devam etmiş, kısa bir ilerleme sağlandıktan sonra, kuvvetler olduğu yerlere çakılıp kalmışlardı.

Avrupa cephesinde iki taraf da ağır zayıyat vermişti. Statik siper savaşları iki kelime ile tanımlanıyordu:

“Çamur ve kan.”

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkiye gelince; Enver Paşa'nın 15 Şubat günü Cemal Paşa'ya gönderdiği mesajda; Mustafa Kemal'den İtalya harbi esnasında Bingazi'de bulunarak Arapları pekiyi idare etmiş olan komutan diye övgüyle söz etmesi, sanki ikili arasındaki ilişkilerin düzelmeye başladığını gösterir gibidir.⁸⁶

Ancak yine de Enver Paşa'nın gözü Mustafa Kemal Paşa'nın üzerindeydi. Yakup Cemil olayını not etmişti:⁸⁷

Yakup Cemil İttihat ve Terakki'nin azılı silahşorlarından. Babiâli Baskını'nda Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldüren kişiydi. 1916 ortalarında Teşkilat-ı Mahsusa'ya mensup bir çete ile hükümeti devirme şüphesiyle yargılanmış ve Eylül 1916'da kurşuna dizilerek idam edildi. Aktarılanlara göre sanıklar hükümeti devirmeye muvaffak oldukları takdirde, Harbiye Nezareti'ne ve Başkomutanlık Vekâleti'ne getirilmesi düşünülen kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğunu söylemişlerdi.⁸⁸

86 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 142

87 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 149

88 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, S. 266

Mustafa Kemal Paşa, Yakup Cemil olayını şöyle değerlendirmiştir:⁸⁹

“Yakup Cemil’in şahsından bahsetmek istemem. Onda bana karşı heyecanlı bir eğilim uyanmıştı. Benim işbaşına geçmemi istemiştir. Bir gün Bursa’da ihtilal arkadaşlarına:

Büyük sandıklarımız ne kadar küçükmüş. Hepsini öldürmek lazım. Bunu ben yapacağım, der.

Daha yumuşakları kendisine sorarlar:

Öldürmek kolay, fakat vaziyeti düzeltecek mi?

Mustafa Kemal, diyor.

Bu zavallı kendisini öldürme sanatına alıştıranlara karşı bu sanatı kullanmakta bir sakınca görmeyerek eksik tedbirlerle harekete geçmiş. Yakın sandığı arkadaşları kendisini ele vermişler. Yakup Cemil tutulmuş ve asılmıştır. O vakit tümenlerimden birine komuta eden Ali Fuat (Cebesoy)’a:

Yakup Cemil asılmış. Sebebi de ben Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı olmadıkça kurtuluş yoktur, demiş. Dediğini yapmış bile olsaydı ben İstanbul’a gittiğimde ilk iş olarak Yakup Cemil’i cezalandırırım. Eğer ben, o ve onun gibiler tarafından iktidara getirilecek bir adamsam, adam değilim!”

Yakup Cemil ve arkadaşları niçin Mustafa Kemal Paşa’yı düşünmüşlerdi? Çünkü o daha başlangıçtan beri harbe girilmesine karşı idi. Daha sonra da harpten çıkma çarelerinin aranması için fikirlerini hiç kimseden saklamayan birisiydi.

Sonuçlar

Mustafa Kemal Edirne’den Diyarbakır’a geldiğinde oldukça yorgundu. Çanakkale Savaşları’nın ağırlığını üzerinden atamadan kendisini Doğu Cephesi’nde bulmuştu.

16. Kolordu ve 2. Ordu Komutanlıkları da oldukça yoğun şartlar altında geçmiştir.

89 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, S. 116

Doğu Cephesi'nde yaşanan diğer zorluklar ise Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ifadesiyle ortada "sağlık zorluklarının kol gezmesi" ve hava şartlarının ağırlığıdır.

Bütün bu nedenler Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçte sağlık koşullarının da pek iyi olmadığını göstermektedir. Sağlık sorunları ile boğuşurken görevinin gereklerini yerine getirmekten hiçbir zaman kaçınmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Temmuz 1916'da 8. Tümen'e icra ettirdiği "çekilme muharebeleri"nin onun askeri yaşamında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

Bunu daha sonra 6 Temmuz 1918'de şöyle anlatmıştır:⁹⁰

Askerlik hayatımda en çok zevk duyduktan, Muş cephesinde 8. Tümen ile yaptığım geri çekilme manevrasındaki başarı olmuştur.

Bu hareketin değerini evvela hiç kimse takdir edememiştir. İstanbul'dan ve benden evvel ordu komutanı olan İzzet Paşa hazretlerinden gelen telgraflarda bir bozgun ve felaket mi olduğundan ve bu uğursuz durumdan sonra düşmanın nerelere kadar gelebileceğinden, daha ne kadar kuvvet istediğimden bahsediliyordu. Bu telaşa adı geçenin hakkı da yok değildi. Çünkü ben yaptığım manevranın benim içinde bulunarak, görüp takdir ettiğim gerekçelerini açıklamaya vakit bulamıyordum ve daha doğrusu hareketimin hafifletici nedenleri, tamamen bilim ve tekniğe dayalı olduğu kanaati beni, şunun veya bunun için tümeni çekiyorum, demeye tenezzül ettirmiyordu. Sadece vaziyet şu kararı icap ettirdi diyor ve aynı zamanda uyguluyordum.

Düşmanın beş misli üstün kuvveti karşısında arkadaşım Mehmet Nuri Bey'in tümenini katiyen mağlup olmandan ve tersine pek şanlı muharebeler yaparak, adeta bir manevra meydanında talim ettiriyor gibi, üç gün birinci ilk bulunduğu mevzide muharebe ettirdikten sonra, Tarkos hattına ve oradan da bir gece manevrasıyla daha geriye ikinci bir hatta çektim.

90 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, S. 187

Düşman bizi mağlup ettiğine inandı, daha fazla takip etmedi. Karşımda dağınık üç grup halinde tertibat aldı. On gün sonra Bitlis cephesinde de beraber olmak üzere burada yaptığım taarruzla düşmanı mağlup ve perişan ederek Muş'u zapt ettim. Aynı günde Bitlis'i de zapt etmiştim.

Benim için böyle bir örnek göstermek lazımdı. Çünkü aksi takdirde geri çekilmenin iddia ettiğim önem derecesi anlaşılmayacaktı.”

Aslında Mustafa Kemal Paşa 25 Nisan 1915 günü Conkbayırında yaşadığı olayın bir benzerini 12 Temmuz 1916'da Muş bölgesinde yaşamıştı. İnisiyatif alarak, cesaretle en zor kararları almıştı.

Mustafa Kemal bu olayların tam göbeğindeydi. Aldığı kararların bilgiye ve askerlik sanatının tekniklerine göre doğru olduğunu görmüştü. Bunun harekâtın tam içinde veya yakınında olmayanlar tarafından tam olarak anlaşılabilmesi ise mümkün değildi.

2. Ordu Komutanı İzzet Paşa haklı olarak geri çekilme harekâtından endişe duymuş ancak daha sonra yaşananlar Mustafa Kemal'i yine haklı çıkarmış, başlangıçta endişe duyanlar onu daha sonra “Altın Kılıçlı İmtiyaz Madalyası” ile ödüllendirmişti.

Emir subayı Cevat Abbas, Mustafa Kemal Paşa'nın bu “Altın Kılıçlı İmtiyaz Madalyası”nı pek sevdiğini ve göğsünden hiçbir zaman da eksik etmediğini söylemiştir.⁹¹

Mustafa Kemal Paşa, cephe teftişlerinde piyadelerin olduğu mevzilerde dolaşırken çoğu zaman nişanını kaybeder ve erler de birkaç gün sonra onu bulurdu.

Abbas'a göre nişanının her düştüğü mevzide pek çok zaman geçmeden mutlaka bir muharebe başlardı.

1. Dünya Savaşı'nda savunmada bulunanlar, sığınaklar ve ağır tahkimatların korumasına sığınarak düşmanın topçu ateşlerinden kendilerini koruyabiliyorlardı. Taarruz edenlerin topçu ateşlerini etkin şekilde kullanamamaları ve topçu ile piyade

91 Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas*, Güner Yayınları, 2007, S. 45

birlikleri arasındaki koordinasyon zayıflığı başarılar elde etmesini engelliyordu. Bunun neticesi, kesin sonuçsuz taarruzlar ve siper savaşlarının devam etmesi oluyordu.

Alman komutanları Hindenburg ve Ludendorff da kendi kayıplarını azaltabilmek için Batı Cephesi'ndeki savunma planlarını gözden geçirmişti. Taarruzlar çok pahalıya mal oluyordu.

Hindenburg ve Ludendorff "derinlemesine savunmayı" esas alan yeni bir taktik kabul etmişlerdi. Yeni savunma planına göre, artık savunma hattını her ne pahasına olursa olsun elde tutmak gerekli değildi.

Önemli olan bölgeyi elde tutmaktı.⁹²

Hindenburg ve Ludendorff'un Batı Cephesi'nde uyguladıkları stratejiyi aslında Mustafa Kemal de 16. Kolordu ve 2. Ordu Komutanı olarak Doğu Cephesi'nde uygulamıştı.

1. Dünya Savaşı'nda kazanılan büyük zaferlere bakıldığı zaman ortaya ilginç bir sonuç çıkmaktadır. Çanakkale, Kut'ül-Amâre ve Tanenberg'de zaferi kazanan taraflar, başlangıçta savunma yapan taraftır. Savunan taraflar daha sonra gerçekleştirdikleri taarruz ve karşı taarruzlarla zaferlere ulaşmıştır.

Şam'da yapılan toplantı sonucunda Hicaz'daki kuvvetlerin geri çekilmesine karar verilmişti. Ancak Sultan Reşad, Medine'nin boşaltılması durumunda halifelik ve padişahlıktan çekileceğini söylemesi üzerine, Sadrazam Talat Paşa da Enver Paşa'nın çekilme kararına karşı koymuştu. Medine ve Hicaz'ı bırakmamak yüzünden Filistin savunulamayacak ve Kudüs de düşecekti.⁹³

Mustafa Kemal Paşa, Harp Okulu öğrenciliğinden itibaren not defterleri tutmaya başlamıştır. Not defterlerine bakılınca yazılanların son derece samimi ve doğru şekilde kaleme alındığı görülmektedir.

1916 yılının son günlerini kapsayan notlarda bir iki husus öne çıkmaktadır:

Mustafa Kemal, bölgenin savaş esnasındaki durumunu yakinen izlemiştir. Açlık, sefillik, ölen insanlar, göç edenler. Bitlis'te Şerefiye Camisi'nin bakımsızlığını görmüştür. Bir Nakşibendi Şeyhinin türbesine Rusların hiçbir şey yapmadığını da not etmiş olması ilginçtir.

92 Christon I. Archer, *Dünya Savaş Tarihi*, Akyüz Yayın, 2006, S. 446

93 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, S. 110

Mustafa Kemal Paşa'nın çocuk sevgisi ortadadır. Öksüz Ömer'i yanına alması da bunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa karşılığını vermeden hiçbir hediye kabul etmemektedir.

Mustafa Kemal 22 Kasım günü Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) ile tesettür ve sosyal hayatın iyileştirilmesi konusunu görüşmüştür. İzzettin Bey, Çanakkale'den beri Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığını yapmaktadır. Aralarında konuştukları konular şöyledir:

Tesettürün kaldırılması. Kadınlara serbestilik verilmesi. Erkeklerin ahlaki fikir ve duygularına kadınlarla bir arada bulunmanın etkili olacağı.

Neden Mustafa Kemal Paşa, Diyarbakır'da bu konular üzerinde belki de ilk defa konuşma ihtiyacını duymuştur?

İlk akla gelen neden, 16. Kolordu bölgesinde yakından görüldüğü kadınların içinde bulunduğu durumdur.

Doğu ve Güneydoğu'daki kadınların ülkenin diğer bölgelerine nazaran, başta okuma-yazma yüzdeleri olmak üzere, en ezilen kesimi oluşturdukları bir gerçektir.

Mustafa Kemal'in, okuduğu kitapların da etkisiyle bölgede tespit ettiği bu kadın hakları sorununa çözümler aradığı ortadadır.

Mustafa Kemal Paşa aynı soruna ileride, 7/8 Temmuz 1919 gecesi Erzurum'da Mazhar Müfit Kansu ile yaptığı konuşmada tekrar değinecektir: Tesettür (örtünme) kalkacaktır.

Mustafa Kemal'in kitaba olan düşkünlüğü inanılmaz boyuttadır. Çanakkale Savaşları esnasında da fırsat bulduğu zaman okumaya çalışmıştır. Farklı konularda okuyarak aslında içinde bulunduğu zor şartlardan bir an olsun uzaklaşmaya gayret etmiştir.

20 Temmuz 1915'de Madam Corinne'e gönderdiği bir mektupta bu düşüncelerinin ne olduğu görülmektedir:

"Cereyan eden ve bana kısa bir müddet içinde bitecek gibi görünmeyen hadiseler beni, Hulki Efendi'ye birkaç roman ismi vermenizi rica etmek zorunda bırakıyor. Gidip satın alabilsin diye."⁹⁴

94 Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kırmızı Beyaz, 2004, S. 82

Mustafa Kemal'in Çanakkale'de hangi romanları okuduğu net olarak bilinmemektedir. Mustafa Kemal'in Madam Corinne ile Sofya'da iken başladığı mektuplaşmalar Çanakkale'de ve Diyarbakır / Silvan'da da devam etmiştir.

Madam Corinne'in Mustafa Kemal üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, karşılıklı yazılan mektuplarda açık olarak görülmektedir.

Madam Corinne Cenova'da doğmuştur. Bir İtalyandır. Daha sonra Türk tabiiyetine geçmiştir. Corinne, Mustafa Kemal'in çok yakın arkadaşı Yüzbaşı Ömer Lütfü Bey'le evlenmiştir. Lütfü Bey'in Balkan Savaşı'nda şehit olması üzerine dul kalmıştır. Corinne Paris Konservatuarı'ndan mezun, iyi piyano çalan, İtalyancadan başka Fransızca ve Türkçeyi de iyi konuşan, geniş kültür sahibi, zeki ve ince bir kadındır.

İstanbul'da Beyoğlu Bursa Sokağı'ndaki evinde yaşıyordu. Mustafa Kemal'in, Samsun'a gidişinden önceki süreçte Şişli'deki evde olduğu kadar Madam Corinne'in evinde de Milli Mücadele için hazırlıklarını yürüttüğü bilinmektedir.

Bunun bir sonucu olarak, Madam Corinne'in evi İngiliz subayları tarafından basılmış ve duvarda asılı duran Mustafa Kemal'in resminin oradan indirilmesi istenmiştir. Corinne bunu şiddetle reddetmiştir.⁹⁵

Baskılar karşısında Corinne İtalya'ya gitmek zorunda kalmıştır. 1941'de Türkiye'ye dönen Madam Corinne 1946'da İstanbul'da vefat etmiştir.

Mustafa Kemal'in tutmuş olduğu notlardan, Diyarbakır / Silvan'da bulunduğu sürede yoğun bir şekilde kitap okuduğu görülmektedir.

Çeşitli, farklı kitapları okumuştur.

Alphonse Daudet'in romanından etkilenmiştir. Romanın kısa bir özetini not defterine yazmıştır. Özellikle, "Şimdiye kadar lüzumundan fazla sevdim, artık sevmek isterim" cümlesini not etmesi ilginçtir.

Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? kitabını kısa sürede, üç gün içinde okuduğu anlaşılmaktadır. Kitap Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 1911 yılında yazılmıştır. Yaklaşık iki yüz sayfalık ve oldukça ağır bir konuyu inceleyen bu kitabı

95 A.g.e. S. 63

birkaç gün içinde bitirmesi, kitabı ilginç bulduğunu göstermektedir.

Filibeli Ahmet Hilmi kitabının önsözünde Osmanlı toplumunun Ortaçağ hayatından çağdaş yaşama geçmek zorunda olduğunu belirtiyordu. Bunun hızlı bir ilerlemeyle olabileceğini, uzun sürecek yavaş bir gelişme ile gerçekleştirilemeyeceğini düşünüyordu. Bu düşüncesini şöyle ifade ediyordu:⁹⁶

“Uygarlık bizim hatırimız için ve bizi beklemek üzere ilerlemeden vazgeçip duraklamayacağından, öyle kaplumbağa gidişiyle biz hiçbir vakit uygarlık kafilisine yetişemeyiz.”

Mustafa Kemal, Ahmet Hilmi’nin *İslam Tarihi*’ni de dikkatli olarak okuyacaktır. Mustafa Kemal’in yazarın bazı görüşlerini paylaştığı ve ileriki yıllarda da bunları uyguladığı söylenebilir.

Mustafa Kemal’in Silvan’da felsefi, siyasi ve dini konuları okumaya öncelik verdiği yine aldığı notlardan görülmektedir. Tevfik Fikret ile Emin (Yurdakul) Bey’in şiirlerini okuyarak karşılaştırma yapması da dikkati çeken ayrı bir noktadır.

Mustafa Kemal’in şiir ve edebiyatla ilgilenmesi, Manastır Askeri Lisesi’ndeki öğrenciliği döneminde başlamıştır. Bu konuda sınıf arkadaşı Ömer Naci’nin etkisi olmuştur. O anları 1922 yılında Mustafa Kemal şöyle anlatmıştı:⁹⁷

“O zamana kadar edebiyatla çok temasım yoktu. Ömer Naci benden okunacak kitap istedi. Kitaplarımı gösterdim, hiçbirini beğenmedi. Gücüme gitti. Şiir ve edebiyat olduğunu o zaman öğrendim. Çalışmaya başladım. Şiir bana cazip göründü. Ancak kompozisyon hocam, benim şiirle uğraşmamı yasakladı. Bu tür eğilim seni asker olmaktan uzaklaştırır, dedi.”

Mustafa Kemal’in okuma aşkı ileriki yıllarda da artarak devam edecektir.

96 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 71

97 A.g.e. S. 43

Mustafa Kemal 2. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılırken, geride 1917 yılında onun adına Urfa'da yaptırılan bir anıt-çeşme bırakmıştı. Anıt-çeşme'yi Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey yaptırmıştı. Anıt-çeşme Çanakkale'de onun emrinde savaşırken şehit düşenler ya da gazi olarak evlerine dönenlerin anısına yaptırılmıştı. Vali konağı önünde yükselen anıta Çanakkale Şehitleri Abidesi adı verilmişti. Anıtın dört cephesine de birer ok işareti ile o yönde hangi ülkeye ya da büyük kente gidileceğini gösteren yazılar kazılmıştı. Bu yollar şöyle adlandırılmıştı: Kafkas Yolu - Hindistan Yolu - Bağdat Yolu - Mustafa Kemal Paşa Caddesi.⁹⁸

Mondros ateşkesinden sonra, vatansever bir aydın olarak tanınan Nusret Bey'in Ermenilerin göç ettirilmesi olayında suç işlediği öne sürüldü. Yargılandı. 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı. Ancak İngilizlerin baskısı yüzünden 5 Ağustos 1920'de İstanbul'da Beyazıt Meydanı'nda asılarak şehit edildi.⁹⁹

98 A.g.e. S. 139

99 A.g.e. S. 139

1. DÜNYA SAVAŞI'NIN KADERİNİ TAYİN EDEN YIL: 1917

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁰⁰

“Ben 1. Dünya Harbi’nin müttefiklerimiz için iyi netice vereceğine itimat etmiyordum. Fakat emrivakiden sonra bulunduğum cephelerde harbi başarıya ulaştırmaya çalıştım...”

Başkomutan Vekili Enver Paşa, her hareketinde bir ordu mahvederdi: Sarıkamış’ta olduğu gibi... O ve arkadaşları zaten daha evvel Türk milletini ve ordusunu tabii olmayan bir duruma sokmuşlardı. Bu tabii olmayan durum dolayısıyla ordunun yabancı bir askeri heyetini eleştirmek istemem. Asıl eleştiriye layık olanlar bizim devlet reisimiz ve bilhassa devlet adamlarımızdır.

Türk ordusunun aciz ve kabiliyetsiz olduğu kanaatiyle, o heyeti, ayaklarına kadar giderek ve rica ederek memleketimize davet edenler onlardı. Böyle bir müracaat üzerine bu heyet, girdiği çevreyi ve o çevreye hâkim olanları aciz, hatta haysiyetsiz telakki ederse mazur görülebilir.

Ben ordunun kayıtsız şartsız, bütün sırlarıyla, Alman askeri heyetine verilmesinden ve teslim edilmesinden çok üzgündüm. Daha karar verilmeden evvel, tesadüfen bu olayı öğrendiğim vakit, sesimin erişebileceği makamlara kadar itirazlarda bulunmayı vazife saymıştım. İtirazlarıma hiç kimse cevap vermedi, cevap vermeye lüzum dahi görmedi...

100 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 19

Bu zemin üzerinde fikir alışverişi yaptığım dostlarımdan biri –ki o zaman Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye’de en yüksek makamlardan birini işgal ediyordu– bana son derece samimi davranarak dedi ki:

Arkadaş bizim tecrübemiz senden çoktur; gerçi seni hissiyata ve hayallere sevk eden şey, memleket ve millet aşkıdır ama düşünmüyorsun ki, bu memleket ve halk senin hararetli aşkına zannettiğin kadar layık mıdır? Bizim başımızda pek büyük adamlar var. Sen henüz onlarla konuşmamış, onların tecrübe görmüş bakışlarına bakışlarını yöneltmemiş ve memleketin her tarafındaki başarılarının esrarını anlayamamışsın...

Kimlerden bahsedilmek istenildiğini pekâlâ anlamıştım. Fakat teyit ettirmeye lüzum görmedim. Büyük bir hata içinde bulunduklarını söylemekle yetindim. Muhatabım –ki 1. Dünya Harbi’nde vefat etmiştir– heyecan içinde idi ve diyordu ki:

Kemal, Kemal bizi rahat bırak, sonra vicdanına sen sorumlu olursun, biz öyle şeyler yapacağız ki neticesinden sen de memnun olacaksın; dünya da hayretle kalacaktır...

Susmayı ve düşünmeyi tercih ettim. Yalnız bu konuşmaya kısa bir cümle ilave etmekten kendimi alamadım:

Evet, çok şeyler yapacaksınız; fakat yapacağınız şeyler korkarım ki memleketi bir girdaba sokmaktan başka bir şeye yaramayacaktır... Temenni ederim ki bizi çıkılmaz zorluklar içinde terk etmeyiniz.

Muhatabım, merak etme kardeşim, dedi...

Olaylar maalesef benim beklediğim şekilde gelişti.”

Mustafa Kemal Paşa’nın en tepkili olduğu ve karşı çıktığı konu, kayıtsız şartsız Türk ordusunun komutasında Almanların önemli noktalara getirilmiş olduğudur. Bu konuya ilişkin endişelerini paylaştığı kişi ise Genelkurmay Başkanlığı’nda önemli bir görevde bulunan Hafız Hakkı Paşa’dır. Hafız Hakkı Paşa, Sarıkamış Harekâtı’nda 3. Ordu Komutanı idi. 13 Şubat 1915’te tifüs hastalığından vefat etti. Bu nedenle, Mustafa Kemal ile Hafız Hakkı arasında geçen konuşma, Sarıkamış

Harekâtı öncesindedir. O dönemde Mustafa Kemal'in rütbesi yarbaydı.

Mustafa Kemal Anlatmaya Devam Ediyor¹⁰¹

"İngilizler Kut'ül-Amare'yi tekrar işgal ettiler. 11 Mart'ta da İngiliz güçleri Bağdat'a girdi. Bu tarihi kentin yitirilmesi İstanbul'da üzüntüyle karşılandı. Enver, Suriye çölü üzerinden oraya gönderilecek askerlerle Bağdat'ı geri almak üzere bir plan üzerinde çalışmaya başladı.

Temmuz ayı başında Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan şu telgrafı aldım:

Sizi Mareşal Falkenhayn Paşa'nın idaresinde Irak'ta harekât yapacak ordulardan yeni kurulmakta olan 7. Ordu Komutanlığı'na tayin ettirmek istiyorum. Bu vazifeyi hevesle yapmaya hazır mısınız? Süratle cevap veriniz.

3 Temmuz 1917 günü bu telgrafa cevap verdim: Beni Mareşal Falkenhayn Paşa'nın idaresinde bulunacak olan 7. Ordu Komutanlığı'na tayin etme hususundaki yüksek emirlerinize uymayı kabul ettim. Tarafınızdan uygun görülecek her vazifenin vatanın yüksek çıkarlarına yönelik olduğuna inandığım için bütün heves ve vicdanımla yapacağıma şüphe yoktur... Yalnız yaverimle beraber istediğiniz anda emredilecek yere harekete hazır olduğum arz edilir...

Salih'i (Bozok) Mayıs 1917'de Başyaverim olarak yanıma almıştım.

2. Ordu Komutanlığı'ndan 10 Temmuz'da ayrıldım. İstanbul'da idim. İstanbul'dan Halep'e hareket edeceğim günün gecesiydi. Falkenhayn karargâhında erkânı harp subaylardan Tevfik Bey, yanındaki bir genç Alman subayı ile Akaretler'deki 76 numaralı ikametgâhıma geldi. Ufak ve zarif sandıklar içinde Falkenhayn tarafından bazı şeyler getirdiğini söyledi. O şeylerin, kendilerini kabul ettiğim odaya getirilmesini emrettim. Salon kapısının yanına ufakık sandıklar istif edildi.

101 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 25

- Bunlar nedir? dedim.

Alman subayı dedi ki:

İstanbul'dan ayrılıyorsunuz, size Mareşal Falkenhayn tarafından bir miktar altın gönderilmiştir.

Kimseye hiçbir ihtiyacımdan bahsetmemiştim, fakat zannettim ki Mareşal bu parayı ordunun ihtiyacına sarf edilmek üzere göndermiştir. Onun için:

- Bu sandıklar bana yanlış geldi, ordunun Levazım Reisi'ne göndermek lazımdı. Benim için fazla külfettir, dedim.

Sözlerim Alman subayına nakledildi. Subay derhal:

- Efendim o da başka! dedi.

Paranın miktarını bu subaydan iyi tahkik et, huzurunda aldığına dair bir senet yaz, ver, imza edeyim, dedim.

Emrim yapıldı. Fakat subay imzalı senedi kabul etmek istemedi, tekrar Tefik Bey'e:

- Bu subay bilmiyor, dedim. Senedi alsın ve Mareşal'e versin ve siz de bu paraları gelip alması için Levazım Reisi'ne haber gönderiniz.

Verdiğim senet Falkenhayn'ın gizli dosyasına girdi.

8 Ağustos'ta trenle Halep'e hareket ettim.

Hareketimden önce İstanbul'da Falkenhayn ile tanıştım."

Mustafa Kemal Paşa 15 Temmuz 1917'de teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubu'nda 7. Ordu Komutanı olarak Halep'te görevine başladı.

İstanbul'dan Halep'e trenle seyahat ederken değişik düşünceler içindeydi. Suriye'ye ikinci defa geliyordu. İlk gelişi on iki yıl önce bir kurmay yüzbaşı olarak ilk kıt'a görevini yapmak üzere geliyordu. Şimdi tuğgeneral rütbesiyle ordu komutanı olarak Halep'e geliyordu.

11 Ocak 1905'te Harp Akademisi'nden mezun oluşu ve yaşıadıkları, gözlerinin önünde adeta canlanıyordu:

"Harp Akademisi'nin birinci sınıfında kırk üç kişiydik. Yalnız on üç arkadaşım kurmay subay olmuştu.

Mezuniyetimize yakın günlerde Sultan Abdülhamid'e karşı hazırlanan bir suikast girişiminin içinde olduğumuz iddiasıyla tutuklanıp Harp Okulu'ndaki subay tev-kifhanesine konulmuştuk. Bir aya yakın orada kalmış sonra da serbest bırakılmıştım.

Bu olaydan önce, Selanik'te bulunan 3. Ordu'da bir göreve tayin olacağımı düşünüyordum.

Ancak daha sonra Şam'da bulunan 5. Ordu'ya tayin edildiğimi veya sürüldüğümü öğrenmiştim.

Yakın arkadaşım Ali Fuat (Cebesoy) Bey de aynı akı-bete uğramıştı. Onun tayini de 5. Ordu'ya çıkmıştı.

5. Ordu'ya 5 Şubat 1905'te tayin olmuştuk. Hayalle-rimiz gerçekleşmemişti. 5. Ordu bölgesini hürriyet hare-ketlerine müsait bir iklim olarak görmüyorduk...

Ben, Ali Fuat ve Müfit (Özdeş) beraber önce vapurla Beyrut'a gidecektik. O tarihte eğlence yerleri bol, güzel bir şehir olduğunu duymuştuk. Oldu olacak Beyrut'ta birkaç gün kalırız diye aramızda konuşmuştuk.¹⁰²

Soğuk ve karlı bir havada İstanbul limanından ayrıl-dık. Geminin güvertesinde bir hayli kaldık. Üzüntümüz artık geçmişti. O akşam geminin yemek salonunda ken-dimize güzel bir ziyafet çektik. Birinci mevki kamarada seyahat ediyorduk. Güldük, eğlendik. Yalnız ihtiyatı el-den bırakmıyorduk. Gemide hafiye ve casus olabilirdi.

Ertesi gün öğle üzeri İzmir'e geldik. Üç arkadaş bir araba tutarak Kordonboyu'nda dolaştık. Şehir fevkalade güzeldi. Sahildeki gazinolarda orkestralar çalıyordu.

Beyrut'a kadar tatlı bir yolculuk yaptık.

Trenle Şam'a geldik...

Ben 30., Müfit (Özdeş) 29. Süvari alaylarına tayin edil-miştik. Bunların merkezi Şam'daydı. Ali Fuat ise Bey-rut'taki süvari alayına gidiyordu...

Osmanlı İmparatorluğu'nun her bölgesinde olduğu gibi Suriye'de de ayaklanmalar eksik olmuyordu. 29. ve 30. Süvari alayları da bu isyanları bastırmakla görevliydi.

102 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2000, S. 155

Müfit ve ben staj göreceğimiz alaylarda gayet soğuk karşılandık. Bizlere hemen hemen vazife verilmiyordu. Bir gün alay komutanına bunu sorduğumda, cevabı şöyle olmuştu:¹⁰³

- Siz bu alayda stajyersiniz. Komuta ettiğiniz bölüğün asıl komutanı bugün vazifesini aldı. Siz kurmaysınız. Böyle çetin işlere gelemesiniz...

Bu durumdan şüpheleniyordum. Bir gün Havran üzerine yapılacak harekâta katılmaya karar verdiğimde bir süvari teğmeni bana şöyle demişti:¹⁰⁴

- Beyim, size büyük hürmetimiz vardır. Bu sefere gitmemenizi tavsiye ederim... Hayatınız bile tehlikeye girebilir, sizi öldürürler. Bugün bütün Suriye ordusunda bir müşterek menfaat vardır. Siz bu menfaate mani olacak gibi görünüyorsunuz.

İsyan bastırmak maskesi altında Havran'ı soymak, talan etmek isteniyordu.

O gece ordugâhta kaldığımız çadırı sarmışlardı. Tedbirli idik. Talan sonunun paylaşılmasında elimizden geldiğince engeller çıkardık.

Hatta soygun ekipleri kendi aralarındaki dalavere-li hesaplardan bir miktar altını da Müfit'e vermek istemişlerdi. Müfit almamış, durumu bana haber vermişti. Müfit'e şunu sormuştum:

- Müfit sen bugünün adamı mı olmak istersin, yoksa yarının adamı mı?

Müfit, elbette yarının adamı olmak isterim, diye cevap vermişti. Ben de kendisine; elbette bu parayı almazsın, ben de almadım ve almam demiştim..."

Artık Mustafa Kemal Paşa Halep'tedir. Komutası altında iki kolordu vardır: 3. ve 15. Kolordular. 3. Kolordu'ya Albay İsmet (İnönü) komuta etmektedir. İsmet Bey'le bu ikinci ast/üst ilişkisidir. Mustafa Kemal 2. Ordu'ya komuta ederken, İsmet Bey de 4. Kolordu Komutanı idi.

103 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, 1965, S. 95

104 A.g.e. S. 97

Yıldırım Orduları Grup Komutanı Mareşal Falkenhayn, Batı Cephesi'nde Verdun Harekâtı'nı icra eden ve daha önce de Alman Genelkurmay Başkanlığı yapan bir Alman generali idi. Falkenhayn'ın komutası altında 7. Ordu'dan başka bir de komutanlığını Miriliva Halil (Kut) Paşa'nın yaptığı 6. Ordu bulunmaktaydı.

Falkenhayn'ın karargâhı, Bağdat Harekâtı için geçilecek Suriye Çölü'nü araştırdı. Burayı aşmanın Enver Paşa'nın tahmin ettiğinden daha zor olduğu sonucuna ulaştılar. Falkenhayn bu durumu tartışmak üzere Almanya'ya gitti. Dönüşte İstanbul'da Enver ve Cemal Paşalarla görüştü. Sina Cephesi sağlamlaştırılmadan Bağdat'a taarruz edilmesinin çok tehlikeli olacağı kararına varıldı. Önce İngilizlere karşı güneyde bir taarruz başlatılacak, İngilizler Süveyş Kanalı'nın ötesine sürüldükten sonra Yıldırım Ordular Grubu kuzeye doğru dönüp Bağdat üzerine yürüyecekti.¹⁰⁵

Bağdat üzerine yürüme kararı ertelenmişti. 7. Ordu'nun da Sina Cephesi'ne kaydırılması uygun görülmüştü. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa hazırlamış olduğu raporu Harbiye Nazırı Enver ve Sadrazam Talat Paşalara gönderdi. 20 Eylül 1917'de kaleme alınan rapor oldukça kapsamlıydı.

Mustafa Kemal Paşa, düşüncelerini ordu komutanlığına başladıktan 40 gün sonra yine net olarak ortaya koymuştu:¹⁰⁶

“Genel vaziyet hakkında âcizane görüşlerimi aşağıda arz ediyorum:

Memleketin genel geleceğini idarede sorumlu ve pay sahibi olan zatı devletlerinin bu açıklamalarımı hiçbir kötümserliğe ve telaşa yormayarak soğukkanlılık ve ciddiyetle karşılayacaklarına olan itimadım, düşüncelerimi kavrayabildiğim en geniş ölçekte anlatmaya sebep olmuştur.

1. ... Ahali ile idare arasındaki bağlar sarsılmıştır.

Evlerinde kalan ahali, ya kadınlardan ya acizlerden veya firarilerden ibaret olup, emeklerinin ürünleri hayatlarını sürdürmeye yetmezken, mülki hükümet ve askeriye

105 Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, 1963, S. 205

106 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 120

onlardan açlık ve ölüm karşılığında mal ve mülklerini istemektedir...

Mülki hükümetin tam bir acz içinde oluşu; bir zabıta kuvvetinin noksanlığından ve ihtiyaç derdiyle, bütün memurlarda görülen rüşvet, vurgunculuk ve suiistimallerden ve memurların keyfine düşkün hale gelmesinden ve adli işlerin kesinlikle yürümemesinden ileri gelmektedir.

Bu sebepler, genel hayatı her köşede ve her beldede esasından çürütmektedir. Dolayısıyla harp devam ettiği takdirde, karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her taraftan çürüten muazzam saltanat binasının bir gün içerden birdenbire ve hep birden çökmesi ihtimalidir.

2. Genel askeri vaziyet, harbin yakın bir gelecekte biteceğine işaret vermemektedir.

Müttefiklerimizin, askeri darbelerle düşmanları barışa zorlamaları artık söz konusu olmayıp Almanlar, özellikle stratejik idareyi geliniz bizi mağlup ediniz esasına bağlanmışlardır.

Harp daha çok uzayacaktır. Bu harbin bitmesinin anahtarları bizim partinin elinde değildir.

3. Türkiye'nin askeri vaziyeti şudur:

Ordu, harbin ilk dönemlerine göre fevkalâde zayıftır. Birçok orduların mevcutları lazım olanın beşte biri gibidir. 7. Ordu gibi bütün memleket içinde tamamlanmasına ve takviyesine çalışılan yegâne orduyu bile, daha düşmana bir kurşun atmadan, kuvvetli tutmaya imkân bulamıyoruz.

Subay topluluğunun sayıca ve nitelikçe eksikleri izahta muhtaç değildir.

Cephelerimizin istek ve ihtiyacı şudur:

Batıda düşmanla karşı karşıya temas yoktur. Ancak, payitahtımız dünya ile olan deniz bağlantısı dolayısıyla en zengin ve gelişmiş yerimiz olduğundan, batı cephelerimize düşman tarafından hayati darbelere teşebbüs edilmesi ihtimali vardır.

Kafkasya'da askeri vaziyet duraklama döneminde olup tarafımızdan kaybedilenlerin geri alınmasına teşebbüs mümkün değildir. Rusların içerdeki durumu ve Avrupa'ya ihtiyaçları faal bulunmalarına pek el vermiyorsa da, herhangi bir sebeple Rusların buna teşebbüs etmeleri halinde bunu engellemek veya sınırlamak, bizim kuvvetimize tabi olmayan bir meseledir. Ruslar kendi hazırlıkları ve kendi vasıtaları oranında iş görürler ve bunların elverişli olmadığı yerde dururlar.

Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmışlardır. Dolayısıyla, istilalarını daha ileri uzatmaları için siyasi, iktisadi veya askeri sebeplerin mevcut olmadığı kanaatindeyim. Bununla beraber, düşman harekâtını uzatır ve başarılı olursa, mevcut kayıplarımıza mesela Musul'un da ilavesi, genel hayata bir kesin darbe mahiyetinde olamaz; denilebilir ki, genel vaziyet adeta değişmemiş olur. O halde bu cephede bile biz beklemekten başka bir şey yapamayız.

Sina ve Hicaz cephelerinde düşman askeri ve siyasi hedeflerine henüz ulaşamamıştır. Anlaşıldığına göre bunun için büyük bir çabayla hazırlanmaktadır.

İngiltere'ye hizmet eden bir İslam esası ve İngiltere nüfuzuna tabi bir Filistin Hıristiyan hükümetinin kurulması ve bu şekilde Mısır, Süveyş ve Kızıldeniz'in sonsuza kadar ele geçirilmesi ve Türkiye'yi son dini kuvvetlerinden ve en güzel yerlerinden uzaklaştırmak ve ayırmak hevesleri, İngiltere için 1. Dünya Harbi'nin hedeflerinden olacak kadar önemli, bizim için telafisi mümkün olmayan hayat darbelerinden sayılmaktadır.

Özetle, batıda muhtemel yeni taarruzları beklemek, Suriye sınırında açık ve hazırlıklı olan düşman asıl taarruzlarını başarısızlığa uğratmak, genel askeri vaziyetimizin şimdiki vazgeçilmez talepleridir.

Genel vaziyet bu halde iken, mesela son kuvvetlerle Bağdat'ın geri alınmasını düşünmeye imkân yoktur. En kuvvetli düşman daha hazır olarak Sina'dadır. Bu düşmanın çekilmesi de beklenemez.

İkincisi, Bağdat teşebbüsü için maddeten de imkân ve kuvvet yoktur.

4. Bugün takip edilecek kararlar aşağıdakiler olmalıdır:

a. İçerde hükümeti takviye ve hayatı temin etmek, hiç olmazsa suiistimalleri asgari sınıra indirmek...

b. Askeri siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek neferi son ana kadar saklamak siyaseti olmalıdır. Bu siyaset, memleketimiz dışında bir tek Osmanlı neferi kalmasına tahammül edemez.

Sina Cephesi'nin emniyette bulundurulmasının taarruzla mı veya savunmayla mı mümkün ve isabetli olacağı meselesine bugün karar verilemez. Çünkü düşman bugün orada bizden üstün olup bizim bütün kuvvetlerimizi gönderebileceğimiz aylar boyunca beklemesi ihtimali, fennen pek azdır. Bizim kuvvetlerimiz gelmezden evvel onun taarruz ederek karşısındaki kuvvet aleyhine kati bir netice elde etmeye teşebbüsü tbiidir. Bizim cepheye kuvvet sevk edeceğimiz iki ay boyunca, düşman isterse daha çok kuvvet getirmeye muktedirdir...

Sina Cephesi'nin emniyeti için bugün uygulama alanına konulacak karar, özellikle 7. Ordu birliklerinin hemen güneye hareket ettirilmesi olabilir. Bu kuvvetlerin daha sonra nasıl kullanılabileceğini bugün kesinlikle tayin etmeye harita üzerindeki askerlikçe dahi imkân yoktur.

5. Bütün Suriye ve Hicaz'ın şimdiye kadar olduğu gibi, sevk ve idaresi her hususta Müslüman Osmanlı'ya ait olur ve bunun emri altında Sina Cephesi'nin harekâtını bağımsız olarak diğer bir Müslüman Osmanlı üstlenir. İşte vatani çıkarlara en uygun şekil budur...

Kısacası Almanları idare etmek gibi sebepler ve etkenler vatani çıkarların gerektirdiği açık ve kesin şekillere mani olamaz inancındayım...

Sina Cephesi'nin Kress'in ve 7. Ordu Komutanı'nın emri altında iki ordu tarafından savunulması ve bu iki orduya Falkenhayn'ın komuta etmesi icap ediyorsa, vatan çıkarları için bu hizmetten kaçınılamaz. Ancak, bu

halde Falkenhayn'ın bütün Suriye ve Hicaz'a komuta edecek kişinin emri altına girmesi tartışmaya tahammülü olmayan bir meseledir. Bu halde, devlet gözünde en yüksek sorumlu bir Osmanlı olup bütün dâhili ve siyasi kuvvetler onun elinde ve Falkenhayn özel olarak bir askeri komutan vaziyetinde olur.

6. 7. Ordu birlikleri tümüyle Sina Cephesi'ne gidip, Kress'in birlikleri ile benim birliklerimin ayrılabilir bir hale gelmesine harp durumu mani olabilir. Yani biz hareket halindeyken Sina Cephesi'ne taarruz başlayabilir, her gelen birliğin Kress'in komutası altına girmesi icap edebilir. Sonunda 7. Ordu karargâhı yalnız başına ve işsiz bir şekle girip, bütün birlikleri parça parça Kress'e ait olmuş olur. Bu duruma tahammül edemem. Yani kuvvetlerim muharebe sebebiyle Sina Cephesi'nde bir komuta altında erimeye mecbur olursa, bu komutan ancak ben olabilirim...

İçinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla kurtulmak zaruri ise de, Almanların bu zarurettten ve harbin uzamasından istifade ederek bizi sömürge şekline sokmak ve memleketimizin bütün kaynaklarını kendi ellerine almak siyasetinin karşısındayım...

İyi idare edeceğim diye durmadan fedakârlıkta bulunmak, herhangi bir müttefike ve özellikle Almanlara merhamet ve ihsan telkin etmeyip, belki verdiklerimizden yüz kat fazlasına onları hırslandırır ve teşvik eder.

Bugün Falkenhayn her vesilede Alman olduğunu ve elbette Alman çıkarını en fazla düşüneceğini söyleyecek kadar cesaretlidir...

Falkenhayn Irak hareketini, memlekete yerleşmesi için vesile olarak gördü. Hakikatte ideali bütün Arabistan'ı Alman idaresine almaktır. Falkenhayn; Araplar Türklere düşmandır, biz Almanlar tarafsız olduğumuzdan onları kazanabiliriz, sözünü bizzat bana sarf etmiştir...

Memleketin savunma meselesinin ve memleketin hiçbir köşesinin; herhangi bir yabancı nüfuz ve idaresi altına verilmesi, saltanat hayatını kesinlikle bozar ve ortadan kaldırır.

İşte benim görüşlerim bundan ibarettir.

Bulduğum mevki sebebiyle bunları anlatmakla vicdanımın üzerindeki bir yükü kaldırmış olduğuma inanıyorum.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Talat ve Enver Paşa'ya gönderdiği 20 Eylül 1917 tarihli rapor, tarihe not düşülmesi nedeniyle önemli bir yazıdır.

Raporun son cümlesi Mustafa Kemal'in gerçekte ne düşündüğünü, ne yapmak istediğini ortaya koymaktadır: “Bulduğum rütbe ve makam düşüncelerimi ortaya koymaya beni zorlamaktadır. Bunları anlattığım için de vicdanen rahatım.”

Mustafa Kemal ile Falkenhayn arasındaki ilişki ilk günden beri gergindi.

Mustafa Kemal, Alman subaylarının bölgedeki Arap aşiret şeyhleri ile görüşmelerde bulunmasından rahatsızdı. Falkenhayn, Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'ne, kendisinin bilgisi olmadan, bazı raporları göndermesini doğru bulmamakta, bunu sorgulamaktaydı. Mustafa Kemal Falkenhayn'a verdiği cevapta, ordu komutanlarının içişleri, mülkiye ve iç politika ile mülki yöneticiler üzerinde kayıtsız şartsız yetkilere sahip olduğunu ve bu konularda Harbiye Nezareti'ne bilgi verilmesinin olağan olduğunu söylemekteydi.

Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1917 tarihli rapora ek yapma ihtiyacını duyunca, hazırladığı ek raporu da 24 Eylül'de Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya gönderdi. Ek raporda öne çıkan noktalar ise şöyleydi:¹⁰⁷

“Sina Cephesi'nde toplam 43 bin kişilik bir kuvvetimiz vardır. İngilizlerin ise toplam gücü 70 bin civarındadır.

Bu kuvvetle Filistin'in adım adım savunulmasından başka bir karar yoktur.

Sina Cephesi'ne bir grup ve iki ordu karargâhı sığmaz. Ancak bu durum taarruz için geçerli olabilir.

107 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 126

Savunmada düşmanı çok zayıyata mecbur edecek tarzda hazırlık yapmaya acil lüzum vardır. Şimdiye kadar bulunduğum vaziyetler sebebi ile kimse bu konuda benim kadar tecrübe geçirmiş değildir. Sina Cephesi'ne benim komuta edebilmem için tecrübe eksikliği ve yeterlilik gibi bir görüşün ileri sürülemeyeceğini siz de teslim edersiniz.

General Falkenhayn mayıs ayından beri, beş önemli yaz ayını bize kaybettirmiştir.

General Falkenhayn'a ne askeri ne siyasi asla güvenim yoktur. Onun emri altında ve mevcut kararlar altında vazife yapmak vatanım için asla faydalı bir hizmeti vaat etmez.

Falkenhayn asla Sina Cephesi'nde vazife alamaz. Arabistan Başkomutanlığı emri altında Sina'nın savunması yalnız 7. Ordu Komutanı'na ait olur.

Ya da ben 7. Ordu'nun komutasından affolunurum."

Enver Paşa'nın 29 Eylül 1917'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazı da şöyleydi:¹⁰⁸

"Gerek memleketin ve gerek ordunun bugünkü durumunu ben de aynı şekilde görüyorum ve biliyorum. Fakat düşmanlarımızın da üç senelik muharebe neticesinde bulundukları durum bizimkinden iyi değildir.

Rusya'nın girdiği ve daha sonra İtalya'nın gireceği durumlar, vaziyeti bizim lehimize çok değiştirmiştir.

Sizi eskiden beri tanıdığım ve takdir ettiğim için en zor zamanda ve en önemli vazifede bulunmanızı yurt yararlarına uygun bulmuş ve böylece padişahın iznini almıştım.

7. Ordu büyük kısımlarıyla Sina Cephesi'ndeki Kress Paşa'nın 8. Ordusu yanında, 7. Ordu Komutanı sıfatıyla tam bir başarıyla hizmet vereceğinize eminim.

Düşüncelerimi yakında oraya gelecek Cemal Paşa hazretleri anlatacaktır."

O anda bölgede üç ordu bulunmaktaydı:

Irak'ta 6. Ordu, Sina'da 4. Ordu ve Mustafa Kemal'in 7. Ordusu.

1914-1916 yılları arasında Alman Orduları Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Falkenhayn'ın kafasındaki plan, Sina Cephesi'nin tamamen Almanların kontrolü altına alınmasıydı. Bunun ilk adımı olarak Cemal Paşa, Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı'na getirildi. Cemal Paşa'nın görevi kıyıların ve geri bölgenin güvenliğini sağlamaktı.

Cemal Paşa'nın bu göreve gelmesiyle, Birinci Kanal Harekâtı'ndan beri bölgede bulunan Alman Albay von Kress, Cemal Paşa'nın 4. Ordu birlikleri ile Sina Cephesi'nde bulunan diğer kuvvetlerden oluşan 8. Ordu'nun Komutanlığı'na 30 Eylül'de getirildi.

Falkenhayn 7. Ordu'nun da 8. Ordu'yu takviye ederek kullanılmasını düşünüyordu. Bu düşüncesini de, 3 Ekim'de Mustafa Kemal'i ziyaret eden Albay von Dumez açıkça ifade etmişti.

Dumez, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'nın 7. Ordu'ya ne vazife verebileceği konusunda zorlandıklarını Mustafa Kemal'e söylemişti.

Mustafa Kemal Paşa bu düşüncelerin mevki ve şerefine küçük düşürülmesi anlamına geldiğini ve bunu asla kabul etmeyeceğini, soruna çözüm bulunmazsa, 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa edeceğini Enver Paşa'ya bildirmişti.

Enver Paşa ısrarla Mustafa Kemal'e Falkenhayn'ın Sina Cephesi'ni 7. ve 8. Ordular arasında ne şekilde taksim edeceğini beklediğini bildirerek, beklemesini istemişti.

Bu arada Falkenhayn, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir yazı ile Sina Cephesi'nde ordu komutanı olarak görev almakta tereddütlü olduğunu, bu tereddüt etmekte ısrarlı olup olmadığını sordu.

Mustafa Kemal Falkenhayn'a verdiği cevapta, Sina Cephesi'nde her türlü yetkiye sahip bir ordu komutanı olarak görev alma konusunda kimseye bir şey söylemediğini ifade etti. Cevabını şöyle tamamladı: "Bütün kabiliyetimi harcamak için hakiki bir orduya komuta etmeyi ve böyle hakiki bir ordunun gösterilmesini beklemekte olduğumu arz ederim."

4 Ekim’de artık Mustafa Kemal Paşa tahammül edeceği son noktaya geldi. Falkenhayn’a gönderdiği yazı ile 7. Ordu Komutanlığı’ndan kesin olarak istifa ettiğini bildirdi.

Enver Paşa, Mustafa Kemal’e Cemal Paşa’yı beklemesini söyledi. Cemal Paşa geldi. Cemal Paşa da istifa etmeyi düşünüyordu.

7 Ekim’de istifa etmekten başka çaresi olmadığını düşünen Mustafa Kemal, 7. Ordu Komutanlığı’ndan resmen istifa etti.

Aslında biraz da Falkenhayn’ın baştan beri düşündüğü hususlar gerçekleşmişti.

Mustafa Kemal Paşa, Sina Cephesi’nin sorumluluğunu tek başına alabilseydi, acaba Ortadoğu’nun alacağı şekil farklı olur muydu?

Mustafa Kemal, daha sonraki yıllarda, 7. Ordu Komutanlığı’ndan istifa ederek ayrılmasını şöyle değerlendirmiştir:¹⁰⁹

“General Falkenhayn’ın askerlik ve iç siyasetimiz açısından takip ettiği usul ve hareket aramızda önemli bir tartışmaya sebep oldu. Bu durum nihayet daha büyük makamlara yansıdı. Çok önem verdiğim görüşlerime iltifat edilmediğini görünce, sessiz kalamadım. Her türlü sonucu evvelden kabul ederek, usul ve görenek dışı, denilebilir ki, biraz isyankâr bir şekilde, kendi kendimi ordu komutanlığından af ve hatta vekilimi de bizzat tayin ederek vazifeme son verdim ve bu emrivakiyi büyük makamlara bildirdim...

Bu istifamın belki bütün millete anlatmak istediğim hakiki manasını gözden kaçırmak ve komutanlıktan alelade bir sebeple çekilmiş olduğumu yaymak için, beni merkezi Diyarbakir’de bulunan eski orduma, 2. Ordu Komutanlığı’na tayin ettiler. Bazı mazeretler göstererek onu da reddettim. Anlatmak istediğim feci vaziyeti basit işlerdenmiş gibi gördüklerini gösterir şekilde bir ay müddetle izinli olduğumu bildirdiler.”

Peki, Enver Paşa bu olaylara nasıl bakıyordu?

109 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 24

Enver Paşa, Moskova'da büyükelçi olarak bulunan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'ya Mustafa Kemal hakkında şu sözleri söylemiştir:¹¹⁰

“Mustafa Kemal mükemmel bir erkân-ı harp subayı, zeki, cesur ve iyi bir komutandır. Ben, 1. Dünya Harbi'nde Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili iken, bazı kanunsuz hareketleri oldu. Fakat hiçbirini resmiyete koyarak cezalandırılması cihetine gitmedim...”

7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa eden Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönecektir. Daha sonra olanları kendisi şöyle anlatmıştır:¹¹¹

“Halep'ten İstanbul'a gitmek için tren ücreti verecek param olmadığının farkında değilmişim. Yalnız atlarım vardı. Zamanla edinilmiş, yetiştirilmiş cins atlar ve kısraklardı. Salih'i çağırdım ve:

Bu atlardan birkaçını satın da İstanbul'a gidebilelim, dedim.

Halep'te bir aile yanında misafir bulunuyorum. Fakat benim en güzel atlarımı pazarda satın alan bir tek adam çıkmamıştır. Bizim yegâne servetimiz olan atlardan da ümidimizi kestik...

O sıralarda Cemal Paşa Halep'te yanıma geldi. Çok şeyler konuştuk. Cemal Paşa'nın bana ayrıca bir sevgisi ve bağlılığı olduğunu belirtmek de vazifemdir. Cemal Paşa'ya:

- Benim bazı cins at ve kısraklarım var. Bunları satmak ihtiyacındayım talip bulamadım. Siz buranın eski komutanısınız. Bana bir yol gösterir misiniz? dedim.

Cemal Paşa, 'at ve kısraklarınızı evvela baytarlara muayene ettireyim' dedi.

- Diyarbakir'de iken Alman ve Avusturyalılar bu atların bir servet olduğunu söylediler, kıymetlerinden şüphe etmiyorum, bununla beraber, öyle yapınız, dedim.

110 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2008, S. 228

111 A.g.e. S. 26

Cemal Paşa baytarların raporunu gördükten sonra, hepsi için iki bin altın teklif etti. Kabul ettim. İstanbul'a hareket ettik...

Bir gün İstanbul'da Bahriye Müsteşarı Vasıf Paşa'dan bir yazı aldım. Bu yazıya eklenmiş olan Cemal Paşa imzalı telgrafın içeriği şu idi:

Hayvanlarınızı beş bin liraya sattım. Sizden çok ucuz almışım. Üç bin lirasını nereye göndereyim?

Bu telgraf üzerine Müsteşar Vasıf Paşa'nın yanına gittim. Kendisine, 'Telgrafın manasını anlayamadım. Ben paşaya atlarımı iki bin liraya sattım. O beş bin liraya satmışsa üst tarafını bana vermeye mecbur değildir' dedim.

Bu tokgözlülüğüme rağmen, Cemal Paşa merhum, üç bin lirayı Vasıf Paşa aracılığıyla bana göndermiştir."

7. Ordu Komutanlığı'na atandığında Falkenhayn tarafından gönderilen altınları Mustafa Kemal hiç kullanmadı. Ordu komutanlığından ayrılırken de küçük sandıklar içindeki altınları bir senetle yerine vekil bıraktığı, Kolordu Komutanı Ali Rıza (Sedes) Bey'e teslim etmiş ve aldığı senedi Falkenhayn'a gönderip kendi imzaladığı senedi geri almıştır.

Mustafa Kemal Paşa maddi konularda son derece titiz davranmakta ne kadar haklıydı.

Samsun'a gidişinden önce 14 Mart 1919'da Mevlanzade Rifat'ın sahip olduğu *Hukuk-u Beşer* gazetesinde bir yazı çıktı. Yazıda ordu komutanlarına verilmiş olan paralardan şu şekilde söz ediliyordu:¹¹²

"1. Dünya Savaşı'nda milyonlarca altın ve gümüş para basılarak kimi zaman vagon vagon ordu komutanı denilen yüksek alçaklara daha doğrusu haydut başlarına teslim edildi."

Mustafa Kemal Paşa bu haberi görünce fazlasıyla üzülmüştür. Bu denli aşağılanmaya tahammül edemeyerek aynı gün Harbiye Nazırlığı'na bir yazı yazıp böyle bir iftirada bulunanlar

112 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 187

hakkında gereken yasal işlemlerin yapılmasını istemiştir. Bu başvuruda yazı sahibini “iftiracı bir sefil” diye nitelendiren Mustafa Kemal. “söz konusu orduların komutanlarını sefil ve haydut başlığı ile niteleyip teşhir etmek ne büyük bir ahlaksızlıktır ve sefil vicdansızlıktır” diyerek adeta isyan etmiştir. Başvuruyu, “1. Dünya Savaşı’nda komuta ettiğim, Anafartalar Grubu, 2. Ordu, 7. Ordu ve en sonunda Yıldırım Ordular Grubu ve şahsım adına bu namussuzca iddiayı ret ve sahibine lanetlerim” diyerek bitirmişti.

Harbiye Nazırı gazete ve yazarı hakkında suç duyurusunda bulunmak yerine, Mustafa Kemal’in başvurusunu gazeteye iletmekle yetinmiştir. Yazı 29 Mart’ta *Vakit* gazetesinde yayımlanınca, *Hukuk-u Beşer* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa hakkında “hakaret davası” açmıştır. Mustafa Kemal Paşa “sanık” durumuna düşürülmüştür. Söz konusu davanın duruşmasına başlanmış ancak Mustafa Kemal’in Samsun’a görevle gönderilmesinden sonra bu mahkeme unutulmuştur.

Mustafa Kemal Paşa’yı bu olayda en çok üzen nokta ise kendi ifadesiyle şu olmuştur: “O zamanki İstanbul gazetecilerinin en aşağısı ile karşı karşıya gelmek çok gücüme giden bir şeydi.”¹¹³

Mustafa Kemal Paşa İstanbul’a gelince bir ikametgâh, kalacağı bir yer aramaya başladı. O esnada annesi ve kız kardeşi Akaretler’de 76 numaralı evde kalıyorlardı. Ancak Mustafa Kemal onlarla beraber kalmayı istememektedir. Nedenini ise şöyle izah etmiştir:¹¹⁴

“Benim çocukluğumdan beri bir tabiatım, huyum vardır. Oturduğum evde ne ana, ne kız kardeş, ne de ahabap ile beraber bulunmaktan hoşlanmazdım. Yalnız ve bağımsız bulunmayı, çocukluğumdan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve sürekli olarak öyle yaşamışımdır. Tuhaf bir halim daha var, ne ana, -babam çok erken ölmüş- ne kardeş, ne de yakın akrabamın kendi zihniyet ve anlayışlarına göre bana şu veya bu tavsiye

113 A.g.e. S. 188

114 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 30

veya nasihatte bulunmasına tahammülüm yoktur. Aile arasında yaşayanlar pekâlâ bilirler ki, sağdan soldan pek saf ve samimi ihtarlardan kurtulamazlar. Bu vaziyet karşısında iki hareket tarzından birini seçmek zaruridir:

Ya itaat yahut da bu ihtar ve nasihatleri hiçe saymak. Bence ikisi de doğru değildir.

İtaat nasıl olur? En aşağı benimle yirmi, yirmi beş yaş farkı olan anamızın ihtarlarına itaat geçmişe dönmek olmaz mı?

İsyan etmek, faziletine, iyi niyetine, yüksek kadınlığına inandığım anamın kalbini ve anlayışlarını altüst etmektir. Bunu da doğru bulmam.

Bununla beraber size bu münasebetle anamın ve kız kardeşimin bana inandıklarını ve hizmet ettiklerini de belirtmeliyim.

Meşrutiyetin İlanı'ndan çok evvelidi. Selanik'teki evimizde arkadaşlarla toplanmıştık... Bizim görüştüğümüz odaya bakan bir hizmetçi anneme, yukarıda bunlar paralar, münakaşalar ve planlar üzerinde birtakım sözler söylüyor, diye haber vermiş.

Annem hasta yatağından kalkmış, bizim bulunduğumuz odanın kapısına kadar gelmiş, kısmen ne konuştuklarımızı dinlemiş ve tekrar odasına gitmiş.

Arkadaşların ayrılmasından sonra uyumakta olduğunu zannettiğim annem yanıma geldi. Bana dedi ki:

Çocuğum bir şey anlamak istiyorum. Sen ve senin arkadaşların yedi evliya kuvvetinde olan padişaha isyan mı ediyorsunuz?

Anneme ne düşündüğümüzü söylemek istemiyordum. Fakat o her şeye vakıf olmuştu. Hakikati gizlemeye lüzum görmedim. Bilakis onu aydınlatmayı tercih ettim:

Evet anne, dedim. Senin yedi evliya kuvvetinde farz ettiğin adam hiçbir kuvvete sahip değildir. Biz burada toplanan insanlar, memleketi bu zalimlerden kurtarmak istiyoruz.

Ya yaptığımı kabul eder bana hizmet edersin, yahut evladın olduğumu unutarak gider, evliyalara kavuşursun.

Annem dedi ki:

- Evladım siz acemisiniz. Mademki böyle şeylerle uğraşıyorsunuz, beni yaptığınız işlerden haberdar ediniz ve gizli şeylerinizi bana veriniz. Çok dikkat etmelisiniz, başarılı olmak zordur, mahvolmak daha tabiidir. Ne yapayım, yegâne erkekevladımsın, senin mahvolmanı istemiyorum. Bu çok gücüme gidiyor.

Anne, dedim. Bu işler almış yürümüştür. Namuslu bir adam olan ben bu işlerin içinde bulunmak mecburiyetindeyim. Beni bundan men eder misiniz?

Annem, 'Hayır evladım, bir gün bu işler olduktan sonra, seni namus ve haysiyet sahibi olanlarla beraber görmezsem, işte o zaman üzülürüm, dedi. Ben senin kadar okumadım. Senin kadar bilmem. Seni, gördüğün, anladığın şeyleri yapmaktan men etmeye kalkışmam. Yalnız dikkat et, esas başarılı olmaktır, başarılı olmaya çalışın' diye sözlerini tamamladı...

İstanbul'da Perapalas Oteli'nin bir dairesine yerleştim."

Sonuçlar

1917 yılında çok önemli olaylar yaşandı. Bu olaylar hem 1. Dünya Savaşı'nın gidişatını hem de savaş sonrası dünyanın alacağı şekli önemli ölçüde etkiledi.

İlk önemli olay 1917 yılının başında İngiltere'de yeni bir başbakanın olmasıdır: Lloyd George.

Lloyd George'un en büyük amacı ise Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, adeta tarihten silinmesiydi. "Türkler mutlaka gitmeli", onun kamuoyunda kullandığı temel slogan olmuştu.

Lloyd George, generallerin itirazına rağmen, Mısır'daki İngiliz ordusunun güçlendirilmesini ve taarruza geçmesini, başbakan olur olmaz adeta ilk emir olarak vermişti.

Lloyd George Filistin'in ele geçirilmesini ve o toprakların Yahudiler için anavatan yapılmasını, biraz da almış olduğu dini eğitimin etkisinde kalarak, temel amacı olarak benimsemişti.¹¹⁵

115 David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, An Owl Book, 2001, S. 267

Lloyd George yalnız değildi. Winston Churchill'i ilk kurduğu hükümete almamıştı. Churchill'i Osmanlı İmparatorluğu'nu 1. Dünya Savaşı'na sokan kişi olarak görüyordu. Ancak dayanamadı. Churchill'i Temmuz ayında hükümete aldı. Churchill de ilk iş olarak Kuzey Suriye'nin ele geçirilmesini gündeme getirdi.

İkinci önemli olay, 17 Mart 1917'de Alman denizaltılarının üç Amerikan ticaret gemisini batırması oldu. ABD Başkanı, 20 Mart'ta Almanya'ya savaş ilan edildiğini açıkladı.

ABD Osmanlı İmparatorluğu'na ve Bulgaristan'a savaş ilan etmedi. Wilson, dünya barışı için savaşa girdiklerini ve savaş sonrası zafer kazanan ülkelerin toprak kazanımlarına karşı çıktıklarını açıklamıştı.

Ancak Lloyd George farklı noktadaydı. Amacı toprak kazanılmasıydı. Avrupa konularından biraz uzak durmaya çalışan Wilson, bu konuda Lloyd George'u engelleyen bir güç hiç olmadı.

Üçüncü olay, Rusya'da yaşanan iç olaylardı. 7 Kasım 1917'de Rusya'da Bolşevikler yaptıkları ihtilal ile iktidara geldiler. Bolşevikler ilhaksız, tazminatsız barış istediler. 15 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'da Ruslarla mütareke yapıldı. İşin ilginç yönü, Rusya'daki ihtilalin lideri Lenin'in İsviçre'den Rusya'ya gizli gidişine Almanya'nın yardımcı olmasıydı.

Rus İhtilali, Lloyd George'un elinin daha serbest kalması sonucunu doğurdu.

İngiltere'nin Rusya'ya ilişkin tarihsel politik davranışı iki şekilde oluşuyordu. İngiltere, Rusya'yı Avrupa'ya yönelik tehdit olarak değerlendirdiği süreçlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyucu rolü üstleniyordu. İngiltere'nin milli menfaatleri Ortadoğu bölgesini öne çıkardığı zamanlarda ise İngiltere Rusya ile beraber hareket ediyordu. 1917'de ise Rusya, dünya siyasetinde ağırlığını kaybeden, içte yaşanan olaylarla boğuşan bir ülke halindeydi.

Dördüncü olay üzerinde pek durulmayan bir olaydır. Mayıs 1917'de Fransız ordusunda bir isyan olayı yaşandı. Bu olay üzerine ardı ardına hükümetler istifa etmiş ve dayanamamışlardı.

Ortada sadece bir isim kalmıştı: George Clemenceau. Clemenceau başbakan olunca, Fransa'nın Ortadoğu'ya bakışında

ciddi farklılıklar olmuştu. Clemenceau, Lloyd George'un Filistin ve Musul üzerindeki isteklerini hemen kabul ederken, Suriye üzerinde de Fransa'nın koruyuculuğuna rahatlıkla evet demiştir.¹¹⁶

1917 yılından itibaren 1. Dünya Savaşı'nı yönlendirecek tek bir güçlü isim vardı: Lloyd George.

Berlin bu gelişmeler karşısında, İngiltere ile asıl mücadele- nin Sina, Filistin ve Suriye'de yaşanacağını görmüştü.

Ancak yaşananları ve ilerde yaşanacakları gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirebilen bir kişi daha vardı. 7. Ordu Komutanı, Mirliha Mustafa Kemal Paşa.

Mustafa Kemal'in 20 Eylül 1917 tarihli raporu bu nedenlerle tarihi bir manifestodur. Bugün yaşanan bazı sorunların bile arkasında, onun o günlerde görüp, tedbir alınmasını istediği sorunlar hakkında bir şeyin yapılamamış olması yatmaktadır.

Mustafa Kemal, Lloyd George'un hedeflerini doğru değerlendirmişti:

Bağdat'ın ele geçirilmesiyle Irak'ta İngilizler hedeflerine ulaşmıştı. Daha kuzeye ilerlemelerini gerektiren sebepler ise mevcut değildi.

İngiltere Irak'a hep Hindistan'a atlama noktası olarak bakmıştır. Bu nedenle de İngiltere için hayati bölge "Basra"dır. Ancak bu sefer İngiltere Basra ile yetinmemiş, kuzeye, Bağdat'a kadar uzanmıştır.

Lloyd George 1917'de Musul'un sahip olduğu petrol değerini tam olarak anlayamamıştı. Bunun farkına Ekim 1918'de varacaktı.

Mustafa Kemal, Lloyd George'un İngiltere'nin himayesinde Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını amaçladığını ise net olarak görmüş ve anlamıştı.

Bu durumda ne yapılabilirdi?

Ordu, 1. Dünya Savaşı'nın ilk dönemlerine göre çok zayıf hale düşürülmüştü. Ordu birçok cephede adeta mahvedilmişti.

1. Dünya Savaşı'na neredeyse iki buçuk milyon askerle giren koca Osmanlı İmparatorluğu, 1917'de Sina Cephesi'nde ancak 43 bin kişilik bir kuvveti zorla ayakta tutabiliyordu.

Savaş yakın bir gelecekte bitmeyecekti.

116 A.g.e. S. 238

Bu durumda takip edilecek savunma siyaseti, elde bulunan kuvveti bir tek neferini bile kaybetmeden son ana kadar saklamak olmalıydı. Bu kuvvetle Filistin adım adım savunulmalıydı. Bu kuvvetlerin bugün harita üzerinden nasıl kullanılacağını söylemek de mümkün değildi. Mustafa Kemal şimdiye kadar bulunduğu Çanakkale ve Diyarbakır'daki görevleri ve başarıları nedeniyle bu işi en iyi yapacak olan komutanın kendisi olduğunu düşünüyordu.

Mustafa Kemal, Almanların savaşı uzatmaya çalıştıklarını değerlendiriyordu. Mevcut kuvvet dengesine göre de Almanların savaşın gidişatına hâkim olacaklarını düşünmek pek gerçekçi değildi.

Von Kress, Kanal Harekâtı'ndan beri bölgedeydi. İngilizlere karşı da başarılı muharebeler vermişti. Falkenhayn'a göre bölgedeki savaş von Kress'in kontrolünde olmalıydı. Cemal ve Mustafa Kemal Paşalar bir şekilde devre dışına çıkarılmalıydı. Olan da buydu.

Enver Paşa, maalesef Almanya'nın isteklerinin yerine getirilmesine öncelik veriyordu. Bu konuda ne Cemal, ne de Mustafa Kemal Paşa'yı dinledi.

Eğer Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı dinlese ve Sina Cephesi'nin sorumluluğunu Mustafa Kemal'e verseydi ne olurdu?

Mustafa Kemal 1905'te Şam'da bulunurken bazı aydın Arapların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopma eğiliminde olduklarını görmüştü.

Sofya'da ataşemiliter iken, Ali Fuat (Cebesoy) Bey'e gönderdiği bir yazıda söyledikleri şu sözler de onun bu konudaki "düşünce dünyasının" ne olduğuna dair bazı ipuçları sunuyordu:

"Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimiz yüzünden ne hale geldiğimiz aşikârdır...

İçimizde bir de Arap milliyetçiliği alıp yürümüştür. Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir."

Mustafa Kemal Paşa her şeyden önce gerçekçidir. 1917'de Osmanlı ordusunun gücü ve imkân ve kabiliyeti ortadadır.

İmparatorluğun bütün sınırlarının aynen korunması olanak dışıdır.

Mustafa Kemal, 2. Ordu Komutanı iken Doğu Cephesi'nde Ruslara karşı yaptığı gibi, kendi kuvvetlerini düşmana kaptırmadan sorumluluk bölgesini adım adım savunmaya çalışacak ve özellikle Suriye ve Irak'ta Osmanlı Müslüman nüfusunun yoğun olduğu bölgede Anadolu'nun ileriden savunulmasına çalışacaktı. Ancak şartlar ona bu imkânı tanımadı.

Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa arasındaki ilişkiler hep sorunlu olmuştu.

Mustafa Kemal'in 7. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılışı da sorunluyd.

Ancak buna rağmen, Enver Paşa Mustafa Kemal'in askerlikteki geleceğine son vermeyi düşünmedi. Bu nokta önemlidir. Çok kişisel hareket etseydi, Harbiye Nazırı olarak Mustafa Kemal'in askerlik hayatına son verebilirdi.

Enver Paşa'nın sağlam kişiliği ve karakterinin, onu bu şekilde davranmaya yönlendirdiği elbette ileri sürülebilir. Ancak bunun yanında, olaylarda Mustafa Kemal Paşa'nın haklılığı ve Enver Paşa'nın her şeye rağmen Mustafa Kemal'in komutanlığını, liderliğini ve yeteneklerini gördüğü ve takdir ettiği de unutulmamalıdır.

Mustafa Kemal, 9 Ekim 1917'de 7. Ordu Komutanlığı'ndan istifa ettikten sonra neler yaşandı?

31 Ekim'de İngiliz kuvvetleri Sina Cephesi'nde taarruza geçti. General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetleri on tümeninden fazlaydı.

Gazze - Birüssebi Meydan Muharebesi'nde 7 Kasım'da Türk mevzii yarıldı. Türk birlikleri Kudüs Yafa hattına çekildi. Ancak o hatta da İngiliz taarruzları durdurulamadı. 8 Aralık 1917'de Kudüs düştü.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Falkenhayn bu görevden alındı. Yerine Alman, Liman von Sanders atandı.

Sina'da muharebeler devam ederken Kasım 1917'de önemli bir siyasal hamle gerçekleştirildi: Avusturyalı Yahudi gazeteci Theodor Herzl'in önderliğinde ilk siyonist kongre 1897'de Basel'de toplanmıştı. Filistin'de bir yurt yönündeki en önemli adım ise 1917'de Chaim Weizmann ve Nahum Sokolow'un önemli katkıda bulunduğu Balfour Bildirisi oldu.

2 Kasım 1917’de İngiltere Dışışleri Bakanı Lord Balfour, Yahudi Lord Rothschild’e gönderdiği mektupta, hükümetinin Yahudi siyonist isteklerinin sempatiyle karşılanması fikrini onayladığını, Filistin’deki Yahudi olmayan toplumların medeni ve dini haklarına ve başka herhangi bir ülkedeki Yahudilerin yararlandıkları haklara ve siyasal statüye zarar verecek hiçbir şey yapılmaması koşuluyla, Yahudi halkı için Filistin’de ulusal bir yurt kurulması için her türlü kolaylığın sağlanacağını bildirdi.

Böylece Lloyd George hedeflerine adım adım yaklaşıyordu. Onu durduracak bir güç de henüz ortaya çıkmamıştı.

O kişi ilerde yine Mustafa Kemal Paşa olacaktı.

KAYZER WILHELM, VELİAHT VAHDEDDİN VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

ALMANYA GEZİSİ
(15 ARALIK 1917 – 4 OCAK 1918)

Mustafa Kemal Anlatıyor¹¹⁷

“İstanbul’da Perapalas Oteli’nin bir dairesinde, her şeyin mahvolduğuna kani bir adam gibi ümitsiz, düşünüyordum. Ancak, mahvolan her şeyin tekrar kurtarılabileceğine kani bir adam gibi teselli buluyordum.

Bu haleti ruhiye içinde iken bir gün, padişahın vekili sıfatıyla Enver Paşa bana şunu söyledi:

Almanya İmparatoru zatı şahaneyi genel karargâhına davet etti. Zatı şahane böyle bir seyahati yapamayacak halde bulunduğundan, düşündük, veliaht hazretleri bu seyahati yapsın. Kendisinin refakatinde bulunmayı kabul eder misiniz?

Ben böyle bir zat ile böyle bir seyahati enteresan gördüğümünden derhal olur cevabı verdim. Bana denildi ki:

O halde, seyahate çıkmadan evvel veliaht hazretleri ile tanışmalısınız!

Naci Paşa -ki Harbiye’de benim askeri taktik hocamdı- onun da Vahdeddin ile beraber bulunması uygun bulunmuştu.

117 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 32

Hareketimizden önce Vahdeddin'in sarayına gittik. Bizi sarayın içinde Arap hasırlarıyla örtülmüş bir salona açılan kapıdan bir odaya soktular. Odanın eşyası bir kanepenin iki tarafında birer koltuktan ibaretti.

Odada redingotlu bir adam peyda oldu. Bu gelenin kim olduğunu, ne olduğunu ben ve Naci Paşa fark etmedik. İçeriye girdi. Bizim bulunduğumuz tarafa yöneldi. Kanepenin sağ köşesine oturdu. Ben karşıdaki koltuğa oturdum. Öbür taraftaki koltuğu da Naci Paşa işgal etti.

Bu zat gözlerini kapadı. Derin bir vecde daldı. Sonra gözlerini açtı. Bize lûtfen iltifat etti:

- Sizinle müşerref oldum, memnunum.

Tekrar gözlerini kapadı. Bu sözlerle cevap vermeye hazırlanırken, şaşkın bir şahsiyetin huzurunda bulunduğumuzu fark ettim. Cevap vermek mi, yoksa vermemek mi lazım geldiğinde tereddüt ettim. Biraz sonra gözlerini açtı:

- Seyahat edeceğiz, değil mi? dedi.

Ben çok sıkılmış ve çok acı çeken bir halde:

- Evet, seyahat edeceğiz, dedim.

İtiraf edeyim ki, bir mecnunla karşı karşıya bulunduğumu hemen hissetmiş, fakat mantıki konuşmaya girişmekten kendimi men etmiştim. Hemen ayağa kalkıp dedim ki:

- Efendi hazretleri, beraber seyahat edeceğiz. Seyahat iki gün sonra başlayacaktır. Perşembe akşamı garda bulunacaksınız. Oradan hareket edeceğiz.

Veda ettik ve çıktık. Mükellef bir saray arabasına binmiştik. Naci Paşa ile aramızda aşağı yukarı şöyle bir konuşma oldu:

Zavallı, bedbaht, acınacak... Bunlarla ne olabilir?

Öyledir.

Bu zavallı yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenebilir?

Hiç...

Biz ki, aklımız, mantığımız vardır; biz ki mukaddera-tını, halini ve geleceğini anlamış insanlarız, ne yapabili-riz?

Naci Paşa, güç, dedi.

Perşembe akşamı gara gittim. Daha evvel Vahded-din'in adamlarına haber göndermiştim. Bu seyahat aske-ri bir seyahat olacaktır. Zatiâli üniformasını giymelidir. Gara geldiğim vakit Vahdeddin'in sivil giyinmiş olduğu-nu gördüm.

Anlatıldığına göre; veliahda feriklik (tümgeneral) rüt-besi verilmiş, sonra da mirliva olduğunu bildirmişler. O da gücenmiş ve mademki benden ilk rütbeyi söküp al-mışlar ikinci rütbeye tenezzül etmem, demiş. Bu nedenle de sivil gelmeyi tercih etmiş.

Tren İstanbul'u terk etti. İstanbul'dan hayli uzaklaş-mıştık. Trakya topraklarında ilerliyorduk. Bir kişi geldi:

- Efendim sizi salonuna davet ediyor, dedi.

Doğrusu, bu davet beni memnun etti. Yarınki padişa-hı yakın incelemek fırsatlarını bahşediyordu.

Vahdeddin'in salonuna girdiğim vakit, kendisini ayakta, beni beklerken buldum. Oturdu, bana da otur-mak için yer gösterdi. Sarayında çoğu zaman gözleri ka-palı konuşan kişiyi, büsbütün başka vaziyette buldum. Bilakis gözlerini çok kuvvetle açmış ve dikkatle bana ba-kıyordu. Bir nutuk söyler gibi şu tarzda konuştu:

Affedersiniz Paşa hazretleri, birkaç dakikaya kadar kiminle seyahat etmekte olduğumu bana izah etmemiş-lerdi. Ancak trenin hareketinden sonra aldığım bilgi üze-rine gıyaben çok tanıdığım ve takdir ettiğim bir komuta-nımızla beraber olduğumuzu anladım.

Ben sizi çok iyi bilirim. Arıburnu'nda ve Anafartalar'da yaptığınız bütün icraat ve kazandığınız başarılar tama-men malumumdur.

Siz İstanbul'u ve her şeyi kurtarmış bir komutanımız-sınız. Beraber seyahat etmekte olduğum için çok mem-nunum ve iftihar ediyorum.

Vahdeddin bu sözleri çok ağır, fakat muntazam söylüyordu. Hayret ettim. İcap ettiği gibi cevaplar verdim. Aramızda mükemmel, ciddi ve samimi konuşmalar oldu.

Salonuma döndüğüm zaman ferahlık hissediyordum. Düşündüm ki, bu kişi akıllı olmalıdır. İstanbul’da ilk buluştuğumuz vakit, o devri bilenlerce anlaşılması kolay olan sebepler ve şartların etkisi altında garip bir hal gösteren veliaht, İstanbul’u terk ettikten, kendini tamamen serbest gördükten ve bilhassa muhataplarının güvenilir adamlar olduğunu anladıktan sonra, şahsiyetini olduğu gibi göstermekte artık sakınca görmüyor. Buna göre ben de kendisine bütün durumları ve ihtiyaçları anlatabilirim, hatta kendisince yapılabilecek bazı zeminler üzerinde faaliyete geçebilirim, ümidine kapıldım...

Bu adamla kendini aydınlatmak ve kendini yakından ve samimi yardım etmek şartıyla, bazı işler yapmak mümkündür.

Bu görüşümü Naci Paşa’ya da söyledim. Veliahdı bu şekilde hazırlamanın memleket menfaatleri adına bir vazife olduğuna işaret ettim.”

Mustafa Kemal Paşa’nın Vahdeddin ile ilk karşılaşması kendi anlatımıyla böyle olmuştu.

Mustafa Kemal 15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918 tarihleri arasında gerçekleştirilecek bu “Almanya Seyahati”ni hemen kabul etmişti. Hatta bunu bir ümit ışığı olarak görmüştü. Bu seyahat Kayzer Wilhelm’in Ekim 1917’de İstanbul’a Sultan Reşad’a yaptığı ziyaretin iadesiydi.

Vahdeddin’in ağabeyi Sultan Reşad ağır hastaydı. Yakın bir zamanda Vahdeddin onun yerini alacaktı. Bu seyahat onun için neredeyse altın bir fırsattı. Onu tanıyacaktı. Memleketin, ülkenin içinde bulunduğu zor şartlardan çıkarılması için acaba, Vahdeddin beraber çalışabilecek bir kişi olabilir miydi?

Trende Vahdeddin’in salonunda yaptıkları görüşmeden Mustafa Kemal büyük ümitler ve beklentiler ile ayrılmıştı.

Halbuki, sarayda gördüğü Vahdeddin bir zavallı, bedbaht ve acınacak bir kişiydi. Hatta Almanya’ya seyahat edeceği kişiyi bile tanıımıyordu!

Vahdeddin'deki bu iki çok farklı hal durumunu, davranışını değerlendirebilmek gerçekten zor.

Mustafa Kemal bunun nedenini, imparatorlukta o dönemde yaşanan güvensizlik ortamına bağlamaktadır. Bu elbette haklı bir neden. Ayrıca o dönemlerde veliahtların çok izole bir hayat yaşadıklarını unutmamak gerekir.

1861 yılında doğan VI. Mehmed Vahdeddin, Sultan Abdülmecid'in oğludur. 4 Temmuz 1918'de padişah olmadan önce sırasıyla üç ağabeyi; V. Murad, II. Abdülhamid ve V. Mehmed Reşad padişah olmuşlardı.

Kayzer Wilhelm, Vahdeddin ve yanındakileri Bad Kreuznach'daki başkomutanlık karargâhında kabul etmişti. Bad Kreuznach küçük bir Alman kasabasıydı. Kayzer, Vahdeddin'i karargâhın giriş sahanlığında karşılamıştı. Kayzer'in yanında Genelkurmay Başkanı Mareşal Paul von Hindenburg, onun kurmay başkanı General Erich Ludendorff ve üst rütbeli subaylar bulunuyordu. Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff, Tanenberg zaferini kazanan Alman generalleriydi. Hindenburg, genelkurmay başkanlığı görevini General Erich von Falkenhayn'dan devralmıştı.

Heyet girişten hole geçti. Daha sonra yaşananları Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyordu:

“Veliaht beni İmparator'a takdim etti. Bir eli göğsü üzerindeki düğmelerinin arasına sokulmuş olan İmparator, diğer eliyle benim elimi tutup sıktı ve çok yüksek sesle, Almanca olarak:

On Altıncı Kolordu Komutanlığı... Anafarta! sözlerini söyledi.

Bunu hazır bulunanlar İmparator'un bu ihtarını üzerine bana döndüler. Ben Kayzer'in ne demek istediğini anladığımdan biraz sıkıldım ve önüme baktım. İmparator benim mahcup ve mütevazı vaziyetimden şüphelenerek, yanlış bir hitapta bulunmuş ihtimalini düşünmüş olsa gerek, bana sordu:

Siz On Altıncı Kolordu Komutanlığı'nı ve Anafartalar'ı yapmış olan Mustafa Kemal değil misiniz?

Almanca sorulan bu soruya Fransızca cevap verdim:

- Evet, Ekselans...

Bu kelimeler ağızımdan çıkınca derhal anladım ki, büyük bir hata yapmışım. Sir veya Kayzer demek lazımdı. Ne yalan söyleyeyim, insan dilini alıştırmadığı şeyleri söylemekte zorluk çekiyor. Bulgaristan Kralı Ferdinand'la ilk defa karşı karşıya geldiğim zaman da aynı hatada bulunduğumu hatırlarım.

Karargâhta çok güzel ve rahat yerleştirilmiştik.

İlk ziyaretimizi ufacık bürosunda Mareşal Hindenburg'a yaptık. Veliaht ve Hindenburg birbirleriyle görüşüyorlardı...

Hindenburg'un ağızından işittiğim sözlerin en nihayet kibar ve misafirperver olduğu için nezaketen sarf edilmekte olduğuna inanmak istiyordum. Yoksa beyanatın anlamı, beni ümitsiz edecek mahiyette idi. Konuşmaya katılmayı uygun görmedim. Vahdeddin'i Ludendorff da büyük nezaket ve itina ile kabul etti.

Ludendorff o günlerde kuzey batı cephesi üzerinde, İtilaf orduları aleyhine başladıkları parlak taarruzdan bahsetti. Bu taarruzu esasen biliyorduk. Fakat taarruzun ulaşabileceği neticeyi Ludendorff'un lisanından işitebilmek için sabırsızlanıyordum. Gördüm ki konuşmanın hedefi bu değil. Şüphemi gidermek için olmalı, General'e kısa bir soru sordum:

- En nihayet taarruz kuvvetleri hangi hatta kadar gideceklerdir?

Böyle veliaht refakatinde bulunan bir subayın damdan düşer gibi sorduğu soruya muhatap olan Ludendorff, nezaket içinde devam eden beyanatını durdurdu. Biraz düşündü. Biraz da yüzüme baktı. Dedi ki:

- Biz taarruz ediyoruz, neticesini hadiseler gösterecektir.

Cevap verdim:

- Yapılmakta olan taarruz neticesinin ne olabileceğini anlamak için hadiseleri ve talihin tecellisini beklemeye

lüzum olmadığını zannediyorum. Çünkü yapılan taarruz en nihayet parsiyel (yöresel) bir taarruzdur.

Ludendorff, tekrar yüzüme baktı. Ne demek istediğimi pek iyi anladı. Olumlu veya olumsuz cevap vermeyerek sustu.

Konuşma burada kaldı. Ziyarete son verildi...

Veliahdın odasında, Vahdeddin, ben ve Naci Paşa konuşuyoruz. Başkomutan Vekili'nin (Enver Paşa), Alman ordusuna dayanılarak devam edeceğimiz fedakârlığın mutlaka parlak bir başarıyla son bulacağı fikri ile bu fikri memlekette genelleştirmeye çalışmanın mantıksızlığını izah ve ispata çalışıyordum. Çok arzu ediyor ve çalışıyordum ki, yarının padişahı, benim dediklerimi çok iyi anlayabilsin. Bilmem neden böyle ümitvar olmak istiyordum. Çünkü verdiğim izahatı Veliahdın onayladığı ve uyanıklığını gösteren işaretlerle karşılaşıyordum...

Bu sırada yüksek birtakım sesler karargâhın bütün boşluklarını doldurarak, bizim oturduğumuz salonun içine kadar geldi:

Kayzer... Kayzer.

Kapı vuruldu. Kayzer'in veliaht hazretlerini ziyarete gelmekte oldukları bildirildi. Kayzer salona dâhil oldu. Hep beraber oturduk.

İmparator hakikaten centilmence konuşuyor, sadık ve vefakâr Osmanlı Devleti'nin çok kıymetli bir Alman müttefiki olduğundan ve bilhassa Başkomutan Vekili Enver Paşa hazretlerinin bu dostluğun kıymet ve yüksekliğini anlayarak çalıştığından, bu güzide kişiye fevkalâde itimat beslediklerinden bahsediyordu.

Naci Paşa veliaht adına şu soruyu sordu:

- Türkiye'nin sadakat ve vefasından ve Alman müttefiklerinin saadete kavuşacaklarından bahseden zatı şahaneleri bizlerde büyük bir ferahlık ve teselli uyandırdı.

Ancak genel vaziyeti değerlendirmeden vazgeçerek, bir noktayı daha açıklıkla anlamak ihtiyacındayım. Türkiye'nin can evine yöneltilen darbeler durulmaksızın

ilerlemektedir. Eğer bu darbeler başarılı olursa, Türkiye mahvolacaktır. Bu darbeleri durdurmak için kâfi teminat ifade eden beyanatınızı henüz dinleyemedim. Lütfen bu hususta beni biraz aydınlatır ve tatmin buyurur musunuz?

Bu soru üzerine İmparator oturduğu sandalyeden derhal ayağa kalktı. Şöyle bir hitapta bulundu:

- Türkiye'nin muhterem veliahdı, anlıyorum ki sizin zihninizi karıştıranlar vardır. Ben Almanya İmparatoru, size gelecekte, gelecekteki başarılardan bahsettikten sonra artık şüpheniz kalır mı, kalmalı mı?

Veliaht olumlu cevap vermekle beraber endişesinin yok olmadığını ilave etti.

İmparator artık oturmadı. Salonun kapısına doğru yürüdü. Vahdeddin ve arkasından bizler Kayzer'i takip etmek üzere ayağa kalktık. Kayzer salon kapısından çıktı. Sola doğru giden bir koridordan yürüyecekti.

Ben Kayzer'in hoşuna gitmediğimi anladığım için ters koridora doğru ve biraz uzakta durdum.

İmparator, Veliaht'ın ve Naci Paşa'nın ellerini sıkarak, uzağında bulunan bana baktı ve yöneldiği koridor istikametinde yürümeye başladı.

Benim elimi sıkmamıştı. İmparator'un hakkı vardı. Veliaht'ın refakatinde bulunan herhangi bir generalin eli ni sıkmak için onun ayağına mı gelecekti?

Bu general İmparator tarafından eli sıkılmak şerefini kazanmak için biraz gayret etmesi lazım değil miydi? Bu kusurumu itiraf ederim. Bilmem neden, durgun, harekette iktidarsız, sabit ve dalgın bir vaziyet almıştım.

İmparator iki üç adım yürüdükten sonra tekrar geri döndü. Bana yaklaştı:

- Affedersiniz, dedi. Sizin elinizi sıkmamıştım.

Elimi uzattım, çok nazik ve âlicenabane iltifatlarına mazhar oldum...

İmparator'un sofrasına akşam yemeğine davetli idik. Kayzer'in karşısında bir prens, prensin sağında

Vahdeddin, solunda ben bulunuyorduk. Benim solumda Ludendorff vardı. Ludendorff, Fransızca benimle konuşuyordu. İmparator, Ludendorff'a Almanca:

Sağındaki adamla konuş, dedi.

Ludendorff; onu yapıyorum, diye cevabını verdi.

Bu konuşmaları anlayacak kadar Almancam vardı. Beyni çok büyük harekâtın idaresinden doğan yorgunlukla dolu bulunan Ludendorff, yemek sırasında hatırımda tutacak kadar ciddi bir konuşma konusu bulamadı.

Yemek bitti. Diğer bir salona geçtik.

İmparator bir köşede ayakta Vahdeddin'le tatlı tatlı konuşuyor.

Ben, arkasını salonun kesiştiği yer olan kavsın duvarına dayanmış, çok heybetli ve canlı, asil bakışlarında hakikatleri anladığı görülen, fakat anladıklarını her muhataba söylemekten sakınan yüksek bir şahsiyet karşısındayım. Hindenburg!

Mareşal, ziyaretimiz esnasında Suriye vaziyetinin düzeltilmiş olduğunu, son günlerde yeni ve taze bir süvari tümeninin muharebe meydanına sokulduğunu söylemişti... Sözü edilen bu süvari tümeni, ben henüz 2. Ordu Komutanı iken Yıldırım Grubu'nu takviye için talep olunan tümen idi. Ben bu süvari tümeninin kurulmasına çok çalışmıştım. Ancak, toplanabilen bu seyyar kuvvet çok zayıf durumda idi. Ben, 7. Ordu Komutanı olduktan sonra, bu tümenden faydalanıp faydalanamayacağımı araştırmıştım. Aldığım ciddi rapor, bu tümenin yeterli kuvvet olmadığı mahiyetinde idi.

Hindenburg'un ağzından işittiğim şu idi: Bu tümen muharebe alanına dahil olmuş ve vaziyet düzeltilmişti.

Hindenburg'la görüşmek istiyor, kendisini bilhassa veliahtla beraber ziyarete gittiğimizde temas etmiş olduğu bu sohbet konusuna çekmek istiyordum.

Mareşal'a bu süvari tümeni macerasını hikâye ettim ve dedim ki:

- Benim söylediğim sözler, sizin aldığınız raporların içeriğine uymayabilir. Fakat emniyet edebilirsiniz ki,

Suriye’de durum düzeltilmiş değildir. Bunu kabul ediniz. Sonra, Mareşal, siz önemli bir taarruz yapıyorsunuz ve farz etmem ki, buna çok bel bağlamış olabilirsiniz. Yalnız, emniyetle ümit ettiğiniz hedef ve maksat nedir bana söyler misiniz?

Büyük ve ihtiyatlı asker, benim bu soruma cevap verebilir miydi? Zaten kendisinden bunu beklemiyordum.

Mareşal, söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü, fakat çok basit ve şirin bir cevap verdi. Salonun ortasında duran ve üzerinde çeşitli sigaralar bulunan ufak bir masa vardı.

- Ekselans, dedi. Size bir sigara takdim edebilir miyim?

Hindenburg her şeye cevap vermişti. Ortadaki masaya gittik. Kendi eliyle bana bir sigara verdi.

Meğer Vahdeddin ile konuşan İmparator bizim konuşmalarımızla ilgileniyormuş. Almanca olarak Mareşal’e sordu:

- Ne diyor?

Mareşal cevap verdi: Bir şeyler!..

İmparator’la konuşan Vahdeddin’in yanına gittim.

- Hakikati anlıyor musunuz efendim? diye sordum. İmparator benim size arz ettiğim endişeleri izah edecek bir tek kelime söyledi mi?

- Hayır, dedi.

- Konuşmaya devam ediniz. Ciddi konuşunuz. Bütün endişeleri İmparator’a söylemeye tereddüt etmeyiniz. Sizden memnun olmayacaktır. Fakat hiç olmazsa Türkiye’de hakikati görmüş olanların varlığına inanacaktır.

Veliaht, masum bir tavır takınarak; öyle yapıyorum, dedi.

Büyük karargâhtan ayrıldık. Batı Cephesi’nde çeşitli yerlere götürüldük.

Alsas’ta bir gece Vali’nin evine davet edildik.

Meşhur Krup fabrikası sahibinin fabrikalar civarındaki şatosuna davet edildik.

Oradan gece trenle Berlin'e hareket ettik. Berlin'de Adlon Otelinde İmparator'un misafiri idik.

Vahdeddin bu iyi kabulden biraz da mağrur oldu. Artık memnuniyet içinde dünya gazetecileri ile temas ediyor, görüşmeler yapıyordu.

Bir gün birkaç gazete muhabiri Veliaht'tan yine görüşme istemişler. Görüşmede ben de hazır bulundum.

Gazeteciler çekildikten sonra, salonda ikimiz kaldık. Bana sordu:

- Ne yapmalıyım?

Konuşmaya başladım:

- Osmanlı tarihini biliriz. Bu tarihin bazı safhaları vardır ki, sizi korku ve endişeye sevk eder ve bunda haklısınız. Ben size bir şey söyleyeceğim ve o teşebbüste hayatımı size ortak edeceğim, memnun olur musunuz? dedim.

- Söyleyiniz, dedi.

- Henüz padişah değilsiniz. Fakat Almanya'da gördünüz ki, imparator, veliaht ve prensler hepsi bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?

- Ne yapabilirim? diye sordu.

- İstanbul'a gider gitmez bir ordu komutanlığı isteyiniz, ben sizin erkânıharp reisiniz (kurmay başkanı) olurum.

- Hangi ordunun komutanlığını?

- Beşinci Ordu'nun, cevabını verdim.

Bu isimdeki ordu, Liman von Sanders'in emrinde bulunan ve Boğazlar'ın savunmasıyla görevli ordu idi.

Vahdeddin; bu komutanlığı bana vermezler, dedi.

- Siz isteyiniz, dedim.

- İstanbul'a gittiğim zaman düşünüyoruz, cevabını verdi.

Bu benim için ümitsizce bir cevap idi.

İstanbul'a geldik. Fakat geldiğimiz an kendimde feci bir ıstırap hissettim. Doktorlar sol böbreğimden rahatsız olduğumu söylediler. Bir ay kadar yatağımı terk edemedim. Bir aralık iyileşir gibi oldum, fakat tekrar yattım. Nihayet, doktorlar Viyana'ya gitmem konusunda ısrar ettiler."

Sonuçlar

Almanya seyahati 15 Aralık 1917 - 4 Ocak 1918 tarihleri arasında olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu seyahate ilişkin anılarını 1926 yılının başlarında Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarı Falih Rıfkı (Atay) ile İstanbul'da yayımlanan *Milliyet* gazetesinin başyazarı Mahmut (Soydan) Bey'e anlatmıştır.

Halep'ten İstanbul'a dönen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin kötü gidişatını değiştirebilecek bir şey yapamamanın kendisinde yarattığı ümitsizliğin içine sürüklenmişti.

Mustafa Kemal Paşa, yakın bir gelecekte padişah olması beklenen Veliaht Vahdeddin ile Almanya'ya seyahat fırsatının doğmasını çok enteresan bularak hemen kabul etmişti.

Bu kararı iki nedene dayanıyordu. Birincisi, geleceğin padişahını yakından tanıyabilecek, belki de onunla sağlam bir ilişki kurabilecekti. Bütün amacı, ülkenin içine girdiği bu girdaptan en az zararla çıkarılmasıydı. Vahdeddin'i bu amaca yönleltebilirdi.

Almanya seyahati esnasında, Vahdeddin'in Mustafa Kemal'in kendisine söylediklerini dikkate alması ve onun istediği şekilde davranması, Mustafa Kemal Paşa'yı epey ümitlendirmişti.

Mustafa Kemal bu seyahatten memnun olmuştur. Alman İmparatoru, Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff ile tanışma, savaşın gidişatının Almanlar tarafından nasıl görüldüğünü yakinen görme ve belki de en önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik ihtiyaçlarını Alman liderlerine birinci elden anlatabilme fırsatına sahip olmuşlardı.

Mustafa Kemal, 1. Dünya Savaşı'nın ilk gününden beri Almanya'nın savaştan başarı ile çıkabileceğini düşünmüyordu. Osmanlı İmparatorluğu açısından da savaş öncelikle, Suriye cephesinde iyi gitmiyordu. Fırsat yakaladıkça da bu konuyu ilgililerin dikkatine getirdi. En azından amacı kendi deyişiyle; Almanlara Türkiye'de hakikati görenlerin var olduğunu göstermekti.

İstanbul'a döner dönmez, Mustafa Kemal Paşa'nın ciddi bir böbrek rahatsızlığı ile karşı karşıya kalması, Vahdeddin ile ilişkilerini devam ettirmesini engelledi.

Vahdeddin ve Mustafa Kemal Paşa, Almanya'nın Başkomutanlık Karargâhı'nda bulundukları esnada, 1. Dünya Savaşı nasıl cereyan ediyordu? 1918 yılında neler yaşanabilirdi?

1917'de ABD, Almanya'ya savaş ilan ederek 1. Dünya Savaşı'na katılmıştı. Almanya, Birleşik Devletler'in sahip olduğu endüstrinin ve insan gücünün farkındaydı. Amerikan ordusu tüm gücüyle Avrupa'ya gelip savaşın seyrini değiştirmeden önce 1918 ya da 1919'da batıdaki savaşı sona erdirmeye karar vermişti. Bu doğrultuda bir dizi büyük "Barış Taarruzu" hazırlıkları içindeydi.

Barış Taarruzu, 21 Mart 1918'de başlayacaktı. Taarruzun hedefi Fransa cephesindeki İngiliz 3. ve 5. ordularıydı.

Vahdeddin'in seyahati esnasında, planlanan bu taarruzdan pek bahsedilmediği anlaşıyor. Zaten Mustafa Kemal Paşa da Hindenburg'dan bahsederken, onu her şeyi muhataplarına söylemekten sakınan bir şahsiyet olarak tanımlamaktaydı.

Burada önemli olan nokta, Almanların bu taarruzdan beklentilerinin fazla olduğu, burada kazanacakları bir zaferle kendi isteklerine uygun bir barış ortamının olabileceğine olan inançlarıydı.

Taarruzun başlarında İngiliz 5. Ordusu, Almanların 18. Ordusu'nu durduramayacaktı. Alman ordusu 80 kilometre derinliğine ilerleyecek, ancak İngilizlerin karşı taarruzları neticesinde Almanlar 30 Mart'ta durmak zorunda kalacaklardı. Almanların kaybı 240 bin civarında olacaktı. İngilizler de 90 bin esir, 200 bin ölü ve yaralı kaybı ile karşı karşıya geleceklerdi.¹¹⁸

Almanlar 4 Ağustos'ta küçük ölçekli bir taarruz daha düzenleyecekler ancak başarı elde edemeyeceklerdi.

Artık Fransızların ve İngilizlerin yapması gereken şey, her yönden saldırarak Almanların savunma hattını tamamen çöktürme olacaktı. Bu amaçlarına ise Eylül sonunda ulaşacaklardı.

1918'de Alman ordusunun batı cephesi çökecekti.

Öncelikle dört yıldan beri sürmekte olan savaş askerleri fazlasıyla yıpratmıştı. "Barış Taarruzları"nın başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle Almanların zafer ümidi 1918 Eylül'ünde tamamen tükenecekti.

118 Christon I. Archer, *Dünya Savaş Tarihi*, Akyüz Yayın, 2006, S. 451

1918’de İtilaf Kuvvetleri insan gücü ve teknolojik bakımdan arayı oldukça açıyordu. Savaş sona erene kadar 2 milyon ABD askeri Avrupa’ya çıkacaktı.

1914 - 1918 yılları arasında İtilaf Devletleri’nin savaş giderleri 57.7 milyar dolara yaklaşırken, İttifak Devletleri’nin toplam gideri 24.7 milyar dolarda kalacaktı. İtilaf Devletleri’nin seferber ettiği toplam asker sayısı 40.7 milyon iken, bu sayı İttifak Devletleri’nde 25.1 milyon olacaktı.¹¹⁹

Evet, Vahdeddin’in Almanya seyahati esnasında, Ocak 1918’de Almanların başarı ümidi tamamen yok olmamıştı, az da olsa ümitleri vardı.

Ancak iki tarafın güç dengesi ve moral üstünlüğü karşısında, Almanya ve müttefiklerinin savaşı 1918 yılının sonuna kadar sürdürebilmeleri bile aslında bir mucizeydi.

Mustafa Kemal Paşa, bu gerçekleri daha ilk gününden beri bütün çıplaklığıyla görmüştü.

Mustafa Kemal Alman Başkomutanlık Karargâhı’nda Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff ile tanışmıştı.

Savaş sonrasında, Hindenburg 1925 - 1934 yılları arasında Almanya Cumhurbaşkanı oldu.

Ludendorff 1925 cumhurbaşkanlığı seçiminde, Hindenburg’un karşısına rakip olarak çıktı ve seçimi kaybetti. Ludendorff’un seçimi kaybetmesinde, 1923 yılında Adolf Hitler’in Münih’te gerçekleştirdiği “Birahane Darbesi”nde yer almış olması büyük bir neden oldu.

Ludendorff savaş ve siyaset üzerinde önemli kitaplar yazdı. Yazdığı kitaplardan birisi olan *Savaş Yönetimi ve Siyaset*’i 1921 yılında yazdı. 1925 yılında Türkçeye çevrilen bu kitabı Mustafa Kemal Paşa büyük bir dikkatle ve altını çizerek okumuştur. Altı çizilen önemli noktalar şöyledir:¹²⁰

- Savaş yalnız memleketin namusu -bunu memleketin nüfuzu ile karıştırmayalım- yalnız onun asil çıkarları doğrultusunda başlayabilir.

- Savaşa girmek için nedenler ne kadar büyük ve kuvvetli olur ve savaş milletlerin varlığını ne kadar

119 A.g.e. S. 452

120 *Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt 6, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001, S. 14

kuşatır ise savaş kendi doğal seyrine o kadar yaklaşır. Fakat tam aksine bunalım ve savaş nedenleri ne kadar zayıf ise siyaset ile savaşın takip ettikleri yollar da birbirinden o oranda uzaklaşır. Bu halde savaş kendi doğal seyrinden uzaklaştıkça siyasetin hedefi de başkalaşır ve savaş o oranda siyasileşir.

- General Clausewitz diyor ki: Savaş yalnız siyasi bir fiil olmayıp, bir politika aracı, politik ilişkilerin devamı, onun diğer araçlar ile uygulanmasıdır. Siyasi fikir amaçtır, savaş araçtır. Savaş, siyasete tabi olunca siyasetin doğasını kabul edecektir. Clausewitz pek haklı olarak siyaset ile savaş idare eden devlet adamları arasında karşılıklı bir anlaşma talep ediyor. Bu anlaşma bir tarafı noksan olursa sıkıntılar baş gösterir. Siyaset ile savaş yönetiminin ikisi de bir şahısta toplandığı zaman durum uygun olur. Buna örnek olarak; İskender, Büyük Frederik ve Napolyon'u verebiliriz. Anibal başka bir durumda bulunuyordu. Kartaca siyasetiyle sıkıntıda bırakıldı.

- Siyaset ile askerlik arasında anlaşmazlık olmasını hiçbir zaman iyi görmem. Savaş yönetimi ile siyasetin uygulanma alanları arasında bir sınırın belirlenmesi gerekirse, dış politikanın savaş yönetimine üstünlüğü kabul olunmalıdır. İşin bu yönü anlaşılmadan sadece siyasetten söz edilir. Bundan başka bir iç politika ve ekonomi politikası vardır. Bunlar savaş yönetimine bağlı olmak zorundadır.

- Bismarck'ın iç politikası Alman devletinin güçlendirilmesinden ibarettir. Bismarck'ın iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini ve bu siyasetin gelecek bir savaştaki önemini algılayış ve yargılama biçimini öğrenmek büyük bir zevktir.

- Bismarck'ın yolu, açık bir ittifak siyasetine dayanır. Ordu ve donanmayı kuvvetlerinin son noktasına ulaşacak bir şekilde tesis etmeyi hedefler. Bir saldırı ihtimalini yok etmek için milletin birliğini güçlendirir. Alman milletin serbestçe nefes alabilmek, ekonomik açıdan diğer devletlerle aynı hukuka sahip olma

hakkının sağlanabilmesini amaçlar. Bismarck'dan sonra dış siyasetimizde azim ve isabet kalmamıştı. Siyasi kuvvet çare bulmaya çalışmamış, çare bulmayı zaten bu konuda hep birlikte hareket etmeyen askerlere bırakmıştı. Bismarck devrindeki iç politika ile dış politika arasındaki ilişki unutuluyor ve takdir edilmiyordu... Hükümet iç politikanın küçük bataklığında boğuldu.

- Galibiyetin yalnız ordu ile kazanılmayıp, ordudan fazla milletin maneviyatıyla kazanılacağını, Başkomutanlık da dahil pek az kimse anlayabilmişti.

- Gelecekteki savaş, ekonomi savaşı ve muazzam bir varlık savaşı olacaktır.

Ludendorff'un işaret ettiği gibi, Bismarck Almanya'nın birliğini sağlayan büyük bir devlet adamıdır. Bismarck aynı zamanda "Güç Dengesi" politikasının yaratıcısı ve uygulayıcısıdır.

Ludendorff ile Mustafa Kemal Paşa'nın aynı konulara bakışlarında çok önemli benzerlikler vardır. İşte aynı konulara ilişkin Mustafa Kemal'in "Düşünce Dünyası"ndan bazı noktalar:

- Savaş zorunlu ve yaşamsal olmalıdır. Gerçek inancım şudur: Milleti savaşa götürünce vicdanımda acı duymamalıyım. Millet yaşamı tehlikeye uğramadıkça savaş cinayettir. (1923)

- Milletimizin güçlü, mutlu ve güvenlik içinde yaşayabilmesi için, devletin tamamen milli bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin iç kuruluşlarımıza tamamen uygun ve dayalı olması gerekir. (1920)

- Dış siyaset, bir toplumun iç kuruluşu ile sıkı şekilde ilgilidir. Çünkü iç kuruluşu dayanmayan dış siyasetler daima kötü duruma sürüklenirler. Bir toplumun iç kuruluşu ne kadar kuvvetli, sağlam olursa, dış siyaseti de o oranda güçlü olur. Dış siyaset iç kuruluş ve iç siyasete dayandırılmak zorunluluğundadır. Yani iç kuruluşun kaldıramayacağı genişlikte olmamalıdır. Yoksa, hayali dış siyasetler peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler. (1923)

- En iyi siyasetin, her türlü anlamıyla en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. Bu sözden amacım yalnız silah kuvveti olduğunu sanmayınız. Tam tersine, asker olmama rağmen bu, bence kuvvet toplamının oluşturduğu etkenlerin sonuncusudur. Benim dilediğim, manevi yönden, bilimsel yönden, teknik yönünden ve ahlak bakımından kuvvetli olmaktır. (1930)

Mustafa Kemal Paşa'nın bu önemli tespitleri, bugün de önemi ve yol göstericiliğini aynı şekilde korumaktadır:

Millet yaşamı tehlikeye uğramadıkça, savaş cinayettir!

KARLSBAD'DA GEÇEN GÜNLERİM¹²¹

(30 HAZİRAN 1918 – 28 TEMMUZ 1918)

Mustafa Kemal Anlatıyor

“30 Haziran 1918, Pazar

Veliaht hazretleriyle Almanya seyahatine yataktan kalkıp gittim. Yirmi gün seyahat esnasında bir şey yok. Tam dönüşte trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. 1. ve 5. ordulardan Liman Paşa'nın idaresinde bir grup oluşturulması kararlaştırıldı. Bana 5. Ordu veya Esat Paşa ile değiştirmek suretiyle 1. Ordu komutanlıklarından birini teklif ettiler. Ben 5. Ordu'yu kabul ettim. Fakat uygulama ertelendi...

Böbrek rahatsızlığım devam ediyor. Arkadaşım Dr. Rasim Ferit'in önerisiyle yurtdışında tedavi olmaya karar verdim.

Alınan izinle ve ödenekle 25 Mayıs'ta trenle Viyana'ya hareket ettim. Emir eri Şevki ile birlikte seyahat ediyorum. Viyana'ya indiğimizde furgona verdiğimiz bavulların kaybolduğunu gördük. Aradık, bulamadık. Yeni bir takım elbise, fötr şapka, gözlük ve bazı giyecek şeyler almak zorunda kaldım.

Viyana'da Bristol Oteli'ne yerleştik.

Prof. Zuckerkandl muayene etti. Kolibasili saptadı. Cottage Sanatoryumu'na yatmamı tavsiye etti.

121 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 196

Cottage Sanatoryumu'ndayım. Rahatım iyi. İstirabım yok. Eşyalarım kayboldu, çırlıçıplak kaldım. Üç hafta burada kaldıktan sonra, üç hafta kadar da kür için bir banyoya gitmemi tavsiye ediyorlar.

30 Haziran günü trenle Karlsbad'a gidiyorum.

İstasyonda gelişimi bekleyen otel kapıcısının yardımı ile kalacağımız Rudolfs Hof isimli özel eve geldik.

Evde, benim için bir salon, bir yatak odası, emir erim için bir oda ve hamamdan ibaret kısımları haftalığı 140 krona tuttuk. Ben ilk bakışta pek memnun kalmadım. Bana pek cazip görünmedi.

Yarım saat sonra beni tedavi etmek üzere Doktor Vermer geldi. İkametgâh konusundaki neşesizliğimi gizleyemedim. Vermer ciddi bir konuşmayla bana dedi ki:

- Siz buraya ciddi bir kür yapmak için mi, yoksa zevk etmek, yorulmak için mi geldiniz? İşte sakın ve rahat bir apartman.

Doktor muayenesini yaptı. Takip edeceğim programı yazıp bana verdi. Doktor, beraberinizde un getirdiniz mi, diye sordu. Hayır, dedim. Vermer:

- O halde burada ekmek bulamayacaksınız. Çünkü burada hükümet yalnız yerlileri doyurmak zorundadır. Yabancıları değil, dedi.

Ben de kendisine:

- Öyle ise doktor, benim burada oturmama imkân yoktur. Hemen yarın memleketime döneyim. Bizim memleketimizde yabancılar yerlilerden daha çok yiyip içmektedir, dedim.

Neticede doktor bizzat un veya ekmek bulmayı üstlendi.

Muayene sırasında Vermer yaşımı sormuştu. 36 - 37 yaşında olduğumu söyledim. Doktor Vermer hayretle:

- Pek çabuk general olmuşsunuz. Sizin memleketinizde sizin yaşınızda başka genç general var mıdır? diye sordu.

Harbiye Nazırımız da gençtir, dedim. 21 sene Mısır'ın Kahire'sinde bulunan ve Arapçayı anadili gibi

konuşan ve Doğu'yu, doğuluları az çok tanımış olduğuna şüphe olmayan Doktor Vermer'in, içinden 'zavallı Türkiye bu çocukların eline düşmek için ne hale gelmiş bulunmalısın' dediğini hissederek gibi oldum.

Vermer, 'yine görüşürüz' diyerek ayrıldı.

Tren yorgunluğuna rağmen derhal uyuyamadım. Apartmanın genel ve iç vaziyeti ve burada kalıp kalma fikri zihnimi işgal ediyordu.

Evin, Joseph adındaki kapıcısının, hiç anlaşılmaz aksanla kapıyı vurarak bir şeyler söylemekte olduğunu işitmekle uyandım. Akşamdan uyandırmalarını tembih etmiştim.

Saat 7'de evden çıktık.

10 dakikada Marksbrün'e geldik. O civarda bütün sokaklar su kadehleri ellerinde, erkek ve kadınlarla doluydu. Ben de bizimle beraber olan Joseph vasıtasıyla kadehimi doldurdum. Herkese uyarak yudum yudum içmeye ve yürümeye devam ettim.

Saat 8'e kadar dolaştım. Bir binanın içinden müzik sesleri işitiyordum. Oraya girdim. Girişten sonra ortasından şelale şeklinde sıcak su fışkıran bir havuz, etrafında buhar ve su serpintilerinden saçlarını ve elbiselerini beyaz yağmurluk şapka ve mantolarla koruyan genç, güzel çehreli kızlar, ellerinde pek uzun saplı ve bu sapları üzerinde hareket eden maşrapalarla su dağıtıyorlar, daha ileride gayet uzun bir salon, halk müzik nağmelerine uyarak sağdan sola devrediyor, bazı kimseler de kenarlarda ve ortadaki banklara oturmuşlar. Ben de onlara karıştım.

Saat 8'de sabah kahvaltısı için Pupp Otel'in lokantasına gittim. 21 numaralı güzel bir kızcağız ne istediğimi sordu: Şekersiz çay, iki yumurta ve bal. Erim cebime yolda ufak bir parça kuru ekmeği sokmuş, onunla meseleyi hallettik. Tereyağı yok, ekmek yok, şeker yok, süt yok.

Eve döndüm.

Salona bitişik küçük bir oda dikkatimi çekmişti. Salonun bitişikindeki bu odayı açtırdım. Bir büro şekli olabiliyordu.

Yönetici Madam'ın uygun görmesiyle bu odayı da aldım. Madam'a burada benim tarif edeceğim gibi bir büro, salon ve yatak odasında teşrifat ve tertibat yapar mısınız? diye sordum. Uzlaştık. Burada kalmaya karar vermiştim.

Saat 10'da çamur kompresisi.

Öğle yemeği için Pupp'in restoranına gittim.

Akşam yemeğini Imperial'de yemek istiyordum. Daha orasını görmemişim.

Almancayı terk etmişim. Şimdi istediğimi Almanca anlatamadığımdan kızıyordum. O halde Almanca öğrenmeye derhal başladım...

Saat 6 ile 7 arasında Albay Emin Bey ve Vermer geldi.

Beraber Imperial'e gittik. Otelde, Cemal Paşa hazretlerinin hanımlarıyla ve Emin Bey'in hanımıyla tanıştık.

Eve döndüm. André Beaumier'in sanatoryumda başladığım *Révolte* (Ayaklanma) isimli romanını okudum. Bugünü yarın yazacağım. Yatmak istiyorum. Saat 11.15'tir.

... 5 Temmuz 1918 saat 7.30'da Cemal Bey ve arkadaşı geldiler. Cemal Bey:

- Herkese, yeni padişaha ömür versin, dedi!

Birdenbire şaşırdım. Ne var, ne oldu, dedim.

- Bilginiz yok mu? Padişah vefat etti!

- Teessür ve teessüf ederim, dedim.

Bu kişiler bu sözlerimle ne demek istediğimi anlayamadılar. Hakları vardı. Çünkü, ne ölen padişaha acıdığımdan ve ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından etkilenmiş değildim. Teessüf ettiğim yanı, İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat bunun için de neden teessüf ettiğimi kendim de takdir edemiyordum.

Hakikaten padişahın değişmesi bir memleket ve millet için büyük bir hadisedir. Ben, Veliaht hazretlerini Almanya seyahati münasebetiyle pek iyi tanımışım. Aramızda bir dereceye kadar hususiyet ve samimiyet de oluşmuştu. Gönlüm onun tahta geçmesinin ardından bizzat tebrik mi etmek istiyordu. Acaba bunun için mi teessüf ediyordum! Hayır, zannederim bu da değil!

Kendisiyle başlamış olan münasebeti azami derecede ilerletmek fırsatı elimdeyken, gönlü tok davranmıştım. Bir defadan başka ziyaretine gitmedim. Hatta bu defa İstanbul'dan ayrılırken veda bile edemedim. İşte teessür bundan ileri geliyor.

Daha sonra Albay Emin Bey geldi. Kendisi ile de aynı zemin üzerinde görüştük. Hiç olmazsa telgrafla tebrik edeyim, dedim, bununla beraber alacağımız ilk gazete ayrıntılarına bıraktım...

6 Temmuz 1918, Cumartesi.

Bu gece Emin Bey ve eşi tarafından Imperial'de akşam yemeğine davetliyim. Hanımefendi asker kızı, asker eşi, asker kardeşi.

Yemekten sonra oturduğumuz salon, dans salonunun bitişiğinde idi. Gayet zarif latif birkaç kadın, erkeklerle dans ediyordu.

Emin Bey'in eşi, Hanımefendi; bu hayatın bizde yerleşmesi ne kadar zor, dedi.

Dedim ki:

- Ahlak her sosyal zümrenin anlayışına göre başka mana, başka renk, başka maksat gösteriyor gibi.

Mesela bizde iffet ve ismet (ahlak ilkelerine bağlılık) çok büyük ve sıkı kurallara bağlıdır. Bir Avrupalı bu kuralları tanımıyor... O bizim gözümüzde tamamen ahlaksız, onların gözünde biz tamamen vahşi... Dolayısıyla iki felsefeden birini tercih etmek gerekiyor... Asli ve tabii haline dönüş, daha insani erkek ve kadın, tamamen hür ve bağımsız ve yaşadıkça hiçbir belirli bağımlılığa tabi olmayacak... Fakat insanlığın devamı, toplumun refahının sağlanması, genel düzenin korunması için kanunlar, kurallar olacak, bunlara uyulacak...

Biz kadınlarımıza çocukluklarından itibaren evleninceye kadar yüksek okullarda bilim öğretir, dil eğitimi yaptırırız. Evlendikten sonra bütün bu bilgiyle kocasını, ocağını süsleyip sevindirmesini de öğretiriz. Fakat evleneceği seneye kadar bu kadar eğitimi nerede vereceksiniz... Okullarda mı?

Bir defa görgü ve eğitim ana kucağında başlar, ikincisi, erkekler de böyledir, okuldan insan mükemmel model olarak çıkmaz; hayata, medeniyete ve her şeye ait hakiki ve yoğunlaşmış eğitim, kanaat ve görüşler, okuldan ve genel hayata bizzat ve fiilen katıldıktan sonra, insanlarla, memleket işleriyle temas ederek, inceleyip bilgi edinilerek kazanılır. Okul eğitimi, öğretimi ve görgüsü, erkek olsun kadın olsun, insana, genel ve ortak hayata ilk adımı atmak için bile çoğunlukla yetersizdir. Erkek gibi, kadın da, yürürlükteki ahlaki kurallar içinde kalarak, kadınlığını, kadınlığın mevkiini, hakiki ve ortak hayatın önemi içinde birçok hatalardan, sevaplardan sonra takdir edecek ve dengesini bulabilecektir.

Kısacası netice, bu kadın meselesinde cesur olalım. Vesveseyi bırakalım... Açılınsınlar, onların dimağlarını ciddi bilim ve fenle süsleyelim. İffetli sağlıklı olarak açıklayalım. Şeref ve haysiyet sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim.

7 Temmuz 1918, Pazar.

Şimdiye kadar akşam yemekleri için Imperial'e gittikçe ya asker elbisesi ile bulunuyor veya jaketatay, siyah kumaştan yapılmış etekleri uzun arkası uzunca yırtmaçlı ceket, yahut siyah renkli bir sivil elbise giyiyordum. Halbuki buranın sakinlerinin büyük tuvaletleri, erkeklerinin smokinli bulunmaları bana da sivil gittiğim zaman smokinimi giymeyi tercih ettirdi...

Bu gece yemekten sonra, Emin Bey ve eşi Hanım, Cemal Paşa'nın biraderi Kemal Bey ve Seyfi Bey'in eşi Mebruke Hanım ile bir müddet görüşüldü...

Mebruke Hanım diyor ki:

- Bütün genç kızlarımız biraz fazla eğitim ve öğretim gördükten sonra annelerini beğenmiyorlar... Ben buna çok kızarım. Bence anneler, kızlarını kendi seviyelerinden fazlaya çıkaracak derecede eğitime devam ettirmemelidirler. Varsınlar cahil kalsınlar...

Dedim ki:

- Hanımefendi! Bu çok tabiidir. Yüksek seviyede olan, kendi seviyesinden bilgi olarak düşük olanı beğenmez. Fakat, bu durumun aslında takdir edilip teşvik görmesi gerekmez mi? Her yeni yetişen kendinden eskisini beğenmeyecek kadar yükselirse, ancak o zaman yeni kuşaklar birbirinden kademe kademe yüksek seviyede bir soy zinciri oluşturabilir, ki insanlığın ilerlemesinin gayesi de budur.

Onun için genç kızlarımızı ve genç erkeklerimizi fikren, ilmen maziye bağlı bırakmak, belirli bir geri sınırının ilerisine geçmelerini önlemek fikrini tercih etmeyelim. Dikkatinizi çekip sizi gücendiren bunlar yalnız bizde değil, her millette böyledir...

Zemini latifeye çevirmiş olmak için sözü değiştirdim. Dedim ki:

- Ben de gençken, mutlaka Avrupalı bir kızla evleneceğim diyordum. Bizim kızlarımız hatırıma bile gelmiyordu. Onları, eğitimleri, görgüleri ve sosyal alışkanlıkları itibariyle eş olamaz görüyordum. Fakat evlilikte uyumun sağlanabilmesi ve devam edebilmesi için olması gereken şartları inceleyip anlaşıldıktan sonra, dini, milliyeti ve çevreden aldığı görgü, ahlakı, alışkanlıkları farklı iki insanın birleşmesindeki garabet kadar dikkati çeken bir şey olmadığı kolayca anlaşılıyor...

Madam Cemal Paşa da bizim yanımıza gelmişlerdi. Evlilik konusu üzerinde konuşuluyordu...

O anda M. Prevaurt'un yazılarından bir cümle hatırıma geldi, söyledim:

Evlenme bir şeydir, aşk başka bir şeydir. Demek istiyordum ki, evlilikte aşk ve sevdanın varlığı mutlak değildir.

Bunun üzerine Madam Cemal Paşa dedi ki:

- Paşa, ben seni evlendirmeyeceğim.

Ben de zaten bu konudaki tereddütlerimi halletmeden evlenmek niyetinde değilim... Zaten 36, 37 yaşında olduğumdan evlenecek zamanım da geçmiş demektir, diyerek Madam Cemal Paşa'ya cevap verdim."

Mustafa Kemal Paşa kaldığı yere, Rudolfs Haf'a döndü. O gece kadınların toplum içindeki yerinden ve evlilikten söz etmişlerdi. Düşündü. 37 yaşına gelinceye kadar ciddi şekilde evliliği düşündüğü anlar olmuş muydu?

İlk aklına gelen Emine oldu. Emine, Şevki Paşa'nın kızıydı. Komşuydular. 1899 - 1900 yılı tatil fırsatıyla Selanik'teydi. Tatil sonuna kadar Emine'ye paşaların evinde ders verme durumu ortaya çıkmıştı. Ders sebebiyle birlikte olmaya başladıklarından beri aslında zamanın çoğunu beraber geçiriyor ve birbirlerini sevdiklerini biliyorlardı.

İlk defa Yüksek Kahve denilen gazinonun bahçesindeki kameriyelerden birinde buluşmuşlardı. Emine ilk defa bir erkekle buluşmanın heyecanı içerisindeydi. Emine pek rahat değildi. Tatil bitince sevdiği genci İstanbul'a uğurlayacaktı. Mustafa Kemal telli kaytan bıyıkları, derinlere dalan mavi ve çekici gözleri ile son derece sürükleyiciydi. İki saate yakın konuşmuşlardı. Emine, ayrılığın üzüntüsüyle, evlenmekten başka çareleri olmadığını söyleyivermişti. Mustafa Kemal, evlenmelerinin şimdi mümkün olamayacağını izah etmişti. Evlenmelerini daha makul bir zamanda yapabileceklerini söylemişti. Emine, aniden ayağa kalkmış, Allahaismarladık diyerek oradan ayrılmıştı. Mustafa Kemal ne yapacağını şaşırmıştı.

Selanik'e her geldiğinde Emine'nin evlenip evlenmediğini soruyor, evlenmedi cevabını alınca da mutlu oluyordu.

Ne zaman "Eminem" şarkısını duysa içinden "herkesin gönlünde bir Emine'si vardır" diye düşünceler geçer ve hüzünlendirirdi.¹²²

Mustafa Kemal yatağa girdi ve uyku getirsin diye küçük elektrik lambasının hafif ışığı yardımıyla kitap okumaya başladı:

"Yükseköğrenim görmüş, dünyayı kendine dar gören genç bir kız, bir okulda felsefe öğretmenini olan amcasından sosyalizm hakkında açıklama yapmasını istiyor. Öğretmen genç kızı kütüphanesine götürür. İngilizce ve Almanca bilip bilmediğini soruyor. Olumlu cevap aldıktan sonra ona 10, 20 hatta daha fazla kitap verebilecektir.

122 Sacide Bolcan, *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, Mona Araştırma, 2021, S. 142

Fakat kitap seçimi konusunda zorluk çekiyor. En nihayet profesörün parmakları bir kitabın üzerinde duruyor. İşte diyor, bu sonraki budalalıkların başlangıcı budur. Çünkü sivil ahmaklık bir kaynaktan akmaz.

Genç yaklaşıyor ve şunu okuyor: Karl Marx. Le Capital.

Genç kız amcasına; bunu bana ödünç verir misiniz? diyor.

Adam; hayır... Hayır diyor. Sosyalizm en budalaca bir fikirdir. Bireycilik de böyledir. Çünkü evvela sosyalizm iyimserdir. İşte onun asıl saflığı burada! Sosyalizm zannediyor ki, bir gün dünyada her şeyi en iyi bir şekilde düzenleyecektir. Ben çok öğrenmek isterdim, sosyalizm bu ümidi nereden alıyor. Eğer bu dünyada herhangi bir konunun düzeltilmesine işaret gibi göz önüne alınacak bir şey seçsem, bunun herhangi devamlı bir kanuna tabi olduğunu ispat etmek gerekir, diyor.

Kız bunun üzerine amcasına, o halde siz muhafazakârsınız, diyor.

İhtiyar bağırarak:

Muhafazakâr mı? Asla! Durmadan değişmeye mahkûm olan bu evrende, bir şeyi muhafaza etmek nasıl mümkün olur. Muhafazakârlar o adamlardır ki, nehrin suyunu elleri içinde muhafaza etmek isterler, onların parmaklarında bir parça çamurdan başka bir şey kalmaz, diyor.

Genç kız, o halde muhafazakâr değilseniz, devrimci, ihtilalcisiniz, diyor.

Profesör:

Hayır, canım! Muhafazakâr değilim, çünkü eskimiş ve kırılmış âlemi muhafaza edemem. İhtilalci değilim, çünkü hoşuma gitmeyen ve zaten yalnız başına değişen bu âlemde hiçbir şeyi değiştirme gücüne sahip değilim. Değişmeyi olmadan evvel görme gücüne sahip değilim. Sosyalist değilim. Sosyalizmin ikinci safdilliği de şudur: Bu cüretkâr kendini etkili zanneder. Üçüncü budalalığı,

sosyalizm projelerini düzensizliğe takdim eder ve rastlantıya düzen vereceğini iddia eder. Hiçbir adam olamaz ki, bir etkiye sahip olsun. Ve bazı kimselerin etkileri daima düşündüklerinden başka türlü şekil alır, diyor.

Bunun üzerine genç kız diyor ki:

Siz hiçbir şeye inanmıyorsunuz! Ha evet inanıyorsunuz, hiçe! Lakin hiçe inanmak, kesinlikle hiçbir şeye inanmamanın aynı değil midir?

İhtiyar sakince başını sallıyor ve hayır, hayır diye mırıldanıyor. Kız; niçin hayır, hayır, diyorsunuz? Diyor. İhtiyar, puf! diyor, güvensizlik ve belirsizlik içinde!

Kız; bana öyle geliyor ki, siz bu belirsizlik içinde pekâlâ evet, evet de diyebileceksiniz...

14 Temmuz 1918, Pazar.

Matmazel Brandner'i bekliyordum. Karlsbad'ın güneybatısındaki eski şatosuyla tanınan Elbongen'e otomobile gitmeye karar vermiştik. Otomobil Eger nehir kıyısındaki yolu takip ediyordu. Matmazel Brandner Türk ordusuna ilgi duyar gibi görünüyordu. Bana ordumuzun sayısı ve mevcutları hakkında soru sormuştu. Cevaben yeterince kuvvetli ordularımızın bulunduğunu açıkladım.

Bu beni çok şaşırtıyor! dedi. Türkiye 1911'den beri hiç durmadan harp ediyor. Bir harpten sonra diğeri onu takip etti, değil mi? Türk - İtalyan Harbi, Balkan Harbi ve sonra da dört yıldır süren bu Harb-i Umumi. Türkiye'nin her türlü kaynağının özellikle ordunun hemen hemen tükenmiş olduğu düşünülebilir! Harp sahalarında öldürmek için bu kadar insanı nerede buluyorsunuz?

- O zaman bana müsaade edin de size izah edeyim, dedim:

Türk - İtalyan Harbi sırasında Türkiye kendi kuvvetlerini kullanmadı. İtalyanlar harp ilan etmeden bizi yakaladılar. Deniz yolunu kestiler. İtalyanlar hiç engelsiz, Trablusgarp'ı, Bingazi'yi, Derne'yi ve Akdeniz kıyısı şehirlerini işgal ettiler. Bir sene boyunca dövuştükleri düzenli ordu değildi. Sadece çöl göçmenlerinin başında

birkaç Türk komutan vardı. Bizzat ben de oradaydım. Bu harpte Türk ordusuna hiç dokunulmamıştır.

Balkan Harbi ise Türk ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu. Fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil. Bu, Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz komuta heyetinin geri çekilmesi idi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hâkim olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Orduyu bir plana toplayabilmek için yeterli zaman bulunamamıştı. Öncü birlikleriyle hücumlar karşılanmıştı. Büyük ve hakiki Türk ordusu oluşturulamamıştı. Öyle zamanlar olmuştur ki, milleti orduya çağırarak yerine birlikler terhis edilmiştir. Birkaç şahsın bilgisizliği bir orduyu kullanmadan memleketin en kıymetli kısmını düşmana ikram etti.

Genç bir subay olan Enver, Avrupa Türkiyesi'nin kaybının bir neticesi olan bu dönemden faydalanarak Harbiye Nazırı olarak Osmanlı ordusunun başına geçti. Orduya ilk ve en büyük hizmeti, orduyu o eski kumaş parçalarından kurtarması olmuştur.

Aklın eline geçtikten sonra, ordu öylesine çabuk çehresini değiştirdi ki, Çanakkale'de İngilizleri yenerek, Galiçya'da Avusturyalılara yardım ederek, Makedonya ve Romanya'da müttefik ordularla başarılı işbirliğinde bulunarak, kıymetini çabucak göstermede gecikmedi.

Kısacası Matmazel, eğer Türkler bu Umumi Harbe girmemiş olsalardı, müttefiklerin lehinde görülen bugünkü askeri durum tam tersini gösterirdi.

Türklerin Çanakkale'deki zaferlerini gördükten sonradır ki, Bulgaristan Türk dostlarıyla beraber harbe girmek lüzumuna inanmıştır.

Eğer Hindenburg Türk ordusunun yardımıyla Galiçya dağlarında ilerleyen Rus hücumlarını geri çevirmeseydi, Hindenburg, Hindenburg olamazdı.

Eğer Kafkasya'da, Mezopotamya'da, Filistin'de niha-yet bütün Türkiye hudutlarında, Türk ordusu önünde-ki Rus, İngiliz ve Fransız kitlelerini tutmamış olsaydı ve eğer Türkiye memleketinin bazı kısımlarını feda etme-seydi, Alman ordusunun bugünkü gibi dayanabilmesine inanılır mıydı? Matmazel hayır. Bu hakikatin Türklerin büyük bir kısmı tarafından bile bilinmemesi ne kadar esef vericidir!

19 Temmuz 1918.

Bugün Başmabeyinciliğe tayin olunan Lütü Simavi Bey'e bir mektup yazdım.

Lütü Bey'in tayininden duyduğum sevinci belirterek, mektuba şöyle devam ettim:¹²³

Padişahın tahta çıkması ve Ramazan Bayramı müna-sebetiyle saraya gönderdiğim tebrikat ve derin saygıları-mın arz edilip edilmediğini bilmiyorum.

Efendimizin tahta çıkmaları, bendenizde vatanımızın ve milletimizin saadet ve selameti bakımından fevkalade ümitler uyandırdı.

Birlikte yapmış olduğumuz Almanya gezisi sonun-daki rahatsızlık en sonunda bendenizi Karlsbad'a kadar sevk etti. Elhamdülillah iyileştim. Beş on güne kadar İstanbul'a dönmek düşüncesindeyim.

Bağlılık ve derin saygılarımın zat-ı şahaneye arzını rica ederim.

22 Temmuz 1918.

Alman askerleri ordunun meseleyi çözebileceği id-diasını fiilen göstermek için bu son taarruzu yaptılar. Amerika'dan bir milyon askerin iki ay evvel Paris'e geldi-ğini ve bir milyonun nakil halinde olduğunu ve daha bir milyonun hazırlandığını işitmiştik. Bundan sonra, taar-ruzi hareketten çok, savunmaya önem vermek Almanlar için daha önemli görülüyor. Almanların kısmi başarıları

123 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 205

bence inisiyatifi düşmanlarına bırakmamış olmalarından kaynaklanıyor. İnisiyatifin İngiliz ve Fransızların eline geçmesinden korkarım. O zaman durum tersine döner.

27 Temmuz Cumartesi.

Viyana'ya dönmeye karar verdim.

Karlsbad'da ettiğim istifade beklenen derecede değildir. Rahatsızlıklarımın belirtileri henüz mevcuttur.

28 Temmuz Pazar.

Viyana'da Otel Bristol'da kalıyorum. Viyana'da geçecek birkaç gün sonra dönüyorum."

Sonuçlar

Mustafa Kemal'in Karlsbad'da bulunduğu zaman, Karlsbad Avusturya-Macaristan İmparatorluğu toprakları içindeydi. Günümüzde ise Çek Cumhuriyeti sınırları içerisinde. Bugün Karlovy Vary diye anılan şehir kaplıcalarıyla meşhurdur.

26 gün süren Karlsbad günlerinde Doktor Vermer, Mustafa Kemal'e uygulaması gereken bir program vermiştir. Programa göre sabahları saat 05.30'da uyanması, 07.00'de yakındaki Marksbrün kaplıcasından su içip ardından yürüyüşe çıkması ve 08.00'de de kahvaltı masasına oturması gerekmişti. Tedavi banyo, çamur banyoları ve kupalarla su içme biçiminde, öğle ve akşamları da Mühlbrun'da devam etmişti.

Mustafa Kemal "Karlsbad'da Geçen Günlerim"i not defterine, günü gününe, kendisi yazmıştır.

Yaşadıklarını not defterlerine aktarmak, Mustafa Kemal'in vazgeçemediği tutkularından birisiydi. Bunu bir keresinde şöyle ifade etmişti:¹²⁴

"Elim kalem tutmaya beynim fikir yürütmeye başladı. Günden daha lise sıralarında bulunduğum zamandan beridir ki, gönlümde hayatımın akışını kaydetmek için bir arzu duyarım."

124 *Atatürk'ün Not Defterleri X*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2009, S. 50

Karlsbad notları içinde yer alan şu düşünceleri de, Mustafa Kemal'in neden not tuttuğuna ışık tutmaktadır:¹²⁵

“Gelecekte sessiz ve tamamen tarafsız bir vaziyette ve bir köşede kendi âlemimde yaşamayı başarırsam, ihtimal o zaman hayat hatıralarımı yazmak benim için meşgale olacaktır. Çünkü hayatımın her safhasını bütün ayrıntılarıyla hafızamda tutabiliyorum. Yalnız tarih, gün, isim hatırımda kalmıyor, bunları da ihtimal başka bir vasıta ile sağlarım.”

Karlsbad günlüklerine bakıldığı zaman gerçekten Mustafa Kemal'in güçlü bir hafızaya sahip olduğu açıkça görülüyor. Bunun göstergesi de günlüklerde yaşadıklarının en ince ayrıntısına kadar yer almış olmasıdır.

Karlsbad notları ve günlüklerinde öne çıkan önemli başlıklar ise şöyle özetlenebilir:

Türkiye’de kadının toplumdaki yerinin ne olması gerektiğine ilişkin görüşleri: Kadının “dış hayata” sahip olamamasını Mustafa Kemal en büyük engel olarak görmektedir. Ona göre esas okul hayatın ta kendisidir. Evine kapatılan kadının böyle bir şansı olamaz. Kadın, yaşamın her kademesinde erkekler gibi yer almalıdır. Kadın böylece gerçek anlamda “kadınlığın mevkiini” bulabilecektir. Kadınlara şeref ve haysiyet sahibi olmalarının birinci derecede önemli olduğunun ve iffeti; onlara bilim ve fen ışığında açıklamanın gerekli olduğuna dikkat çekmesi de önemli bir noktadır.

Mustafa Kemal, her fırsattan istifade ederek Fransızca ve Almancasını ilerletmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal'in Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde öğrendiği asıl yabancı lisan Fransızcadır. Almanca ise Rusçaya karşı tercih ettiği ikinci lisandır.¹²⁶

Mustafa Kemal'in Manastır Askeri Lisesi'nde okuduğu yıllarda Fransızcası pek iyi değildi. Bu nedenle yaz tatillerinde Manastır'dan Selanik'e geldiği zamanlar Collège des Frères de la Salle'in özel kurslarına giderek Fransızcasını ilerletmeye çalışmıştı.

125 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 204

126 Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, S. 163

Mustafa Kemal'e göre bir kurmay subay muhakkak lisan bilmeliydi. Bunun aksini düşünmek büyük bir hataydı.¹²⁷

Yabancı dil bilen subaylar yurtdışına ataşe olarak gidecek, yabancı ülkelerdeki yaşamı yakinen izleme ve öğrenme imkânına sahip olabilirlerdi. Belki de daha önemlisi, bilinen yabancı dille, yabancı dillerde yazılan kitapları okuyabilme şansına sahip olunmasıdır.

Mustafa Kemal'in Fransızcasının ilerlemesine Madam Corinne'nin de büyük katkısı olmuştur. Mustafa Kemal ona gönderdiği bazı mektupları Fransızca yazıyordu. Aralık 1913'te Madam Corinne'ye yolladığı mektupta bu konuya şöyle değinmişti:¹²⁸

"Son mektubumda evvelkiler kadar imla yanlış ol-
madığı için, bundan mektuplarımın bir başkasının kale-
miyle yazıldığı neticesini çıkarmışsın. Bu küçük dikkati
senin tarafından bir kompliman olarak değerlendiririm.
Zira ben, bildiğim kadar Fransızcam üzerinde hiçbir ha-
yale kapılmıyorum. Bu dili Türkçe kadar iyi bilseydim,
size yalnız daha sık mektup yazmakla kalmaz, size karşı
samimi bağlılığımı zarif ve daha seçkin bir şekil altında
ifade etmeye başarılı olurdum."

Madam Corinne Mustafa Kemal'den yaşça büyüktü. Simsiyah saçları vardı, genellikle onları tepesinde topuz yapar, zarif boynunu öne çıkaran gerdanlıklar kullanırdı. Uzun ve renkli elbiseleriyle göz alıcı kadına Mustafa Kemal'in ilgi duymaması düşünülemezdi. Hele Madam Corinne'nin mert, mütevazı, gururlu, kültürlü, zarif bir kadın olduğu ve Mustafa Kemal'in onunla sohbet etmekten son derece hoşlandığı, zaman zaman onun iri kara gözlerine takılıp kaldığı ve onun fikirlerine çok değer verdiği unutulmazsa.¹²⁹

Mustafa Kemal Karlsbad'da da Fransızca ve Almanca dersleri aldı. Fransızca dersini aldığı İsviçreli Madam Heiniche, Mustafa Kemal'e Fransızcası için şöyle demişti: "Beyefendi, düzelterek hiçbir şey yok. Fransızca'yı güzel telaffuz ediyorsunuz ve bilmediğiniz kelimeler için de sözlüğe bakınız."

127 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2008, S. 74

128 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 155

129 Sacide Bolcan, *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, Mona Araştırma, 2021, S. 147

Mustafa Kemal Karlsbad'da da fırsat buldukça okumaya devam etti. Her fırsatta okumak onun için vazgeçilmez bir şeydi.

Karlsbad'da okuduğu kitaplar arasında şunlar bulunmaktaydı: André Beaumier'nin *Révolte* (Ayaklanma) romanı. Balzac'ın *La Peau de Chagrin* adlı yapıtı. Le Baron de Batz'ın *Vers l'échafaud*'su. François Charles-Roux'nun *Les origines de expédition d'Egypte*'i. J. Patouillet'nin *Ostrovski* kitabı.

Okudukları arasında Karl Marx'ın *Kapital*'ine ilişkin bir eleştirinin de bulunması dikkati çekmektedir. İsmi vermediği eleştiri kitabının özetini anılarına geçirmesi düşündürücüdür. Hasan İzzettin Dinamo, anılarında 1920-21 yıllarında Mahmud Esad'ın (Bzokurt) Ziraat Mektebi'ne *Kapital*'i götürdüğünü ve öğrendiklerini Mustafa Kemal'e anlattığını yazıyor.¹³⁰ Mustafa Kemal'in okuduğu kitaba ilişkin not defterine detaylı notlar yazmasına rağmen, kendi değerlendirmesine yer vermemesi, bu konuda kesin bir karar verilmesinin güç olduğunu düşündüğünü hissettirmektedir.

Karlsbad notlarına ilişkin yapılacak değerlendirmeler arasında, Veliaht Vahdeddin'in padişah olduğunu orada duyması karşısında Mustafa Kemal'in içine girdiği düşüncelerin derinliği vardır.

Mustafa Kemal, Vahdeddin'in padişah oluşunu, biraz da geç olarak Karlsbad'da duymuştur. Bu haberden teessür ve teessüf duymuştur. Duyduğu teessür İstanbul'da iken Vahdeddin ile olan ilişkilerini, bizzat da kendi hatasıyla, ilerletebilme fırsatını kullanmamış olması ile ilgilidir. Teessüf ettiği şey ise Vahdeddin'in padişah olduğu anda İstanbul'da bulunamayışıdır. Ancak bu teessüf edişinin nedeni onun tahta geçmesini bizzat tebrik etmekten ziyade, yine Vahdeddin ile olan ilişkilerinin geliştirilmesi fırsatını elinden kaçırmış olması ile bağlantılıdır.

Mustafa Kemal'in Matmazel Brandner ile 1. Dünya Savaşı'ndaki Türk ordularının kullanılışına ilişkin yaptığı değerlendirme de son derece ilginçtir ve önemlidir. Mustafa Kemal bu değerlendirmeyi yabancı bir kişiye yapmaktadır. Bu nedenle üst makamlar tarafından Türk ordusunun yanlış kullanıldığına ilişkin kendi değerlendirmelerini bir tarafa bırakarak, değerlendirmesini 1. Dünya Savaşı'nda Türk ordularının özellikle

130 Serpil Güvenç, *Kapital'i Topraktan Çıkaranlar*, Yazılama, 2018

Alman ordularına ne kadar büyük katkılar yaptığı noktası üzerine oturtmuştur. Bu çok doğru bir davranıştır. Değerlendirmesini, bu gerçeğin Türklerin büyük bir kısmı tarafından bilinmemesini esefle karşılamış olması da üzerinde düşünülmeğe değer bir noktadır.

Mustafa Kemal, Karlsbad'da Türk kadınının toplum yaşamında getirilmesi gereken yeri derinliğine düşünmüştür. Bu düşüncesini, Türk Devrimi'nin gerçekleştirilmesi sırasında ise uygulayarak hayata geçirmiştir.

Mustafa Kemal'in düşündüğü ancak uygulayamadığı nadir konulardan birisi ise ilerde sessiz bir köşeye çekilip, kendi âleminde yaşarken, hayat hikâyesini yazma fikri veya hayali olmuştur.

Yaşamı, ona bu izni vermemiştir.

1. DÜNYA SAVAŞI SONA YAKLAŞIRKEN ENVER PAŞA, MUSTAFA KEMAL PAŞA'DAN İNTİKAMINI ALIYOR

Mustafa Kemal Anlatıyor¹³¹

“Yaverim Cevat Abbas Bey’den hemen İstanbul’a dönmeme dair bir telgraf alınca, Viyana’da hiç kalmaksızın seyahatime devam etmek niyetindeydim. Ancak, o zamanın çok salgın ve öldürücü bir hastalığına, İspanyol nezlesine yakalanarak bir müddet Viyana’da kalmaya mecbur oldum.

Beni İstanbul’da karşılayan Cevat Abbas; benim İstanbul’a dönmemi bana yazmasını kendine söyleyenin, Başyaver Ahmet İzzet Paşa olduğunu söyledi.

Geldiğimi İzzet Paşa’ya bildirdim. İzzet Paşa’nın yaver olmaktan ziyade, bu ad altında bir askeri danışman veya Erkân-ı Harbiye Reisi gibi bir vaziyet almış olduğunu zannettim.

Perapalas’taki dairemde kendisiyle görüştüm. Davet sebebinin ne olduğunu merakla anlamak istiyordum. İzzet Paşa, hiçbir sebep olmadığını, ancak yeni padişahla veliahtlığındaki seyahatim münasebetiyle çok yakından temaslarım olduğunu bildiği için bu temasları tekrar devam ettirmek suretiyle faydalı olabileceğimi düşünerek böyle bir arzu göstermiş olduğunu söyledi.

Kendisine beni hatırladığından dolayı teşekkür ettikten sonra dedim ki:

131 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 45

- Herhalde genel vaziyetin fenalığını gidermek için yeni padişahı yeni bir istikamete sevk etmek lazımdır. Bu bakış açısıyla kendisiyle görüşmekliğimi uygun bulur musunuz?

Uygun buldu. Derhal Naci Paşa vasıtasıyla padişah-tan görüşme istedim. Olumlu cevap verdi.

Birkaç ay ayrıldıktan sonra, yeni padişah Vahdeddin'in salonuna girdim. Bu andaki duygularımı şöyle izah edebilirim: Tahta oturmadan evvel çok şeyleri çok açık görüştüğümüz ve benim bütün görüşlerimi onaylayıcı karşılıklarda bulunan bu kişi, acaba, hükümdar olduktan sonra benim aynı tarzdaki görüşlerime müsaade eder mi ve aynı karşılıklarda bulunur mu? Bunda tereddüt-lü idim. Bu tereddüt içinde Padişah Vahdeddin ile karşı karşıya geldik.

Beni çok nazik kabul ettiğini söylemeliyim. Veliaht-lığı zamanında olduğundan daha fazla iltifat ediyordu. Oturdu, bana da karşısında yer gösterdi. Aramızdaki ta-bure üzerinde bulunan sigaralıktan bir sigara alıp verdi. Kendisi de bir sigara aldı ve yaktığı kibriti bana uzattı. Bu tavırdan çok ümitvar oldum. Evvela kendini uygun bir lisanla tebrik ettim. Sonra çok önemli bir anda Os-manlı tahtını işgal etmiş olduğunu izah ederek dedim ki:

- Seyahatimiz sırasında bütün fikirlerimi çok açık li-sanla söylemiştim. Bu dakikada aynı tarzda görüşmeme müsaade buyrulur mu?

- Hay hay, dedi. Bekliyorum.

Hemen başkumandanlığı bizzat üzerinize alınız. Kendinize bir vekil değil, bir Erkân-ı Harbiye Reisi tayin ediniz. Her şeyden evvel orduya sahip ve hâkim olmak lazımdır. Ancak ondan sonra düşünülebilecek isabetli kararlar tatbik olunabilir.

Vahdeddin bu teklifim üzerine, tıpkı kendini ilk defa, veliaht iken gördüğüm vakit gibi, gözlerini kapadı ve bi-raz sonra şu cevabı verdi:

- Sizin gibi düşünen başka komutanlar var mıdır?

- Vardır, dedim.

- Düşünelim, dedi.

Konuşmamız kendiliğinden kesilmişti, izin aldım.

Birkaç gün sonra idi, Naci Paşa padişahın beni İzzet Paşa ile beraber kabul etmek hususundaki emrini tebliğ etti.

İkimiz Vahdeddin'in huzurundayız. Ben bu daveti, aynı fikir ve görüş üzerinde ikimizi birden dinlemek arzusunda bulunmuş olması şeklinde yorumluyorum. Bu görüşümü takibe çalışsam da, konuşmayı genel konulardan çıkarmaya başarılı olamadım. Vahdeddin çok ihtiyatlı tavırdıydı. Neticesiz bir görüşmeyle padişahın yanından ayrıldık.

Günler geçti. Tekrar yalnız olarak padişahla görüşmek istedim. Bu sefer de beni kabul etti. Ben ilk görüşümde ısrarlı bir tavırla, belki de giriş yapmadan aynı vadede konuşmaya başladım. Vahdeddin seri bir kavrayışla bana cevap verdi:

- Paşa, ben her şeyden evvel İstanbul halkını doyurmak mecburiyetindeyim. İstanbul halkı açtır. Bunu temin etmedikçe alınacak her tedbir isabetsiz olur.

Bu cümlelerin sonunda zatı şahane gözlerini kapadı. Ben, tilki tabiatında her entrikacının her gün şahidi olduğum yüzlerce örneklerinden biri karşısında bulunduğuma büyük üzüntüyle kani oldum. Düşündüğüm şu idi:

Zatı şahane evvela İstanbul halkını kazanmak istiyor, kendisinin gelecekteki teşebbüsleri için kuvvet ve dayanak noktasını burada arıyor. Fakat, yine düşündüm ki, genel şartlar düzelmedikçe, politikacılık bakımından doğru bile olsa, bu arzunun temini mümkün müydü? Bunun için bir fikir daha söylemekten kendimi engellemedim:

- Çok doğru düşünüyorsunuz. Fakat İstanbul halkını doyurmak için alınması gereken tedbirler zatı şahanenizi bütün memleketi kurtarmak için alınması lazım gelen kaçınılmaz ve acil tedbirlere girişmekten alıkoyamaz.

Herkesin selametini sağlayacak çalışma, ancak makinenin bütününün işlemesiyle mümkün olur.

Ben söylediğimin isabetine inanıyorum. Belki zatı şahanelerince fazla kabul edilebilir, lakin bildirmeye mecburum ki, yeni padişahın hareket noktası evvela kuvvete sahip olmak olmalıdır. Devleti, milleti ve bütün menfaatleri savunacak kuvvet başkasının elinde bulundukça sizin padişahlığınız dahi lafzi (söylemsel) olmaktan kurtulamaz.

Biraz tedbirsizce olduğuna inanıyorum; padişahın verdiği cevaba şu cümle karıştı:

- Ben icap eden şeyleri Talat ve Enver Paşalar hazretleriyle görüştüm!

Bunu söyleyen kişi, daha birkaç ay evvel, veliahtlığında, Talat ve Enver Paşalardan nefret ettiğini anlatan ve bu adamların memleketi mahvolmaktan başka bir neticeye ulaştırması mümkün olmayan teşebbüslerini eleştiren Vahdeddin idi.

Şimdi, padişah bu kişilerle görüşmüş, memleketin selameti için icap eden tedbirleri almış bulunuyor. Vahdeddin demek istiyor ki, siz vazife ve yetkiniz üstünde benimle laubalilik mi etmek istiyorsunuz?

Bu maksadı anladıktan sonra, Vahdeddin karşısında benim vicdani vazifem son bulmuştu. Ayağa kalktım, izin istedim. Alışıldığı gibi gözlerini kapadı ve hiçbir kelime söylemeden elini uzattı.

Salondan çıktığım vakit, Naci Paşa gözlerimdeki üzüntüyü okumuş gibi göründü. Konuşmadık.

Perapalas'taki daireme geldim ve düşünmeye başladım:

Hacı zannettiğimiz kişinin koltuk altından haçı çıkmıştı. Artık başka bir şey aramak lazımdı. Birkaç gün daha geçti. Vakitsiz kimseyi ürkütmek istemediğimden, cumaları selamlık resminde, Yıldız'ın Sultan Hamit yapısı camiinde ben de ordu komutanı sıfatıyla hazır bulunmakta idim.

Bir gün namazdan evveldi. Namazdan sonra Naci Paşa, zatı şahanenin, özel salonunda beni görmek istediğini bildirdi.

- Yalnız mıdır? diye sordum.

- Hayır, dedi. Yanında iki Alman generali var.

- Rica ederim, dedim, onlar çıktıktan sonra ben yalnız görüşeyim.

- Ben de bu noktayı takdir ettim. Fakat anlıyorum ki, sizi bu generallerin yanında kabul etmekte ısrarlıdır...

Vahdeddin'in yanına girdim. Ne nazik, ne takdirkâr bir padişah. Henüz ayakta iken Alman generalleri karşısında kısa bir nutuk söyledi. Bu sefer gözleri açıldı. Dedi ki:

- Çok takdir ve emniyet ettiğim bir komutan!

Oturduk. Sizi Suriye'ye komutan tayin ettim. Oradaki durumlar önem kazanmış, oraya gitmeniz elzemdir. Sizden talebim şudur: O tarafları düşman eline geçirmeyeceksiniz. Verdiğim vazifeyi başarıyla yapacağınızdan eminim. Derhal o hatta hareket etmelisiniz!

İradesini tebliğ ettikten sonra Alman generallerine baktı:

- Bu komutan dediklerimi yapabilir, dedi.

Düşündüm. Diyeyim ki, padişah hazretleri, bana öyle bir vazife veriyorsunuz ki, o vazifeyi yapmaya memur birçok komutan mevkilerindedir. Beni onların üstünde bir başkomutanlığa mı memur buyuruyorsunuz? Eğer böyle ise çok iftiharla iradenizi kabul edeceğim. Fakat, şüphe etmiyorum ki, bunun farkında bile değilsiniz. Vakıtle istifa ederek, haklı sebeplerle bıraktığım bir orduya -ki o ordu bugün mağlup olmuştur, orada bulunan bütün ordular gibi...- beni onun başına gönderiyorsunuz. O halde bütün bu irade buyrulan vazifeleri yapmaya nasıl muktedir olurum?

Fakat muhatabımın bu zemin üzerinde münakaşa etmeye değeri olmadığını artık kabul etmiştim. Sadece izin alıp evvelce terk ettiğim salona geldim. Orada Enver Paşa'nın çok mütebessim çehresi karşıma çıktı.

Bravo, dedim... Tebrik ederim. Başardınız...

Benim bilgiğime ve anladığıma göre artık Suriye'de ordu, kuvvet hep isimden ibarettir. Beni oraya

göndermekle güzel bir intikam alıyorsunuz. Görenek dışında bir şey yaptınız, bizzat padişaha bana emir verdirdiniz!

Enver Paşa gülüyordu...

Salonun bir köşesinde Balkan Savaşı komutanları hararetle bir konuşma içinde idiler. Bir büyük komutan diyor ki:

- Efendim, bu Türk erlerinden hayır yoktur, bunlar hayvan sürüsüdür; yalnız kaçmayı bilirler...

Kendi vaziyetimi unutarak, o komutana dedim ki:

- Paşam, biz de askeriz. Biz de bu orduya komuta etmiş adamız. Türk eri kaçmaz, kaçmak nedir bilmez. Eğer Türk erinin kaçtığını görmüşseniz, derhal kabul etmelidir ki, onun başında bulunan en büyük komutan kaçmıştır...

Muhatabım olan general beni tanımıyordu yahut tanımamazlıktan geliyordu. Bir an durdu, sağ ve solundaki arkadaşlarına sordu: Bu kimdir?

Fısıltılar bu kişiyi aydınlattı. Ondan sonra sessizlik devam etti."

Mustafa Kemal Paşa, 9 Ekim 1917'de bıraktığı 7. Ordu Komutanlığı'na 27 Ağustos 1918'de tekrar dönmüştü. Aslında, Suriye'de fazla yapılacak bir şey olmadığını düşünüyordu. Suriye'deki ordunun adeta isimden ibaret olduğunu görüyor ve Enver Paşa'nın kendisini tekrar 7. Ordu Komutanlığı'na göndererek, 9 Ekim 1917'de 7. Ordu Komutanlığı'ndan ayrılışının intikamını aldığına inanıyordu.

Gerçekten, Ağustos 1918'de Batı Cephesi'nde ve Suriye - Irak Cephesi'nde son durum nasıldı?

Mustafa Kemal 29 Temmuz 1918'de Karlsbad günlüklerine şu değerlendirmesini yazmıştı:

"Alman askerler ordunun meseleyi çözebileceği iddiasını fiilen göstermek için, bu son taarruzu yaptılar. Fakat bununla kendi kendilerini yalanlamış oldular. Bundan sonra taarruzi hareketten çok, savunma vasıtalarına

önem vermek Almanlar için daha önemli görülüyor... Almanların kısmi başarıları bence inisiyatifi düşmanlarına bırakmamış olmalarından kaynaklanıyor. Bütün cep-hede büyük bir üstünlüğe sahip olmadıkları halde, bir küçük kısım üzerinde -ki hasmın bilmediği- çok üstün kuvvet toplamak suretiyle ve hızlı hareket ederek düşmanı şaşırtıyorlardı. İnisiyatifin İngiliz ve Fransızlara geçmesinden korkarım. O zaman durum tersine döner. Avusturyalıların bundan sonra bir şey yapacaklarını da zannetmiyorum...”

Mustafa Kemal’in bahsettiği Alman taarruzu, Ludendorff’un 1918 ilkbaharında başlattığı hareketti. Ludendorff’un bu taarruz kararı ne kadar doğrudu? Bu zor bir soru. Ancak, Ludendorff’un 11 Kasım 1917’de yaptığı şu tespit doğrudu:¹³²

“Genel durumumuz en yakın zamanda mümkünse şubat sonunda veya mart başında, Amerikalılar teraziye sıkı ağırlık koymadan önce darbe indirmemizi gerektiriyor. İngilizleri alt etmeliyiz.”

Ancak Mart 1918’de başlatılan “Barış Taarruzu” hareketinde, Ludendorff İngiliz ve Fransızları birbirinden ayırmak için harekâtı güneye doğru kaydırmakla hata etmişti. Ne var ki asıl hatalar Ludendorff’un düşman direnişini tamamen dağıtamayacağını fark etmesinden, 5 Nisan’dan sonra ortaya çıkmıştı.

Almanların verdiği zayıat rakamları, Nisan 1918’de İngiliz zayıatının çok ötesine geçmişti. Nisan sonunda Alman zayıatı 348 bine ulaşmıştı. İngilizler ise 178 bin kişiyi kaybetmişti.¹³³

Almanya ikinci hatayı ise 15 Temmuz’da Reims’e saldırarak yapmıştı. Aslında doğru hareket taarruz yerine Hindenburg Hattı’na çekilme olmalıydı.

İşte bu gerçeği, Alman ordusunun ne yapması gerektiğini Mustafa Kemal Paşa, Karlsbad’da 29 Temmuz 1918’de en doğru şekilde görmüştü.

132 Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, YKY, 2015, S. 381

133 A.g.e. S. 358

Almanya'nın en büyük eksikliği; cephede verilen zayıtın karşılanmasında yaşadığı zorluklardı.

1. Dünya Savaşı aslında "yıpratma stratejisi"ne dayanan bir savaş olmuştı.

Savaşın diğer bir kurdu, İngiliz Savaş Kabinesi'nin başındaki Lord Kitchener, bu gerçeği daha Ekim 1914'te görmüştü. Şu sözler ona aitti:¹³⁴

"Almanya mücadeleyi ancak olası bütün insan kaynaklarını tüketince bırakacaktır."

Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanlığı'nı devralmasından iki hafta önce, Ludendorff 10 Ağustos'ta Kayzer'e istifasını sunmuştu. Alman başkomutanlığı yenilgiyi kabul etmişti. Ludendorff, bazı Alman tümenlerinin savaşçı ruhunun çok yetersiz olduğunu itiraf etmişti.

Kayzer Wilhelm de farklı düşünmüyordu. Ludendorff'un istifasını kabul etmedi. Ancak ona şunları söylemişti: "Bir bilanço çıkarmamız gerektiğini görüyorum. İflasın eşiğindeyiz. Savaş sona ermelidir."

Üç gün sonra Ludendorff da şu değerlendirmeyi yapmıştı:¹³⁵

"Askeri durumu ve müttefiklerimizin konumunu gözden geçirdim. Bir taarruzla düşmanı barış istemeye zorlamanın artık mümkün olmadığını görüyoruz. Tek başına savunmayla bu hedefe varılamayacağı için, savaşın sona erdirilmesi mecburen diplomasiyle sağlanacaktır. Mantıklı sonuç barış müzakerelerinin zorunlu oluşudur."

Liman von Sanders, 1 Mart 1918'de Yıldırım Ordular Grup Komutanı olmuştu.

Yıldırım Ordular Grup Komutanı'nın emrinde iki ordu bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın komutanı olduğu 7. Ordu ve Cevat (Çobanlı) Paşa'nın 8. Ordu'su.

Daha sonra, Cemal (Mersinli) Paşa'nın komutanı olduğu 4. Ordu da, Yıldırım Ordular Grubu'nun komutası altına girdi.

134 A.g.e. S. 356

135 A.g.e. S. 378

Mustafa Kemal'in ordusunda bulunan 20. Kolordu'nun komutanı Ali Fuat (Cebesoy), 3. Kolordu'nun ise İsmet (İnönü) idi.

Irak cephesinde ise A. İhsan (Sabis)'in komutasında olan 6. Ordu bulunmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu'da göreve başladığı sıralarda, 7. ve 8. Ordular Yafa - Lut Gölü kuzeyinde savunma durumundaydılar.

İngiliz ordusu ise taarruz hazırlığı içindeydi.

Netice olarak, Suriye cephesinde durum ümitsizdi. Almanya ağustos ayı içinde neredeyse havlu atmıştı. Barış müzakerelerinin başlaması tek çözüm yolu olarak görülüyordu.

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa ne yapabiliirdi?

Ortada bir gerçek vardı. Enver Paşa onu bu çaresiz ortama göndererek, ondan adeta intikam alıyordu. Ancak, Mustafa Kemal'in bu çaresiz durumda bile, yapabilecek bazı şeyleri olabilirdi. O da bunları gerçekleştirmek üzere, 1 Eylül'de Nablus'a geldi.

Mustafa Kemal Anlatıyor¹³⁶

"Nablus karargâhında, ikinci defa 7. Ordu Komutanı'yım. İlk işim çok üzücü ve yorucu seyahatlerle cepheyi dolaşmak ve vaziyeti incelemek oldu...

Komutan, subay ve erlerimizi gördüm. Gözlemimin sonuçları şöyle özetlenebilir:

Suriye genellikle acınacak bir duruma gelmiştir. Vali yok, komutan yok, İngiliz propagandası çok. İngiliz Gizli Teşkilatı her tarafta faaliyet halinde, halk hükümetten nefret ediyor, bir an evvel İngilizlerin gelmesini bekliyor. Düşman, birlikler ve vasıtalar bakımından kuvvetli, biz onun karşısında pamuk ipliği.

İngilizler şimdilik muharebeden çok propaganda ile bizi kazanacaklarını zannediyorlar. Her gün tayyareleri ile bombadan çok bildiriler atıyorlar...

Bu teftiş neticesinde kanaatim şu idi ki, her şey bitmiştir. Yakın felakete mani olmak, esaslı tedbir almak zordu. Düşününüz, yüzlerce kilometre bir cephe üzerinde

136 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 49

üç ordu vardı. İsimleri ordu, zayıf ve dağınık kuvvetler. İstanbul'da düşündüğüm şey hakikat oluyordu. Mademki ben buraya memur ediliyorum, bütün kuvvetler benim emrime verilmelidir. Bu yoldaki tekliflerim alayla karşılanmıştı.

Ben Karlsbad'da tamamen iyileşememiştim. Seyahatler, üzüntüler, bilhassa cephenin çok sıkı az zamanda tefiti yüzünden tekrar rahatsız olmuştum. İstanbul'dan çıkali daha on beş gün olmamıştı. Yatağında yatıyordum.

Bir gün kurmay başkanı her zaman olduğu gibi o günün raporlarını okudu. Basit raporlar. Yalnız bu raporlar içinde bir nokta benim dikkatimi çekti. Bir İngiliz esirinin ifadesi... İfadeden anladım ki, bir veya iki gün sonra İngilizler bütün cephe boyunca ciddi taarruzlar yapacaklar.

Yataktan kalktım. Bir emir yazdırdım: Düşman 19 Eylül günü akşamı genel taarruz yapacaktır. Buna karşı da alınacak tedbirleri emrettim.

Bu emri bilgi için Liman von Sanders Paşa'ya da gönderdim. Çok hürmet ettiğim bu kişi, benim raporlardan çıkardığım neticeyi basit görmüş ve gülmüş. Ancak bana da bir şey söylemeye lüzum görmemiş.

19 - 20 Eylül gecesi, kolordu komutanlarına gerekli tedbirleri alıp almadıklarını telefonla sordum. Emriniz yapılmıştır, cevabını verdiler. Ben daha telefon konuşmasını bitirmeden, düşman topçusu muharebe hatlarımız üzerine ateş etmeye başladı.

Benim ordumun sağ kanadındaki 8. Ordu cephesi yarıldı. Ve boş kalan bu cepheden geçen düşman süvarileri Liman von Sanders'in karargâhını bastı.

Hakikat anlaşılmıştı. Fakat neye yarar...

8. Ordu cephesinde yaşananların ışığında, kolordu komutanlarına ne düşündüklerini sordum ve 7. Ordu'ya 19 / 20 Eylül'de geri çekilme emrini verdim. Ordu, düzenini koruyarak çekiliyordu. Amacım Bisan kesimini ele geçirmektir. Ancak Bisan düşman eline geçmişti. 7. Ordu'nun kurtarılması biraz da doğumuzda bulunan 4. Ordu'nun Bisan'a kuvvet göndermesine bağlıydı.

Bisan'dan düşman atılamadı. Bunun üzerine orduyu doğuya sevk ederek Dera - Müzeyyip hattında topladım. Karargâhımı Dera'ya naklettim. 7. Ordu askeri görevini nehirlerden ve çöllerden aşarak namusuna bağlı olarak yapmıştı.

26 / 27 Eylül günü; 7. Ordu birliklerinin demiryolunu takip ederek, karadan Şam istikametinde yürüyüşe geçmesi emrini verdim.

Ordu birlikleri Şam'a geldi. Şam'ın içinde bir gayritabiilik vardı. Şam'ı tanımış olduğum için kolaylıkla anladım ki, şehirde bize karşı açık bir sertlik vardı.

Şam'da Liman von Sanders Paşa ile görüşeceğimi tahmin ediyordum. Kendisi Rayak'a gitmişti. Ancak Liman von Sanders, daha önce oraya gönderdiğim kurmay başkanıma, Şam'ın savunmasını 4. Ordu Komutanı Mersinli Cemal Paşa'ya bırakmam ve benim Rayak'a gelmem emrini vermişti.

4. Ordu Komutanı'nın emrine verilecek 7. Ordu kuvvetlerini İsmet Bey'in emrine vererek oradan ayrılıp trenle Rayak'a gittim.

Rayak bölgesindeki kuvvetler benim emrime verildi. Bu kuvvetlerle Rayak kuzeyinde esaslı bir savunma hattını tutmanın uygun olduğunu düşünüyordum.

Rayak'ta Liman von Sanders Paşa ile görüştüm. Oradaki kuvvetleri benim emrime verdi. Aslında Rayak civarında perakende, düzenini kaybetmiş, maneviyatı kalmamış insanlardan başka kuvvet denecek bir şey yoktu. Erleri itimat ettiğim subaylar vasıtasıyla düzene sokturdum. O sırada Şam'ı savunma için ordumu kendisine bıraktığım komutanın, Şam'dan ayrıldığı haberini aldım. Düşmana teslim olmaya mecbur kalan ordunun bir kolordu komutanı da buraya gelmişti.

O akşam bende şu uyanış ortaya çıktı: Bütün cephe-lerde ve bütün kuvvetler üzerinde emir ve komuta kalmamıştır. Adeta delice bir emir verdim:

Şam'da bulunan bütün kuvvetler benim orada bıraktığım İsmet Bey'in emrinde, Rayak bölgesindeki

kuvvetler ise Ali Fuat Paşa komutasında kuzeye hareket edeceklerdir.

Emrin bir suretini de Liman von Sanders Paşa'ya bilgi için gönderdim. Aleyhimde isyan olmuş:

Bu adam kimdir ve ne yapıyor?

Ben zaten bunu bekliyordum. Rayak istasyonunu yaktıktan sonra, yerli ahalinin ateşleri altında Baalbek'e geldim. Trenle de Liman von Sanders'in bulunduğu Humus'a hareket ettim.

Gece idi. Çok samimi bir lisanla durumu Liman von Sanders Paşa'ya izah ettim.

Liman von Sanders Paşa bana şunu söyledi:

- Ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem. Bu kararı ancak memleketin sahipleri verebilir.

O zaman ben de, o halde kararım tatbik olunacaktır, dedim.

Liman von Sanders, ortada kalan 7. Ordu ve birçok enkazın Halep'te toplanması ve ondan sonra alınacak karara göre hareket edilmesi şeklindeki teklifimi kabul etti. Liman von Sanders Paşa rahatlamış bir vaziyetteydi.

7 Ekim 1918'de Halep'ten çektiğim telgrafla durumu İstanbul'a da bildirdim:

Üç günden beridir orduyu yeniden Halep güneyinde toplamakla meşgulüm. Bizim ordu adı altında tutulan erlerimiz beş, altı bin kadardır.

Enver Paşa gibi bir ahmak genel harekât sorumlusu olmasa idi ve burada beş – on bin kişilik bir askeri topluluğun başında ilk top sesinde ordusunu bırakıp kaçan ve kendini kurtarmak için şaşkın tavuk gibi öteye beriye sığınan komutan bulunmasa idi, hiçbir askeri durumu takdir edemeyen bir 4. Ordu Komutanı bulunmasa idi... Ve bunların başında muharebenin ilk gününden itibaren hiçbir tesir ve nüfuzu kalmayan bir Grup Karargâhı olmasa idi...

Bu andan itibaren, artık barıştan başka yapılacak bir şey kalmamıştır.

Bahsettiğim kuvvetleri Halep'te topladım. Sürekli yorgunluklar sebebiyle eski rahatsızlığım tekrarladı. Üç beş gün tedavi oldum.

Yatağımdan kalktığım gün karargâhım olan Baron Oteli'ne gittim.

Halep'in doğusunda meydana gelen bir olayla ilgili karışık bir bilgi geldi. Haberi araştırmak için bizzat o istikamete gitmeyi tercih ettim. Otomobille, şehrin doğu girişinde bir kalabalığın içine girdik. Bunlar urban ve bedevilerdi. Esir olmuştuk.

Yanımda sadece Suriye Valisi Tahsin Bey ile yaverim Cevat Abbas vardı. Kuvvet olarak bir tek er bile yoktu. Hücum eden bedeviler otomobilin etrafını sardılar ve her tarafına yüklendiler. Hücumu görünce şoföre, dur emrini verdim.

Elimde Tahsin Bey'in verdiği kırbaçla ayağa kalkarak, onlara anlayabilecekleri lisanla sordum:

Reisiniz nerededir?

Hepimiz reisiz, diyerek cevap verdiler.

Derhal karar vermek lazımdı. Kırbaçla vurmaya başlayarak:

Çekilin, diye bağırdım.

Gayri ihtiyari çekildiler, emrettim:

Çabuk reisiniz karşıma gelsin!

Reisleri geldi. Ona dedim ki:

Ben sizin yardım ettiğiniz durumu yendim. Herkes mağluptur. Fakat sizin katılmanızı da mazur görüyorum. Bu akşam yanıma geliniz, sizinle görüşeceklerim var.

Emredersiniz, dedi.

Şoföre, çabuk geriye emrini verdim.

Halep'in içindeki karargâha döndüm. Biraz sonra Şeyh geldi. Merasimle kabul ettim ve sordum:

Benden ne istiyorsunuz?

Şimdilik bin altın ve silah, cephane dedi.

Bin altını verdim. Silah ve cephane için söz verdim."

Yıllar sonra yine Halep'tedir. Kurmay Yüzbaşı olarak Halep'te geçirdiği ilk günlerini düşünür. O dönemde kitap okumaya zaman bulmuştu. Şimdi böyle bir şansı yoktur.

Birden, 1907 yılında orada okuduğu *Ordu Komutanı Napolyon* isimli kitabı hatırlar. Kitabı 1899 yılında bir Alman yazmıştır. Yüzbaşı Mustafa Kemal, Fransızca yazılan bu kitabı heyecanla adeta satır satır ve altlarını çizerek, notlar düşerek okumuştur.

Hatta kitabın ilk sayfasına şu notu yazmıştı:¹³⁷

“Bu emsalsiz eseri Halep'te ilk defa okudum.”

34. sayfaya da Fransızca olarak şu notu yazmıştı:

“İtalya seferini bu kitapta olduğu kadar ilgiyle okuyup izlememiştim ve olaylar bu denli askeri bir şekilde anlatılmamıştır. Bu Alman subay, yazar, tüm Fransız Napolyon hayranları ve yazarlarından daha muhteşem bir fikir veriyor onun hakkında...”

Kitapta altını çizdiği ve etkilendiği bazı satırları hatırlamaya çalışır: Napolyon bir ihtilal çocuğudur ve kariyerine güç ve başarıdan başka bir otorite tanımayarak başlamıştır... Napolyon bize, hiçbir komutanın kariyerinin başında mükemmelliğine erişemediği bir model sunmaktadır... Her başkomutan Napolyon gibi davranmalıdır. Kim başkomutanlık yapacağına inanıyorsa, kendisine tam güven duyulmasını istemelidir... Savaşın sırrı hiçbir zaman bacaklarda değil, onları hareket ettiren beyindedir. Bir ordu sefer boyunca yürüyüşler yapabilir, ancak yön yanlışsa kaybolur... Genel kural, bir savaşa başlayınca bütün kuvvetlerinizi toplayın, hiçbirini ihmal etmeyin, bir tabur bazen bir günün yazgısını tayin eder... Bir ordu büyük operasyonlar yönetebilecek tek bir lidere ihtiyacı varken, ayrı kollara bölündüğü zaman her birinin başına gerçek bir lider gerekir...

Büyük şeyler isteyen her general prensip olarak her aracı kullanır...

Bu görüşün altına da şu notu yazmıştı:

137 *Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar*, Cilt 23, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001, S. 321

“Her general değil, bir Bonaparte evet. Bir general olağanüstülüğü istememeli ve istemeye hakkı yoktur, azami çabayı isteyebilir.”

Ayn 10’unda Fransız ordusu saldırı için hazırdır. Saldırıya başlarlar. Ancak savunmacılar tekrar silah yerlerini almayı başarırlar ve çukura girerek saldırı koluna tersten saldırırlar, aynı anda top, siperlerden ve kuleden yan ateşine öyle alınır ki saldırılar artık orada duramazlar. Herkes kaçır. Saldırı tamamen püskürtülmüştür.

Bu Napolyon’un tartışmasız ilk yenilgisidir. Bu saldırının başarısızlığından sonra Suriye seferi başarısız olmuştur.

161. sayfadaki Napolyon’un Akka Kalesi yenilgisini anlatan bu sayfaya da şunları yazmıştı:

“Bizimkilere Bravo. Askerlerimizi örgütlemeyi ve onlara yetenekli komutanlar verdikten sonra askerlerimizle neler yapamayız ki?”

Napolyon Rusya’dan çekilirken şöyle demiştir: Büyük başarılar çoğu zaman büyük başarısızlıkları hazırlar...

Mustafa Kemal tekrar derin düşünceler içine daldı. Bu sefer Akka, İngiliz Generali Allenby’e teslim edilmişti.

Mustafa Kemal Anlatıyor¹³⁸

“Ertesi gün yine rahatsız olarak karargâhta uzanmış yatıyordum. Bir aralık Halep şehrinin içinde bir ateş koptu. Balkona çıkıp sokağa baktım. Bir kalabalık otele hücum halindedir. Herkes bana doğru geliyor... Bulunduğum otelin kapısından sağa saparak bir dörtyol ağzına kadar geldim. Bütün yolları tutturmuştum. Düşman tayyaresinden atılan bombalara bazı damlardan atılan bombalar ekleniyordu. Bu beni güldürdü. Çünkü ben Halep’i muhafaza etmeyi düşünüyordum. Ben Halep şehrinde özel tabiriyle sokak muharebesi idare ettim. Hücum edenler püskürtüldü. Sükûnet döndü.

138 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 54

Halep'te bulunduğum günlerde memleketin genel vaziyetini kendi kendime değerlendirdim. Vaziyet şu idi: Müttefiklerimiz ve biz partiyi kaybetmiştik. Fakat Türkiye için mesele, bütün mevcudiyetini kaybetmek neticesine varacak kadar tehlikeliydi... Mevcudiyetimizi korumak için en seri ve kati neticelere başvurmakta da tereddüt etmemeliydik.

Hâlbuki harbi bu neticeye getiren o günkü kabineden böyle bir hareket beklemek boştu. Derhal bu kabineyi düşürmek, onun yerine benim de düşündüğüm tarzda iş görebilir yeni bir kabineyi iktidara getirmek gerekliliğine inanmıştım. Şunu da ilave etmeliyim ki, düşüncelerimi tatbik edebilmek için bu yeni kabinede mutlaka bütün ordunun komutası bana verilmeliydi...

Bu görüşümü Padişahın Başyaveri Naci Paşa'ya 11 - 13 Ekim'de bir telgrafla bildirdim. Bu görüşüm Padişah Vahdeddin'e bildirilecekti.

Yeni kabine için sadrazam olarak İzzet Paşa'yı, nezaretlere de Fethi Bey ve diğer bazı arkadaşları isimleriyle tavsiye ettim. Bu kabinede Harbiye Nazırı olarak bulundurulmamı çok samimi bir lisanla istedim.

Çok geçmedi. Talat Paşa Kabinesi istifa etti. İzzet Paşa'nın başkanlığında yeni kabine kuruldu. Tavsiye ettiğim arkadaşlarımin önemlileri kabinede yer aldı.

Yeni kabinenin kurulmasından sonra Sadrazam Paşa'dan aldığım telgraf şu cümle ile bitiyordu: Barıştan sonra buluşmamız Allah'ın lütfundan beklenir.

Ben Harbiye Nezareti'ni barışa kadar karşısında kalacağımız çok buhranlı ve önemli vaziyetler karşısında vatanıma ciddi hizmetlerde bulunmak için istemiştim...

7. Ordu Halep kuzeyinde idi. Liman von Sanders Paşa'nın Adana'ya gelmemi istemesi üzerine, 30 Ekim günü Adana'ya hareket ettim.

Grup karargâhı Adana şehri içinde büyücek bir otelde idi.

Aslında, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na tayin edildiğime ilişkin bir telgrafı da almıştım.

Gece gündüz, uyumaksızın bozuk ve fena yollar üzerinden acele bir şekilde otomobille mesafeler alıyordum.

Neden acele ediyordum?

Bir an evvel Adana'ya ulaşmak ve güney cephelerindeki kuvvetlerin başında olarak İstanbul ile doğrudan konuşmak ve görüşlerimi tatbik edebilmek için uygun bir fırsat yakaladığımı düşünüyordum. Bu düşüncemde ne dereceye kadar doğru olduğumu bundan sonraki olaylardan anlayacaksınız. Ümitlerimin boşa çıktığını görürseniz, bunun sebeplerini de size vereceğim.

Şimdi Liman von Sanders'le ben, onun komutanlık bürosunda karşılıklı ayaktaız.

Liman von Sanders, sahip bulunduğu terbiye ve nezaketle, fakat çok hazin bir lisanla bana şu kısa cümleleri söyleyerek 31 Ekim'de komutayı terk ve teslim etti.

- Ekselans, siz, muharebe cephelerinde, Arıburnu'nda, Anafartalar'da çok yakından tanıdığım komutansınız. Aramızda gerçi belki hadiseler ve vakalar da oldu. Fakat nihayet bunlar bizi birbirimize daha iyi tanıtmış oldular. Kalpten dost olduğumuzu zannederim. Bugün Türkiye'yi terke zorlanırken emrim altındaki orduları, Türkiye'ye ilk geldiğim zamandan beri takdirkârı bulunduğum bir komutana terk ediyorum.

Bu genel felaket içinde bedbahtlık duymamak mümkün değildir. Ben yalnız bir şeyle teselli buluyorum. Komutayı size terk etmek ve vermek! Bu dakikadan itibaren emir sizindir, ben sizin misafirinizim.

Mareşalin hüznün ve elemli sözleri beni de üzdü. Hiç cevap veremedim, sadece oturalım, dedim.

Karşı karşıya oturduk, birer sigara yaktık ve benim ricam üzerine o, birer kahve ikram etti. İkimiz de sakin, birbirimize bakıyorduk.

Bir ara düşüncemden Yarbay Mustafa Kemal ve Çanakkale geçiyordu. Kısa süre sonra bugüne döndüm.

Komutasını üzerime aldığım kuvvetler şunlardı:

2. Ordu, 7. Ordu ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesi.

Komutanlığı aldıktan sonra düşündüğüm esaslı noktalar şunlardı:

Kuvvetleri geçirdikleri badirelere rağmen hakiki kuvvet haline getirmek, düzenlemek ve takviye etmek. Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'ni hiç de hesaba katmayı düşünmedim.

Musul civarında bulunan 6. Ordu'yu faydalanabilir bir halde görmek isterdim. Bu maksatla bu ordunun komutanıyla doğrudan muhabereye giriştim. İstanbul ve Çanakkale civarında bulunan kuvvetlere ümit bağlamıyordum. Doğuda Azerbaycan ve İran'da bulunan ordular ile hiçbir temas ve münasebetim yoktu...

Her şeyden evvel elim altında bulunan iki ordunun arzu ettiğim tarzda takviyesi halinde bütün felaketlere rağmen Türk sesinin işittirilebileceği kanaatinde idim. Savaş müttefiklerimiz için bitmiş olabilirdi. Ama bizi ilgilendiren savaş, İstiklal Savaşımız şimdi başlıyordu.

Bu yolda işe başladım. Bana yardım eden ordu ve kolordu komutanları benim bütün görüşlerimi anlamış ve bana her ihtimale karşı yardımcı olmaya söz vermiş şahsiyetler idi.

2. Ordu Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa, 7. Ordu Komutanı ise Ali Fuat (Cebesoy) Paşa idi. Kolordu komutanları arasında ise Albay İsmet (İnönü), Albay Fahrettin (Altay) bulunmaktaydı.

Ben ve arkadaşlarım bu esaslı noktalar üzerinde çalışırken şu emri aldım:

İtilaf Devletleri ile imzaladığımız Mütarekename şartları aşağıda bildirilmiştir... Her Ordu'nun kendine ait hususları derhal tatbik etmesi...

Bu Mütareke, Mondros Ateşkes Mütarekesi, 30 Ekim 1918 günü Mondros Limanı'nda İngiliz *Agamemnon* Zırhlısı'nda imzalanmıştı. Osmanlı Başdelegesi Denizişleri Bakanı Rauf (Orbay) Bey'di. 31 Ekim'de de ordu komutanlıklarına bildirilmişti.

Bu Mütarekeyi baştan sona kadar tetkik ettikten sonra bende oluşan kanaat şu oldu:

Devlet-i Âliye-i Osmaniyye bu mütareke ile kendini kayıtsız ve şartsız düşmanımıza teslim etmeye izin vermiştir. Yalnız izin vermiş değil, düşmanların memleketi istilasını ona yardımı da vaat etmiştir. Bu beni hazin düşüncelere sevk etti. İstedim ki İstanbul hükümetini biraz aydınlatayım. Buna çalıştığımı zannederim...

Ben yapılan Mütarekenin sakatlığını gördüm. Bu sakat noktaların düzeltilmesine çalışmak lüzumunu ilgili makamlara söyledim...

Memleketin baştan sona kadar işgal ve istilaya maruz kalacağını ileri sürdüm... Bir gün Osmanlı kabinesinin düşmanlar tarafından tayin edileceğini anlattım. Bunun için hiç de kehanete lüzum yoktu.

Kendini zayıf ve aciz gören insanlar, nispeten kuvvetli ve azimkâr insanlardan merhamet diledikleri zaman mutlaka kendilerine acındıracaklarına kani olmak için bilmem ne his ve haslette olmalıdırlar...

Daha sonraki günlerde, üzerinde durulan bazı önemli konular ise şöyleydi:

Suriye sınırını, Suriye vilayetimizin kuzey sınırı saymakla beraber bu hususta başkaca bir bakış açısı ve karar varsa bunun bildirilmesini istedim. Bize göre Suriye sınırı, Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya doğru uzanmalıydı.

Toros tünellerini işgal kuvvetlerinin miktarının İngiliz Komutanlığı tarafından tespit edileceği buyuruluyor. Bu kuvvet mesela icabında bütün Anadolu'yu hükmü altına geçirecek derecede olursa buna izin verilecek miydi?

3 Kasım günü, 6. Ordu Komutanlığı'na sunulan raporda Musul'un işgali ve Irak'taki garnizonların teslimi Mütareke hükümlerinden olduğu için, İngilizlerin bu Mütareke şartlarına dayanarak Musul'u dışarıya bağlayan yolların çıkışlarını tutmak üzere harekete geçtikleri bildiriliyordu.

Buna karşın, 5 Kasım'da Sadrazam İzzet Paşa'dan aldığım emir ise şöyleydi:

Mütarekename gereğince İngilizlerin ne Musul'u işgale ne de Irak'ı istediği gibi yorumlamaya yetkili olmadığı, İskenderun'un İngilizler tarafından işgaline dair Mütareke metninde kayıt bulunmadığı, Mondros'taki Amiral Galtrop'a yazılmıştır. Adı geçen, Musul ve diğer mevkiller hakkında böyle yanlış anlamalara sebep olacak harekâta bulunulmaması için İngiliz ordularına emir verilmesini Londra'ya bildirmiştir. Londra'dan verilecek emrin beklenmesi. İngilizlerin İskenderun'u işgale hak ve yetkileri yoksa da Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan istifade etmek istemeleri farklı bir talep mahiyetindedir... Ancak liman ve şehir bizde kalacaktır. İngilizlerin İskenderun-Halep yolunu tamir etmelerine izin verilmesinde sakınca görmüyorum.

Ertesi gün Sadrazam'ın bu emrine şöyle cevap verdim:

İngilizlerin Halep civarındaki ordularını beslemek için İskenderun'dan faydalanmak istemeleri haklı değildir. Çünkü İngilizlerin eline geçmiş bulunan Halep vilayetinde milyonlarca erzak bulunmaktadır...

Sizi temin ederim ki; maksat İskenderun'u işgal ve İskenderun-Kırıkhan-Katma yoluyla hareket edecek Antakya-Delicemal ve Ahterin hattında bulunan 7. Ordu'nun geri çekilme hattını kesmek ve bu orduyu, 6. Ordu'ya Musul'da yaptığı gibi teslim olmaktan kaçamayacak bir vaziyete sokmaktır.

İskenderun'un her ne sebep ve bahane ile asker çıkarmaya teşebbüs edecek İngilizlerin ateşle engellenmesini ve 7. Ordu'ya bugün bulunulan hatta gayet zayıf bir ileri karakol tertibatı bırakarak büyük kısmını Katma-İslahiye istikametinde hareket ettirerek Kilikya sınırı içine girmesini emrettim.

İngilizlerin aldatıcı muamele, teklif ve hareketlerini iyi uygulamaya yaradılışım elverişli olmadığından komutayı hemen teslim etmek üzere yerime tayin buyuracağınız zatın süratle emir buyrulmasını istirham ederim.

Sadrazam İzzet Paşa; Geciktiren İdam Edilir, başlığı ile gönderdiğim telgrafa 8 Kasım günü hemen cevap verdi:

İskenderun'a çıkacaklara karşı tarafınızdan silah kullanılmasının emri verilmiş olması, devletin siyasetine ve memleketin menfaatlerine katiyen aykırı olduğundan bu yanlış emrin derhal düzeltilmesi tavsiye olunur. Amiral Galtrop İskenderun şehrinin General Allenby tarafından bildirilecek müddet zarfında teslimini talep etmektedir. Aksi takdirde şehir zorla işgal edilecektir. Mütarekenamenin kendilerine hak ve yetki verdiklerini söylemektedirler. İskenderun limanından ve Halep şosesinden istifade edecekleri teklif edilmiş iken böyle dehşetli bir cevaba maruz kalmaklığımızın, ilk müracaatlarında tarafımızdan sert ve soğuk bir cevap almalarının da büyük etkisi olduğu kuvvetle akla gelmektedir. Söz ve işlemlerimizin buna uydurulması memleketin selameti için elzemdir.

Aynı gün, 8 Kasım 1918 günü, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa Hazretlerine şu cevabı verdim:

İskenderun şehrinin İngilizlere teslimi hakkındaki emriniz alındı...

İngilizlerin dehşetli bulduğunuz en son cevaplarının sebeplerini başka yerde aramak lazımdır. Ve giderek bütün memleketimizi istilaya kadar varabilecek olan böyle dehşetli cevapların tekrarlanmasına şüphe olmadığından, sebeplerin derin düşüncelerle muhakeme edilmesinin arzını vazife sayarım...

6. Ordu Komutanı'nın 7 Kasım 1918 tarihli raporunu da herhalde görmüşsünüzdür. Bu raporun içeriğine göre İngilizlerin Nusaybin - Cerablus Halep demiryolunu işgal etmelerine işaret olan Irak İngiliz Ordusu Başkomutanı'nın Musul'un derhal terk edilmesi ve aksi takdirde zorla gireceği hakkında teklifi ne şekilde yorumlanacaktır? Görülüyor ki, meselenin tarafımızdan İngiliz temsilcilerine karşı yapıldığı sanılan soğuklukla açıklanmasına yer yoktur...

Her ne sebebe dayanılırsa dayanılsın İngilizlerle yapılan mütarekenin imza altına giren son şekli Osmanlı Devleti'nin selametini korumaya kefil olacak mana ve mahiyette değildir...

İngilizlerin tekliflerine bugüne kadar olduğu gibi karşılık vermede devam edildiği takdirde, bugün Payas - Kilis hattına kadar olan araziye isteyen İngilizlerin yarın Toros'a kadar olan Kilikya bölgesini ve daha sonra da Konya - İzmir hattının işgali tekliflerinin birbirini izleyeceği ve netice olarak ordularımızın kendileri tarafından sevk ve idaresi teklifi ile karşı karşıya kalınması da uzak değildir.

Acizliğimizin ve zaafımızın derecesini çok iyi bilirim. Bununla beraber devletin yapmaya mecbur olduğu fedakârlığın derecesini belirlemek ve sınırlamak düşüncesini de korurum.

Yoksa Almanya ile müttefik olarak sonuna kadar harbe devam edilmesi halinde büsbütün hezimete uğranılacağına göre, İngilizlerin elde edebilecekleri neticeyi onlara kendi yardımımızla vermek, tarihte Osmanlılık için ve bilhassa hükümetimiz için pek kara bir sayfa oluşturur...

Şayet Osmanlı hükümetince İngilizlerle bir gizli ittifak yapılmış ise, bu konuda ima yoluyla olsun aydınlatılmamı istirham ederim.

Vatanın akıbetiyle endişelenmekten doğan ve samimi olduğuna şüphe edilmemesi gereken görüşlerimin bilhassa münakaşa mahiyetinde anlaşılmamasını özellikle rica ederim.

Zat-ı Samileri tarafından da yakından bilinmektedir ki, ben hangi hal ve vaziyette bulunursam bulunayım, doğru olduğuna inandığım ve gerekenlere bildirilmesine memleketin selameti icabı kabul ettiğim görüşlerimden vazgeçmem tabiaten mümkün değildir...

Bununla beraber tatbik ve icrası emredilen hususların da arzuladığınız gibi cereyan edeceğine şüphe yoktur.

İskenderun bölgesinde bulunan 41. Tümen'in hemen Payas'a çekilmesini ve İskenderun'un teslimi için

gereken tedbirlerin alınmasını ve emir buyurulur ise bütün birliklerimizle Payas - Kilis hattı kuzeyine çekilme için gerekli tedbirlerin alınmasını emrettiğim arz olunur.

9 Kasım günü İngilizler İskenderun'ı işgal etti.

Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına davet olundum. İzzet Paşa kabinenin istifa ettiğini, benim İstanbul'da bulunmamın uygun olacağını söyledi. Ben bu imadan, İstanbul'da buhranlı durumların olduğunu anladım. Zaten komuta ettiğim grup da lağvolmuştu. 10 Kasım 1918'de komutayı 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya teslim ederek, gece yarısı özel trenle İstanbul'a hareket ettim."

Sonuçlar

Bu bölüm Atatürk'ün 1926 yılında F. Rıfkı Atay ile Mahmut Soydan'a anlattıkları hatıralara dayanmaktadır. Anlattıkları *Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri* başlığı ile gazetelerde yayımlanmıştır.

Atatürk'ün hatıralarını anlatırken, bunu neden yaptığını açıklaması önemlidir. Gerekçesi şöyleydi:

"Türk milletini, bilhassa Türk aydınlarını vicdani ve fikri bir değerlendirmeye davet etmek isterim. Hatıralar diye size naklettiğim bu hikâyelerin zamanımıza kadar birtakım kişilerin hatıralarını yayımlamak sevdasına benzer bir eğilimden doğmuş olduğunu zannetmezsiniz. Eğer ben bu hakikatleri size söylüyorsam ve milletimize ulaştırıyorsam, elbette bundan büsbütün başka bir maksadım vardır. Bu maksat ne olabilir? Bunu ben burada izah edemem. Fakat, benim tasavvurlarımı, düşüncelerimi samimi olarak nakleden bu yazılar okunduktan sonra şüphe etmem ki, milletim kendi kendine vaziyeti mütalaa ve muhakeme etmek için lüzumlu belgelere sahip bulunacaktır.

Eğer bahsettiğim zihniyette olanların dünyadan ne kadar anlamadıklarını hadiseler ispat etmemiş olsaydı, benim bu sözlerimin hakikatini zor anlaşılır diye bir zaman daha beklemeye lüzum görürdüm. Fakat

zannediyorum ki, bu gibi beklemelere benim tarafımdan değil, fakat Türk milleti tarafından da artık hiç de lüzum ve ihtiyaç kalmamıştır.”

Atatürk'ün zaman zaman belgelere dayanan bu hatıratı 1914 - 1919 dönemini kapsamaktadır.

Atatürk 1919 - 1927 yıllarını kapsayan dönemi ise yine gerektiğinde belgelere dayanarak, 15 Ekim 1927'de CHP'nin İkinci Kongresi'nde 36 saat 31 dakika süren “Nutuk” konuşmasında anlatmıştır.

Adeta bu iki çalışma, yaşadığı dönemlerin bir hesaplaşmasını amaçlamıştır. Özellikle 1914 – 1919 dönemi hatıratı, Suriye cephesinde bulunduğu dönemlerin belgelere dayanan bir savunmasıdır.

1914 - 1919 dönemine yakinen bakılırsa, Mustafa Kemal Paşa'nın 1. Dünya Savaşı'nda üç kere önemli görevler ve sorumluluklar aldığı görülür.

Birincisi, kendi inisiyatifi kullanarak Çanakkale'de gerçekleştirdiği mucizedir. Orada savaşın kaderini değiştirmiştir. Üst komutanları olan, Kolordu Komutanı Esat Paşa ile Ordu Komutanı Liman von Sanders'in, zaman zaman farklı düşüncelerine rağmen, ona büyük engel oluşturmadıkları da bir hakikattir.

İkinci görev; Doğu'daki 16. Kolordu ve 2. Ordu Komutanlığı görevleridir. 16. Kolordu Komutanı iken Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa idi. Ahmet İzzet Paşa ile olan komuta ilişkileri de Çanakkale'deki duruma benzerlik taşımaktadır.

Ancak burada asıl önemli olan nokta, Çanakkale ve Doğu'daki görevlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın yetki ve sorumluluğunu oldukça etkin kullanarak, istediklerini belirli boyutta gerçekleştirebilmiş olmasıdır.

Suriye cephesinde ise durum çok farklıdır. İki kere 7. Ordu Komutanlığı görevinde bulunmuştur. Birincisinde, General Falkenhayn ve onu destekleyen Enver Paşa nedeniyle, Mustafa Kemal Paşa bütün gayret ve çalışmalarına rağmen düşüncelerini gerçekleştirme fırsatına sahip olamamıştır. İkinci görevlendirme ise Mustafa Kemal Paşa'nın kendi ifadesiyle, adeta

Enver Paşa'nın kendisinden bir intikam almasıdır. O safhada pek fazla yapılacak şey kalmamıştı. Ayrıca bu süreç bir de Mondros Mütarekesi'nin uygulanmasını da kapsamaktaydı. Bu süreçte Mustafa Kemal Paşa, bütün yapılmasını istediği düşünce ve tekliflerini, Sadrazam ve Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı görevlerini yürüten Ahmet İzzet Paşa'ya büyük bir cesaret ve samimiyetle arz etmiştir. Ahmet İzzet Paşa, 16. Kolordu Komutanlığı görevi esnasında, 2. Ordu Komutanı olarak Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanıyordu.

Ahmet İzzet Paşa, Sadrazam Talat Paşa'nın 8 Ekim 1918'de görevinden istifa etmesinden sonra sadrazam olmuştu.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra da, 1 Kasım'ı 2 Kasım'a bağlayan gece Talat, Enver ve Cemal Paşalar ülkeyi terk etmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordu Komutanı olarak görevlendirildiği zamanlarda, istediği gibi Suriye Cephesi'nin tek sorumlu komutanı olsaydı, neleri yapabilirdi? Neleri başarabilirdi?

3 Kasım 1918 tarihli Yıldırım Ordular Grup Komutanı olarak, Grup Emri bu konuya bir ışık tutmaktadır:

“İskenderun, Antakya, Cebel-i Sem'an, Katma, Kilis havalisinin Türklerle meskûn olduğu ve Halep halkının dörtte üçünün Arapça konuşan Türk olduğu her vesileyle hatırdan tutulmalı ve her davada bu esas alınmalıdır.

Suriye sınırı, Suriye vilayetinin kuzey sınırı sayılmalıdır. Bu sınır Lazkiye kuzeyinden Hanşeyhun güneyinden geçerek doğuya kadar uzanır.”¹³⁹

Mustafa Kemal Paşa, Suriye cephesindeki kuvvetlerin gücünü koruyarak, Türklerin yaşadığı bölgeye çekilmesini ve burada asıl vatan topraklarının savunulmasını düşünüyordu. Bu hat ise diğer bir ifade ile İskenderun Körfezi güneyinden, Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü güneyinden Fırat Nehri'ne, oradan Deyrizor'a inerek geçen hattı.¹⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı sorumluluk alanı, Irak cephesini kapsamıyordu. Ancak daha sonra da ifade edeceği gibi,

139 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 252

140 ABE, Cilt 6, Kaynak Yayınları, 2001, S. 32

Irak'taki sınır Türk ve Kürtlerin yaşadığı yerlere göre çizilmeliydi. Bu sınır ise Deyrizor'dan doğuya uzatılarak, Musul, Kerük ve Süleymaniye'yi ihtiva etmeliydi.¹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa'yı Karlsbad'dan ve en son olarak da Adana'dan İstanbul'a çağıran Ahmet İzzet Paşa idi.

Adana'dan İstanbul'a hareket eden Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bir görev alarak, çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının devam ettirilmesi için bir şeyler yapabileceğini düşünüyordu.

Mustafa Kemal'in bu düşüncesi ne kadar gerçekçi diye sorulabilir? İlk önce şu tespitin yapılması gerekir: Mustafa Kemal bütün hayatı boyunca, düşündüğü bir hareket tarzının uygulanmasına geçmeden önce, diğer hareket tarzlarının uygulanamayacağını ortaya koymaya çalışmıştır. 1. Dünya Savaşı diğer üç imparatorluğa son vermiştir. Bunlar; Rusya, Almanya ve Avusturya - Macaristan imparatorlukları idi. Ama Osmanlı İmparatorluğu bir süre daha yaşayacaktı. 1. Dünya Savaşı'nın galipleri, henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun aralarında nasıl parçalanacağı konusunda karar verememişlerdi. Tabii bu arada ABD Başkanı Wilson'un bu konulara farklı baktığını da unutmamak gerekir. Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine göre, nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bölgelerde "Türk egemenliği" güvence altına alınacaktı.

1. Dünya Savaşı'nda ilk çöken imparatorluk Rus İmparatorluğu'dur. Rusya savaşa Sırbistan'ın savunması için girmişti. Ancak pek çok Rus devlet adamının iştahını kabartan bir başka hedef daha vardı: İstanbul ve Çanakkale boğazlarını elinde bulundurmak. Boğazların kontrolüne sahip olmak, Karadeniz'e giriş ve çıkışları kontrol etmek demektir. Böyle bir kontrol Rusya için stratejik ve ekonomik açıdan çok büyük önem taşıyordu. Örneğin Rus - Japon Savaşı'nda (1904 - 1905) Boğazların Rus savaş gemilerine kapanması, Karadeniz donanmasını işlevsiz hale getirmişti.

Kasım 1913'te Çarlık hükümeti, "Avrupa'da büyük bir savaş çıkması halinde" Rusya'nın İstanbul'u ve Boğazları almaya hazır olması gerektiği sonucuna varan bir gizli raporun bulgularını kabul etmişti.¹⁴²

141 A.g.e. S. 32

142 Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, 1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, S. 35

Ancak bunun uygulanmasını zorlaştıran iki neden vardı: Londra, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'a yönelik girişimlerine kesin bir kararlılıkla karşı duruyordu.

İkinci neden ise karşısında Almanya ve Avusturya orduları bulunduğu sürece Rusya'nın İstanbul'un üzerine karadan yürümesi mümkün değildi.

Rus ordularının Genel Karargâhı'ndaki (Stavka) üst düzey görevliler, bu görevin başarılabılır bir görev olduğuna da pek inanmıyorlardı. Boğazlara hâkim olmak için Anadolu'nun bir bölümünün kontrol altına alınması zorunluydu.

Çar Nikolay Nikolayeviç de Boğazlara yönelik harekâtı Viyana ve Berlin'i yenmekten uzaklaştıran zararlı bir harekât olarak görüyordu. Rusya ne Boğazları alabilir, ne de ellerinde tutabilirdi.

Şubat 1917'de gerçekleştirilen ihtilal ile çarlık rejimine son verilmiştir. Ancak, çarlığın devrilmesinden sonra kurulan geçici hükümet, Britanya ve Fransa'nın müttefiki olarak savaşı sürdürmeye karar vermişti.

Rusların Boğazlara yönelik iştahları Mart 1917'de tekrar kabarmıştı.

Rus Genel Karargâhı; İstanbul Boğazı'na Karadeniz donanmasının desteğinde iyi eğitilmiş üç tümenin baskın şeklinde çıkarılmasını düşündü. Rusya, bir kolorduyu aynı anda taşımaya yetecek kadar nakliye gemisi inşa etmişti.

Boğazlar alınırsa, Osmanlı Devleti savaştan derhal çekilecekti. Böylece savaşın Avrupa ve Asya bölümleri birbirinden kopmuş olacaktı. Rusya ile Batılı müttefikleri arasında deniz yoluyla bir bağlantı hattı açılacaktı. Bütün bunlara ilave olarak, Osmanlı ordusu çok sıkışık durumdaydı. İstanbul Boğazı'nda görev alan sadece iki tümen bulunuyordu.

Genel Karargâhın bu önerisi hayata geçirilemedi.

Nedenlerden birisi, Rus kara kuvvetlerinin Rus donanmasına güvenmemesiydi. Japon savaşında Rus donanmasının büyük başarısızlığı yaşanmıştı. Rusya'nın askeri konvoyları denizaltıların, mayınların ve sahil bataryalarının tehdidi altında olacaktı. Sefer için en uygun liman Burgaz'dı. Ancak bu şehir düşman Bulgaristan'a aitti. Burgaz'ı daha önceden almaya yönelik bir girişim de Rusya'nın niyetlerini anında gözler önüne serecekti.¹⁴³

143 A.g.e. S. 57

Alman Genelkurmayı'nın Bolşevik Partisi'ne destek vererek, Rus Devrimi'nin kritik bir anında Lenin'in sürgünden dönüşüne imkân sağlaması, Rusya'daki mevcut siyasi rejimin yıkımına neden oldu.¹⁴⁴

Ekim 1917 Devrimi'yle Lenin ülke yönetimine el koydu. Lenin'in ilk yaptığı şey, İttifak Devletleri'nin temsilcileri ile görüşmelere başlamak oldu.

3 Mart 1918'de Bolşevikler Almanlarla Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaşın dışında kaldılar.

Aslında, Almanya'nın Mart 1918'de Rusya ile imzalanan Brest - Litovsk Antlaşması ile Rusları 1. Dünya Savaşı'nın dışına çıkarması ve aynı yılın nisan ayında icra edilecek "Barış Taarruzu" ile de 1. Dünya Savaşı'nı istedikleri yöne çevirme planlarının başarılı olduğu ileri sürülebilir. Ancak, "Barış Taarruzu"ndan istedikleri sonuçları alamamaları Almanya'nın sonunu getirdi.

Almanya'nın "dünya hegemonyası" rüyası sona erdi.

26 Temmuz 1914 günü Kayzer Wilhelm'in kardeşi Prusya Prensi Heinrich, İngiltere Kralı V. George ile sabah kahvaltısı yaptıktan sonra hızla Berlin'e döndüğünde, kendisine İngiltere'nin tarafsızlığı konusunda güvence verdiğine inanmıştı. Oysa İngiltere Kralı kadar, İngiltere Dışişleri Bakanı da dikkatli davranmış ve kendilerini bağlayacak sözler söylememişti.¹⁴⁵

Kayzer Wilhelm en azından "dünya hegemonyası" peşinde koşan Almanya'ya İngiltere'nin izin vermeyeceğini görmeliydi.

Kayzer Wilhelm savaş sonrası uluslararası ahlakı ve antlaşmaların kutsallığını çiğnemekle alenen suçlandı. İngiliz ve Fransız hükümetleri Kayzer'i mahkemeye çıkartmak için çok uğraştılar. Ancak Hollanda'ya sığınan Kayzer'i Hollanda hükümeti teslim etmeyi kabul etmeyince bu isteklerini gerçekleştiremediler.

Almanya'da 9 Kasım 1918'de cumhuriyet kuruldu.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'na gelince, İmparator Franz Joseph'in ölümünün ardından imparatorluğun dağılacağına inananların sayısı az değildi.

144 A.g.e. S. 29

145 James Joll, Gordon Martel, *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, S. 51

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun 1908'de Bosna - Hersek'i ilhak etmesi, otuz yıl önce Berlin Kongresi'nde kurulan dengeyi bozmuştu. Bosna - Hersek Berlin Kongresi'nde imtiyazlı Osmanlı vilayeti halini kazanmıştı.

Ancak bu kazanımlara rağmen Balkan Savaşları'nda büyüyen ve aşırı Slav milliyetçiliğini savunan Sırbistan'ın ilerleyişinin durdurulması, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu için monarşinin ve ülkenin bütünlüğünün korunmasında zorunlu olmuştu.

Avusturya - Macaristan Sırbistan'a saldırmak için bahane arıyordu.

İmparator Franz Joseph, Prens Ferdinand'ın Saraybosna'da ölümü karşısında, bazı görüşlere göre pek de öyle çılgına dönmemişti. Zaten Prens Ferdinand'ın soyluluğu tartışılabilir bir kadınla evlenmekte ısrar ederek hanedana karşı kutsal görevlerini hiçe saydığına inanıyordu. İmparator, Ferdinand'ın ölümünü ilahi bir ceza olarak değerlendirmişti.¹⁴⁶

Bu suikast olayının, onun Sırbistan'a saldırması için eline yeterli koz verdiğine inanmıştı.

1. Dünya Savaşı, Avusturya - Macaristan'ı yöneten Habsburg Hanedanı'na da son verdirdi.

29 Ekim 1918'de imparatorluk çözülme ve dağılma sürecine girdi. 12 Kasım 1918'de Viyana'da oluşturulan Geçici Ulusal Meclis, Avusturya'da cumhuriyet ilan etti.

1. Dünya Savaşı 20 milyona yakın insanın canına mal oldu.

Almanya 1. Dünya Savaşı'ndan muazzam zayıflamış olarak çıktı. Toplam 65 bin kilometrekare toprak kaybetti. 7 milyon kişilik nüfus kaybına uğradı. Haziran 1919'da imzalanan Versailles Antlaşması'yla ordusunu 100 bin kişiye indirmeye mecbur edildi. Hava kuvvetlerine sahip olması yasaklandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşta verdiği toplam zayıyat ise şöyleydi:¹⁴⁷

804 bin şehit, 250 bin esir, 400 bin yaralı olmak üzere toplam zayıyat 1.454.000 oldu.

Savaşta toplam zayıyat olarak en büyük sayıya ulaşan ülke ise Rusya oldu: 6.761.000 toplam zayıyatın içinde en büyük rakam ise verilen esir sayısıydı: 3.500.000.

146 A.g.e. S. 15

147 Joseph S.Nye, Jr. ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, T. İş Bankası Kültür Yay., 2018, S. 136

Almanya ise savaşta en çok askerini kaybeden ülke oldu. Hayatını kaybeden asker sayısı 2.037.000 idi.

Neticede iki tarafın toplam zayıatı 32.779.826 olmuştu.

1. Dünya Savaşında uygulanan strateji “Yıpratma Stratejisi”ne dönüşmüştü. Ancak bu stratejide zafere sadece düşmanı öldürmekle ulaşılamazdı. Bunun yanında karşı tarafın ordularını firara, isyana ya da teslimiyete zorlamak da önemliydi. Ruslar karşısında 1917’deki Alman zaferinin anahtarı buradadır. Rusların, Almanlar karşısında verdikleri esir sayısı da bunu göstermektedir.

1. Dünya Savaşı adı ilk kez savaştan birkaç yıl sonra alaycı ve uzak görüşlü bir gazeteci tarafından türetilmişti.¹⁴⁸

“1. Dünya Savaşı” terimi, savaşın yarım kalmış bir mesele olduğunu, ardından başka bir savaşın kaçınılmaz olarak geleceğini ima etmesi bakımından yerindeydi.

Bu endişe 1919 yılında hayli yaygındı. *Daily Herald* gazetesi, Versailles Antlaşması’nın imzalanmasının hemen ardından, Wilson, Clemenceau ve Lloyd George’u konferans salonundan çıkarken gösteren bir karikatür yayımlamıştı. Karikatürde birbirlerine şöyle diyorlardı:¹⁴⁹

“Ne garip! Sanki bir ocuk ağlaması duyuyorum.” Tabii ki bir sütunun arkasında bir oğlan çocuğu bağıra bağıra ağlıyordu. Çocuğun başı üzerinde ise “1940 tertibi” yazılıydı.

148 Niall Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, YKY, 2015, S. 359

149 Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, 1. *Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, S. 16

İSTANBUL'DA ALTI AY: ANADOLU İHTİLALİ'NE GİDEN YOLUN BAŞLANGICI

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁵⁰

“13 Kasım 1918 günü, trenden inip de Haydarpaşa rıhtımına çıkar çıkmaz karşılaştığım manzara, 55 düşman gemisinin zafer bayrakları açarak İstanbul'a girişidir. Geçen düşman gemilerinden bazıları Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemişlerdi.

Beni karşılamaya dostum Doktor Rasim Ferit (Talay) Bey gelmişti. Avrupa kıyısına gitmeye hazırlanan yolcular savaş gemilerinin geçişini beklemek zorunda kalmışlardı. Biz de birkaç saat beklemiştik.

Bindiğimiz *Kartal* istimbotu Haydarpaşa'dan köprü yakasına savaş gemileri kafilesini dolaşarak, onların zafer bayrakları altında güvertelere dizilmiş çeşit çeşit, renk renk bahriyeli saflarını seyrederek ve kıyıları, rıhtımları dolduran insanların haykırıışları ve kiliselerin şenlik çanları arasında geçti.

Bu gerçekten bir rastlantı mıydı?

Daha üç yıl önce Çanakkale'de durdurduğumuz düşman gemileri ile İstanbul'a neredeyse aynı zamanda giriyorduk.

Bu tarihin ve talihin bir cilvesi, yoksa oyunu muydu?

Gördüğüm bu manzara karşısında Rasim Ferit'e şunları söylemiştim:

150 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Birinci Cilt, Remzi Kitabevi, 1965, S. 339

Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim. Ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalıyım.

Kartal istimbotu dalgalara batıp çıkarak ilerliyordu. O sırada gözlerimin önünden Selanik geçti. Daha doğrusu son olarak gördüğüm Selanik:

Trablusgarp savaşı başlamıştı. Trablusgarp'a gitmek üzere iki gün sonra Selanik'ten İstanbul'a gidecektim. Ali Fuat'la beraber akşamüstü Beyazkule bahçesine gitmiştik. O akşam da mahzun bir halim vardı. Ali Fuat bunu fark etmişti ki bana sormuştu:

- Sende bir şey var, ne oldu?

Bir şey yok. Fakat müteessirim. Doğup büyüdüğüm Selanik acaba Türkler elinde kalacak mı? Ben eğer Trablus'tan dönersem, yine buralara gelebilecek miyim?

Ali Fuat, ne demek istiyorsun, diye sormuştu.

Gözlerim nemlenmişti. 'Korkuyorum, Fuat korkuyorum. Selanik'i, bir daha Türk olarak görebilecek miyim?' Ve gözlerimden bir iki damla yaş akmıştı.

Selanik'i 5. Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa, neredeyse tek mermi atmadan, Kasım 1912'de düşmana teslim etmişti.

Hasan Tahsin Paşa, 5. Kolordu'da ben görevliyken benim kolordu komutanımdı. Bir tatbikatta gördüğüm hata ve eksiklikleri kendisine bir rapor ile sunmuştum.

Hata ve eksikliklere çare bulmaya çalışmanın her namuslu ve vicdan sahibinin vazifesi olduğunu raporda yazmıştım. Hasan Tahsin Paşa, bu raporumu üst makamlara bir itaatsizlik ve bir haddini bilmezlik örneği olarak ulaştırarak, tayinimi istemişti. İstanbul'a tayin edilmiştim.

Bir gün işittim ki, baba ocağım Selanik ve oradaki anam, kardeşim, bütün akraba ve yakınlarım vatanlarından kovulmuştu. Hortacı Süleyman Camisi'nin minaresine çan takılmış ve orada yatan babamın kemikleri Yunan palikaryalarının kirli ayakları altında çiğnenmişti.

Selanik'i düşmana hibe eden ise Hasan Tahsin Paşa idi.

13 Kasım 1918 günü gördüğüm manzaranın olmaması için son dakikaya kadar mücadele etmiş, belki de sınırları da aşarak ilgili makamları defalarca uyarmıştım. Sözlerim dinlenmemişti.

Selanik'i kaybetmiştik. Ancak, İstanbul'u kaybedemedik.

İstimbottan inmeden, yanımdakilere şunu söylemiştim:

- Geldikleri gibi giderler.

Yaverim Cevat (Abbas): Size nasip olacak, siz bunları kovacaksınız Paşam, dedi. Kendisine, bakalım, dedim.”¹⁵¹

Kasımın ortalarına doğru İtilaf Devletleri'nin orduları İstanbul'a girmişti.

Amiral Calthorpe, İngilizlerle öteki İtilaf savaş gemilerinden meydana gelmiş 16 mil uzunluğunda bir konvoyun başında gösterişli bir törenle geçerek Boğaziçi'ne girmişti. Gemiler İstanbul limanını öylesine doldurmuşlardı ki, gemilerin arasından deniz zor görülüyordu.

Fransız generali Franchet d'Esperey de dizginsiz beyaz bir ata binerek, Bizans'a aynı şekilde giren Fatih Sultan Mehmed'in hayalini belleklerden silmek isteyerek İstanbul şehrine girmişti.

İşin ilginç yönü; Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelişiyle İngiliz donanmasının şehre girişinin de aynı zamana rastlamasıydı.¹⁵²

Lord Kinross bir yabancı olarak o günleri şöyle tasvir ediyordu:¹⁵³

“İstanbul, İtilaf Devletleri'nin himayesi altında üzgün, umutsuz ve felaket duygusunun ağırlığı altında ezilmiş gibiydi. Herkes, şimdi artık bize istediklerini yapar korkusu içindeydi. Soğuk ve karanlık bir kış başlamıştı. Kömür yoktu. Tramvaylar işlemiyordu. Boğaz vapurları az ve seyrekti. Ana caddeler yarı aydınlık,

151 Turgut Güner, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Güner*, Güner Yayınları, 2007, S. 97

152 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 172

153 A.g.e. S. 170

yan sokaklar da kapkaranlık olduğu için hırsızlara, soygunculara gün doğmuştu. Polis azdı.

Türkler evlerine kapanmış, kendi kendilerinin gölgesi gibi ancak -o da ateş pahasına- ekmek almak için dışarı çıkıyorlardı.

Beri yandan, Rumlar sokaklarda caka satarak dolaşüyor ve rastladıkları Türkleri itip kakarak duvar kenarına sürüklüyor, geleni geçeni Yunan karargâhında dalgalanan mavi beyaz bayrağı selamlamaya zorluyorlardı.”

Falih Rıfkı (Atay) da o günleri şöyle anlatıyordu:¹⁵⁴

“İstanbul’da hayat denebilecek ne varsa, birkaç gün içinde Türklüğün havasından çıktı.

Galata kaynaşmakta. Beyoğlu şenlik içinde. Biz ise şehrin bu yakasında birbirimizin boğazına sarılmış, sövüşüp duruyorduk. Sevmediklerinden öç almak için işgal casuslarına yanaşanlar çoktu...

Türkçülük ve Türkçüler, hiç politikaya karışmasalar bile suçlu ve sorumlular arasındadır...

Bir sabah gazetesinde İngiltere Başbakanı Asquit’in şu sözlerini okumuştuk:

Büyük hasta, ölüm döşğinde. Bu hastanın milletler ailesi ortasında, bir şer kuvveti olarak son günlerini yaşadığını ümit edelim...

Beyoğlu’nun o devir hatıraları arasında Yunan generalinin oturduğu binanın kâbusu da vardır. Balkonuna Yunan bayrağı çekildiği zaman, halk zorla selama dururdu. Türkler geçişlerini bu zamana rastlatmamak için hesapla yola çıkarlardı...

Süleyman Nazif, Fransız askerinin İstanbul’a girdiği gün için, kara gün diye yazdığı bir fıkradan dolayı az daha kurşuna dizilecekti...”

Haydarpaşa’dan Galata Köprüsü’ne geçebilen Mustafa Kemal Paşa’nın, arkasında yaveri, sokaklardan yolu bulup,

154 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Pozitif, S. 154

İstanbul'un bir Müslüman mahallesi olan Beşiktaş'ta, Akaretler'de annesinin oturduğu eve varabilmesi oldukça zordu. Köprü'ye çıkınca Beyoğlu'na yöneldi. Pera Palas Oteli'ne yerleşti. Annesini ondan sonra ziyaret edecekti.

Mustafa Kemal, otele yerleşir yerleşmez, Sadrazam ve Başkomutanlık Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret etmeye karar verdi.

Ancak o yine bir sürprizle karşı karşıya kaldı. Sadrazam istifa etmişti.

Daha sonra yaşananları, Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır.¹⁵⁵

“Hatırimda yanılmıyorsam, İzzet Paşa ile ilk defa henüz terk etmemiş olduğu Sadaret Konağı'nda görüştük. İzzet Paşa kabineden neden çekildiklerini izah etti. Bu nihayet bir izzetinefis meselesiydi.

Ben çekilmiş olmalarını doğru bulmadım. Kendisine sadaret tevcih olunan Tevfik Paşa kabinesini kurdurmak ve tekrar İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurulmasını düşündüğümü bildirdim. Durum tartışıldı. Teklifim kabul gördü. Hatta yeni bir kabine listesi de yapıldı...

15 Kasım günü, cuma selamlığında Vahdeddin ile görüştüm. Hükümet konusuna değinmek istedim, Padişah o konulara girmedii. Görüşmemiz cepheden yeni dönen komutanının gelenek gereği bağıllık gösterisinden ileriye geçemedi.

Ben derhal Meclis-i Mebusan'la temas aradım. Öteden beri arkadaşım olan mebuslarla konuştum, görüşümü onlara izah ettim.

Bu arkadaşların yol göstermesiyle, ilk defa olarak ve sivil kıyafetle, Fındıklı'daki Meclis-i Mebusan binasına girdim. İşte o gün, Tevfik Paşa kabinesine güven oylaması yapılacak gündü. Kanaatimi süratle tanıdığım veya bana tanıtılan mebuslara izaha çalışıyordum. Bir kısım mebuslarda şu tereddüt vardı:

155 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 76

Eğer güvensizlik oyu verirsek, Meclis dağıtılacaktır.

Tevfik Paşa kabinesine güvenoyu vererek, zaman kazanmalıyız.

Ben ise Meclis'in zaten mutlaka dağıtılacağına inanıyordum. Dağıtacak olan da yeni sadrazamdı.

Bir kısım mebuslar salonlardan birinde toplandılar. Beni de hepsine izahat vermek üzere oraya davet ettiler. Durumu ve düşüncelerimi izah ettim. Düşüncelerimin kabul gördüğünü anladım.

Meclis toplantıya çağrılmıştı. Ben bir locada kararı bekliyordum. Oylama sonunda Tevfik Paşa kabinesi çoğunlukla güvenoyu aldı.

Ne yalan söyleyeyim, biraz hayret içinde kaldım. Fakat, şüphesiz Meclis hayatının bir an içinde bin bir renk alabilecek mahiyette olduğundan daima uzak kalan benim gibi bir askerin hayretine şaşılmaz.

Meclis-i Mebusan'ı terk ettim. Otele döner dönmez saraya telefon ederek Vahdeddin'le görüşme istedim. Maksadım kendisiyle açık görüşmek, tedbir olarak düşündüğümü açık söylemek ve bu tedbirin zorunluluğunu izah etmektir. Padişah'ı ikna edebileceğimi zannediyordum. Vahdeddin'in 22 Eylül'de olağanüstü hizmetlerim ve 7. Ordu'yu imhadan kurtardığım için, bana fahri (onursal) yaverlik unvanını vermiş olması beni bu yolda düşünmeye sevk etmişti. Naci Paşa'ya maksadımı ima ettim. Naci Paşa'nın bu görüşmeyi o gün veya ertesi gün olmasına çalıştığına inanıyorum. Fakat, kafasında gizli bir kararı şeytani bir surette saklayan Vahdeddin önümüzdeki cuma günü selamlıkta hazır bulunmamı ve orada benimle görüşeceğini bildirdi.

Cumaya çok gün vardı. Ancak yapılacak bir şey de yoktu.

22 Kasım günü cuma selamlığına gittim. Namazdan sonra beni oradaki salonda davet eden Vahdeddin'le -dışardan dinleyenler tarafından çok uzun yorumlanmış- bir görüşme yaptık. Görüşme zaman itibariyle uzun devam etti. Lakin fikir teatisi itibariyle pek kısa olmuştur.

Ben tahmin edebileceğiniz zemin üzerinde onu aydınlatmak ve uyarmak için giriş yaparken o çok mahirane bir tarzda izahatımın önüne geçti. Dedi ki:

- Ordunun komutan ve subayları, eminim ki seni çok severler. Bana teminat verir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir.

Birdenbire böyle bir sorunun maksat ve manasını anlayamadım, sordum:

- Ordu tarafından aleyhte harekete ait bilgi ve bulgularınız mı var, efendim.

Gözlerini kapadı. Olumlu veya olumsuz cevap vermedi. Aynı sorusunu tekrar etti. Cevap verdim:

- Gerçi ben İstanbul'a geleli birkaç gün oldu. Buradaki durumu yakından bilmiyorum. Fakat ordu komutan ve subaylarının zatı şahanenizle karşı karşıya bulunması için bir sebep olabileceğini zannetmiyorum. Onun için temin ederim ki, hiçbir fenalığı beklemeyiniz.

Çok belirsiz bir tarzda ilave etti:

- Yalnız bugünden bahsetmiyorum; bugünden ve yarından...

Son cümle bende bir şüphe uyandırdı. Demek ki Padişah'ın öyle bir hareket yapma ihtimali vardır ki, ordunun vatanperver komutan ve subayları üzülebilir. Benim vasıtamla onlardan emin olmak istiyor. Fakat bu düşüncemi kendisine nasıl izah edebilirim. Karşımdaki adam kararını çoktan vermiş görünüyordu. Biz ise bu kararın ne olduğunu anlayamayan veya anlamak istemeyen kimselerle temasta kalmış, hiçbir karşı tedbir almaya zaman ve fırsat bulamamış durumda idik.

Padişah gözlerini açarken ayağa kalktı. Şu sözlerle görüşmeye son verdi:

Siz akıllı bir komutansınız. Arkadaşlarınızı aydınlatıp yatıştıracağınızdan eminim."

Mustafa Kemal Paşa, 22 Kasım günü Sultan Vahdeddin ile yaptığı görüşmede, Padişah'ın ordu içindeki bazı komutanlardan endişe duyduğunu anlamıştır. Aynı zamanda Vahdeddin bu konuda; kendisini ikaz mı ediyordu, yoksa kendisinden

yardım mı istiyordu? Bundan emin değildir. Bu arada farkında olmadan şüpheli bazı kişilerle tedbirsiz olarak temas etmiş olduğunu da düşünmektedir.

Mustafa Kemal İstanbul'a geldiğinde yakın ilişkide bulunduğu iki kişi vardır. Bunlar Rauf (Orbay) ile Ali Fethi (Okyar) idi. Bu arada İsmet (İnönü) ve İsmail (Canbulat) Beyler ile de görüşmüştü.

Bu kişiler arasında orduda görevli olan sadece İsmet (İnönü) Bey'di. İsmet Bey o zamanda Harbiye Bakanlığı Müsteşarı görevindeydi.

Orduda görevli en yakın arkadaşı olan Ali Fuat Paşa ise 20 Aralık 1918'de izinle İstanbul'a gelecektir.

Mustafa Kemal Paşa ise o sıralarda Genelkurmay emrinde ama henüz herhangi bir görev ve sorumluluğu olmayan bir komutandır.

Bu nedenlerle aslında bu konuda endişe duyacağı bir durum yoktu.

Vahdeddin Mustafa Kemal'in Meclis-i Mebusan'a giderek, Tevfik Paşa kabinesinin güvenoyu almaması için çalıştığını herhalde biliyordu. Bu konuda Vahdeddin rahatsızlık duymuş olabilir.

Belki de asıl önemli olan nokta; Fethi (Okyar) ile Dr. Rasim Ferit (Talay) beylerin 1 Kasım 1918 günü *Minber* gazetesini yayımlamaya başlamış olmalarıdır. Fethi Bey gazetenin imtiyaz sahibiydi. Mustafa Kemal de gazetenin ortakları arasındaydı. Gazete için gerekli parayı üçü sağlamıştı.

Minber'in yayın politikasının 15 Kasım 1918'den sonra değiştiği ve hükümete karşı sertleştiği görülmekteydi.¹⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın bir röportajı 17 Kasım 1918'de *Minber* gazetesinde yayımlanmıştı. Mustafa Kemal bu röportajda şunları söylemişti:¹⁵⁷

"Ben siyasetle 1913 - 1914 Sofya'da askeri ataşe görevinde iken ilgilendim. O da sırf siyasi olmayıp askeri - siyasi ilgilenmeydi...

156 Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, S. 77

157 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 290

Kendimde ordulardan ve muharebelerden bahsetmek için çok geniş yetki görüyorsam da, siyasetten bahsetmeyi bu işle ilgilenenlere bırakmayı uygun bulurum...

Bununla birlikte vatanımızın ve bedbaht milletimizin selamet ve menfaatıyla ilgisi itibariyle, bulunduğum devrin genel siyaset ahengine katılma şeklini düşünmemiş olduğumu söylemek istiyorum...

Bu hususta derin düşüncelerimin neticesini söylemek gerekirse diyebilirim ki ben, her türlü siyasetin her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmasını kabul ederim. En çok kuvvetli olmak deyiminden maksadımın yalnız silah kuvveti olduğunu sanmayın. Tersine, asker olmama rağmen bu, bence kuvveti ortaya çıkaran ve oluşturan etkenlerin sonucudur.

Benim amaçladığım, manevi, bilimsel, teknik ve ahlaki bakımdan kuvvetli olmaktır. Çünkü bu saydığım özelliklerden mahrum olan bir milletin bütün fertlerinin en son silahlarla donatıldığını farz etsek bile, kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olamaz...

Benim anlayışıma göre, kuvvetli bir ordu denildiği zaman anlaşılması gelen mana, her ferdi, bilhassa subayı, komutanı medeniyetin ve tekniğin icaplarını kavrayan ve tavır ve hareketlerini ona göre uygulayan yüksek ahlakta bir topluluktur...

Şüphe yok ki, yegâne amacı ve vazifesi, düşüncesi ve hazırlığı, vatanın savunmasıyla sınırlı olan bu topluluk, memleketin siyasetini idare edenlerin en sonunda verecekleri kararla faaliyet haline geçer.

İşte ben, orduya ve ordulara komuta etmiş bir asker sıfatıyla bu açıdan siyasetle temas etmiş olabilirim...

Memleketimin ve milletimin muhtaç olduğu ilerlemeye ulaşması için huzur ve sükun ile fakat herhalde hürriyet ve bağımsızlığı korunmuş olarak çok çalışmak lüzumuna inandığım için bu düşüncemi karşılayacak dostluklara cidden taraftarım."

Bu röportaj Mustafa Kemal'in "milli güç" ve "ordu - siyaset" ilişkisine bakışı açısından önemlidir.

Mustafa Kemal'e göre bir ülke için önemli olan bilim ve teknolojiye üstün olmaktır. Onun yanında ahlaki ve manevi değerlerin de önemi ortadadır. Bu alanlarda kuvvetli olanın, güçlü ordulara sahip olması da aslında bir sonuçtur.

Ordu - siyaset ilişkisinde son kararın siyasette olmasının altını çizmesi de, onun o günlerden beri sahip olduğu demokrasi düşüncesine olan bağlılığını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ertesi gün *Vakit* gazetesine bir röportaj vermiştir. Bu röportajında öne çıkan nokta ise şöyleydi:¹⁵⁸

Osmanlı milletinin meşrutiyet timsali Meclis-i Mebusan'ımızdır.

Meclis-i Mebusan'ın milleti tamamiyle temsil edemediği gibi dedikodulara, bilhassa içinde bulunduğumuz bu zor ve pek nazik zamanda izin verilemez."

Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından endişe duyuyordu. Meclis'in önemine işaret ederek, belki de toplumun dikkatini bu noktaya çekmek istemişti.

Mustafa Kemal Paşa, Pera Palas Oteli'nde pek uzun kalmadı. İşgal subayları otelde cirit atıyorlardı. Pera Palas'ın fiyatı da yüksekti.

Halep'te yakın dostluk kurduğu Arap asıllı Salih Fansa Bey'in Mustafa Kemal'e kendi evlerinde misafir kalması teklifi karşısında, teklifi kabul eden Mustafa Kemal, Beyoğlu'ndaki Fansa Beylerin konağına taşındı.

Yaklaşık bir ay sonra, 8 Aralık 1918'de Şişli Halaskargazi Caddesi'ndeki Madam Kasapyan'ın evini, Fansa'ların yardımı ile buldu ve bu evi kiraladı.¹⁵⁹

Annesi Zübeyde Hanım ile kız kardeşi Makbule Hanım da Şişli'deki eve taşındılar.

Şişli'deki bu ev adeta Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhı olmuştu. Eve en çok gelenler arasında Fethi Bey, Rauf Bey, Karabekir ve Ali Fuat Paşalar, İsmet (İnönü) Bey ve İsmail Canbulat bulunmaktaydı.

Bundan sonra neler yaşandı?

158 A.g.e. S. 293

159 Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, S. 72

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁶⁰

“Arkadaşım Fethi Bey’le benim evimde veya onun apartmanında günler ve geceler boyunca dertleşiyorduk. Birbirimize aynı şeyi soruyorduk: Ne yapılabilir?”

Temas ettiklerim arasında eski İttihatçılardan, yahut İtilafçılardan, işgal kuvvetleri ile çalışanlardan birçok kimse vardı. Her biri ile farklı şekilde görüşüyordum.

Bunlar dışında pek samimi ve gizli temasım da İsmet Bey’le olmuştur...

Padişah Vahdeddin’i 29 Kasım cuma selamlığı esnasında gördüm. Yanında Bahriye Bakanı Ali Rıza Paşa vardı. Fazla bir konuşmamız olmadı.

Vahdeddin’i tekrar 20 Aralık günü görme fırsatım oldu. Çok ümitsiz ve üzgün fakat üzüntümün hakiki sebebini dahi anlayamamış bir halde Vahdeddin’in yanından çıktım. Dışarıda bir saati aşkın bir zamandan beri kapılarda, koridorlarda ayakta bekleyen birçok kimsenin biraz anlamlı bakışlarla bana bakmakta olduklarını hissettim. İtiraf ederim ki, o anda bu bakışların manalarını anlayamamıştım. Ancak bir gün sonra artık sırrı öğrenmiştim:

Bu geçen gün zarfında ne olmuştu. Onu cümleleriniz bilirsiniz: Meclis feshedilmişti.

Sonra işittim ki, güya o uzun görüşmede Padişah, Meclis-i Mebusan’ı dağıtmak gereği üzerinde benimle fikir alışverişi yapmış ve ben kendisini tasvip ederek ordunun aynı fikirde olduğunu söylemişim. Arkadaşlarım adına ona söz vermişim. Artık böyle dedikodulara önem verecek halde değildim. Üzgündüm...

Şişli’deki evimde yeni vaziyeti değerlendiriyordum. İstanbul sokakları İtilaf Devletleri’nin süngülü askerleriyle dolmuştu. Boğaziçi, toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlılarıyla, lacivert sularını gösteremeyecek kadar örtülü idi. Herkes, ancak pek zaruri ihtiyaçları için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda hatır ve hayale gelmeyen

160 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 79

hakaretlere uğramamak için caddelerin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı. Koskoca İstanbul ve koskoca İstanbul'un yüz binlerce halkı, sesleri kesilmiş bir halde idi. İstanbul ufuklarında yükselen şeyler, yalnız düşman sesleri, düşman hakaretleri, düşman bayrak ve süngüleri idi.

Şayanı hayrettir; artık adi bir çöplük gibi ayakaltında
 çiğnenen bir muhitte hâlâ bir saltanat, bir hükümet, bir
 varlık farz edenler vardı...

21 Aralık'ta Meclis-i Mebusan kapatılmıştı.

Meclis çoğunluğunun İttihat ve Terakkicilerden oluşması ve hükümetin düşürülmesi yönünde Meclis'te ciddi çalışmaların olması, Vahdeddin'i Meclis'i kapatmaya zorlamıştı.

Bir gün Fethi Bey ve Rauf (Orbay), İsmail (Canbulat) ile gizli ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik. İhtilalci tedbirler düşünmeye başladık. Padişahı değiştirmek, kabineyi düşürmek, yeni bir kabine kurmak gibi.

Bir gün İsmail (Canbulat): Arkadaşlar ben çok düşündüm. Namusumla söz veririm ki sırrınız gizli kalacaktır. Fakat komitede çalışmaya devam edemeyeceğim, dedi.

Hayret içinde kaldık. Bu ne demek, başarıdan emin mi değilsiniz, diye sorduk.

Hayır, bunu düşünmedim. Başarılı olacaksınız. Fakat ihtilalciler başarılı olsalar bile birçok tehlike karşısındadır. Bunu da kabul etmelidirler. İşte o zaman ben, sizin kararlarınızı tatbik etmek üzere iktidara gelecek yedek adaylar oluruz, dedi.

Fethi Bey'le ben gözlerimizle konuştuk. Derhal dedim ki:

Beyefendi'nin katılmayacağı bir teşebbüs makul de olmayabilir. Onun için cemiyeti hemen feshetmeliyiz.

Zaten günler geldi, geçti. Düşündüklerimizle bir netice almaya da imkân yoktu...

Temaslarıma devam ediyordum.

İçlerinden bir kısmında saf bir vatanseverlik hissinin coşkunluğundan başka ne fikir ne de tedbir kabiliyeti

vardı. Bir kısmının hâlâ küçük politikacılık menfaatlerinden başka düşündükleri yoktu.

Kendi kendime şu kararı verdim:

Uygun bir zamanda ve fırsatta İstanbul'dan kaybolmak. Basit bir tertiple Anadolu içine geçmek ve bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine felaketi haber vermek.

İçimde çok dikkatle gizlediğim bu sırrı vakti gelmedikçe kimseye söylemedim. Böyle bir karar vermemişim gibi, temaslara devam ettim.

Sırdaşlarımdan birini size haber vereyim:

Bir gün İsmet Bey'i davet ettim. Şişli'deki evimde beni yalnız bulan İsmet Bey; gene ne var? dedi. Soru sorarken, gözlerinin içi yüksek zekâsı ve itimat veren neşesi ile gülüyordu.

- Ne haber? dedim.

- Tahmin edeceğin gibi... dedi.

- Şuradan bir Türkiye haritası bulup masaya açar mısın? Üzerinde konuşacağım, dedim.

İsmet Bey haritayı bulup, açtı. Fazla olarak daima cebinde taşıdığı pergeli de çıkardı.

- Henüz pergellik bir şey yok. Biraz pergelsiz görüşçüm, dedim.

- Ne yapacaksın? diye sordu.

Bu münasebetle söyleyeyim ki, benim en iyi anlaştığım dostlarımdan biri İsmet olmuştur. Onun için bu görüşmenin boşuna olmadığını anlamıştı.

- Mesela, dedim. Hiçbir sıfat ve yetki sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve milleti uyandırarak kurtulma çarelerini aramak için en uygun bölge ve beni o bölgeye götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

Yüzüme baktı, tekrar neşeli ve ümitli güldü.

- Karar verdin mi? dedi.

- Şimdilik bundan bahsetmeyelim. Bana memleketi ve orduyu bilen, durumu yakından gören, tehlikeden şüphesi olmayan bir arkadaş gibi cevap ver!

İsmet Bey masanın kenarındaki sandalyeye ilişti ve derin derin düşünmeye başladı. O sıralarda ben salonun içinde dolaşıyordum. Bana sesleninceye kadar gezindim. Birdenbire ayağa kalktı, gülerek:

- Yollar çok, bölgeler çok! dedi.

Ne yapacağını bana ne vakit söyleyeceksin, diye sordu.

- Zamanında, dedim.”

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey’le bu konuşmayı muhtemelen ocak ayının sonlarına doğru yapmıştı.¹⁶¹

18 Ocak 1919’da Paris Konferansı başlamıştır. Bu toplantı 1. Dünya Savaşı galiplerinin Osmanlı topraklarını paylaşmalarının, Ortadoğu’nun haritasını cetvelle yeniden çizerek, bölgede yeni devletlerin yaratılması toplantısıdır.

İngiltere konferans boyunca Fransız, Arap ve Siyonist çıkarlarını uzlaştırma çabası içinde olmuştur.

ABD Başkanı Wilson, Arap toprakları için manda sistemi kabul edildikten sonra, hangi toprakların kimin mandası altında kalacağını belirlemek üzere bir komisyon kurulması fikrini ortaya attı. İngiltere ve Fransa buna karşı çıktı.

Arapların sözcüsü olarak Paris’e gelen Emir Faysal Şam’da kendi yönetimini zaten kurmuştu.

Paris Konferansı’nda Osmanlı topraklarının paylaşılması ve yeni devletlerin kurulması, Yunanistan’ın Megali İdea’sı için Yunan işgallerinin sağlanması, Ermeni isteklerinin dikkate alınması ve Kürt isteklerinin görüşülmesi konularında fikir birliğine varılmıştı.

Bu çerçevede, 18 - 20 Nisan günlerinde Kars ve Ardahan Ermeniler tarafından işgal edilecekti. 29 Nisan’da İtalyanlar Antalya’ya, 11 Mayıs’ta Yunan askerleri Fethiye’ye, 13 Mayıs’ta İtalyanlar Kuşadası’na ve 15 Mayıs’ta Yunanlılar İzmir’e çıkacaklardı.¹⁶²

Ocak 1919’da tutuklamalar başladı.

161 Alev Coşkun, *Samsun’dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, S. 182

162 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, Remzi Kitabevi, 1965, S. 358

Mustafa Kemal'in İstanbul'da en çok beraber olduğu kişilerin başında Ali Fuat Paşa geliyordu. Ali Fuat Paşa, 20 Aralık 1918'de İstanbul'a gelmişti. Ali Fuat Paşa'yı kapıda ilk karşıladığında Mustafa Kemal biraz rahatsızdı. Ali Fuat Paşa'nın Anadolu'dan verdiği haberler iyi değildi.

İstanbul'da Meclis kapatılmıştı. Bu durumda ortak düşünceleri; "bir milli mukavemet hareketi" yaratmak oldu. Ordu ve millet el ele vermeliydi. Ama nasıl?

Ali Fuat Paşa kabinede Dahiliye Nazırı olan Mehmet Ali Bey'le Mustafa Kemal'i tanıştırdı. Ali Fuat Paşa'nın gayreti Mustafa Kemal'e aktif bir görev verilmesi yollarını açmaktı.¹⁶³

Ancak ocak ayı sonunda artık İstanbul'da yapılabilecek pek bir şey olmadığı noktasına varmışlardı.

Ali Fuat Paşa, Anadolu'daki görevinin başına dönmek üzereydi. Şubat ayında son olarak bir araya geldiler. Komutanı olduğu 20. Kolordu'nun Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya gönderilmesi konusunda anlaşılar. Ankara mücadelenin merkezi yapılacaktı. Bu son veda yemeğinde, Şişli'deki evde üç kişi idiler: Mustafa Kemal, Ali Fuat ve Rauf Bey.

Ali Fuat Paşa ayrılırken, Mustafa Kemal Paşa'ya: Paşam, benim kolordum daima emrindedir, dedi.

Mustafa Kemal'in cevabı ise: Beraber çalışacağız Fuat, olmuştu.

O gün orada bulunan Rauf Bey de, İstanbul'da hep Mustafa Kemal'in en yakınında bulunan kişiydi. Rauf Bey Deniz Albay rütbesiyle ordudaydı. O da o gün ordudan istifa etmeye karar verdi. Mustafa Kemal bir vazife alırsa veya almazsa da, bir süre sonra ikisi de Anadolu'ya geçeceklerdi.

İşte o sıralarda İstanbul'a gelen bir kişi daha vardı: Kazım Karabekir Paşa. Kazım Karabekir Paşa'yı da İstanbul'a İzzet Paşa çağırılmıştı.

Kazım Karabekir Paşa Tekirdağ'da bir kolordu komutanlığına tayin edilmişti. Kazım Karabekir Paşa da Şişli'de Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret edenler arasındaydı. Tekirdağ'a gitmeden önce ziyaret ettiği Mustafa Kemal Paşa'ya, artık İstanbul'da yapılabilecek bir şey kalmadığını, her şeyin Anadolu'da çözüleceğini söylemişti. İkili kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde,

163 A.g.e. S. 369

Karabekir Paşa'nın 15. Kolordu Komutanı olarak Erzurum'a tayin edilmesine çalışılması üzerinde fikir birliğine vardılar.

Albay Refet Bele de Şişli'deki eve zaman zaman uğrayanlar arasındaydı. Mustafa Kemal onunla en ciddi konuşmasını şubat ortalarında yaptı.¹⁶⁴

Refet Bele o esnada Jandarma Genel Komutanlığı görevinden alınmıştı. Mustafa Kemal, Refet Bey'e, sen ata binmeye meraklısın, birçok atların da var, ne düşünürsün, diye sordu. Refet Bey, Üsküdar'da atıma bineyim ve hep ileriye gideyim isterim, yanıtını verdi. Mustafa Kemal'in cevabı, sözlerinden memnun oldum, eğer atına binip Anadolu içlerine gitmek istiyorsan, ben bir gün senin bu arzunu tatmin ederim, oldu.

Artık Mustafa Kemal'in Anadolu'da mücadeleyi beraber yürüteceği kadro belli oluyordu.

24 Şubat 1919'da barış dönemi kadrosuna geçilmesi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri ve otomobili geri alındı. Ordu komutanlığı ödeneğinin kesildiği de resmen bir yazı ile bildirildi.

28 Şubat 1919'da İngiliz Gizli Servis Başkanlığı'na verilen bir raporda, 34 kişinin görevlerinden uzaklaştırılması ve İstanbul dışına sürülmesi istendi. Listede Mustafa Kemal'in de ismi vardı.

Akaretler'deki ev ile Şişli'deki ev birkaç defa işgal kuvvetleri askerleri tarafından aranmak istenmişti.

Mustafa Kemal, İstanbul'da kalırsa bir gün tevkif edileceğinden ciddi endişe duymaya başlamıştı. Onun için tevkif edilmek demek, düşündüklerinin hiçbirini yapamamak demektir.

Yaveri Cevat (Abbas)'ı bir gün çağırdı. Kocaeli bölgesine bir geçiş yolu planlanması ve bu geçiş yolunun güvenliğinin sağlanması için küçük bir silahlı müfreze oluşturulması talimatını verdi. Amacı, Ali Fuat Paşa'nın kolordusunun sınırlarına ulaşmaktı.

Bu konuya Mustafa Kemal Paşa daha sonraki yıllarda şöyle değinmişti:¹⁶⁵

164 Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2009, S. 236

165 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 241

“Efendiler, bizim özellikle İstanbul’a yakın İzmit bölgesinde uygulamayı düşündüğümüz tedbir, orada silahlı bir müfreze kurmak ve o bölgede kendilerine güvenilir komutan ve subaylarımızın, bu milli müfrezelere yapacakları yardım ve destekle, hain çetelerin peşine düşerek kötülüklerine ve varlıklarına son vermektir.

Oluşturabildiğimiz milli müfrezelerin en önemlisi ve kuvvetlisi Yahya Kaptan diye tanınmış olan fedakâr bir vatanseverin müfrezesi idi.”

Mustafa Kemal Paşa’nın yakın çevresinde bulunan başka birisi de, Prenses Mevhibe Celalettin idi. Mevhibe Celalettin, II. Abdülhamid’in öz kardeşi Cemile Sultan’ın torunuydu. Cemile Sultan’ın kocası Mahmut Celalettin Paşa, 1876 Anayasası’nın hazırlığında görev almıştı. Ancak sonra Mithat Paşa ile aynı kaderi paylaşmış, Taif’e sürgüne gönderilmiş ve Abdülhamid’in emriyle orada zindanda boğdurulmuştu.¹⁶⁶

Mevhibe Celalettin babaannesinden dinlediği bu hazin hikâye ile büyümüşü.

Çok iyi yetiştirilen Mevhibe genç yaşta evlendirilmişti. Ancak Mevhibe evliyken âşık olduğu Kıbrıslı Şevket Bey’le ikinci evliliğini yapmıştı. 31 Mart Olayı öncesinde Şevket Bey tutuklandı. Tutukluluğu biter bitmez de Mevhibe Hanım’la yurtdışına çıktılar. Kahire, Paris, Milano, Cenevre’de yaşadılar. Mevhibe anadili gibi konuştuğu Fransızcanın yanında üç dil daha öğrenmişti. İstanbul’a döndüğünde Mevhibe 31-32 yaşlarında, ikinci kocasından da ayrılmış özgür bir genç kadındı.

Bu zaman diliminde Mustafa Kemal Paşa ile tanıştılar. Tanışma, İsmail Tokgöz’ün Şişli’deki evinde verdiği bir davette oldu. Davete katılanlar arasında Ali Fethi ve Rauf Beyler ile Ruşen Eşref de vardı.

Mevhibe Celalettin o geceyi şöyle anlatmıştı:¹⁶⁷

166 Sacide Bolcan, *Mustafa Kemal’den Atatürk’e*, Mona Araştırma, 2021, S. 292

167 A.g.e. S. 293

“Kara günler devam ederken, talih beni memleketi kurtarmaya azmetmiş birisiyle karşılaştırdı. Bu Mustafa Kemal’di...

İçeriye girdiğimde misafirlerin bir kısmı gelmişti. Herkesi tanıyordum. Ama köşede tek başına oturan bir genç subay vardı. Şimdiye kadar hiç görmediğim bu beyin parlak sarı saçları, kalın ve gür kaşlarının altında parlayan gök mavisi zeki gözleri vardı. Tanıştırıldığımızda gözlerinden adeta korkmuştum. Kim olduğumu öğrendiğinde sarayla ilgili sorular sormuş, dostum Ruşen Eşref imdadıma yetişmişti. Doğrusu sarayla olan ilgisine anlam verememiştim.”

Sabahın ilk ışıklarına kadar süren davette ilerleyen sohbet, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Prenses Mevhibe’yi dairesine kadar götürmesiyle onun evinde de sürmüştü.

Mustafa Kemal artık şundan emindi. Mevhibe kafa yapısı sebebiyle dost olunabilecek güzel bir kadındı. Ayrıca kendisinin kadınlar üzerindeki tartışılmaz etkisini de kim inkâr edebilirdi?

Mevhibe Celalettin Şişli’deki eve de sık sık geliyordu. Hatta bir gün Mustafa Kemal bir konuda kendisine yardımcı olmasını Mevhibe Hanım’dan istemişti. Konu, İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı Albay Roletto’nun vereceği baloya katılarak oradan bilgi toplamaktı. Mevhibe Hanım bu isteği yerine getirdi. Artık Mevhibe’nin Mustafa Kemal nezdindeki yerinin önemi tartışılmazdı. Mustafa Kemal’in bir mide rahatsızlığı geçirmesi üzerine Mevhibe on yedi gün onun başından ayrılmayarak ona bakmıştı.

Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişi artık yaklaşıyordu. Mustafa Kemal ilk önce yaveri Cevat ile Mevhibe’ye birlikte Anadolu’ya geçme teklifini ilettili. Mevhibe düşünmek için zaman istedi. Mustafa Kemal daha sonra konuyu Mevhibe Hanım’a kendisi açtı.

Mevhibe yaşam biçimi olarak çok farklı koşullar taşıyacak bu seyahate cesaret edemedi. Yolları böylece ayrılmıştı.

9 Mart 1919’da ikinci dalga tutuklamalar oldu. Sadrazam Damat Ferit, ülkeyi savaşa sokanların, Ermeni, İslam ve Rumları göç ettirenlerin yargılanacaklarını daha önce söylemişti.

Tutuklananlar İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün Sirkeci'deki Sansaryan Hanı'ndaki binaya götürülmüşlerdi. Mustafa Kemal tutuklananlar arasında bulunan Fethi Bey'in durumuna çok üzülmüştü.

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁶⁸

"Fethi Bey'i iki defa tutukladılar. Birincisinden çabuk kurtulmuştu. Kendisini görmek istedim. Yaverim Polis Müdürlüğü içindeki bir dairede bulunduklarını haber verdi.

Resmi üniformamı giydim. Yaveri yanıma alarak gittim.

Polis müdürü, Umumi Harp'te liyakatsizliği için hayli fena muamelede bulunduğum bir eski subaydı.

Merdivenlerden çıkarken kendi ayağımla geldiğim hapishanede kalmak korkusu hatırıma geldi.

Belki bir hayırları olur diye, sahanlıkta rast geldiğim, polisi takviye eden jandarma subaylarının ellerini sıkıyor, hatırlarını soruyordum. İçlerinden beni tanıyanlar da vardı.

Dam katına çıktık. Etrafıma baktım, dar bir koridor üstünde karşılıklı ufak odalar!

Manzara heybetli idi: Sadrazamlar, nâzırlar ve bazı meşhur gazeteciler! Benim de içlerine katıldığımı görünce sevindiler. Her taraftan neşeli buyurun sesleri geldi. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın odasına gittik. Başka nâzırlar da geldi. Ne var ne oluyor? diye soruyorlardı.

Ne kadar derin düşüncelere daldım. Canımın yandığı şu idi: Bu kişiler arasında hesaba, imtihana çekilmek lazım gelenler vardı. Fakat hesap soran millet değildi. Bilakis milleti daha ağır bir felakete sürükleyen insanlardı.

Damda Fethi Bey'le biraz dolaştık, konuştuk...

Ben de o günlerde birtakım takiplere uğrar gibi olduğumu hissettim. İstanbul'da hâlâ Ordu Komutanı sıfatı ile bulunuyordum. Ne azledilmiş, ne emekli olmuş, ne de açığa çıkarılmışım. Resmi bir vaziyette idim...

168 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 85

Bana 6. Ordu Komutanlığı'nı teklif ettiler. Hemen reddettim...

Beni İttihat ve Terakki'nin muhalifi sayıyorlardı. Bu sebeple taraflarından kazanabileceğim ve onlara hizmet ederek faydalı olacağım fikrinde idiler...

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, bir iki defa Şişli'deki evimde beni ziyaret etti. Bir defa da Bahriye Nazırı Avni Paşa ile gelerek çeşitli konular üzerinde benimle konuştular.

Bununla beraber şunu da sezer gibi idim: Temas ettikleri arkadaşları arasında bana emniyet etmenin doğru olmadığını düşünenler de vardı.

Bir ara ismine ve şahsına çok önem verilen Âyan Reisi Ahmet Rıza Bey'le de görüştüm. Bu görüşme biraz da gizli oldu. Kendisine sadaret teklif edilirse benim ne düşündüğümü sordu. Cevaben; eğer böyle ise sadaretinizin hayırlı olacağına şüphe yoktur, dedim. Kabinede nazırlık alabilecekler hakkında konuştuk. Kendisine şunları söyledim:

- En çok düşünülmesi lazım gelen kuvvettir, ordudur. Gerçi ordumuz mağlup edilmiştir. Fakat ne de olsa geriye kalan kuvvetler, son şerefi kurtarmaya hizmet edecek bir hale getirilebilir.

Ahmet Rıza Bey 'Askerler içinde çok kıymetli şahsiyetler vardır.

Geçenlerde Cevat (Çobanlı) Paşa ile konuşmuştum. Fikirlerinden çok memnun kaldım. Mesela Harbiye Nezareti'ni ona vermek' dedi.

- Çok isabetli olur, dedim.

Vahdeddin kabinelerinde benim için iki zıt fikir vardı: Biri beni lehlerine kazanmaya çalışanlar, diğeri, hiçbir şekilde itimat edilmemek lazım olduğuna inananlar.

Aylarca münakaşalardan sonra hangi fikir hak kazanmış bilir misiniz:

Mustafa Kemal'e emniyet edilemez! Mustafa Kemal İstanbul'da birtakım olumsuz telkinler, belki hazırlıklar yapıyor. Bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak lazımdır.

Anadolu dağlarına atılmalı ve orada çürümeli! Nihayet bu karar üzerine anlaşmışlar. Bunu işiten arkadaşlarım beni tebrik ettiler.

Beni İstanbul'dan çıkarmakla ağır bir yükten kurtulacaklarını zannedenler, makul bir sebep aramakla meşgul idiler.

Nihayet bu sebep, işgal kuvvetleri subaylarının raporları ile dolu bir dosya halinde ellerine geldi.

Nisan ayı başlarında bir kulak ameliyatı oldum. O sıralarda, Kazım Karabekir Paşa veda ziyaretime geldi. Kendisi, behemehâl Anadolu'ya ordu başına geliniz, dedi. Karabekir'in beni Anadolu'ya çağırması bende heyecan ve umut yaratmıştı. Doğu'da sevilen ve güçlü bir komutanın Erzurum'a 15. Kolordu Komutanı olarak hareket etmesi beni sevindirmişti.

Bir gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa beni makamına davet etti...

Karşısına oturdum. Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı:

- Bunu okur musunuz? dedi.

Dosyayı baştan sona kadar gözden geçirdim. Özeti şu idi:

Samsun ve havalisinde birçok Rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze uğramaktadır. İstanbul hükümeti bu vahşi tecavüzlerin önüne geçememektedir. Eğer bu tecavüzler önlenemezse vazifeyi biz üstümüze alacağız.

İşgal kuvvetleri hükümeti protesto ediyordu.

Dosyayı okuduktan sonra, Harbiye Nazırı'nın yüzüne baktım:

- Emriniz Paşam, dedim.

- Bu böyle midir, zannedersiniz? diye sordu.

- Zannetmiyorum, fakat bir şeyler olmak ihtimali vardır, dedim.

- İşte, dedi, böyle midir, değil midir, evvela bunu meydana çıkarmak için oralara bir kişinin gidip incelemelerde bulunması lazımdır. Ben Sadrazam Paşa ile görüştüm. Sizi uygun gördük. Oraya gidersiniz ve meselenin mahiyetini anlarsınız, dedi.

- Memnuniyetle giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu, yalnız bunu anlamak için mi gideceğim, memuriyet bu mu olacak, diye sordum.

- Evet, dedi. Konuştuğumuz budur.

- Pekâlâ, yalnız müsaade buyurursanız, memuriyeti-me şekil vermek lazım! Sizi üzmemeyim, arzu ederseniz Erkân-ı Harbiye Reisimizle görüşerek bunu tespit edelim, dedim. Şakir Paşa, hay hay! dedi.

Makamdan çıktım, Erkân-ı Harbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı aradım. Yerinde yoktu. Yirmi günden beri hasta olduğunu söylediler...

Dairede İkinci Reis Diyarbakırlı Kazım (İnanç) Paşa ile karşılaştım. Kendisine Şakir Paşa'nın bana verdiği vazifeden bahsettim.

Bilginiz var mı? diye sordum. Haberleri yokmuş. İşte ben sana haber veriyorum, kapıları kapattırır mısın, dedim.

Kazım Paşa gülerek yüzüme baktı. 'Ne oluyoruz' diye sordu. Bütün düşündüklerimi anlattım.

Her ne sebep ve maksatla, beni İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir neden aramışlar ve bu vazifeyi bulmuşlar. Hemen kabul ettim. Zaten şu veya bu şekilde Anadolu'ya geçmek için fırsat arıyordum. Mademki onlar teklif ettiler, fırsattan mümkün olduğu kadar istifade etmeliyiz, dedim.

Kazım Paşa, nasıl, dedi. Ha... Zaten Ordu Müfettişlikleri meseleleri var. Sen o taraflara Ordu Müfettişi unvanı ile gidebilirsin, dedi.

- Unvanın önemi yok. Harbiye Nazırı ile konuş, benden ne istiyorlar tespit et. Üst tarafını kendimiz yaparız, dedim.

Kazım Paşa, Şakir Paşa'yı gördü. Kendisinden aldığı direktif şu idi:

Maksat; Samsun havalisinde Rumlara tecavüz eden Türkleri yola getirmek, sonra Anadolu'da birtakım milli kuruluşlar belirliyormuş, onları da ortadan kaldırmak.

Mustafa Kemal'i bunun için yolluyoruz. Kendisine Sadrazam Paşa ile beraber bir yetki belgesi vereceğiz!

Kazım Paşa'ya 'Onlar ne istiyorlarsa azamisini ilave ederek bir talimatname kalemi alınız. Yalnız bir iki noktayı ben not ettireyim' dedim.

Benim önem verdiğim, yetki meselesi idi. Mümkün olduğu kadar Anadolu'nun her tarafına emirler verebilmeli idim. İstedğim, Samsun'dan başlayarak bütün Doğu vilayetlerinde bulunan kuvvetlerin komutanı olmak ve bu kuvvetlerin bulunduğu vilayetler valilerine de doğrudan doğruya emir verebilmekliğimdi.

Kazım Paşa'ya, sonuna bu iki maddeyi ilave et, dedim.

Kazım Paşa, bir şey mi yapacaksın? diye sordu.

- Kulağını bana doğru uzat, dedim. Evet, bir şey yapacağım. Bu maddeler olsa da olmasa da yapacağım.

Kazım Paşa güldü. Vazifemizdir, çalışacağız, dedi.

Daha sonra, dediğim gibi yazdığı talimatnameyi okudu. Sonra beni bırakarak, taslağı Şakir Paşa'ya göstermek üzere odadan çıktı. Bilmem ne geçti, fakat Kazım Paşa'nın söylediğine göre Şakir Paşa imza koymaktan çekinmiş. Ancak vicdani bir seziş olmak gerekir ki, imza edemem sözünden sonra, mührümü basarım, demiş.

Mührünü basıyor mu? Kazım Paşa'ya sordum.

Evet, hatta bana mührünü verdi ve bas, dedi.

Zaten Sadrazam Paşa da talimatnameyi imzalamayacakmış.

Bunun üzerine, o halde talimatnameye Mustafa Kemal Paşa lüzum gördükçe doğrudan doğruya Sadrazam Paşa ile muhabere eder, kaydını da ilave edelim, dedim.

Kazım Paşa, böyle bir madde de ilave ederek, talimatnameyi temize çekti. Şakir Paşa'nın mührünü bastı. İki nüsha idi, birini cebime koydum. Ötekini de Kazım Paşa'ya vererek, sen de bunu dosyanda saklarsın! dedim.

Latifeli bir gülüşle, 'Paşam beni torbaya mı sokuyorsun' dedi.

- Hayır hayır, sana şimdi yalnız teşekkür ediyorum.

Bir gün bunu hatırlarız! dedim.

Talih bana öyle uygun şartlar hazırlamış ki, kendimi onların kucagında hissettiğim an ne kadar bahtiyarlık duydum, tarif edemem. Nezaretten çıkarken, heyecandan dudaklarımı ısırığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önümde geniş bir âlem, kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibi idim.”

Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919’da altında Sultan Vahdeddin, Sadrazam Damat Ferit ve Harbiye Nazırı Şakir Paşa’ların imzalarının bulunduğu bir kararname ile 9. Ordu Kıt’alar Müfettişliği’ne tayin edilmiştir.

9. Ordu Müfettişliği 3 Nisan 1919’da lağvedilmiş ve 7 Haziran 1919’da 3. Ordu Müfettişliği kurulmuştur.

Atatürk, 9. Ordu Müfettişliği’ne gönderilmesinin ana nedenini kendisinin İstanbul’dan uzaklaştırılması olarak değerlendirmiştir. Atatürk’e göre onu İstanbul’dan uzaklaştırmak isteyenler bu 9. Ordu Müfettişliği görevini bulmuşlardı.

Aynı konuya *Nutuk*’ta da şu şekilde değinmiştir:¹⁶⁹

“Bu geniş salahiyyetin, beni İstanbul’dan sürmek ve uzaklaştırmak maksadıyla Anadolu’ya gönderenler tarafından bana nasıl verildiği garibinize gidebilir! Derhal ifade etmeliyim ki, bana bu salahiyyeti onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Ne olursa olsun benim İstanbul’dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep; Samsun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun’a gitmek idi.”

İsmet İnönü de bu konuyu şu şekilde değerlendirmiştir:¹⁷⁰

“Bir kısmı, yani vazife verirse, gönderirsek, orada çalışır, biz de ondan kurtulmuş oluruz diye düşünmüş olabilir. Galip ihtimal budur. Çünkü, Atatürk İstanbul’da iken İstanbul Hükümeti için hakikaten bir baş derdi halinde idi.”

169 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 36

170 Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, T Medya, 2019, S. 53

9. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilen olağanüstü yetkilerin, Ahmet İzzet Paşa, "Şimdiye kadar hiçbir faniye nasip olmamış genişlikte" olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

İşin ilginç noktalarından birisi Kazım Paşa (İnanç)'nın 1933 yılında yaptığı bir açıklamadır:¹⁷²

"Talimatnameyi Harbiye Nazırı'na götürdüm. Hasta bulunan Nazır, bir defa okuyunuz da dinleyeyim, dedi.

Okumaya devam sırasında, Paşa, 'Oğlum, siz 9. Ordu Müfettişliği değil, bütün Anadolu'da yetkili bir müfettişlik kurmuşsunuz, bu nasıl şey?' deyince,

- Hayır efendim. Tabirimizi Umum Anadolu Müfettişliği sarahatinde ifade etsek dahi, yeniden bir şey kurmuş olmuyoruz, dedim.

Nazır Şakir Paşa yüzüme gülerek baktıktan sonra imza etmesi teklifime karşı cebinden mühürlerini çıkararak önüme atmış ve imzaya lüzum yoktur, yalnız mühürlersiniz, demişti."

Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın, talimatnamenin Mustafa Kemal Paşa'nın arzu ettiği şekilde hazırlanmasına izin verdiği söylenebilir. Şakir Paşa, 17 Haziran 1919'da vefat etmiştir.

9. Ordu Müfettişliği emrinde 3. Kolordu (Sivas) ve 15. Kolordu (Erzurum) bulunmaktaydı. Albay Refet (Bele) 3. Kolordu'nun, Tuğgeneral Kazım Paşa ise 15. Kolordu'nun komutanıydı.

Talimatnamede, 9. Ordu Müfettişliği'nin sorumluluk alanında bulunan iller olarak; Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik bağımsız livaları (il - ilçe arası idari birim) yer alıyordu. Ancak aynı talimatname, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu, Maraş ve Kayseri vilayetleriyle kolordu komutanlıklarına da, 9. Ordu Müfettişliği'nin görevini yapması sırasında, doğrudan doğruya yapılacak başvurularını hemen dikkate almasını emrediyordu.

Bu çerçevede, 9. Ordu Müfettişliği'nin görev alanı bir anlamda komşu vilayetlerini de kapsıyordu.

171 Taha Akyol, 1919-1920, Doğan Kitap, 2016, S. 169

172 Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, T Medya, 2019, S. 71

Daha sonra ne gelişmeler yaşandı?

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁷³

“Harbiye Nazırı, 9. Ordu Müfettişi olarak beni Sadrazam Paşa’ya bizzat takdim etmek istedi.

Sadaret makamında altın gözlüklü, bakışları sevinçten parlayan Damat Ferit Paşa bana çok iltifat etti. Benden çok şeyler beklediğini söyledi. Veda ederken:

- Her arzunuzu doğrudan doğruya bana yazabilirsiniz, derhal yapılacağından emin olunuz, dedi.

Şakir Paşa ile holde yürürken Şakir Paşa; ister misiniz, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey’le sizi konuşturayım, dedi.

- Çok uygun olur, efendim. Vazifemin o makamla ilgisi vardır, dedim.

M. Ali Bey’i daha önce tanımış olduğumu söylemedim.

Dahiliye Nazırı, sevinç alametleri göstererek elimi tuttu. Şakir Paşa’ya dedi ki:

- Sizi tebrik ederim, çok isabetli bir seçim yaptınız. Ben zaten Paşa’yı tanıyıp takdir etmiştim...

Şimdi size gizli bir buluşmadan bahsedeyim: Süleymaniye sokaklarından birinde hoş bir ev... Buraya vaktisiz ve teklifsiz gitmiştim. Kim olduğumu bilmeksizin, bizi evin içinde gören hizmetçi kız:

- Ne istiyorsunuz, Beyefendi hazır değil, diyordu.

Kızcağıza:

- Hele bizi misafir odasına al, bir taraftan Beyefendi de hazır olur! dedim.

Odaya girdik. Ev sahibi Beyefendi güler yüzü ile içeri girdi:

- Ne haber, ne haber... Bu ne baskın?

Kimdi tahmin ediyor musunuz? İsmet Bey!

- Vaktim dar, sana hikâyeyi kısaca söyleyeyim, dedim ve her şeyi anlattım:

- Ben yerleşinceye kadar sen de bana yardım edeceksin ve iş başladığı zaman yanıma geleceksin! dedim.

173 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 92

Veda etmek üzere ayağa kalktım, ellerimi tuttu:

- Biraz daha konuşsaydık... dedi.

İstanbul'da kaldığım müddetçe benimle mümkün olduğu kadar az ilgili görünmesini de rica ettim...

Fethi Bey 17 Nisan'da tekrar tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne nakledilmişti. Bir iki defa da yanlarına gitmiştim.

Bu sefer ziyaret ederek bu müjdeyi vermek istedim. Önce hapishane müdürünün odasına girdim. Müdür beni hürmetle karşıladı. Ben oturduktan sonra ayakta durdu:

- Oturunuz Ali Bey, dedim.

Bu Ali Bey, Buğlan Gediği Harbi'nde komutanın kendisini aydınlatmamış olmasından, bana yanlış bilgi verdiği için açığa çıkardığım 20. Alay Komutanı idi. Kabahatin onun olmadığını sonradan anlamıştım. Şimdi karşımda duran ve arkadaşları nezareti altında bulunduran o idi. Harpte açığa çıkarılmış olması, ona emniyet kazandırmış olmalı idi. Namuslu insanları savunmak borcumuzdur. Ali Bey, müstesna bir asker olmayabilirdi, fakat cephe-lerde fedakârlık etmiş olanlardandı. Ehliyetsiz bir komutanın kurbanı, hakka razı olacak kadar da temiz kalpli idi. Artık söyleyebilirim. Hapishane müdürü sıfatı ile son ziyaretimde bana dedi ki:

- Paşam, haber aldık. Anadolu'ya gidiyormuşsunuz. Ne vakit emrederseniz, tutuklulardan istediklerinizi yanıma alarak size geleceğim.

Ayağa kalktım, Ali Bey'in elinden tuttum:

- Bana başarımın ilk müjdelerini veriyorsunuz, teşekkür ederim, dedim.

Bütün koğuştaki serbestçe dolaşmak için, benimle beraber gelmemesini söyledim.

Önce Fethi Bey'i gördüm. Vazifeyi hikâye ettim. Sonra koğuşları dolaştık. Bazılarında birbirleri üstüne yığılmış insanlar... sıkışık karyolalar... İçlerinden biri üstüme atıldı, boynuma sarılarak:

- Görüyor musun Kemal, ne haldeyiz, dedi: Hüsrev Sami!

Bazı büyükleri odalarında vakit öldürmek için oyun oynar buldum... Veda ettim...

Mayıs'ın 14. günü Sadrazam Damat Ferit Paşa'nın Nişantaşı'ndaki evine akşam yemeğine davetli idim. Belirlenen saatte gittim. Benden başka kimse yoktu. Kısa birkaç kelimeden sonra uzunca bir durgunluk devam etti. Kendisinde Harbiye Nâzırı ile beraber gördüğüm zamanki samimiyetten eser yoktu. Benimle yalnız kalmaktan sıkılıyor gibi idi. Bir aralık saatine baktı ve acaba nerede kaldı? diye sordu. Birisini mi bekliyordunuz efendim, diye sordum. Evet, Cevat Paşa Hazretleri gelecekti, dedi.

Gene sessizlik... Biraz sonra Cevat Paşa salona girdi. Hemen üçümüz beraber yemek salonuna geçtik. Sofrada çatal ve tabak tıkırtılarından başka ses yok. Üçümüz de susuyoruz. İçimden gelen sorulara kendi kendime cevap vermeye çalışıyordum. Herhalde benimle konuşacak bazı şeyleri olmalı idi. Belki de önemli meseleler vardır, sofradan sonraya saklıyordur, diyordum.

Yemeğin sonuna yaklaşmıştık. Sadrazam Paşa kısa bir cümlesi ile beni vehimlerimden kurtardı. Cevat (Çobanlı) Paşa'ya ve bana bakarak:

- Yemekten sonra biraz görüşelim, dedi...

Ortasında genişçe bir masa bulunan çok dar, fakat hoş bir salon... Daha ayakta iken Sadrazam dedi ki:

- Bir harita getirsek de, Müfettiş Paşa onun üzerinde izahat verse...

Kipert'in atlası geldi. Anadolu paftasını bulduk. Sadrazam Paşa'ya baktım:

- Ne cihetlerden açıklama emir buyuruluyor? dedim.

- Mesela, dedi, Samsun ve havalisinde ne yapacaksınız?

Kelimeler adeta ağızımdan dökülmeye başladı:

- Efendim, dedim. İngiliz raporlarına göre Samsun ve havalisinde bazı karışıklıklar varmış... Biraz abartılıdır, zannediyorum. Ne de olsa bunlar basit şeyler... Yerinde yapacağımız inceleme ile hallederiz. Şimdiden isabetli bir şey söylemekten korkarım.

Cevat Paşa'ya döndü:

- Siz ne dersiniz diye, sordu.

Cevat Paşa pek tabii bir tavırla:

- Öyledir efendim, bu gibi işler yerinde hallolunur, dedi.

Kanaat getirmemiş görünen Sadrazam, kafasında daha büyük bir endişe, soru şekli arıyordu. Derken biraz heyecanlı bir sesle sordu:

- Pekâlâ siz bana harita üzerinde nerelere kadar komuta edeceksiniz, gösterir misiniz?

Vesveseye düştüğü noktayı hemen anlamıştım:

- Efendim henüz ben de pek iyi bilmiyorum, belki... yaklaşık... (Kipert'in küçük haritasına elimi koyarak) İhtimal şu kadar ufak bir parça... diye bazı vilayetleri gösterdim ve manalı bir tarzda Cevat Paşa'nın yüzüne baktım. Ben elimi haritadan kaldırırken o da ilave etti:

- Efendim, dedi, Paşa tabii o bölgedeki kuvvete komuta edecek... Zaten nerede kuvvet kaldı ki...

Sözünü tamamlarken, vaziyetin hiç de önemli olmadığını anlatmak istermiş gibi masadan uzaklaşır gibi oldu. İçimden Cevat Paşa'ya teşekkür ediyordum.

Her birimiz birer koltuğa çekildik ve kahvelerimizi içmeye başladık. Damat Paşa ferahlamış gibi idi:

- Ne vakit hareket edeceksiniz? diye sordu.

- Ne vakit emir buyrulursa... Ben hazırım, arzu ederseniz yarın veya öbür gün, dedim.

- Zat-ı şahaneyi ziyaret ettiniz mi? diye sordu.

- Hayır efendim, dedim.

- Ziyaret etmeden mi gideceksiniz? diye sordu.

- İrade buyrulmadı, dedim.

- Ben iradei seniye (padişah emri) tebliğ ediyorum, yarın kendilerini ziyaret ediniz! dedi...

Sadrazam'ın konağından çıktıktan sonra Cevat Paşa ile kol kola, karanlıkta Nişantaşı Caddesi'nden Teşvikiye'ye doğru sık adımlarla ilerliyorduk.

Cevat Paşa samimi bir lisanla bana sordu:

- Bir şey mi yapacaksın Kemal?

- Evet Paşam, bir şey yapacağım, dedim.

- Allah muvaffak etsin, dedi.

- Mutlaka muvaffak olacağız! dedim. Birbirimizden ayrıldık...

Erkân-ı Harbiye Reisi'nin bürosundayım. Fevzi (Çakmak) Paşa'nın yerine Cevat (Çobanlı) Paşa tayin olmuştu... İzmir'e çıkmaya hazırlanan Yunanlılar adalara asker yığmaya başlamışlardı...

Fevzi Paşa'ya dedim ki:

- Paşam vaziyeti nasıl değerlendiriyorsunuz?

Gök gürler gibi bağırarak:

- Anlamıyorum ki efendim, dedi. Ve sağ elinin işaret parmağı ile haritada İstanbul noktasını göstererek: Buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır? diye sözlerini tamamladı.

İçimden sevindim ve daha ferahladım. Cevat Paşa da öyle oluyor, der gibi bakıyordu.

Arkadaşlara şunları söyledim:

Hakikat sizin dedikleriniz ve düşündüklerinizdir. Ben bunu ispat etmek için Anadolu'ya gidiyorum. Aramızda uzun görüşmelere lüzum olmadığını da görüyorum. Yalnız sizlerden bir şey bekliyorum: Bana yardım edeceksiniz.

Fevzi Paşa, 'Tabii... Evet' dedi.

Cevat Paşa'ya döndüm:

- Bilhassa siz Paşam, asıl yetkili makamda siz bulunuyorsunuz. Beraber yürüyebilecek miyiz, diye sordum.

Cevat Paşa; elbette, dedi.

Cevat Paşa'ya, o halde ilk iş olarak Ulukışla taraflarında bulunurken trenle nakillerine izin verilmeyen 20. Kolordu'nun yürüyerek Ankara'ya hareket etmelerini emir buyurunuz, dedim.

Cevat Paşa, emir vereceğim, dedi...

15 Mayıs 1919, Yunanlılar İzmir'e asker çıkarttılar...

Yıldız Sarayı'nın ufak salonunda Vahdeddin'le adeta diz dize denecek kadar yakın oturduk. Sağında, dirseğini dayamış olduğu bir masa ve üstünde bir kitap var.

Salonun Boğaziçi'ne doğru açılan penceresinden gördüğümüz manzara şu: Birbirine paralel hatlar üzerinde düşman zırhlıları! Bordalarındaki toplar sanki Yıldız Sarayı'na doğrulmuş! Manzarayı görmek için oturduğumuz yerlerden başlarımızı sağa sola çevirmek kâfi idi. Vahdeddin hiç unutmayacağım şu sözlerle konuşmaya başladı:

- Paşa, Paşa! Şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba girmiştir (elini demin bahsettığım kitabın üstüne bastı ve ilave etti), tarihe geçmiştir. (O zaman bunun bir tarih kitabı olduğunu anladım. Dikkatle ve sessizce dinliyordum.) Bunları unutun, dedi; asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin!

Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdeddin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdeddin ki, yabancı hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak, devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı idi? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahmin ile başka bahislere girişmeyi tehlikeli saydım. Kendisine basit cevaplar verdim:

- Hakkımdaki teveccüh ve itimada arzı teşekkür ederim. Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz.

Söylerken, kafamdaki muammayı da halletmeğe uğraşıyordum. Çok iyi anladığım, veliahtlığında, padişahlığında bütün his ve fikirlerini, eğilimlerini, sahtekârlıklarını tanıdığım adamdan nasıl yüksek ve asil bir hareket bekleyebilirdim? Memleketi kurtarmak lazımdır; istersem bunu yapabilirdim. Nasıl? Hemen hüküm verdim:

Vahdeddin demek istiyor ki, hiçbir kuvvetimiz yoktur. Tek dayanağımız İstanbul'a hâkim olanların siyasetine uymaktır. Benim memuriyetim, onların şikâyet ettikleri meseleleri halletmektir. Eğer, onları memnun edebilirsem, memleketi ve halkı bu siyasetin doğru olduğuna inandırabilirsem ve bu siyasete karşı gelen Türkleri yola getirirsem, Vahdeddin'in arzularını yerine getirmiş olacaktım.

- Merak buyurmayın efendimiz, dedim. Noktai nazarı şahanenizi anladım. İradei seniyeiniz olursa... hemen hareket edeceğim ve bana emir buyurduklarınızı bir an unutmuyacağım.

‘Muvaffak ol’ hitabı şahanesine mazhar olduktan sonra, huzurundan çıktım. Naci Paşa, padişahın yaveri, fakat benim hocam, derhal benimle buluştu. Elinde ufak bir mahfaza içinde bir şey tutuyordu.

- Zatı şahanenin ufak bir hatırası, dedi.

Kapağının üzerine Vahdeddin adının ilk harfleri işlenmiş bir saatti. Peki, teşekkür ederim, dedim. Yaverim aldı. Sonra, sanki Yıldız Sarayı’ndan çıktığımızı ve hareket etmek üzere olduğumuzu gizlemek, saklamak ister gibi ihtiyatla, ayaklarımızın pıtırıtısını işittirmekten korkarak, saraydan uzaklaştık.

Mustafa Kemal’in 15 Mayıs 1919 günü Sultan Vahdeddin ile yaptığı görüşmede, Vahdeddin’in Mustafa Kemal’e söylediği şu sözler bugüne kadar süren bir tartışmaya neden olmuştur: “Paşa, Paşa, devleti kurtarabilirsin!”

Vahdeddin’in bu sözlerini duyan Mustafa Kemal de ciddi şekilde şaşırmış ve hayrete düşmüştür. Hatta ilk anda zihninden acaba Vahdeddin samimi mi konuşuyor sorusu bile geçmiştir. Ancak kısa zaman sonra, Vahdeddin’in tek dayanağı olarak işgal kuvvetlerini gördüğü ve onların şikâyetlerinin ortadan kaldırılmasını istediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu noktaya rağmen, Sultan Vahdeddin’in Mustafa Kemal Paşa’yı memleketin kurtarılması için Anadolu’ya gönderdiğini savunanlar da vardır.

Vahdeddin konusunda otorite sayılabilecek Murat Bardakçı, kitabında bu konuya şöyle değinmektedir:¹⁷⁴

“Müfettişlik vazifesi ile Anadolu’ya gönderilen paşalara, özellikle de Mustafa Kemal Paşa’ya; memleketin kurtuluşu için milli bir hareket başlatmaları konusunda emir verildiği hakkında herhangi bir belge

174 Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, T Medya, 2019, S. 76

yoktur ve böyle bir emirden yahut niyetten Sultan Vahdeddin de bahsetmez, hatta ima bile etmez.”

Murat Bardakçı başka bir kitabında da bu soruya şu şekilde cevap vermişti:¹⁷⁵

“İşgal ve İstiklal Harbi senelerinde Ankara’yla İstanbul arasındaki düşünce farklılıklarının başında gelen husus, mücadelenin yapılma şeklidir.

Ankara için öncelik Misak-ı Milli ile çizilmiş sınırların dahilindeki toprakların kurtarılmasıdır. Ama saray için başta gelen hedef İstanbul’un elden çıkması olmuştur. Onlar için varsa yoksa İstanbul’dur. Vahdeddin’in, sadrazamların ve Babiâli’nin başta gelen endişesi budur. Bütün hareketler, politikalar ve tatbikat İstanbul’un elden gidebileceği endişesine ve ihtimaline endeksli. Vahdeddin’in hemen her davranışında bu endişenin izi vardır ve endişesini zaten kendisi de birçok defa ifade etmiştir.”

Benzer değerlendirmeyi Fevzi Paşa da haritada İstanbul noktasını göstererek Mustafa Kemal’e ifade ettiği şu sözleriyle yapmıştı: “...buradaki rahatımızı feda etmemek için koskoca memleketi veriyoruz, bu ne akıldır?”

Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirilmesine ilişkin diğer önemli bir nokta ise şudur: Mustafa Kemal Paşa; 9. Ordu Müfettişliği’ne Sultan Vahdeddin’in 30 Nisan 1919’da imzaladığı bir kararname ile tayin edilmiştir. Vahdeddin’in bu konuda onay vermemesi durumunda, böyle bir görevlendirme söz konusu olamazdı.

Mustafa Kemal Paşa’nın bu göreve seçilip Samsun’a gönderilmesinde önemli rolü ve desteği olan bazı kişiler bulunmaktadır:

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, büyük bir ihtimalle Sadrazam Damat Ferit Paşa’ya Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişliği’ne tayin edilmesini teklif eden kişidir.

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, özellikle “talimatnamenin” hazırlanmasında zorluk çıkarmamıştır. 7 Mayıs 1919’da altına

175 Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, 1998, S. 100

mührünü bastığı talimatnamenin onaylanması için hükümete göndermiştir. İşin ilginç yönü söz konusu talimatname Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasından sonra, 17 Mayıs 1919 günü kabul edilmiştir.¹⁷⁶

Fevzi ve Cevat Paşalar, Mustafa Kemal Paşa'ya ellerinden gelen yakınlığı ve desteği göstermişlerdir.

Ve tabii, Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Diyarbakırlı Kazım (İnanç) Paşa. Kazım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın bütün isteklerini sorgulamadan ve korkmadan yerine getirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'yı Samsun'a götürecek Bandırma Vapuru 16 Mayıs günü saat 16.30'da yola çıkmıştır. Yolcuları rıhtımdan uğurlamaya hükümetten sadece bir kişi, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey gelmiştir.

Bandırma Vapuru 19 Mayıs sabahı saat 06.00'da Samsun'a ulaştı.

Sonuçlar

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmadan önce İstanbul'da geçirdiği altı ay, üç safhaya ayrılabilir:

Birinci safha; siyasi yoldan ülkeyi kurtarmak gayretlerinin yürütüldüğü safhadır. Bu safhada Mustafa Kemal başta Sultan Vahdeddin olmak üzere herkesle görüşmeye çalışmıştır. Ancak, 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla bu safha sona ermiştir.

İkinci safha; barışçı yollardan ihtilalci metotlara geçilen safhadır. Bu safha çok kısa sürmüştür.

Üçüncü safha ise; Anadolu'ya geçiş kararının alınmasıyla başlayan safhadır. Mustafa Kemal, 9. Ordu Müfettişi olarak görevlendirme olmasaydı da Anadolu'ya geçecekti. Ancak, bu görevlendirmenin oluşu elbette ona hiç beklemediği imkân ve yetkileri sunmuştur.

Ahmet Yavuz'un *Başkomutan* kitabında ifade ettiği gibi, bundan sonra Kemal Paşa artık bir askerden ziyade siyasetçi kimliğiyle ön plana çıkacaktır.

Mustafa Kemal'in İstanbul'da geçirdiği bu altı ay içinde uyguladığı strateji derslerle doludur.

176 Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, T Medya, 2019, S. 38

Uyguladığı stratejiyi Mustafa Kemal şöyle anlatmıştır:¹⁷⁷

“Kendi kendime şu kararı verdim: Uygun bir zaman ve fırsatta İstanbul’dan kaybolmak, basit bir tertiple Anadolu içine girmek, bir müddet isimsiz çalıştıktan sonra, bütün Türk milletine haber vermek!

Bu dakikada siz de düşünürsünüz ki, bir kararım varken onu niçin hemen tatbik etmiyorum?

Ben de hemen söyleyeyim ki, ağır ve kati iyi bir kararın doğruluğuna inanmak için durumu her köşesinden incelemek lazımdır. Ağır ve kati bir karar tatbik edilmeye başlandıktan sonra; keşke bu tarafını da düşünseydim... belki bir çıkar yolu bulurduk; yeniden bunca kan dökmeye, bunca can yakmaya ihtiyaç kalmazdı! gibi tereddütlere yer kalmamalıdır. Böyle bir tereddüt karar sahibinin vicdanında kanayan bir nokta olur ve onu yaptığının doğruluğundan da şüpheyi düşürür. Bundan başka, beraber çalışacak olanlar, yapılandan başka bir şey yapılmak ihtimali kalmadığına inanmalı idiler. İşte benim Mütareke sırasında dört beş ay İstanbul’da kalışım sırf bunun içindir.”

Çanakkale kahramanının, İstanbul’da geçirdiği altı ay zordur. Koca şehir düşman çizmeleri altındadır. Buna, Mustafa Kemal’in yüreği nasıl dayanmıştır? Bu altı ay ümitsizliklerin, beklenmedik olayların yaşandığı koca bir altı aydır. Mustafa Kemal Paşa’nın ruhunda ne fırtınalar kopmuştur? Neleri düşürmüştür?

Çok samimi bir şekilde anlattığı hatıratında bu soruların bazılarına cevaplar bulunabilir.

Bu altı ayı ve Mustafa Kemal’in yaşadıklarını en güzel anlatan kalemlerin başında ise Yakup Kadri Karaosmanoğlu gelmektedir. O günleri, o günlerde İstanbul’da yaşayan Yakup Kadri şöyle anlatmaktaydı:¹⁷⁸

177 ABE, Cilt 3, Kaynak Yayınları, 2000, S. 81

178 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 1946, S. 42

“Mütareke devrinde O’nu, bir kadro harici general halinde, esir İstanbul’un sokaklarında ve işin en feci, Beyoğlu halkı arasında dolaşırken görecektik...

Mondros kapitülasyonundan ve İstanbul’un işgalinden sonra, Tepebaşı’nda veya Şişli Caddesi’nde Anafartalar Komutanı hazin bir anakronizmadır (bir tarihi olayın veya olgunun ortaya çıktığı dönemi yanlışlama, karıştırma). Çoktan, eski ve efsanevi bir destan haline girmiş olan Çanakkale Zaferi’nin bu henüz kırkına varmamış genç kahramanına; insanın sen nereden çıktın? burada işin ne? diyeceği geliyor.

Her gün bir sürü İngiliz zabiti, daha iki yıl evvel, Büyük Britanya İmparatorluğu’nun en büyük komutanına en ağır mağlubiyet darbesini indirmiş olan bu Türk generalinin yanında, her şeyi unutmuş, hiçbir şeyi hatırlamaz gibi geçip gidiyordu. Bununla beraber Çanakkale Harbi raporlarının mürekkebi henüz kurumamıştı. Sir Hamilton’un buna dair hatıratı henüz matbaadan çıkmış bulunuyordu.

Ve İstanbul’u dünyanın en ezici ordularının saldırısından kurtarmış olan adam, kendine rağmen teslim edilmiş bir şehrin içinde hâlâ aynı uğursuz günlerinin kâbusunu yaşamakta idi...

Arkasında tek bir neferi yoktu. Elinde tek bir topu, tek bir tüfeği yoktu ve kendisinin düşmana esir düşmüş bir askerden farkı kalmamıştı.

Fakat hâlâ bir büyük ordunun başında ve bir çelik kalenin zırhı içinde gibi kendini, ümitlerle dolu bir savunma cephesinin komutanı gibi hissediyordu. Hakikatle yaptığı şey ise, heyhat! gene birtakım kapıları zorlamaktan ibaretti.

Halep’ten İstanbul’a döndüğü gün, ayağının tozu ile, devrin padişahını görmeye gitmişti... Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı hanedanının bu son padişahına; bakınız şu gemilerin topları ağızlarını sarayınızın duvarlarına nasıl çevirmiş duruyorlar. Bu durumda, taç ve tahtınızdan emin olabilir misiniz diye sorduğu vakit 6. Mehmet ona, yalnız göz kapaklarını indirmekle cevap vermişti...

Mustafa Kemal Paşa, boş yere, bu saraydan çıkıp birtakım vezir konaklarına baş vuruyor, bu vezirlerin konaklarından çıkıp o vatanperverlerin evlerine koşuyordu.

Bu ordusuz komutan ne diyordu? Galip devletlere karşı bir mukavemetten mi bahsediyordu? Mukavemet! Bu devirde, bu kelime bir delinin kahkahası gibi tüyler ürpertiyordu...

Mustafa Kemal, bu manevi hezimetin önüne geçmek için gazete idarehanelerinin eşiklerine düşüyor. Hatta bir müddet kendisi de gazetecilik ediyor. Lakin gazeteler saç saç baş başadılar...

Mustafa Kemal asla bezginlik getirmemiştir. Bu tımarhane curcunası arasında en zırdelilere akıl ve mantık dersi vermekten ve en kötü ahlaklılara fazilet yolunu göstermekten bıkip yorulmamıştır.

Günün birinde Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in delâletiyle (yol gösterme) Damat Ferit hükümetinin elinden Şark Ordusu müfettişliğini nasıl kopardığını biliyoruz...

Her büyük idealist gibi o, gayesine varmak için bütün vasıtaları kendisine mubah (yapılmasında bir sorun görünmeyen) telakki etmektedir. Bu yol çamurlu, bu mıntıka bataklık demeyecektir, yürüyecektir...

Tarih, günün birinde; Mustafa Kemal, 1919 senesi Mayıs on dokuzunda Anadolu'ya geçip milli kurtuluş hareketine baş oldu ve onun sevk ve idaresinde vatan kuruldu, diyecektir.

Lakin, hakikat bu kadar basit olmaktan çok uzaktır."

KURTULUŞUN PAROLASI: YA İSTİKLAL YA ÖLÜM

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁷⁹

“1919 senesi Mayısının 19. günü Samsun’a çıktım. Genel vaziyet ve manzara:

Osmanlı Devleti’nin dâhil bulunduğu grup, Harbi Umumi’de mağlup olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütarekename imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumi’ye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler. Saltanat ve hilafet mevkiini işgal eden Vahdeddin, soysuzlaşmış, şahsını ve tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığındaki kabine, aciz, haysiyetsiz, korkak, yalnız Padişah’ın iradesine tabi ve onunla beraber şahıslarını koruyabilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.

İtilaf Devletleri, mütareke hükümlerine uymayı lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile İtilaf donanmaları ve askerleri İstanbul’da. Adana vilayeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya’da İtalyan askeri kıtaları; Merzifon ve Samsun’da İngiliz askerleri bulunuyor...

179 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 31

Düşman devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve mânen saldırı halinde; imhaya ve parçalamaya karar vermişler...

Başsız kalmış millet karanlık ve belirsizlik içinde olup bitecekleri beklemekte.

Ordu, ismi var kendi yok bir halde. Komutanlar ve subaylar, Harbi Umumi'nin bunca üzüntü ve zorluklarıyla yorgun, vatanın parçalanmakta olduğunu görmekte içleri kan ağlamakta, gözleri önünde derinleşen karanlık felaket uçuşurumu kenarında kafaları çare, kurtuluş çaresi aramakla meşgul...

Millet ve ordu, Padişah ve Halife'nin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dini ve manevi bağlarla bağlı ve sadık. Millet ve ordu, kurtuluş çaresi düşünürken bu miras kalmış alışkanlığın sevkiyle kendinden evvel yüce hilafet ve saltanat makamının kurtuluşunu ve dokunulmazlığını düşünüyor. Halife ve padişahsız kurtuluşun manasını anlamak kabiliyetinde değil... Bu inanca muhalif fikir ve görüş ortaya koyacakların vay haline! Derhal dinsiz, vatansız, hain, reddolunmuş olur...

Kurtuluş çaresi ararken, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletleri gücendirmemek esas gibi kabul olunmakta idi. Bu devletlerden yalnız biriyle dahi başa çıkılamayacağı kuruntusu, hemen bütün kafalarda yer etmişti...

O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı. Bir defa İtilaf Devletlerine karşı düşmanca vaziyet alınmayacaktı ve padişah ve halifeye canla başla bağlı ve sadık kalmak esas şart olacaktı...

Bu vaziyet ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar hatıra gelebilirdi?

İzah ettiğim bilgi ve gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştı:

Birincisi, İngiltere himayesini istemek.

İkincisi, Amerika mandasını istemek.

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir.

Osmanlı memleketlerinin muhtelif devletler arasında taksiminden ise bütün halinde, bir devletin himayesi altında bulundurmayı isteyenlerdir.

Üçüncü karar, mahalli kurtuluş çarelerine yöneliktir. Mesela, bazı mıntıklar, kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmamak tedbirlerine girişiyor. Bazı mıntıklar da, Osmanlı Devleti'nin imha ve Osmanlı memleketlerinin taksim olunacağını emrivaki kabul ederek başlarını kurtarmaya çalışıyorlar.

Efendiler, ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi. Hakikatte, içinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele, bunun da taksimini teminle uğraşmaktan ibaretti. Osmanlı Devleti, onun bağımsızlığı, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi anlamı kalmamış birtakım manasız sözlerden ibaretti...

O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da milli hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti tesis etmek!

İşte daha, İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur.

Bu kararın dayandığı en kuvvetli muhakeme ve mantık şu idi:

Esas, Türk milletinin haysiyetli ve şerefli olarak yaşamasıdır. Bu esas ancak tam bağımsızlığa sahip olmakla temin olunabilir. Ne kadar zengin ve müreffeh olursa olsun, bağımsızlıktan mahrum bir millet, medeni insanlık karşısında uşak olmak mevkiinden yüksek bir muameleyle lâayık olamaz.

Yabancı bir devletin himaye ve kollayıcılığını kabul etmek, insanlık vasıflarından yoksunluğu, acz ve miskinliği itiraftan başka bir şey değildir...

Türk'ün haysiyet ve izzetinefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evlâdır!

Dolayısıyla, ya istiklal ya ölüm!

İşte hakiki kurtuluş isteyenlerin parolası bu olacaktı...

Osmanlı hükümetine, Osmanlı padişahına ve Müslümanların halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek gerekiyordu.

Türk ata yurduna ve Türk'ün bağımsızlığına saldırılar kimler olursa olsun, onlara bütün milletçe silahlı olarak karşı koymak ve onlarla mücadele eylemek icap ediyordu. Bu mühim kararın bütün gereklerini ve zorunluluklarını ilk gününde ortaya koymak ve ifade etmek, elbette isabetli olamazdı.

Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin hissiyat ve fikirlerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak lazım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur...

Milli Mücadele dış saldırıdan vatanın kurtuluşunu yegâne hedef saydığı halde, bu Milli Mücadelenin muvaffakiyete yaklaştıkça safha safha milli irade idaresinin bütün esaslarını ve şekillerini gerçekleştirmesi tabii ve kaçırılmaz bir tarihi akış idi. Bu yazgıda var olan tarihi akışı derhal sezen hükümdar hanedanı ilk andan itibaren Milli Mücadelenin amansız düşmanı oldu. Bu yazgıda var olan tarihi akışı ilk anda ben de gördüm ve sezdim. Bu sezgilerimizi ilk anda tamamen ortaya koyup ifade etmedik. Gelecekteki ihtimaller üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye hayal mahiyetini verebilirdi...

Ananelerine ve fikri kabiliyetlerine ve ruhsal durumlarına aykırı olan muhtemel değişimlerden ürkeceklerin ilk anda direnmelerini tahrik edebilirdi.

Muvaffakiyet için pratik ve emin yol her safhayı vakti geldikçe tatbik etmekte. Milletın gelişmesi ve yükselmesi için selamet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim.

Ancak bu pratik ve emin muvaffakiyet yolu, yakın mesai arkadaşım olarak tanınmış zevattan bazılarıyla aramızda kırgınlıklar ve hatta ayrılıkların da sebebi ve izahı olmuştur...

Bu sözlerimi özetlemek lazım gelirse, diyebilirim ki, ben milletin vicdanında ve geleceğinde sezdiğim büyük gelişme kabiliyetini, bir milli sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey bütün toplumumuza tatbik ettirmek mecburiyetinde idim."

Yukarıdaki satırlar Atatürk'ün 15 Ekim 1927 Cumartesi günü Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 2. Büyük Kongresi'nde okuduğu "Nutuk"tan alınmıştır.

Bu satırlar *Nutuk*'un hemen başında yer almaktadır. Burada, Samsun'a çıktığı andan Cumhuriyetin kurulacağı ana kadarki süreçte karşılaşacağı sorunlar ve bu sorunların çözümü için takip edeceği genel stratejiyi, Mustafa Kemal Atatürk büyük bir ustalıkla ifade etmektedir. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs günü Samsun'a çıktığı andaki dış ve iç tehdidi nasıl gördüğü bu satırlarda görülmektedir.

Bu nedenlerle, burada ifade edilen düşünceler *Nutuk*'un adeta kalpgâhını (en duyarlı yer) oluşturmaktadır.

Mustafa Kemal İstanbul'dan hareket etmeden ulaşmak istediği temel hedefi kafasında ve ruhunda tespit etmişti: "Milli hâkimiyete dayalı, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak."

Ancak bu hedefi vicdanında bir "milli sır" olarak taşıyacaktır. Zamanı gelmeden en yakınlarıyla bile paylaşmayacaktır.

Burada en önemli nokta; elbette Milli Mücadelenin dış güçlere, düşmanlara karşı verileceğidir. Ancak, Milli Mücadelede elde edilecek başarılar, milli iradenin, yani millet egemenliğinin kaçınılmaz olarak gelişine de yol açacaktır. İşte bu tehdidi sezen İstanbul, Milli Mücadelenin karşısında yer alacaktır. Mustafa Kemal Paşa her zamanki inanılmaz sezgisi ve gözlemleriyle bu durumu gerçekçi olarak tespit etmiştir.

Ancak o anda bu konuda neredeyse tek başınadır. Millet, ordu, komutanlar Milli Mücadelede elde edilecek başarılarla; hilafet ve saltanat makamının da kurtuluşunun sağlanacağını düşünmektedirler.

Buna karşın Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir "Anadolu İhtilali" gerçekleştirmeyi düşünmekte ve planlamaktadır.

İşte burada onun dehası imdada yetişmektedir: Uygulamayı safhalara ayırmak; olaylardan faydalanarak milleti fikren hazırlamak; kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmak.

Samsun'da Mustafa Kemal Paşa için özel bir karşılama olmadı. Ne yetkili idari amir ne de yetkili askeri bir komutan vardı.

İngilizlerin şehirde iki yüz kişilik bir askeri birliği vardı. Pontus eşkıyası ise sokaklarda kol geziyordu. Samsun çok emniyetli bir durumda değildi. Merzifon'da da İngiliz askerleri vardı.

Bu hava içinde onun Mıntika Palas'ta geçirdiği anlar pek rahat ve huzurlu değildi.

19 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa; Sivas, Van, Erzurum, Sinop, Ankara, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır vilayetleriyle, Kayseri, Samsun ve Erzincan Mutasarrıflığı'na, 15. ve 20. Kolordu Komutanlıkları'na şu telgrafı çekti: "Samsun'da birkaç gün kalacağım. Memleketin asayiş hakkındaki bilgi ve görüşlerinize varsa eşkıyalığın sebepleri ve etkenleri ve derecesi ve önlenmesi için alınan en son tertibat hakkında acele ve kısa olarak aydınlatılmamı rica ederim."¹⁸⁰

19 Mayıs 1919 gününe ilişkin olarak Mustafa Kemal not defterine de şu satırları yazmıştı: "İlk önce kendi komutama dâhil olan olmayan tüm orduları donatma, aydınlatma ve milli maksat ve teşkilat ile ilgili hususlarda harekete geçirdim."¹⁸¹

21 Mayıs günü de Kazım (Karabekir) Paşa'ya şu telgrafı çekmişti: "Millet ve memlekete borçlu olduğumuz en son vicdani vazifeyi birlikte çalışarak en iyi yapmanın mümkün olacağı kanaati ile bu son görevi kabul ettim. Bir an evvel size ulaşmak arzusundayım. Ancak, Samsun ve havalisinin vaziyeti, asayişsizlik yüzünden kötü bir akıbete uğramak mahiyetindedir. Bu sebeple burada birkaç gün kalmak zarureti vardır."¹⁸²

180 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 309

181 Atatürk'ün Not Defterleri VII, Gnkur. ATASE Yayınları, 2007, S. 39

182 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 317

23 Mayıs'ta İzmir'in işgaline karşı İstanbul Sultanahmet Meydanı'nda yapılan mitinge katılım çok yüksek olmuştu.

Mustafa Kemal, Samsun'un içinde de halka bir direnme duygusu uyandırmak amacıyla Büyük Cami'de bazı toplantılar düzenletti.

Mustafa Kemal, karargâhını seksen kilometre içeride olan Havza'ya taşımaya karar verdi. 25 Mayıs'ta Samsun'dan ayrıldı.

Mustafa Kemal eski bir otomobille Anadolu yaylasına doğru tırmanmaya başladı. Yolculuk sırasında araba birkaç kere bozuldu. Mustafa Kemal ve arkadaşları arabadan indiler, yola yaya olarak devam ettiler. Dağların temiz havasını ciğerlerine dolduruyorlardı. Özgürlük havasına girdiler ve bir şarkı mırıldanmaya başladılar. "Başını duman almış dağlardan, ağaçlardan, kuşlardan, gümüş derelerden" söz eden romantik bir İsveç şarkısı:¹⁸³

Yürüyelim, arkadaşlar!
Sesimizi yer, gök, su dinlesin,
Sert adımlarla her yer inlesin, inlesin!"

Benz - Mercedes otomobil yine bozulmuştu. Mustafa Kemal Paşa yol kenarında tarlasında çift süren bir köylüyü gördü. Kendisine yaklaştı ve şunları söyledi:¹⁸⁴

"Hemşeri! Düşman Samsun'a asker çıkaracak. Belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ise rahat, toprağı sürüyorsun?

Köylünün cevabı ise şöyle oldu:

- Paşa, Paşa! Sen ne diyorsun. Biz üç kardeşтик. İki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti. Bir ben kaldım. Ben de yarım adamım. Evde 8 öksüz yetim ile üç dul kalmış kadın var. Hepsi sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da yurdum da, naha şu tarlanın ucu. Düşman ora gelinceye dek benden hayır bekleme..."

183 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 205

184 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, 1966, S. 23

Mustafa Kemal'in bütün ümidi bu yorgun ve çilekeş halktadır.

Mustafa Kemal halk ile ilk temaslarını Havza'da yaptı. Şehir eşrafını karargâhta topladı. Onlara, "Düşmanın niyeti bizi mezarımıza diri diri gömmektir. Şimdi çukurun tam kenarında bulunuyoruz. Son bir gayretle toplanırsak, kendimizi kurtarmamız mümkündür" diyerek durumu kendilerine anlatmaya çalıştı. Toplum direniş konusunda fikir birliğine vardı. Böylece halk tarafından belki de Anadolu'da ilk miting gerçekleşti.

Miting 30 Mayıs'ta Havza'da yapıldı. Mustafa Kemal bu mitingi belediyede bir odanın penceresinden izledi.

Amasya'dan gelen heyet Mustafa Kemal'e bağlılıklarını bildirdi. Mustafa Kemal, Amasya'ya gitmeyi uygun buldu. 12 Haziran'da Amasya'ya hareket etti. Halk onu şehrin girişinde karşıladı.

Mustafa Kemal halka karşı ilk açık konuşmasını orada yaptı. Anadolu toprağına girdikçe, Anadolu halkıyla garip bir şekilde gittikçe kaynaşıyordu. Amasyalıları şöyle hitap etti:¹⁸⁵

"Amasyalılar!

Padişah ve hükümet, İtilaf Devletleri'nin elinde esir-
dir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete
çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim.

Düşmanlarımızın Samsun'da yapacakları herhangi
bir çıkarma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı
çekecek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına
kadar müdafaa edeceğiz.

Amasyalılar! Hep birlikte yemin edelim ki..."

Mustafa Kemal bir açık hava toplantısında ilk defa konuşuyordu. Meydan dalgalanmış, Amasya'da hava birden değişmişti.

Yunus Nadi'ye göre "Son Kaya" Milli Mücadelenin programı olarak ortaya atılmıştı. Son Kaya, vatan topraklarının her karışının son kaya parçasına kadar savunulmasıydı. Bu azimde olan bir ulusu yenmek olanağı ise yoktu. Son Kaya düşüncesinin atıldığı yer ise Amasya idi.

185 A.g.e. S. 33

İstanbul'da İngilizler telaşa düşmüşlerdi. Damat Ferit Paşa hükümeti Mustafa Kemal'in yetkilerini kısıtlayarak, İngilizlerin endişelerini gidermeye çalışıyordu. Kabinede Mustafa Kemal'in geri çağrılmasına karar verilmişti.

Daha sonra yaşananları Mustafa Kemal şöyle anlatmaktadır:¹⁸⁶

"8 Haziran 1919'da Harbiye Nazırı'ndan şu şifreyi aldım: Komutanız altındaki istimbottlardan biri ile hemen buraya teşrifleriniz rica olunur.

Çağrılmamın sebebini Cevat Paşa'ya sordum. Cevap şudur: Sizin gibi kıymetli bir generalin halen Anadolu vilayetlerinde dolaşmasının kamuoyuna iyi bir etki yapmayacağından bahisle İstanbul'a getirilmenizi İngilizler istedi.

Anadolu'ya geleli yirmi gün olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular ile irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar aydınlatılmış ve milli teşkilat fikri yayılmaya başlamıştı.

14 Haziran günü Padişah'a arz edilmek üzere bir telgraf hazırladım ve gönderdim. Şu noktalara değindim:

'Bana verilen görevlerin yapılması sırasında yabancıların ve bazı bozguncuların mutlaka yalan dolana başvurup engeller çıkarması ihtimalini hissettirmeye çalışmışım. Böyle durumlar karşısında Ali İhsan ve Yakup Şevki Paşa kullarının akıbetine giremeyeceğimi de ilave etmişim...

İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere yaltaklanmayı meslek edinen zayıf karakterliler bu kez beni aldatarak İstanbul'a getirmeye çalışıyorlar...

Dolayısıyla ben kulunuz, tabii ki Malta'ya gitmek ve yahut en hafif olarak işsiz bırakılmaya mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bırakıldım...

Eğer zorlanırsam görevimden istifa ederek evvelce olduğu gibi Anadolu'da milletin sinesinde kalacağım. Ve vatani vazifeme bu kez daha açık adımlarla devam

186 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 371

edeceğim. Ta ki millet bağımsızlığına kavuşsun ve muazzam saltanat ve hilafetiniz yok olup gitmekten kurtulsun...’

Genel vaziyet artık bir komutan sıfatıyla sevk ve idareye devam imkânını bırakmamıştı.

Davetemrine itaat etmeyerek, milli teşkilat ve harekâtın sevk ve idaresine devam etmekte olduğuma göre, şahsen asi vaziyetine geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi.

Dolayısıyla teşebbüslerin ve uygulamaların bir an evvel şahsi olmak durumundan çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet adına olması zorunluydu.

Faaliyetler bir merkezden temsil ve idare edilmeliydi. Bu maksat ile de Sivas’ta genel bir milli heyet toplanmalıydı. Bu maksadı temin için yaverim Cevat Abbas Bey’e dikte ettiğim genelgenin esas noktaları şunlar idi:

‘Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.

Merkezi hükümet üstlendiği sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizi yok olmuş tanıttırıyor.

Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Her türlü tesir ve denetimden uzak bir milli heyetin varlığı elzemdir.

Anadolu’nun her bakımından en emin mahalli Sivas’ta milli bir kongrenin süratle toplanması kararlaştırılmıştır.

Her ihtimale karşı durumun bir milli sır halinde tutulması ve delegelerin lüzum görülen mahallerde seyahatlerinin kılık değiştirerek yapılması lazımdır.

Doğu vilayetleri namına 10 Temmuz’da Erzurum’da bir kongre toplanacaktır...’

Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ile Refet Bey de Amasya’ya gelmişlerdi.

Ben yaverim Cevat Abbas Bey’e dikte ettirdiğim müsveddenin yeni gelen arkadaşlar tarafından da

imzalanmasını arzu ettim. O esnada Rauf ve Refet Beyler benim odamda, Fuat Paşa diğeri bir odada bulunuyordu.

Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kendinde bir alâka ve yetki görmediğini nezaketen ifade etti. Bunun tarihi bir hatıra olduğunu ifade ederek imza etmesini söyledim. Bunun üzerine imza etti.

Refet Bey imzadan kaçındı. Böyle bir kongrenin yapılmasındaki maksat ve faydayı anlayamadığını söyledi. İstanbul'dan beri beraber getirdiğim bu arkadaşın gösterdiği fikri ve hissi durumdan üzüntü duydum. Refet Bey, kongrenin icabında bir hükümet kurulmasına karar verebileceğinden endişe duyuyordu.

Fuat Paşa'yı çağırttım. Paşa, görüşümü anlayınca derhal imza etti. Fuat Paşa, Refet Bey'den biraz ciddi bir açıklama istedikten sonra, Refet Bey müsveddeyi eline alarak kendine mahsus bir işaret koydu...

Bu arada Amasya'nın ünlü din adamlarından Abdurrahman Kamil Efendi'den bahsetmek gerekir.

Kamil Hoca, cami minberinden halkı savaşa ve kendi hakkını eline almaya davet etti. Bununla da kalmadı, ne kadar zamanda ve zahmetlerle biriktirdiği beş bin altını bir kırmızı mendile çıkın ederek, Milli Mücadeleye ilk yardım olsun diye bana sundu..."

26 Haziran günü Amasya'dan Sivas'a hareket edildi.

Amasya - Tokat yolculuğu oldukça sıkıntılı geçti. Mustafa Kemal Paşa düşünceliydi:¹⁸⁷

"Acaba Amasya'da çok ileri gidildi mi? Acaba erken mi henüz bu kararların alınması için? Fakat şimdilik bu kararlar bir milli sır olarak arkadaşların vicdanına tevdi edilmiştir. Hele şu Sivas'a gelelim..."

Tokat'ın girişinde, kıyafetleri pek birbirini tutmayan yirmi kadar asker, başlarında bir binbaşı beklemekteydi. Mustafa Kemal Paşa tereddütlüdür. Bu binbaşı onları tevkif için mi, yoksa karşılama için mi bekliyor.

187 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* Cilt 2, Remzi Kitapevi, 1966, S. 41

Araba durdurulur. Mustafa Kemal Paşa araçtan iner.

Binbaşı; Paşam hoş geldiniz. Ben askerlik şubesi reisi. Emrinizdeyiz, der.

Ertesi sabah Tokat'tan ayrıldılar. Sivas'ta o anda neler oluyordu?

Elazığ Valisi Ali Galip, Sivas'ta Vali Reşit Paşa'nın odasında idi. Mustafa Kemal Paşa'nın tevkifi konuşuluyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ın az ilerisindeki Numune Çiftliği'ne yaklaştığı haberi ulaşınca, Sivas Valisi Reşit Paşa, Ali Galip'e döndü ve "İşte geliyor, buyur, tevkif et" dedi. Ali Galip sapsarı kesildi ve "Efendim ben tevkif ederim dediysem, kendi vilayetinde olursa tevkif ederim dedim" dedi.

Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı şehrin girişinde karşıladı. Mustafa Kemal Paşa, valiyi kendi otomobiline alarak hareket etti.

Mustafa Kemal'in kafası birtakım meçhulleri çözmekle meşguldü. Sivas'ta bekleyenler, Dahiliye Nazırı'nın emrine uyarak kendisini tevkif edecek jandarmalar mıdır? Yoksa halk mıdır?

İlk caddeye gelince, her şey belli olur: Halk sokakların iki tarafını da doldurmuştu. Askerler saf saf selam duruşundaydı.

Sivas'a gelmişti. Artık hiçbir resmi sıfatı yoktu.

Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 26 Haziran'da Mustafa Kemal'in bütün yetkilerinin alınıp azledildiğine dair yeni bir genelge yayımlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, ertesi sabah doğuya doğru yola çıktı. Yayla üzerinden Erzurum'a doğru. Bu bir hafta sürecek uzun ve yorucu bir yolculuk olacaktı.

3 Temmuz'da Erzurum'a geldiler.

Erzurum'da Yaşananları Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁸⁸

"Halkın ve askerın samimi karşılamasıyla Erzurum'a varıldı. Vali Münir Bey İstanbul tarafından görevden alınmıştı. Ancak, isteğim üzerine Erzurum'da bulunuyordu. Bitlis Valiliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmek üzere Erzurum'a gelen Mazhar Müfit Bey de Erzurum'da beni bekliyordu.

188 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 57

Bu iki vali bey, Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, karargâhıma mensup Kurmay Başkanı Kazım (Dirik) Bey, Hüsrev Bey ve Doktor Refik (Saydam) Bey ile bir fikir alışverişinde bulunmayı uygun gördüm. Kendilerine genel ve özel durumdan ve takibi mecburi olan hareket tarzından bahsettim.

Bir de şunu söyledim:

‘Milli gaye için ortaya atılacakların bugün imhasını düşünen, yalnız saray, hükümet ve yabancılardır. Fakat bütün memleketin aldatılmasını ve aleyhe çevrilmesini de ihtimal dâhilinde görmek lazımdır.

Öncü olacakların, her ne olursa olsun gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icap eder. Kalplerinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemeleri daha isabetli olur. Zira bu takdirde hem kendilerini ve hem de milleti aldatmış olurlar...

Bir de söz konusu vazife resmi makam ve üniformaya sığınarak, el altından yürütülemez...

Benim azlolunduğuma ve her türlü sonuçlara mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen işbirliği yapmak, aynı sonuçları şimdiden kabul etmektir. Söz konusu durumun talep ettiği adamın mutlaka benim şahsım olabileceği gibi bir iddia mevcut değildir. Yeter ki o arkadaş bugünkü durumun kendisinden talep ettiği tarzda hareketi uygun görsün’ dedim.

Düşünmeleri için bir ara verdim.

Tekrar toplandığımızda, işin başında benim devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve destek olacaklarını ifade ettiler.

Ben, şeklen vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra da tıpkı şimdiye kadar olduğu gibi, üst komutan gibi emirlerimin yerine getirilmesinin başarı için esas şart olduğunu söyledim. Bu husus tamamen tasvip ve tasdik olunduktan sonra, toplantıya son verildi.

Sadece Vali Münir Bey ciddi mazeretinden dolayı kendisinin affını rica etmişti.

Erzurum Kongresi hazırlıkları ile ilgileniyordum.”

Mustafa Kemal Paşa, askerlikten istifaya zorlanacağını artık görmüştü. Kazım Karabekir Paşa'nın da bulunduğu bu toplantıda, ordudan ayrılması durumunda, kendisini üst komutanları olarak kabul edip etmeyeceklerini açık şekilde hepsine sormuş ve bu konuda kendilerinden olumlu cevabı da almıştı. Bu önemli bir noktaydı.

Erzurum Kongresi öncesi, 7/8 Temmuz gecesi gün ağarmaya başlarken, Mustafa Kemal Paşa, Mazhar Müfit (Kansu) ile beraber oturuyorlardı. Bir ara, Mustafa Kemal Mazhar Müfit'ten kendisinin söyleyeceklerini not defterine yazmasını istedi.

Mustafa Kemal sigarasını birkaç kez tüttürdükten sonra şunları yazdırmıştı:¹⁸⁹

“Zaferden sonra hükümet şekli cumhuriyet olacaktır.

Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır.

Tesettür (örtünme) kalkacaktır.

Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir.

Latin harfleri kabul edilecek.”

7/8 Temmuz gecesi Mustafa Kemal kendinden çok emindir.

Bir gece sonra ise belki de Kurtuluş Savaşı'nın en kritik anlarından birisi yaşanacaktır.

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁹⁰

“Harbiye Nezareti, İstanbul'a gel! diyor. Padişah evvela hava değişimi al, Anadolu'da bir yerde otur, fakat bir işe karışma diye başladı. Nihayet ikisi de mutlaka gelmelisin, dedi. Gelemem dedim. Nihayet 8/9 Temmuz gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı haberleşme esnasında birdenbire perde kapandı. 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar bir aydır devam eden oyun sona erdi. İstanbul o dakikada resmi memuriyetime son vermiş oldu. Ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz gecesi saat 22.50'de Harbiye Nezareti'ne, saat 23.45'te de Padişah'a memurluk vazifemle beraber askerlik mesleğinden istifamı bildiren

189 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 249

190 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 60

telgrafı vermiş oldum. Durumu ordulara ve millete bildirdim. Bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden soyutlanmış olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyiz ve kudret kaynağından ilham ve kuvvet alarak vicdani vazifemize devam ettik...”

9 Temmuz 1919 karışık bir gündür. Etrafında herkes biraz durgundur. Sivil hayatta ilk gündür.

10 Temmuz günü Kurmay Başkanı Kazım (Dirik) Bey onun karşısındadır. “Paşam, siz askerlikten istifa ettiniz. Benim bundan sonra vazifeme devam imkânım kalmadı. Evrakı kime teslim edeyim?” diye sorunca, Mustafa Kemal Paşa, “Ya... Öyle mi efendim? Peki efendim” der.

O sırada yanında bulunan Rauf Bey olayı şöyle anlatmıştır:¹⁹¹

“Mustafa Kemal’i 1909’dan beri tanırım. Çok sayıda sıkıntılı anlarına şahit olmuşumdur. Ama o gün, orada, kurmay başkanının evrakını toplayıp karşısında dikildiği ve o sözleri söylediği andaki ruh düşkünlüğünü hiçbir zaman görmedim. Koltuğuna yığılmıştı. Bana döndü; Rauf, gördün mü? Devlet makam ve dayanağının kıymetini gördün mü? dedi.”

Asıl mesele kolordu komutanındadır. Nihayet o da bir emir kuludur.

“Tam o sırada yaver Cevat Abbas, Mustafa Kemal’in odasına yıldırım hızıyla dalar:

Komutan Paşa geliyorlar. Arkalarında bir bölük süvari askeri var!

Mustafa Kemal Rauf Bey’e bakar. Yerinden kalkar. Odanın ortasına ilerler. Ayaktadır. Gözleri kapıya dikilmiştir. Hayatının en önemli dönüm noktasındadır.

Kazım Karabekir Paşa kapıda görünür. Arkasını subaylar çevirmiştir. Sakin görünmeye çalışır. Karabekir ilerler. Yaklaşır. Durur. Askerce selam vaziyeti alır. Selam verir.

191 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 2, Remzi Kitabevi, 1966, S. 103

Sükûnetle; ‘Emrinizdeyim Paşam. Ben, subayla-
rım, erlerim, kolordum, hepimiz emrinizdeyiz’ der.

Yol dönülmüş, buhran geçmiştir. Mustafa Kemal, vefalı, cesur, dürüst arkadaşının boynuna sarılır. Onu kucaklar, öper.

O an hem Mustafa Kemal’in, hem Milli Mücadele-
nin tarihinde kader tayin edici bir andır.”¹⁹²

23 Temmuz’da Erzurum Kongresi mütevazı bir mektep sa-
lonunda toplandı.

Mustafa Kemal Anlatıyor¹⁹³

Benim, bu Erzurum Kongresi’ne üye olarak girip girmemekliğim düşünölmeye değör görölmüş olduğu gibi, Kongre’ye dâhil olduktan sonra da, reis olup olma-
maklığım üzerinde, tereddüt gösterenler bulunmuştur...

Evvela, ben mutlaka kongreye dâhil olmalı ve onu idare etmeli idim...

Efendiler, tarih, itiraz edilemez bir surette ispat etmiş-
tir ki, büyük meselelerde başarı için kabiliyet ve kudreti sarsılmaz bir reisin varlığı elzemdir...

İlk gün, beni riyasete seçtiler.

Kongre heyetini aydınlatmak üzere şunları ifade et-
tim:

Tarihin, bir milletin varlığını ve hakkını hiçbir zaman inkâr edemeyeceğini, dolayısıyla vatanımız, mil-
letimiz aleyhinde verilen hükümlerin muhakkak iflasa mahkûm olduğunu, söyledim...

Ve geleceğe hâkim bir milli iradenin ancak Anado-
lu’dan çıkabileceğini açıkladım. Milli iradeye dayalı bir
milli şûra tesisini ve kuvvetini milli iradeden alacak bir
hükümetin teşkilini, ilk mesai hedefi olarak gösterdim.’

Efendiler, Erzurum Kongresi 14 gün devam etti.

Erzurum kongresi beyannamesi ve kararlar ise şöy-
leydi:

¹⁹² A.g.e. S. 105

¹⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 74

‘Milli sınırlar dâhilinde bulunan vatanın bütün kısımları bir bütündür. Yekdiğerinden ayrılamaz.

Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümeti’nin dağılması halinde millet birlikte savunma ve direnme gösterecektir.

Vatanın ve bağımsızlığın korunmasını ve sağlanmasını merkezi hükümet yerine getiremezse, maksadın temini için bir hükümet kurulacaktır.

Kuvayı Milliye’yi etken ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır.

Hıristiyan unsurlara siyasi hâkimiyet ve toplumsal dengemizi ihlal edecek imtiyazlar, ayrıcalıklar verilemez.

Manda ve himaye kabul olunamaz.

Milli Meclis’in derhal toplanmasını ve hükümet icraatının Meclis’in denetimine konulmasını temin etmek için çalışılacaktır.’

Erzurum Kongresi’nde Heyet-i Temsiliye teşkil edildi.

Heyet-i Temsiliye’de benden başka; Rauf Bey, Raif Efendi, İzzet Bey, Servet Bey, Şeyh Fevzi Efendi, Bekir Sami Bey, Sadullah Efendi ve Hacı Musa Bey bulunmaktaydı...

Yeri gelmişken şunu ifade edeyim ki, bu kişiler hiçbir zaman bir araya gelip birlikte çalışmış değillerdir...

Sivas’ta toplanmasına çalıştığımız kongreye her taraftan delege seçtirmek ve onların Sivas’a gelmelerini temin etmek için başlamış olduğumuz çalışmalar halen devam ediyordu...

Artık Erzurum’u terk etmek gerekiyordu.

Uzun zamandır Muhterem Valdeciğim ve hemşireme bulunduğum durum hakkında bilgi verememiştim. Muhtemelen merak içindeydiler. Erzurum’dan ayrılmadan önce, detaylı bir mektup yazarak hem bilgi vermek, hem de endişelerini gidermeye karar verdim:

‘Muhterem Valdeciğim,

İstanbul’dan ayrıldığımdan beri sizlere ancak birkaç telgraftan başka bir şey yazmadım. Bu sebeple büyük

merak içinde kaldığınızı tahmin ediyorum. Bilhassa hakkımda işittiğiniz eksik haberler merakınızı artırmıştır...

Malumunuzdur ki, daha İstanbul'da iken yabancı kuvvetler devleti ve milleti sıkıştırmakta ve millete hizmet edebilecekleri hapis ve tevkif, bir kısmını Malta'ya sürüp eziyet etmekte pek ileri gidiyorlardı. Bana nasılsa ilişmemişlerdi.

Fakat 3. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak basar basmaz İngilizler benden şüphelendiler. Hükümete benim gidiş sebebimi sordular. İstanbul'a getirilmemi talep ve bunda ısrar ettiler. Hükümet beni aldatarak İstanbul'a getirmek ve İngilizlere teslim etmek istedi... Kendi ayağımla gidip esir olmak doğru değildi. Padişahımıza hakiki durumu yazdım. Ve gelemeyeceğimi arz ettim. Zatı şahane de evvela bunu uygun gördü... İngilizlerin baskısı çoğaldı. Nihayet o da İstanbul'a dönmemi emretti. Bu suretle artık resmi makamımda kalmaya imkân göremediğim gibi, askerliğimi koruduğum sürece, İngilizlerin ve hükümetin hakkımdaki ısrarına karşı konulmayacaktı...

Bütün Anadolu halkı, bütün millet hakkımda büyük bir sevgi ve itimat gösterdi. Seni bırakmayız dediler. Hakikaten vatan ve milletimizi kurtarabilmek için yegâne çare, askerliği bırakıp serbest olarak milletin başına geçmek ve milleti yekvücut bir hale getirmekle ortaya çıkacak kudret ve milli hareketi iyi kullanmaktan başka çare düşünülmüş değildi. Dolayısıyla ben de öyle yaptım. Elhamdülillah başarılı da oluyorum. Pek yakında maddi neticeyi bütün dünya görecektir.

Bu şekilde hareket edince İngilizler yalvarmaya ve beni kazanmaya çalıştı. Her şeyi inkâr ettiler. Bütün kabahati bizim hükümete attılar. Hakikaten hükümet de benimle uğraşmak istedi. Fakat kuvveti buna elverişli gelmedi. Ve gelemez.

Daha bir zaman Anadolu içinde çalışmakla her şey hallolacaktır. Yakında Meclis-i Mebusan toplanacak ve meşru bir hükümet iktidar mevkiine geçecektir. Ben de

ihhtimal o zaman İstanbul'a geleceğim. Sıhhat ve afiyetimi katiyen hiç merak ve endişe etmeyiniz...

Bu mektubu getirecek olan size benim hakkımda istediğiniz kadar bilgi verecektir. Kendisi ile bana bazı elbiseslerimi gönderiniz. Ve bir sıkıntınız olursa derhal bana bildiriniz.

Hemşiremin sıhhati nasıldır?

Eve herhangi bir taraftan saldırıda bulunuldu mu? Hâlâ orada mısınız? Çocuklar ne yapıyor, büyüdüler mi?

Salih Fansa'nın eşinin benim hakkımda bir rüyası vardı. Galiba o çıkacaktır. İnşallah yakında büyük sevinçle görüşeceğiz.

Ben birkaç güne kadar bir kongre için Sivas'a gideceğim. Tekrar Erzurum'a döneceğim.

Tekrar ediyorum. Her işittiğinize önem vermeyiniz. Pekâlâ, bilirsiniz ki ben yaptığımı bilirim. Netice görmedim başlamazdım.

Saygı ile ellerinizden, hemşiremin gözlerinden öperim.

Salih'in (Bozok) gözlerinden öperim. Bana İstanbul havadisi vermesini beklerim.'

29 Ağustos günü Erzurum'dan ayrıldık.

Erzurum'dan batıya hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan girişine gelir gelmez, bazı jandarma askerlerinin ve subaylarının, heyecanlı ve telaşlı bir tarzda otomobillerimizi durdurdıklarını gördük.

Vaziyeti izah ettiler:

Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır. Tehlike var. Geçilemez.

Bir subay, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış. O kuvvet gelince bu eşkıyayı püskürtecek.

Pekiyi ama bu eşkıyanın kuvveti nedir, neresini tutmuş, ne kadar kuvvet ve ne zaman gelecek?

İşimiz pek acele idi. Sivas'ta bulunamazsam, şurada veya burada şu veya bu sebeple korktuğum ve durduğum Sivas'ta ve her tarafta duyulursa panik başlayabilir, işler altüst olabilirdi.

O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz de yok idi.

Yalnız ufak bir düzen almayı uygun buldum.

Fedakâr arkadaşlarımızdan birkaçını bir otomobil ile kendi otomobilimizin önüne düşürdük. Sağdan soldan gelecek, uzak mesafedeki ateşlere önem verilmeyerek, otomobiller seri hareketle şose üzerinde ileri yürümeye devam edecekler. Vurulan, ölen olursa onlarla meşgul olunmayacak. Şoseyi kapayan eşkiyaya temas edilirse, otomobillerden atlayacağız ve bunlara hücum edeceğiz...

Ben evvela, hakikaten boğazın tutulduğuna inanmıyordum. Bunu, beni durdurmaya mecbur etmek için uyurulmuş bir plan kabul ettim. Eğer Kürtler boğazı tutmuşlarsa, bunların alacağı düzenin, uzak tepelerden yola ateş etmekten ibaret olması çok muhtemel idi.

Kısacası yürüdük, boğazı geçtik.

2 Eylül 1919 günü Sivas'a ulaştık. Halkın şehrin çok uzaklarından başlayan büyük ve parlak tezahüratıyla karşılandık.

3. Kolordu Komutanlığı'ndan Refet Bey 13 Temmuz'da istifa etmiş ve komutayı Selahattin Bey'e bırakmıştı. Ancak o gün Refet Bey orada değildi. Nerede bulunduğunu da kimse bilmiyordu. Talimatımız gereğince o günlerde orada bulunması uygundu. Sonradan Ankara'da olduğu anlaşıldı.

Sivas Kongresi, 1919 Eylülünün 4. perşembe günü öğleden sonra saat ikide açıldı...

Rauf Bey ve diğer bazı kişiler, Bekir Sami Bey'in evinde özel bir toplantı yapmışlar ve beni reis yapmamaya karar vermişler. Salona girmeden önce koridorda tesadüfen Rauf Bey'le karşılaştım. Kimi reis yapalım, dedim. Rauf Bey; sen reis olmamalısın, dedi. Kongre açıldı. Vilayet ve sancak isimlerinin baş harfleri itibariyle riyasetin birer gün veyahut birer hafta sırayla yapılması teklif edildi.

Geçici olarak riyaset makamında bulunuyordum. Teklifi oya koydum. Reddedildi.

Reis seçimini gizli oya koydum. Üç oy müstesna olmak üzere beni reis seçtiler.

Kongrenin dördüncü günü Kongre Tüzüğü'nde yapılacak değişiklikleri görüştük. Şu değişiklikler kabul edildi:

'Cemiyetin unvanı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu.

Heyet-i Temsiliye bütün vatani temsil eder, dendi.

Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine yönelik hareketlerin reddi hususlarında birlikte savunma ve direnme esası kabul edildi. Bu değişiklikle maddeye daha açıklık kazandırıldı.

Osmanlı hükümetinin devletlerin baskısı karşısında, memleketimizin herhangi bir parçasını terk ve ihmal mecburiyetinde bulunduğu anlaşıldığı takdirde alınacak idari, siyasi ve askeri vaziyetlerin tayin ve tespiti, yani geçici idare teşkil etmek maddesine daha geniş ve genel bir kayıt konuldu.'

8 Eylül toplantısında Amerikan mandası konusu görüldü.

Konunun tartışılması uzun süre devam etti. Genelde dört görüş ortaya çıkmıştı:

Amerikan mandasını isteyenler, manda yerine Amerikan yardımından yana olanlar, bir inceleme kurulunun gönderilmesi için ABD Kongresi'ne başvurulmasını isteyenler ve görüş bildirmeyenler.

ABD Kongresi'nden bir inceleme kurulunun Türkiye'ye gönderilmesi teklifini Rauf Bey yaptı. Bu teklif oybirliği ile kabul olundu...

Ali Fuat Paşa'ya Kongrece Batı Anadolu Kuvayı Milliye Komutanı unvanı verildi...

Sivas Kongresi'nde delegelerden biri de Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin düşürülmesini önerdi. Bu görüşü sakıncalı buldum. Her işimizi meşru, sakıncasız ve yasalara uygun biçimde yürütmek istediğimizden, her şeyden önce ve en kısa zamanda seçimleri yaptırarak Mebuslar Meclisini toplamak ve ona dayanan bir hükümet kurulmasını sağlamak zorundaydık."

Sivas Kongresi'nden önce ve kongre esnasında İstanbul Hükümeti kongreyi engellemeye, bunda başarılı olamayınca da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının tutuklanmasına çalıştı. Başarılı olmadılar.

Bu gelişmeler ve hükümetin tutumunda hiçbir değişiklik görülmemesi üzerine 12 Eylül 1919'da İstanbul Hükümeti'yle haberleşmenin kesilmesine karar verildi.

14 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a bir mektup göndererek düşünce ve tekliflerini iletti:¹⁹⁴

“Heyetimiz vatanı kurtaracak son bir çare olmak üzere hiçbir siyasi partiye mensup olmayacak ve milli iradeyi tamamıyla gösterecek, millete dayanan bir vekiller heyetinin işbaşına getirilmesini diler. Böyle bir kabine teşekkül etmediği takdirde, milletin zaruri teşebbüslerini ve icraatlarını durdurmaya imkân olmayacağını arz eder.”

30 Eylül'de Damat Ferit Paşa istifa etti. Ali Rıza Paşa sadrazamlığa getirildi.

Bu arada Amerikalı General Harbord Sivas'a geldi. Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.

Bu görüşmeyi Mustafa Kemal şöyle anlatmıştır:¹⁹⁵

“Amerika hükümeti memleketimizde ve Kafkasya'da incelemeler yapmak üzere bir heyet göndermişti. 22 Eylül günü General Harbord ile uzun uzadıya konuştuk. General'e milli harekâtın maksat ve gayesi ve milli teşkilat ve birliğin ortaya çıkış sebebini, gayrimüslim unsurlara karşı olan hissiyat ve yabancıların memleketimizdeki olumsuz propagandası ve icraatı hakkında detaylı ve delilli ifadelerde bulundum.

Generalin bazı garip sorularına da muhatap kaldım. Mesela, millet her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra da başarılı olunamazsa ne yapacaksın? Verdiğim cevapta demiştim ki: Bir millet mevcudiyeti ve

194 ABE, Cilt 4, Kaynak Yayınları, 2000, S. 34

195 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 147

bağımsızlığını sağlamak için hayal edilen her türlü teşebbüs ve fedakârlıkta bulunduktan sonra başarılı olur. Ya başarılı olamazsa demek, o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Dolayısıyla, millet hayatta oldukça ve fedakârane teşebbüslerine devam eyledikçe başarısızlık söz konusu olamaz.

General Harbord'a ayrıca bir muhtıra da verdik.

Muhtıradan üzerinde durduğumuz noktalar şöyleydi:

Başkan Wilson tarafından açıkça ifade edilen milliyet prensibi esasına dayanarak milletimiz adil bir barış elde edileceğini ümit ediyor ve bekliyordu...

Mondros Mütarekesi'nin uygulanması İtilaf Devletleri'nin her gün tecavüzlerini artırmalarını ve Mütareke-name şartlarını ihlal etmelerini keyfi bir şekilde fazlalaştırdı...

Hilafet ve saltanatın merkezi olan İstanbul gaddarca ve ezici bir şekilde işgal edildi. Bu memleketin bağımsızlığı ve hükümet merkezinin idaresine karşı fiili bir müdahale teşkil etti...

İzmir ve civarındaki bölgenin ve aynı zamanda Trakya'nın Yunanistan'a verilmesi, ayrıca Doğu Anadolu'da geniş bir Ermeni devletinin, diğer taraftan Karadeniz sahillerinde Pontus Cumhuriyetinin kurulması meseleleri ciddi bir şekilde görüşülmeye başlandı.

Türk milletinin bu şartlar altında topraklarının bütünlüğü ve bağımsızlığına, aynı zamanda haysiyetine ve diğer meşru haklarına karşı yapılan bu hareketlerden üzüntü duyacağı tabii idi.

İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasıyla idareyi ele alan ve yetersiz şahıslardan oluşan hükümet, yetkilerini milli kuvvetlerden almıyordu. Millet temsilcilerinin denetiminden kurtulmuştu...

Millet doğrudan doğruya bizzat müdahale ederek kuvvetini ve idare tutumunu göstermek lüzumunu hissetti.

Bunun neticesi olarak memleketin her tarafında kendiliğinden milli cemiyetler fışkırmaya başladı. Bu cemiyetler her türlü siyasi gayeden uzaktırlar.

Mevcudiyetlerini sadece memleketin bütünlüğünü, millet ve devletin diğer haklarını koruma gayesine borçludurlar...

Millet kurtuluşun tam bir birlik içinde hareket eden genel ve ortak bir teşkilatın kurulmasıyla mümkün olacağını anladı...

Sivas Kongresi'nde Mütarekename'nin imzalandığı sırada İmparatorluğun Türk hâkimiyeti altında olan bölgelerinin bir bütün teşkil ettiği, aynı inanca sahip vatandaşlarının yekvücut bir şekilde aynı gayeyi tam bir birlik içinde yürüttükleri tespit edildi.

Cemiyetimizin ilk gayesi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Osmanlı anavatanı topraklarının bütünlüğünü korumak ve milli bağımsızlığı, hilafet ve saltanatın haklarını korumak üzere milli kuvvetleri teşkilatlandırmak, diğer taraftan milli iradenin üstünlüğünü tesis etmektir...

Kendileriyle çok uzun zamandır bir arada yaşadığımız Müslüman olmayan vatandaşlarımız; Ermeniler, Rumlar, Yahudiler hakkında en iyi niyetlerle samimi duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir eşitlikte düşünmekten başka bir görüşümüz ve duygumuz yoktur...

Gayemiz anavatanın ve milletin varlığına son bir darbe vurmak demek olan maceralara girmekten çok uzak olarak, büyük bir titizlikle ve basiretle ilerlemek ve kurtuluş ve refahı sağlayacak yolları bulmaktır. Bu sebeple, bizlerle İttihatçılar arasında herhangi bir ilişki olamaz.

Bolşeviklere gelince, bizim memleketimizde bu doktrin her hangi bir yeri olamaz. Dinimiz, âdetlerimiz ve aynı zamanda sosyal bünyemiz, tamamıyla böyle bir fikrin yerleşmesine uygun değildir. Türkiye'de ne büyük kapitalistler ne de milyonlarca zanaatkâr ve işçi vardır. Son olarak, toplumsal bakımdan, dini prensiplerimiz Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır...

İngilizler, İmparatorluğu bölmek ve Türklerle Kürtler arasında bir kardeş savaşına sebebiyet vermek üzere

Kürtleri İngiliz himayesi altında bağımsız bir Kürdistan kurma planına katmak üzere tahrik ettiler. İleri sürdükleri tez, İmparatorluğun nasıl olsa dağılmaya mahkûm olduğudur. Bizim Kürt vatandaşlarımız hazırlanan komponun farkına vararak bu yolda çalışanları o bölgeden kovdular...

Merkezi Erivan olan Ermeni Cumhuriyeti'ne karşı dostça olmayan hiçbir niyetimiz yoktur...

Hakikatte bize isnat edilen Turancılığın zararlı bir anlayış olduğuna eminiz. Sınırlarımızın çok ötesindeki, olmayacak bir hayalin peşine düşüp maddi ve manevi kuvvetlerimizi dağıtmakla, ihtiyacımız olan kuvveti zayıflatmış olacağımızı düşünüyoruz. Yakın zamanlarda gözlerimizin önünde cereyan eden hadiseler, bize, mutedil anlayışa bağlı kalmayı öğretti...

Kafkasya'nın zaptı. Bu siyasetin sonucu olarak bizim hakiki vatanımızın can damarı olan halk, epey kayba uğradı...

Cemiyetimizin tahmin edildiği gibi büyük miktarlarda paraya ihtiyacı yoktur. Gayemiz gayri meşru değildir... Hazinemiz, bağımsızlığın ve vatanperverliğin kıymetini takdir etmeyi öğrenmiş olan milletimizin şuurudur. Gelirlerimizin kaynağı, milletin kendiliğinden yaptığı bağışlardır.

Hiç şüphemiz yok ki, medeniyet, hak ve adaleti temsil eden Amerikan milleti ve Amerikan Kongresi, tertemiz kalpli Türk halkı ve onun medeniyete bağlılık derecesi hakkında kâfi derecede aydınlanmıştır...

Türk milleti bin yıldan fazla bu topraklarda yaşama hakkına sahiptir... Osmanlı Devleti'ne gelince, bu devlet yedi asırdır yaşamaktadır ve muhteşem mazisi ve tarihiyle övünebilir...

Hükümetlerimizin zayıflığı, kötü idare muasır gelişmeye ve refah yolunda ilerlememize engel teşkil etti. Bugün içinde bulunduğumuz zor durum, hiçbir zaman bizim esastan ehliyetsizliğimizi veya muasır medeniyete intibak edemediğimizi ifade etmez...

Memleketin meseleleri milli irade ve isteklere hürmet eden bir hükümet tarafından idare edilirse, memleketin, bütün dünya için memnuniyet kaynağı olacak bir duruma geleceğine dair kesin teminatları verebiliriz.

Bizi kurbanı olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak yolunda kudretli ve tarafsız bir yabancı milletin yardımının bizim için çok kıymetli olacağını ayrıca belirtmek isteriz...

Milliyetçilik prensibini temsil eden Wilson doktrini ve bu doktrinin başarısını garanti altına alan hakkaniyet ve insaniyet ruhu bize büyük ümitler veriyor.'

3 Ekim 1919'da Sadrazama çekilen telgrafla Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarına uyulacak olursa, hükümetle işbirliği yapılabileceğini bildirdik. Bunun yanında Milli Meclis toplanıncaya kadar milletin geleceğine ilişkin kesin ve resmi taahhütlerde bulunulmamasına dikkat edilmesi de diğer bir isteğimizi oluştuyordu.

Sadrazam Ali Rıza Paşa bu önerilere tepki göstermedi.

9 Ekim'de de Millete Beyanat'ı yayımladık. Beyanatta şu noktalara değindik:

'Ali Rıza Paşa tarafından kurulmuş olan yeni kabine, milli emellerimizin meşruiyet ilkelerini kabul etti ve hükümet ile millet arasındaki ahenk tamamlandı.

Bugünden başlayarak yeni hükümeti sempatimizle destekleyeceğiz ve resmi haberleşme üzerine konmuş olan sınırlamalar ve yasaklar kaldırılacaktır. Hiçbir durumda hükümetin işlerine müdahale etmeyeceğiz ve böylece bir kere daha kendi faaliyetimizin sadece milletin müdafaasına hasredildiğini ispat edeceğiz.

Bizim en büyük ilkemiz zaten millete hizmet idi, kanna engel olmak değil. Ayrıca, her zaman yaptığımız gibi, sadece sükûnet ve huzuru sağlamaktan başka bir işimizin olmayacağı anı neşe ile düşünelim.'

İstanbul'daki bazı gazetelere de Heyet-i Temsiliye adına bazı bilgiler verildi:

‘Hükümetin iki başlı şekilde görülmesini hakikate uygun bir anlayış tarzı bulmuyoruz. Heyet-i Temsiliye bir hükümet mahiyetinde değildir, devletlerle resmi münasebetlere girilemez. Cemiyetimiz siyasi bir parti olmadığından vekillerin ve sadrazamın birtakım tercih sebeplerinin belirtilmesiyle tayin ve seçiminde etken olmadık ve olamayız.

Mevcut hükümetin dâhili ve harici siyasetimizi iyi çevirmeye muktedir olup olmadığı hakkında şimdilik kesin bir şey söyleyemeyiz. Bunu icraat gösterecektir.

Bana, zatîâliniz mebusluğa adaylığınızı koyacak mısınız? diye sordular. Cevap olarak; tamamıyla milletin genel iradesine tabi ve boyun eğeceğimi, eğer millet beni mebus seçmek arzusunu gösterirse, memnuniyetle kabul edeceğimi, fakat kendiliğimden hiçbir teşebbüste bulunmayacağımı söyledim.’

Bizim için başta gelen en önemli ilke önce memlekette milli teşkilatı kurmak, sonra da bu teşkilattan kuvvet alan bir grubun başında Meclis’te çalışmak olmalıydı. Hükümet kurmaya veya kurulacak herhangi bir hükümete girmeye kalkışmakta yarar görmüyordum. Mebusların seçilmesine çalışırken, bir taraftan da Meclis-i Mebusan’ın nerede toplanabileceği fikri kafamızı meşgul ediyordu. Ben, Meclis’in İstanbul’da toplanması kadar mantıksız ve maksatsız bir hareket tasavvur edemiyordum. Bu nedenle; Meclis toplanmalı fakat İstanbul’da değil Anadolu’da, demiştim.

Ancak, bu konuda yetkili olanları ve kamuoyunu bu gerçeklere yöneltemedikçe, fikrimizin uygulanması mümkün değildi.

Bu nedenlerle, Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Amasya’da bir görüşme kararlaştırıldı.

18 Ekim’de Amasya’da bulunduk. Üç gün süren görüşmeler neticesinde beş kıta protokol hazırlandı.

Amacımız, milli teşkilatın ve Heyet-i Temsiliye’nin merkezi hükümet tarafından resmen tanınması ve siyasi bir mevcudiyet olduğunun doğrulanmasıydı.

Sivas Kongresi'nin 11 Eylül 1919 tarihli beyanname maddelerinin görüşülmesi yapıldı:

'Kürtlerin bağımsızlığı maksadı altında yapılmakta olan bozgunculuğun önüne geçmek hususu uygun görüldü. Anadolu'nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir bölgesi olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına razı olunmayacağı kabul edildi.

Trakya meselesine gelince, burada da görünüşte bağımsız bir hükümet ve hakikatte bir sömürge tesisi ve bu halde Doğu Trakya'dan dahi Midye-Enez hattına kadar olan bölgeyi bizden ayırmak arzusunda bulunulmak ihtimali göz önünde tutuldu. Fakat Edirne'nin ve Meriç sınırının, bağımsız bir İslam hükümetine ilhak edilmek için dahi olsa, hiçbir suretle terkinin kabul edilmeyeceği kabul edildi. Bununla beraber bütün bu madde hakkında Meclis'in vereceği en son karara elbette itaat olunacaktır, denildi.

Gayrimüslim unsurlara siyasi hâkimiyet ve toplumsal dengemizi bozacak imtiyazlar, ayrıcalıklar verilmesine dair olan fıkra görüşüldü. Yapılacak en ufak bir fedakârlığın bağımsızlığımıza esaslı bir zarar vereceği belirtildi.

Bağımsızlığımızı tamamen koruyarak, fenni, sinai ve iktisadi ihtiyaçlarımızın nasıl karşılanacağı görüşüldü.

11 Eylül 1919 tarihli Sivas Kongresi kararlarının diğer maddeleri de Meclis-i Mebusan'ın kabul etmesi şartıyla uygun görüldü...

Milli Meclis'in İstanbul'da tamamen emniyet içinde, serbest olarak vazife yapabilmesi şartı kabul edildi. İstanbul'un yabancı işgali altında bulunması sebebiyle mebusların kanun yapma vazifelerini hakkıyla yerine getirmelerine pek müsait olamayacağı fikri ortaya çıktı. Barışın yapılmasına kadar, geçici olarak, Milli Meclis'in Anadolu'da hükümetin uygun göreceği emin, başka bir mahalde toplanması uygun görüldü.'

Bu görüşmelerin en önemli noktasının, Milli Meclis'in toplanma yerine ait olduğunun dikkatinizi çektiğini tahmin ederim.

Meclis'in İstanbul'da toplanmasının uygun olmadığı fikir ve kanaatimizi Salih Paşa'ya kabul ve onay ettirdik. Ancak Salih Paşa, şahsen bu kanaate katılmakla beraber, bunun şahsına ait olup şimdiden büyük kabine adına söz veremeyeceğine ilişkin çekince kaydını da ortaya koymuştu.

Salih Paşa bunun için elinden geleni yapacağını vaat etti. Salih Paşa bu konuda başarılı olamamıştır...

16 Kasım 1919 günü, Heyet-i Temsiliye'ye dâhil olan ve olmayıp da, refakatlerinden istifade edilecek kişiler ve komutanların katılımıyla görüşmelere başladık.

29 Kasım'a kadar devam eden görüşmeler sonunda şu sonuçlar ve kararlar ortaya çıktı:

'Milli Meclis'in İstanbul'da toplanmasındaki sakıncalara ve tehlikelere rağmen, hükümetin dışarda toplanmasını uygun görmemesi yüzünden ve memleketi buhrana uğratmaktan sakınarak, İstanbul'da toplanması zarureti kabul edildi...

Heyet-i Temsiliye, şimdiye kadar olduğu gibi hariçte kalarak milli vazifesine devam edecektir.'

Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan batıya taşınacağı Ekim ayından itibaren konuşuluyordu.

Ankara'ya nakil düşüncesi oldukça eskiydi. Heyet-i Temsiliye'nin Doğu illerinden çok İstanbul'a yakın bulunmasını gerektiren ve haklı gösteren sebepler elbette çoktu. Önce, Batı ve Güney-Batı illerimizden doğrudan doğruya düşman eline geçmiş olanlar vardı. Bu illerimizi işgal eden düşman karşısında sağlam savunma cepheleri kurmak ve onların kuvvetlendirilmesini sağlamak gerekirdi.

Bu bakımdan, uyulacak yol ve yöntem şudur ki, genel durumu yönetme sorumluluğunu üzerine alanlar, en önemli hedefi ve en yakın tehlikeye elden geldiği kadar yakın yerde bulunmalıdırlar. Yeter ki bu yakınlık genel durumu gözden kaybettirecek derecede olmasın! Ankara, bu şartları kendinde toplayan bir noktadaydı. Herhalde cephelerle ilgileneceğiz diye, Balıkesir'e, Nazilli'ye

veyahut Afyonkarahisar'a gitmiyorduk. Fakat cephelere ve İstanbul'a demiryolu ile bağlı bulunan ve genel durumu yönetme bakımından Sivas'tan hiçbir farkı olmayan Ankara'ya gidecektik.”¹⁹⁶

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Osmanlı Bankası Müdüründen alınan 2000 lira borçla ancak 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan yola çıktılar. Bu para ile benzin ve otomobiller için gerekli lastikler alınmıştı. 27 Aralık 1919 günü saat 11.00 civarında Ankara/Dikmen sırtlarına ulaştılar.

Sonuçlar

Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta “Milli sır” olarak isimlendirdiği konu; “Yeni bir Türk devletinin” kurulmasıydı.

Bu sırrı ilk defa Mazhar Müfit'e Erzurum'da açıklamıştı. Mazhar Müfit, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine “şekl-i hükümet zamanı gelince cumhuriyet olacaktır” dediğini ve kendisinin de bunu hatıra defterine kaydettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷

Elbette Mustafa Kemal'in gönlünde hep cumhuriyetçilik olmuştur.

Fakat gerçekçi bir siyaset adamı olarak, Zafer Toprak'ın ifade ettiği gibi, Milli Mücadelenin çeşitli aşamalarında, gelişen koşullara göre Meşrutiyet sisteminin devamına razı geleceği de düşünülebilir mi?¹⁹⁸

Belki de bu sorunun bir cevabı, Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'a Mondros Mütarekesi'yle değil de Samsun'a çıkışıyla başlamış olmasıdır. İstanbul'da geçirdiği altı ay süresince, Mustafa Kemal Osmanlı hükümetlerinde yer almaya çalışmıştır. Bu nokta, ister istemez, kurtuluşun Osmanlı hanedanından da kurtulmadıkça bir işe yaramayacağı fikrini çok zayıflatırdı.¹⁹⁹

Bu nedenle Mustafa Kemal İstanbul'da bulunduğu sürede, Meşrutiyet sisteminin devamını düşünmüş olabilir. Ancak İstanbul'dan ayrılışının yaklaştığı günlerden itibaren artık Mustafa Kemal'in düşüncesi netleşmiştir. O da “Yeni bir Türk

196 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 261

197 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1, 1966, S. 74

198 Zafer Toprak, *Egemenliğe Giden Yol*, Metro Matbaacılık, 2021, S. 57

199 A.g.e. S. 57

devletinin" kurulmasıdır. Şartlar da her dakika onun lehine olarak gelişmiştir:

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığı anda, II. Meşrutiyet adeta sonlandırılmış gibiydi. Meclis'in 21 Aralık 1918'de feshe-dilmesi ve seçimlerin barış sonrasına ertelendiğinin 4 Ocak 1919'da duyurulması bu sonucu doğruluyordu. Ancak Erzurum Kongresi'nin, II. Meşrutiyet'in başlangıç günü olan 23 Temmuz'da başlaması da yine ilginç bir durum yaratıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs sonrasında uyguladığı ana stratejinin bel kemiğini; Meşrutiyet'e geri dönme isteklerini mümkün olduğu kadar geri plana bırakarak, vatan topraklarını, ülkeyi kurtarmayı öne çıkartmaya çalışması oluşturunuyordu. Bu stratejiyi uygulamasını kolaylaştıran husus ise Vahdeddin'in sadece tahtını kurtarmaya çalışması olmuştur.

Amasya Genelgesi'ndeki, "Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ifadesi, adeta bir başkaldırının açıkça ve kararlılıkla ortaya konulmasıdır. Bu ifadeye, "Merkezi hükümet üstlendiği görevleri yerine getirememektedir" değerlendirmesi ile beraber bakılması halinde durum daha da netleşmektedir. Öyle ki Refet Bey, bunu Anadolu'da yeni bir hükümetin kurulabileceği şeklinde anlamıştır.

Ayrıca, Amasya Genelgesi'nin gizli tutulan 6. maddesi ile de Mondros Mütarekesi'ne karşı çıkılmaktaydı. Böylece sadece İtilaf Devletleri'ne değil, İstanbul Hükümeti'ne de karşı çıkılıyordu.

Bu nedenlerle Amasya Genelgesi, Mustafa Kemal'in düşüncelerini en açık şekilde koyduğu ve Kurtuluş Savaşı'nın kıvılcımını çakan bir belgedir. O anda Mustafa Kemal görevli ve yetkili bir komutandır. Buna rağmen Mustafa Kemal Amasya'dan Tokat'a giderken, "Acaba Amasya'da çok mu ileri gittik? Bu kararların alınması için acaba erken mi" diye sormaktan kendini alıkoyamamıştır.

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal askerlikten istifa etmiştir. Resmi bir görevi ve yetkisi yoktur. Kongre öncesi yapılan toplantıda, askerlikten istifa etmesi durumunda kendisinin üst komutan olarak kabul edilip edilmeyeceğini sormuş ve toplantıya katılanların olurlarını almıştır. Ancak yine de tedirgindir.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar içinde öne çıkanlar arasında, merkezi hükümetin sorumluluklarını yerine

getirememesi durumunda, bir hükümetin kurulması vardır. Ancak bu hükümetin kurulması, Meclis-i Mebusan'ın derhal toplanmasına ve Meclis'ten yeni bir hükümet çıkarılmasına bağlanmıştır.

Manda ve himayenin kabul edilmemesi ve Kuvayı Milliye'yi etken kılmak da alınan diğer önemli kararlar içindedir.

Sivas Kongresi'nde Rauf Bey ve arkadaşları Mustafa Kemal'in kongre reisi olmasını istememişlerdir. Mustafa Kemal Paşa bunun nedenini şöyle değerlendiriyordu: "Bu arkadaşlar kendi aralarında manda fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Kendilerinden bir başkan yoluyla mandayı el çabukluğuna getirip kongre kararına bağlamak istiyorlardı."²⁰⁰

Sivas Kongresi'nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ortaya çıkması önemlidir.

Kongrede alınan kararlar çerçevesinde Osmanlı hükümetinin vatanın bütünlüğünü koruyamaması halinde, geçici bir idare teşkil edileceğine ilişkin madde daha genişletilmiştir.

Kongre'de alınan kararlar arasında manda konusunda, biraz da Mustafa Kemal'in uyguladığı strateji gereği, geri adım atıldığı gibi bir sonuç çıkarılabilir. ABD Kongresi'nden bir inceleme kurulunun Türkiye'ye gönderilmesi istenmiştir.

Amerikan mandasını savunanların başında Halide Edip (Adivar) geliyordu. Halide Edip, Mustafa Kemal'e yazdığı mektupta Amerika'ya bu konuda müracaat etmenin zorunlu olduğunu belirtmişti. Ülkenin bölünmesi veya yok olması ancak böyle önlenebilirdi. Bunu da azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir iki kişi belki sağlayabilirdi.

Ali Fuat Paşa'nın Batı Anadolu Kuvayı Milliye Komutanı olması da Kongre'de alınan kararlar arasındadır.

Kongre sonrasında yapılan açıklamalar da oldukça önemlidir: Cemiyetin amacının, anavatan topraklarının bütünlüğünü ve milli bağımsızlığı ve hilafet ve saltanatın haklarını korumak olarak açıklanması ilginçtir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi amaçlara sahip olmadığını, sadece memleketin bütünlüğü ve millet, devletin haklarını koruma gayeleri için çalışacağını

200 Alev Coşkun, *Samsun'dan Sonra En Zor 19 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2021, S. 245

belirtilmesi de, daha önce açıklanan Cemiyet'in amaçlarının ne olduğunu bir kere daha doğrulamaktadır.

Cemiyetin özellikle dış mali yardımlara kapalı olduğunun ifadesi de önemlidir.

Kongre sonrası yapılan açıklamalar bir noktada 9 Ekim'de yapılan Millete Beyanat'ın altyapısını oluşturmuştur. Bu beyanla, Heyet-i Temsiliye İstanbul'daki Ali Rıza Paşa tarafından kurulan hükümeti desteklediğini açıklamıştır. Böylece Heyet-i Temsiliye ile İstanbul hükümeti arasındaki ilişkiler tekrar normale dönmüştür. Mustafa Kemal'in istediği, Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul tarafından tanınması böylece gerçekleşmiştir.

Bundan sonra Mustafa Kemal'in ana hedefi Milli Meclis'in açılıp, göreve başlayarak, milletin geleceğinde söz sahibi olmasıdır. Mevcut koşullar altında, Mustafa Kemal Milli Meclis'in Anadolu'da toplanmasını istemişti. Hedefi de bu Meclis'in başkanlığını kazanmaktı. Ancak Meclis-i Mebusan'ın İstanbul dışında toplanması konusunda başarılı olamamıştır.

Ancak öngörüsü ve önsezisi tartışılmaz olan Mustafa Kemal'in söyledikleri bir bir gerçekleşecektir. 16 Mart 1920'de başta İngilizler olmak üzere düşman kuvvetleri fiilen İstanbul'daki önemli yerleri işgal edeceklerdir. Vahdeddin bu durumda, "İngilizler isterlerse yarın Ankara'ya giderler" diyerek tepki gösterecektir.²⁰¹

İngilizler Mebusan Meclisi'ni saracaklar ve bunun üzerine de Vahdeddin 18 Mart 1920'de Mebusan Meclisi'ni dağıtacaktır.

Artık, ülkenin kurtuluşunun tek adresi Ankara'dır.

201 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 2, 1966, Remzi Kitabevi, S. 221

MİLLÎ TEŞKİLATIN KALPGÂHI: BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

22 Aralık'ta Sivas'tan hareket eden Mustafa Kemal Paşa, 24 Aralık'ta Kırşehir'e geldi. 38 yaşındaki Mustafa Kemal öğrenciler, öğretmenler ve yerel bir gençlik derneği ile beraber oldu. Onlarla konuştu, akşam yemeği yedi. Buz gibi hava vardı dışarıda. Valinin evinden çıkınca bir kalabalığın kendisini beklediğini gördü. Topluluk coşkuluydu. Kalabalığa konuşmak istedi. Gençlik yıllarının esin kaynağı olan vatansever Osmanlı şairi Namık Kemal'in çok bilinen dizeleri aklına geldi. Dizeleri okudu:²⁰²

Vatanın bağına düşman dayadı hançerini,
Yok imiş kurtaracak bahtı kara maderini (kara
bahtlı annesini).

Sözlerine devamla; ulusun yüreğinden başka bir Kemal çıktı dedi ve ekledi:

Vatanın bağına düşman dayasa da hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.

Aslında Namık Kemal'in şiirini ve kendi naziresini Ankara'da okuyacaktı. Ancak Orta Anadolu'nun yoksul bir yayla kasabasında gördüğü coşkulu kalabalık karşısında dayanamamıştı.

202 Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, 1963, S. 312

Zor bir yolculuktan sonra, Mustafa Kemal 27 Aralık 1919'da Ankara'ya vardı. Heyeti taşıyan üstü açık arabayı zaman zaman saplandıkları kar kümelerinden ya da Kırşehir'den sonra yolu kaplayan balçık çamurdan kurtarmak zorunda kalmışlardı.

Dikmen tepesinde konvoy durduğu zaman, rüzgârlı tepeden bataklığın ötesindeki kale duvarlarıyla çevrili eski kent görülüyordu. Orta Anadolu'nun tipik bir kış gününde güneş, karla kaplı dağlarda parlıyordu.

Ankara yeniden tarih sahnesine çıkıyordu.

Dışarıdan kasvetli bir görünüşü var denilen Kale halkı 27 Aralık'ta Mustafa Kemal'i Dikmen sırtlarından başlayarak coşku ve güler yüzle karşıladı.

Ankara gerçi haraptı. İktisadi hayatı gerçi çökmekteydi. Fakat kuvvetli gelenekleri olan bir şehirdi.

O cumartesi gününde Mustafa Kemal'i karşılayanların başında Ali Fuat Paşa vardı. İstanbul Ali Fuat Paşa'yı görevinden almıştı. Vali Vekili ve Ankara müftüsü Rıfat Bey (Börekçi) de karşılayanlar arasındaydı.

Mustafa Kemal Paşa, alçak bir tepede bulunan Ziraat Okulu'nda kendisi için hazırlanan ikametgâha götürüldü. 27 Aralık 1919 akşamı, güneş ufka inerken, yeni karargâhında Mustafa Kemal de artık bir Ankaralıydı.

28 Aralık günü Ankara ileri gelenleri Ziraat Okulu'nda Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ettiler. Mustafa Kemal onlara bir konuşma yaptı.

Mustafa Kemal Anlatıyor²⁰³

“Efendiler, Amerika Cumhurbaşkanı Wilson bir programla ortaya çıktı. Programın 12. maddesi Türkiye'ye aittir. Bu madde ile Türkiye'nin, milletimizin tam bir hâkimiyete sahip olması gereğini ortaya koyduktan sonra buna iki şart eklemiştir. O şartlar şunlardır: Aramızda yaşayan Müslüman olmayan unsurların güvenliklerini ve hareket hürriyetlerini sağlamak... Bir de Boğazların açık bulundurulmasıdır. Bu geçitte başkentimiz, devletimizin kalbi vardır. Bunun güvenliğini sağladıktan sonra genel ticarete hazır olarak açılması da gerekli görülür...

203 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 30

Mondros Mütarekenamesi'nin imzasında hür ve bağımsız yaşamağa yaraşır Osmanlı milleti kabul ettikleri halde aradan bir iki ay geçtikten sonra, İtilaf Devletleri bu görüşlerinden vazgeçiyorlar. Bunun nedeni şu şekilde açıklanabilir. Yabancılar kendi ekonomik ve politik çıkarlarını doyurabilmek için aleyhimizde buldukları iki görüşü yürütmeğe başladılar. Bu görüşlerden birincisi, güya milletimiz, Müslüman olmayan unsurlara eşitlik ve adalet ilkesine dayanan yönetimi beceremez oldu. İkincisi de güya milletimizin genel olarak yeteneksiz oluşu...

Milletimizin yeteneksiz olmadığı tarihçe ve mantıkça ispat edilmiştir.

Milletimiz küçük bir aşiretten bir imparatorluk var etti ve bunu, altı yüzyıldan beri büyük bir olgunlukla ve yücelikle devam ettirdi. Böyle bir durum yalnız kılıç gücü ile var olamazdı. Dünya bilmektedir ki, Osmanlı Devleti çok geniş olan ülkesinde bir sınırından diğer sınırına ordusunu olağanüstü hızla ve bütünüyle donanmış olarak naklederdi ve bu orduyu aylarca ve belki de yıllarca güzelce besler ve yönetirdi. Böyle bir hareket yalnız ordu teşkilatının değil, bütün yönetim şubelerinin olağanüstü mükemmelliğini gösterir...

Hiçbir millet, milletimizden fazla yabancı unsurların inanç ve geleneklerine saygı göstermemiştir. Hatta denilebilir ki, diğer dinlere, başkalarının dinine ve milliyetine saygı gösteren tek millet bizim milletimizdir...

Fatih İstanbul'da bulduğu dini ve milli teşkilatı olduğu gibi bıraktı.

Tekrar ediyorum, aleyhimizde ortaya çıkarılan düşünceler yanlıştır.

Bu konuyu yalnız Batı'ya değil, hatta vatandaşlarımızı da önemli bir şekilde duyurmak gereğini hissediyorum. Millet tarihini okumamış veya milli duygudan yoksun kalmış olması gereken bazı kişiler, yabancıların aleyhimizde söyledikleri suçlamaları reddetmedikleri gibi vatanlarını suçlu görmekten çekinmiyorlar. Hâlâ bugün, Sultani okulunun salonlarını aleyhimizde

konferans verdirmek için yabancılara açık bulunduranlar var, bu gibilere lanet...

Efendiler! Bir millet varlığı ve hakları için bütün gücüyle, bütün maddi ve düşünce gücüyle ilgili olmazsa, bir millet kendi gücüne dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa şunun bunun oynacağı olmaktan kurtulamaz. Milli hayatımız, tarihimiz ve son dönemde yönetim şeklimiz buna çok güzel kanıttır...

Bugün bütün dünya milletleri yalnız bir hâkimiyet tanırırlar: Milli hâkimiyet...

Teşkilatın diğer ayrıntılarına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından, yani kişiden başlıyoruz.

Kişiler düşüncesahibi olmadıkça kitleler istenilen yöne herkes tarafından iyi veya kötü gönderilebilirler. Kendini kurtarabilmek için her kişinin geleceğiyle kendisinin ilgilenmesi gerekir. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir kurum elbette sağlam olur. Şüphe yok, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya doğru olmaktan fazla, yukarıdan aşağı olması zorunludur...

Memleketimiz içindeki gezilerimizde milli teşkilatımızın gerçek başlangıcının, kişiye kadar indiğini ve oradan tekrar yukarıya doğru şekillenmelerin başladığını sevinerek gördük. Bununla birlikte mükemmel dereceye ulaştığını söyleyemeyiz. Bunun için özellikle aşağıdan yukarıya tekrar bir şekillenmenin olmasına özellikle çalışmamız bir milli ve vatani görev kabul edilmelidir...

1. Dünya Savaşı'nın sonucu birtakım fedakârlıklara devletimizi mecbur kılıyor. Buna göre devlet için milli yeni bir sınır kabul ettik...

Ateşkes imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hâkim bulunuyordu.

Bu sınır, İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan; Halep ile Katma istasyonu arasında Carablus Köprüsü güneyinde Fırat nehrine kavuşur. Oradan Deyrizor'a iner, ondan sonra doğuya uzatılarak Musul, Kerkük,

Süleymaniye'yi içine alır. Bu sınır ordumuz tarafından savunulduğu gibi, aynı zamanda Türk ve Kürt unsurlarının yerleşik olduğu vatanımızın parçalarını sınırlandırır. Bu sınır içinde kalan memleketlerimizin parçaları Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmiştir...

İçimizde yaşayan Müslüman olmayan vatandaşlarımıza bizim siyasal hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozacak fazla birtakım ayrıcalıklar veremeyiz...

Millet, hükümetin gözcüsü olması gerekir. Çünkü hükümetlerin işleri olumsuz olur da millet itiraz etmez ve susturmazsa bütün kusur ve suçlara ortak olmuş demektir...

Milli Teşkilatımızın bugün sürdürdüğü amaç, vatan bölünmeden ve milletin esaretten kurtarılmasına yöneliktir. İnşallah yakın zamanda milli teşkilat bu amaca ulaşılmasında yüklendiği vatani görevini yapacaktır.

Fakat görevini tamamlamış sayılacak mıdır?

Bence bundan sonra da çok önemli vatani ve milli görevimiz vardır.

Kısaca iç durumumuzu düzeltmek, medeni milletler arasında çalışan bir organ olabileceğimizi işlerimizle göstermek gerekir. Bu amaçla başarılı olmak için siyasal çalışmadan fazla sosyal çalışmaya ihtiyac vardır.

Milli teşkilatımızın böyle bir amaç için nasıl bir şekil alması gerektiğini şüphesiz milletimizin genel istekleri belirleyecektir...

Ümit ederim ki, uygun bir barış yapılmasından sonra durumumuz güzel yönetilirse önceki sınırlar içindeki durumumuzdan daha iyi olur."

Mustafa Kemal'in 28 Aralık konuşması önemlidir. Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni milli teşkilatın ana siyasi unsuru olarak görmektedir. Önemli olan, Cemiyetin Heyet-i Temsiliye'nin yönetiminde ülke sathında her yerde yapılanmasıdır.

Bu konuşmasında öne çıkan diğer bir önemli nokta ise Avrupa'nın Türkleri yönetim açısından yeteneksiz görmeleridir.

Mustafa Kemal bu düşünceye karşı çıkmanın yolunun “medeni milletler” arasında, yaptıkları ile yer almaktan geçtiğini daha o gün görmüştür.

Konuşmada en önemli noktalardan birisi de kabul edilebilecek “milli sınır”ın nereden geçtiğidir. Daha sonra Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilecek Misak-ı Milli’nin ana çizgilerini, Mustafa Kemal 28 Aralık’ta Ankara’da net olarak ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa’nın önceliği siyasal yapılanmadır. Ordunun yapılandırılması henüz gündemde değildir. O anda Anadolu’da yürütülen karşı mücadele Kuvayı Milliye’ye dayandırılmıştır.

Vahdeddin’in 5 Kasım 1918’de terhis kararnamesini imzalamasından sonra askerler birliklerini terk edip evlerine dönmüşlerdi. Ordudaki asker sayısı 650 binden 70-80 bine düşmüştü.

15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali büyük bir tepki doğurmuştu.

57. Tümen Komutanı Albay Şefik Bey, 23 Mayıs’ta Harbiye Nezareti’ne yazdığı bir raporda, Anadolu’yu işgalden kurtarmak ve durumu düzeltmek için Balkan Savaşları sırasında kurulmuş olan Kuvayı Milliye güçlerinin yeniden oluşturulmasını önermişti.²⁰⁴

Ödemiş’te ilk Kuvayı Milliye gücü Bekir Sami Bey’in ve Jandarma Yüzbaşı Tahir Bey’in çabalarıyla oluşturulmuştu.

Ali Fuat Paşa’nın Kuvayı Milliye’nin başına getirilmesi ile Kuvayı Milliye’nin hem genişlemesi hem de yeni bir düzenlemeye geçirilmesi düşünülmüştü.

Mustafa Kemal Paşa’nın Kırşehir Gençler Derneği’nde yaptığı konuşmada söylediği gibi; millet teşkilat fikrini henüz zihnine sokamamıştı, Kuvayı Milliye’de millet iradesi hâkim olmalıydı.

Mustafa Kemal Paşa, Kırşehir Gençler Derneği’nde yaptığı konuşmada Kuvayı Milliye hakkında şunları söylemişti:²⁰⁵

“Millet teşkilat fikrini henüz zihnine sokmamıştır. Bütün milletin kabul ettiği nokta: Kuvayı Milliye’de esas, milli iradenin hâkim olmasıdır. Teşkilat henüz bir

204 İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yay., 2008, S. 304

205 ABE, Cilt 5, Kaynak Yayınları, 2010, S. 381

şekilden ibarettir. Bugün yarın buna bir geometrik şekil olarak bakamayız, buna ruh verebilmek için de milletimizin her ferdinin dimağını geliştirmek, herkesin geleceğine vuku bulacak taarruz ve tecavüzden kendilerini korumak için teşkilatla birlikte girişmek lazımdır. Aydınların vazifesi çok büyüktür.”

Kuvayı Milliye bir millet hareketi idi. Ancak geliştirilmeye ihtiyaç vardı.

Kuvayı Milliye’nin direnişi karşısında Yunanlılar, Nazilli, Ahmetli ve Turgutlu kasabalarını boşaltmak zorunda kalmıştı. İzmir’e yeni takviye birlikler getiriyorlardı.

3 Ocak 1919’da Antep’in, 26 Şubat’ta Maraş’ın ve 24 Mart’ta Urfa’nın İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine; Antep, Maraş ve Urfa’da Güney Kuvayı Milliye Cephesi daha önceden kurulmuştu. Bölgede işgalcilere karşı direnme ateşi çoktan yanmıştı.

Mustafa Kemal Paşa 28 Aralık’ta bu konuşmayı yaparken, Paris Konferansı devam ediyordu. Mustafa Kemal’in bu konferanstan beklediği bir şey var mıydı? ABD Başkanı Wilson’un hazırladığı programın 12. maddesinin onda bazı ümit ve beklentilerin doğmasına neden olduğu ileri sürülebilir.

Ancak Paris Konferansı’nın 12 Ocak 1920’de sona ermesi ile bu ümitleri de boşa çıkacaktır.

12 Şubat 1920’de Londra’da yeni bir konferans toplanacaktır.

Reel politik okulundan olan Mustafa Kemal Paşa’nın 28 Aralık günü, “bir millet kendi gücüne dayanarak varlığını ve bağımsızlığını sağlamazsa, şunun bunun oyuncağı olmaktan kurtulamaz” şeklindeki ifadesi de unutulmamalıdır.

Sıra Meclis-i Mebusan’ın açılışına gelmişti.

Mustafa Kemal Anlatıyor²⁰⁶

“Ankara’ya gelen mebus efendilerle temas ve fikir alışverişine başlayalım:

Bir toplumun beka ve saadetinin, ancak emelde ve emellerin elde edilmesinde tam birlik halinde

206 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 276

bulunmasını izah ettik... Bu münasebetle İstanbul'da açılacak Meclis-i Mebusan'da kuvvetli, dayanışma içinde bir grup teşkili zaruretini meydana koyduk... Millet çok önemli ve tehlikeli anları yaşıyordu. Böyle anlarda, tarih ve geleceğini bizzat kendi eline almakta gaflet gösteren milletlerin geleceği meçhul ve felaket doludur...

Efendiler, milletin emel ve maksatlarının kısa bir programa esas olacak surette toplu bir tarzda ifadesi de görüşüldü. Misakı Milli unvanı verilen bu programın ilk taslakları da bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı...

İstanbul Meclisi'nde 'Müdafaai Hukuk Cemiyeti Grubu' diye bir grup teşekkül ettiğini işitmedik... Korkak idiler... Padişah'a dalkavukluk edilerek, yabancılara hoş görünerek, büyük gayelerin elde olunabileceği gafletini gösteriyorlardı...

Ben, Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da saldırıya uğrayacağını, dağıtılacağını kesinlikle bekliyordum. Bu takdirde girişilecek tedbirleri de kararlaştırmıştım. Ankara'da toplanmak...

İşte bu vazifeyi yaparken, milletçe yanlış anlaşılma-ya yol açmamak için, tedbir olarak da Meclis-i Mebusan Reisliğine seçilmeyi düşünmüştüm. Maksat, dağıtılan mebusları bu sıfatla ve yetki ile davet etmektir... Hakkatte İstanbul'a gitmeyecektim... Bu İstanbul'a giden arkadaşların gayret ve çalışmalarıyla olabilecekti... Fakat belki bir iki arkadaştan başkasının, bu fikri telaffuz dahi etmediklerini öğrendim...

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 günü açıldı...

11 Mart günü Rauf Bey'den şu bilgiyi aldım:

10 Mart günü İtilaf temsilcileri toplanmışlar. Londra'dan gelen İstanbul'daki Kuvayı Milliye reislerinin tutuklanması emrini konuşmuşlar ve emri uygulamaya karar vermişler...

1920 senesi Martının 16. günü öğleden evvel saat onda şöyle bir telgraf aldım:

Bu sabah, Şehzadebaşı'ndaki Muzıka Karakolu'nu İngilizler basıp, oradaki askerlerle İngilizler çarpışarak, neticede şimdiki İstanbul'u işgal altına alıyorlar.

Manastırlı Hamdi Efendi durmaksızın bilgi vermeye devam etti:

Şimdi de Harbiye'nin işgalini haber aldık. Harbiye telgrafhanesini de İngilizler işgal ediyorlar. Bir taraftan zırhlılardan asker çıkarılıyor. Vaziyet vahim bir hal alıyor. Sabahki çatışmada 6 şehit, 15 yaralımız vardır. Paşa Hazretleri yüksek emirlerinizi bekliyorum...

Sabahleyin bizim asker uykuda iken, İngiliz bahriye askerleri karakola girip işgal etmekte iken, askerimiz uykudan şaşkın kalkınca çarpışmaya başlanılıyor.

Neticede bizden altı şehit, on beş yaralı var.

Hamdi Efendi'ye 'Mebusan için bir haber aldınız mı? Mebusan telgrafhanesi ile haberleşme yapılıyor mu?' diye sordum.

Hamdi Efendi: Evet. 14. Kolordu Komutanı hazır. Paşa istiyordu, verelim mi?

Efendiler, bundan sonra Hamdi Efendi'nin sözünü işitmedik. İstanbul merkezinin de işgal edilmiş olduğuna hükmettik...

Telgraf memuru Hamdi Efendi daha sonra Ankara'ya gelerek karargâhımız telgraf memurluğunu yapmıştır...

19 Mart 1920'de fevkalade yetkilere sahip bir meclisin Ankara'da toplanması için bir tebliği yayımladık.

Tebliğin 1. maddesi şöyleydi:

Ankara'da fevkalade yetkilere sahip bir meclis, millet işlerini yürütmek ve denetlemek üzere toplanacaktır.

Ben ilk yazdığım taslakla 'kurucu meclis' tabirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin 'rejimi' değiştirme yetkisiyle donanmasını sağlamaktı. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için, veyahut izah etmek istemediğim için halkın alışmadığı bir tabirdir diye, Erzurum ve Sivas'tan ikaz edildim. Bunun üzerine 'fevkalade yetkilere sahip bir meclis' tabirini kullanmakla yetindim...

İstanbul'da Salih Paşa hükümetinin istifa etmesi üzerine Damat Ferit Paşa yeniden sadrazamlığa getirildi.

8 Nisan 1920'de Damat Ferit Paşa ve Hükümeti'nin tanınmadığını açıkladık.

Damat Ferit'in ilk girişimleri Kuvayı Milliye önderlerinin asi ilan edilip katledilmeleri için fetva almak ve arkasından da Mebuslar Meclisi'ni Padişahın iradesiyle 11 Nisan'da kapatmak olmuştur...

Meclis'e ne isim verileceği konuşulmaktaydı. Önerilen isimlerden birisi de 'kurultay'dı. Uzun tartışmalar sonucunda 'Büyük Millet Meclisi' üzerinde anlaşmaya varıldı.

Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılmasını temin için çalıştığımız günlerde bizi en çok meşgul eden, Düzce, Hendek, Gerede ve Bolu'da başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşma eğilimi gösteren irtica ve isyan dalgaları olmuştur...

Meclis'in toplanmaya başarılı olamaması gibi uğursuz ihtimallere meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Bunun için Meclis'in açılmasında pek çok acele ediyordum.

Nihayet, gelebilmiş mebuslarla yetinerek, Meclis'in, Nisan'ın 23'üncü Cuma günü açılmasına karar verdik...

24 Nisan 1920'de, yani Meclis'in ikinci oturumunda Ankara mebusu olarak söz aldım. Bu, Büyük Millet Meclisi önünde ilk konuşmamdı. Meclis'e içinde bulunduğumuz şartları izah ve takip ve tatbikini uygun gördüğüm görüşlerimi arz ettim. Bu görüşlerin başlıcası, Türkiye'nin, Türk milletinin takip etmesi lazım gelen siyasi prensiple alakalı idi.

Bilinir ki, Osmanlılar devrinde muhtelif siyasi sistemler takip olunmuştu ve olunuyordu. Ben bu siyasi sistemlerden hiçbirinin yeni Türkiye'nin siyasi yapısının sistemi olamayacağına kesin inanıyordum. Bunu Meclis'e anlatmaya çalıştım. Bu konuya dair sözlerimin esas noktalarını burada hep beraber hatırlamayı faydalı bulurum.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, çarpışma demektir. Hayatta başarı, mutlaka mücadelede

başarıyla mümkündür, bu da manen ve maddeten kuvvete, kudrete dayanır bir durumdur.

Bir de insanların meşgul olduğu bütün meseleler, maruz kaldığı bütün tehlikeler, elde ettiği başarılar, ortaklaşa, genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmıştır.

Doğu kavimlerinin Batı kavimlerine taarruz ve hücumu, tarihin belli başlı bir safhasıdır. Hakikaten Türkler, İslamdan önce ve İslamdan sonra Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilalar yapmışlardır...

Fakat efendiler, bu taarruza karşı daima karşı taarruz düşünmek lazımdır. Karşı taarruz düşünmeden ve ona karşı güvenilir tedbir bulmadan hareket edenlerin sonu, mağlup olmak ve hezimete uğramaktır, yok olmaktır...

Selçuklu Devleti enkazı üzerinde kurulan Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da Doğu Roma İmparatorluğu'nun taç ve tahtına sahip olduğu devirlere dönüp bakalım. Osmanlı padişahları içinde, Almanya'yı, Batı Roma'yı zapt ve istila ederek muazzam bir imparatorluk kurmak teşebbüsünde bulunmuş olan vardı. Yine bu hükümdarlardan biri, bütün İslam âlemini bir noktaya bağlayarak sevk ve idare etmeyi düşündü. Bu amaçla Suriye'yi, Mısır'ı zapt etti. Halife unvanını takındı. Diğer bir sultan da hem Avrupa'yı zapt etmek, hem İslam âlemini hükmü ve idaresi altına almak gayesini takip etti. Batı'nın devamlı karşı taarruzu, İslam âleminin hoşnutsuzluğu ve isyanı ve böyle cihangirane tasavvurlar ve emellerin aynı sınır içine aldığı muhtelif unsurların uyuşmazlıkları, neticede emsali gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine bıraktı.

Efendiler, dış siyasetin en çok ilgili ve dayandığı husus, devletin iç teşkilatıdır. Dış siyasetin iç teşkilatla uyumlu olması lazımdır. Batı'da ve Doğu'da başka başka tabiatlara ve kültüre ve emele sahip birbirine zıt unsurlar toplayan devletin iç teşkilatı elbette asılsız ve çürük olur. O halde dış siyaseti de esaslı ve metin olamaz. Böyle bir

devletin iç teşkilatı bilhassa milli olmaktan uzak olduğu gibi, siyasi sistemi de milli olamaz. Buna nazaran Osmanlı Devleti'nin siyaseti milli değil, fakat şahsi, belirsiz ve istikrarsız idi.

Muhtelif milletleri müşterek ve genel bir unvan altında toplamak ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şartlar altında bulundurarak kuvvetli bir devlet kurmak, parlak ve cazip bir siyasi görüştür; fakat aldatıcıdır.

Hatta hiçbir sınır tanımayarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, elde edilmesi imknsız bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile meydana koyduğu bir hakikattir.

Panislamizm ve Panturanizm siyasetinin başarılı olduğuna ve dünyayı tatbik sahası yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin bütün insanlığı kapsayan, cihangirane devlet kurma hırslarının neticeleri de tarihte yazılıdır. İstilacı olmak hevesleri, komumuzun dışındadır. İnsanlara her türlü özel hissiyat ve bağlarını unutturup, onları bir tam kardeşlik ve eşitlik dairesinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak teorisi de özel şartlara sahiptir.

Bizim kendisinden açıklık ve tatbik kabiliyeti gördüğümüz siyasi sistem, yol milli siyasettir. Dünyanın bugünkü genel şartları ve asırların beyinlerde ve karakterlerde biriktirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur; ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin kuvvetli, mesut ve istikrarlı yaşayabilmesi için, devletin tamamen milli bir siyaset takip etmesi ve siyasetin, iç teşkilatımıza tamamen uygun ve dayalı olması lazımdır.

Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mana ve öz şudur:

Milli sınırimız dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize dayanarak mevcudiyetimizi, varlığımızı

koruyarak millet ve memleketin hakiki saadet ve bayındırlığına çalışmak... Rastgele sonu gelmez emeller peşinde milleti meşgul etmemek ve zarara uğratmamak... Medeni cihandan, medeni ve insani muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir.”

Sonuçlar

Mustafa Kemal meşruiyete çok önem veriyordu. Meclis-i Mebusan Başkanlığı’na seçilmesini istemesinin ana nedeni de, böylece Kuvayı Milliye’nin millet tarafından kabul edildiğini göstermekti.

Mustafa Kemal milli teşkilatlanmada siyaset kurumunun oluşturulmasına öncelik vermiştir. Diğer bir ifadeyle Mustafa Kemal düzenli orduya geçişi bazı şartların gerçekleşmesine bağlamıştır. Önceliğin ordu kurulmasına verilmesini benimsememiştir. Bu düşüncesini şöyle açıklamıştır:²⁰⁷

“Bir devre yetiştik ki onda her şey meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet ancak milli kararlara dayandıkça, milletin genel eğilimine tercüman oldukça meydana gelir. Evvela meclis, sonra ordu...”

Orduyu yapacak olan millet ve onun vekili olan meclistir. Çünkü ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca servet ve zenginlik demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir.”

Mustafa Kemal’in önceliği Büyük Millet Meclisi’nin kuruluşuna veriş, onun meşruiyete verdiği önemi çok net olarak ortaya koymaktadır. Onu değerli ve ölümsüz kılan niteliklerin başında da yaptığı her şeyde meşruiyeti araması, onu sağlamaya çalışması gelmektedir.

Mustafa Kemal Paşa; 28 Aralık 1919’da Ankara’da yaptığı konuşmada, kabul edilebilecek “milli sınırlar”ın nereden geçmesi gerektiğine ilişkin düşüncesini açıkça ifade etmiştir.

207 İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yay., 2008, S. 43

Meclis-i Mebusan'ın 12 Ocak 1920'de toplanmasından önce, oraya katılacak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programı hazırlanmıştır. Bu program daha sonra Misakı Milli (ulusal ant) şekline dönüşmüştür. Misakı Milli'nin ilk taslağı Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılmıştır. Misakı Milli, Meclis-i Mebusan'ın 17 Şubat 1920 tarihli oturumunda kabul edilmiştir.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlardan birisi, Osmanlı Devleti'nin "Arap topraklarından" vazgeçileceğiydi. Bu görüş Misakı Milli'nin 1. maddesinde şöyle yer almıştı: "Osmanlı Devleti'nin yalnızca Arap çoğunluğuyla meskûn olup, 30 Ekim 1918 tarihli Mütareke'nin yapıldığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylara göre tayin edilmeli."

1. maddede aynı zamanda, Osmanlı İslam çoğunluğunun bulunduğu kısımların hiçbir şekilde ayrılamaz bir bütün olduğu ifade edilmekteydi: "... belirtilen mütareke hattı dahil ve haricinde; dinen, ırken (bazılarına göre örfen ve irfanen) emelen birleşmiş ve yekdiğerine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla riayetkâr Osmanlı İslam çoğunluğuyla meskun bulunan kısımlarının tamamı, hakikaten ve hükmen hiçbir sebeple ayrılma kabul etmez bir bütündür."

Burada Osmanlı İslam çoğunluğu teriminin kullanıldığı görülmektedir. Bu terimin aslında kastettiği Müslüman Türkler ve Kürtlerdir. İslam çoğunluğu dine dayanmaktadır. Dolayısıyla buradaki "ırken" sözcüğü çok kimseye göre örf ve irfan (kültür) birliğini kastetmektedir. Bu tanımda "emel birliği", yani "amaç birliği" şemsiyesi altında karşılıklı hürmet ve fedakârlık duygularıyla bir bütünleşme söz konusudur. Bu nokta hayatidir.

Mustafa Kemal Paşa; bu maddenin tanımında Mondros Mütarekesi hattının "dahilinde kalan ve hükümeti seniyenin" yani İstanbul hükümetinin idaresi altında kalan yerleri sadece düşünüyordu. Ancak Meclis-i Mebusan'da "Mütareke hattı dahil ve haricinde" terimi yer almıştır. Bu Suriye'nin kuşkusuz Halep ve kuzeyinin de ulusal sınırlar içinde sayılmasını kabul etmek anlamındaydı. Halep ise Mondros Ateşkes Sözleşmesi'nden önce İngilizlere bırakılmıştı.

Misakı Milli'de dikkat çeken önemli bir husus ise "milli sınır"ın yer isimleri ifade edilerek belirtilmemiş olmasıdır. Milli sınıra ilişkin temel prensipler belirlenmiştir.

Mustafa Kemal'in Misakı Milli'nin kabul edilmesinden sonra 29 Şubat 1920'de Berlin'de yaşayan Talat Paşa'ya yazdığı mektup önemlidir. Misakı Milli'nin ana noktalarına işaret eden Mustafa Kemal'in mektupta değindiği diğer bazı önemli noktalar şöyledir:

Muhtelif İslam kitlelerini bağımsızlık için bugün Türkiye'ye musallat olan düşmanlar aleyhine tahrik ederek, Türkiye'nin üzerindeki baskıyı hafifletmek.

Bolşeviklerle prensipte ve görüşte birleşme hususu bugün için kolay görülmemekle beraber, İngiliz boyunduruğu altında görmek uğursuz ihtimali karşısında, Bolşevik prensiplerini fiilen tatbik etmekte kurtuluş çaresi tahmin olunursa, tatbiki yönündeki müşkülata rağmen, bugün hâkim olduğumuz kuvvete dayanarak, o hususa da başvurmak lazım gelebilir.

Görüşlerimde ve tasavvurlarımda mutaassıp değilim. Durum ve hadiselerin gereklerini kolayca takdir ederim. Türkiye'nin menfaatlarına uyan her türlü mesainin sonuçlarını saygıyla karşılarım.

Mustafa Kemal Paşa'nın 28 Aralık konuşmasında öne çıkan diğer bir önemli nokta ise Mustafa Kemal'in ileride gerçekleşeceği Türk Devrimi'nin dayanacağı felsefenin temel taşıını ifade etmiş olmasıdır.

Türk Devrimi'nin derinliklerinde yatan, fakat genellikle üzerinde durulmayan felsefenin temel taşı; "insanın kendi geleceğine hâkim olma" düşüncesidir.²⁰⁸

Atatürk'ün "Kendini kurtarabilmek için her ferdin, mukadderatı ile bizzat ilgili olması lazımdır" sözleri bu düşüncüyü açıkça ortaya koymaktadır. Bunun için de bilimin ve aklın rehber alınması gerekmektedir.

İnsanın kendi geleceğini tayin edebilmesi ancak "irade sahibi olması", "aklını kullanabilmesi" ve "anlayış/kavrama yeteneğine" sahip olması ile sağlanabilir.

Akıl ve bilimi temel alan eğitim ve öğretim sistemiyle ancak böyle nesiller yetiştirilebilir.

208 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim, 2015, S. 162

Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920'de yaptığı konuşmada; "efendiler bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, çarpışma demektir" şeklindeki ifadesi onun yaratılış itibariyle mücadele adamı olduğunu göstermektedir.

Yusuf Akçura, Mustafa Kemal'in mücadele azmiyle realizmi, gerçekçiliği arasında yakın bir bağ olduğunu düşünüyordu. Gördüğü eğitim ve savaş cephelerindeki deneyimi ona rasyonel bir kimlik kazandırmıştı. Bu nedenle de tüm yaşamı boyunca bilimi önemsemişti. Akçura'ya göre 19. asrın en büyük realistleri Birinci Napolyon ile Karl Marx'tı. 20. asrın ise Mustafa Kemal'di.²⁰⁹

Milli Mücadele ancak azimle ve mücadele ruhuyla gerçekleştirilebilirdi. Mücadele kuvvet ve kudret istiyordu. Bunun yanında, medeniyetin koşullarına uyum sağlayamayan toplumların da geleceğinin pek parlak olamayacağı ortadaydı.²¹⁰

Mustafa Kemal'i zafere götüren nokta, güç ve gerçekçilikti. Güç ise yetenek ve kuvvet olmaksızın gerçeğe ulaşamazdı. Milli Mücadele bu anlamda bir güç gösterisiydi.

Mustafa Kemal'in düşüncelerinde devamlılık vardır. 13 Mayıs 1914'te Madam Corinne'e gönderdiği mektupta da; dünyayı insanlar için bir mücadele, imtihan yeri olarak görmesi onun bu özelliğini doğrulamaktadır: "Dünya insanlar için bir imtihan yeridir. İmtihan edilen her soruya pek uygun cevap vermesi mümkün olmayabilir. Fakat düşünülmelidir ki, hüküm; cevapların bütününden ortaya çıkan neticeye göre verilir."²¹¹

Netice olarak; Mustafa Kemal'in "hayat demek, mücadele, çarpışma demektir" ifadesi onun yaşama bakış felsefesini ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk*'ta, "Meclis'in ilk açıldığı günlerde bulunduğumuz durumu ve şartları izah ve takip ve tatbikini uygun gördüğüm görüşlerimi arz ettim" demektedir. 24 Nisan 1920 günü yaptığı bu konuşmada; Mondros Mütarekesi'nden güne kadar yaşanan siyasal olaylara değinmiştir.²¹²

Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında; Harbiye Nazırı Cemal (Mersinli) Paşa'nın 10 Ekim 1919 tarihli telgrafında yer alan

209 Zafer Toprak, *Egemenliğe Giden Yol*, Folkart, 2021, S. 64

210 A.g.e. S. 67

211 ABE, Cilt 1, Kaynak Yayınları, 2010, S. 195

212 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 69

bir konuya da değinmiştir. Harbiye Nazırı, Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesinin doğru olmadığı ve buna neden olanların isimlerinin belirlenmesiyle; bazı yayınların yapılmasını ve haklarında soruşturma açılmasını ve kanuni cezaların uygulanmasını öneriyordu. Bu öneriye karşı Mustafa Kemal Paşa düşüncesini Meclis'te şöyle açıklamıştır:²¹³

"1. Dünya Savaşı'na girmemek elbette son derece iyi olurdu. Fakat buna maddeten imkân yoktu. Çünkü katılmamak, silahlanmış bir tarafsızlığı, yani Boğazların kapalı bulundurulmasını gerektiriyordu. Halbuki vatanımızın coğrafi konumu, İstanbul'un stratejik durumu, Rusların İtilaf hükümetleri yanında yer alması, bizim seyirci kalmamıza asla uygun değildi. Bundan başka, silahlanmış bir tarafsızlığın devamı için paramız, silahımız, sanayimiz kısaca gerekli olan araçlarımız yoktu. İtilaf Devletleri'nin özellikle İngilizlerin para vermemesi bir tarafa, gemilerimize el koyarak ve milletin dışından tırnağından artırarak gemi inşaatına tahsis edilmiş yedi milyon liramıza zorla el koymaları ve İtilaf Devletleri'nin savaş ilan etmesi bizim, harbe girişimizden daha dört ay önce tamamen Osmanlı hükümetinin zararına bir Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verdiklerini ilan etmiş olmaları ve hatta Bolşeviklerin yayınladığı gizli anlaşmadan da anlaşıldığına göre İstanbul'un Çarlık Rusyası'na verileceği sözü, savaşa İtilaf Devletleri karşısında girmemizin zorunlu olduğunu gösteren açık delillerdir.

Bir de İngiltere ve Fransa'nın kendisine söz verdikleri Rusya dururken, Balkan Savaşı uğursuzluğundan sonra hiçbir askeri ve milli varlığına önem vermedikleri milletimizi kendilerine katılmış saysak bile bizi kabul edeceklerini düşünmek elbette doğru olamaz. Harbe girmeliğimizi bir hainlik olarak nitelemek ve koca bir milleti dört beş kişinin oyuncağı yerine koymak, bize göre yarar sağlamaz...

Bundan dolayı mert bir biçimde gerçeği söylemek ve kahramanca savaşı bu koca milletin yenilgisinin zorunlu sonuçlarına katlanmakla beraber, hareketin cinayet olarak kabul edilmemesi ve ceza verilmesinin düşünülmemesi en emin ve yararlı bir prensip olarak kabul edilebilir.

Savaşa neden olanların hakkındaki noktaya gelince: Savaşın ilanı, sorumluluğu olmayan yüce padişahın yetkisi olduğuna ve o zamanki Bakanlar Kurulu'nun savaş ilanından 4 ay sonra toplanan Meclis-i Mebusan'a yaptığı açıklamalar üzerine alkışlarla güvenoyu almasına göre konu Yüce Divan'ın incelenmesinden geçmeden olur olmaz şunun veya bunun aleyhine suçlamalara kalkışmak yerinde olmayabilir.

Savaş sırasındaki kötü yönetimlerin meydana çıkartılıp cezalandırılması, vatanımızda, sorumluluğun büyük ve küçüklere dağıtılması ve kanun devrinin tarafsız ve tam bir adaletle başladığının anlaşılmasını sağlamak en güzel dileğimizdir. Fakat biz, bunun birçok tartışmalara neden olan kâğıt üzerinde, reklam şeklinde yayımlanmasından çok uygulanmasıyla dost düşmana gösterilmesini daha uygun ve yararlı görüyoruz.”

Mustafa Kemal'in Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girişiyle ilgili olarak Meclis'te yaptığı bu konuşmanın elbette siyasi bir yanı vardır. Ancak bu konuşması, onun düşünce ve değerlendirmelerinde bir evrimin yaşandığını da ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa Meclis'te yaptığı bu ilk konuşmasında “milli siyaset”in ne olduğunu açık şekilde tanımlamıştır. Mustafa Kemal'e göre milli siyasetin temel parametreleri şunlardır:

Milli siyaset, milli sınırlar dahilinde kendi kuvvetimize dayanılarak yürütülecektir.

Milli siyaset; ülke ve milletin varlığını korurken, milletin yaşam koşullarının geliştirilmesini, mutluluğunun sağlanmasını amaçlayacaktır.

Milli siyaset, sonu gelmez ulaşılamayacak hedefler peşinde koşmayacaktır.

Milli siyaset aynı zamanda dünyadan medeni ve insani davranışlar ve karşılıklı dostluklar kurulmasını hedefleyecektir.

Mustafa Kemal'in milli siyasete ilişkin ortaya koyduğu bu prensipler, önemini ve gerekliliğini bugün de, hatta gün ve gün artarak, aynen korumaktadır.

MİLLÎ HÂKİMİYETE DAYALI HALK HÜKÜMETİ

Mustafa Kemal Paşa; 24 Nisan 1920 günü Meclis'te yaptığı konuşmada ilk önce "Milli Siyaset" konusu üzerinde durmuştu. Şimdi sıra hükümetin kurulmasına gelmişti. Asıl soru da nasıl bir hükümetin kurulacağı idi.

Mustafa Kemal Anlatıyor²¹⁴

"Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilafetin yıkılmış ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni esaslara dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat, vaziyeti olduğu gibi söylemek, maksadın büsbütün kaybına sebep olabilirdi. Çünkü genel fikir ve eğilimler, henüz Padişah ve Halife'nin mazur (özürlü) mevkiinde bulunduğu merkezinde idi...

Meclis'e teklif ettiğim husus hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz...

Bu zarurete tabi olmakla beraber, maksadı saklı bulunduran teklifimi bir önerge halinde takdim ettim. Kısa bir tartışma ile bazı itirazlara rağmen kabul edildi.

Bu önergeyi bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı prensiplerin tespit ve ifade edilmiş olduğunu görürüz:

Hükümet teşkili zaruridir.

214 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 337

Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun görülemez.

Meclis'te yoğunlaşan milli iradeyi, bilfiil vatanın geleceğine el koymuş tanımak esas ilkedir. Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet mevcut değildir.

Büyük Millet Meclisi kanun yapma ve icra yetkilerini kendinde toplamıştır.

Meclis'ten seçilecek ve vekil kılınacak bir heyet hükümet işlerine bakar. Meclis Reisi, bu heyetin de reisidir.

Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar çerçevesinde vaziyetini alır.

Efendiler, bu esaslara dayalı olan bir hükümetin özelliği kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükümet milli hâkimiyet esasına dayalı halk hükümetidir; cumhuriyettir.

Böyle bir hükümetin kuruluşundaki esas, kuvvetler birliği teorisidir...

Yüce Meclis beni riyasete seçmekle hakkımda genel itimadı gösterdi.

Burada ufak bir noktayı da izah etmeliyim.

Bütün fenalığın sebebi benim şahsımdır, bir adam için, bir milletin birçok tehlikeyi göze alması akla uygun değildir propagandası yapılıyordu. Hükümet ve düşmanlar, benim şahsımı millete karşı bir silah gibi kullanıyordu. Dolayısıyla 24 Nisan 1920 günü gizli bir celsede Meclis'e bu hususu izah ettim. Riyaset seçiminde, bunun da bir sakınca olarak dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin kurtuluşu düşünülerek oy ve kararların isabetle verilmesini rica ettim.

Efendiler, Meclis İcra Vekilleri'nin seçimine dair 2 Mayıs 1920 tarihli kanun ile Genelkurmay Başkanlığı işleri de dâhil olmak üzere 11 vekilden meydana gelen 'İcra Vekilleri Heyeti' vücuda getirdi...

Genelkurmay Başkanlığı için İsmet Paşa'yı tercih etmiştim... Refet Paşa, Genelkurmay Başkanlığı makamının en büyük askeri makam olduğu ve ondan daha büyük makamın Millet Meclisi olacağını öğrenince, buna itiraz etti...

Fuat Paşa da kesin olarak buna karşı çıktı.

Refet ve Fuat Paşalar, kendileri daha evvel Anadolu'da benimle işbirliği yapmışlar fakat İsmet Paşa daha sonra gelmişti...

İsmet Paşa benim İstanbul'dan hareketimden evvel benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelip beraber çalışmıştı. Fakat, Fevzi Paşa Hazretleri'nin Harbiye Nazırlığı'na gelmesi üzerine önemli düşüncelerden dolayı özel vazife ile tekrar İstanbul'a gönderilmişti. Dolayısıyla, fikir ve faaliyet birliğinde kıdem söz konusu olamazdı.

Genelkurmay Başkanlığı görevinin ilk defa İsmet Paşa'ya verilmesinde isabetsizlik olsaydı, Fevzi Paşa Hazretleri'nin beni ikaz etmeleri vatani bir vazife idi. Halbuki, Fevzi Paşa Hazretleri bilakis, bu vazifelendirmeyi pek uygun bulmuş ve kendileri teklif olunan Savunma Bakanlığı görevini pek samimi bir hisle derhal kabul buyurmuştur.

İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı ve gerek daha sonra bilfiil Cephe Komutanlığı'nda gösterdiği liyakat ve üstün gayret kendisine vazife verilmekteki isabetimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için, millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen içim rahattır...

Meclis'te Harbiye Nezareti ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki ilişki üzerinde de tartışma olmuştu. Bu konudaki görüşlerimi şöyle ifade etmişim:²¹⁵

Harbiye Nezareti'nin meşgul olduğu vazifeler, ordunun iâşesi, giyimi ve teçhizi gibi hususlardır. Vazifelerine emir ve komuta dâhil değildir. Bizim memleketimizde öteden beri Harbiye Nazırları harp harekâtını ve komutayı dahi üzerlerinde bulundurmaktan zevk alırlardı. Onun için memleketimizde bağımsız Genelkurmay Başkanı yoktur. Doğrudan doğruya Harbiye Nazırı'nın arzusu dâhilinde hareket eden Genelkurmay Başkanı vardır.

Genelkurmay Başkanı'nın vazifesi; ordunun teşkilini, düzenlenmesini fenni olarak düşünmek ve memleketin savunma vasıtalarını nazarı dikkate almak ve bunlarla meşgul olmaktır.

215 ABE, Cilt 8, Kaynak Yayınları, 2010, S. 155

Genelkurmay Başkanı, nasıl harp edecek, vatani nasıl savunacak ve nasıl hazırlanmak lazım geldiğini düşünür, onunla meşgul olur ve doğrudan doğruya imparatora, padişaha bağlı olur.

Bu itibarla, Genelkurmay Başkanı bağımsızdır. Bütün fiillerinden ve harekâtından Millet Meclisi'ne karşı sorumludur...

Genelkurmay Başkanı, daima tarafsız kalmalı, sırf düzenlemeler ile askeri teşkilat ve memleket savunma vasıtaları ile meşgul olmalıdır.

Emir ve komuta yine yüksek heyetiniz üzerinde kalması daha uygundur."

Mustafa Kemal Paşa; Harbiye Nazırı ile Genelkurmay Başkanlığı görevlerinin bir kişide bulundurulmasını istemiyordu. İstedığı Genelkurmay Başkanı'nın siyaset dışında kalarak daha bağımsız hareket edebileceği bir durumun oluşturulmasıydı. Bu sonuca yaşadığı tecrübeler sonunda ulaşmıştı.

27 Nisan 1920 günü Ankara'ya gelen Fevzi Paşa'yı Milli Savunma Bakanlığı'na, İsmet Paşa'yı da Genelkurmay Başkanlığı'na getirdi.

Mustafa Kemal Paşa; Meclis'te hükümetin kurulması çalışmalarını yönetirken aynı anda iç isyanlarla, Yunan ordusunun ilerlemesine karşı milli cephelerin oluşturulması ve dışişleri konularındaki gelişmelerle de yakinen ilgileniyordu.

Mustafa Kemal Bu Gelişmeleri Nutuk'ta Şöyle Anlatmaktadır:

"Efendiler, 1919 senesi içinde milli teşebbüslerimiz aleyhinde başlayan iç isyanlar, süratle memleketin her tarafına yayıldı...

Alevlenen kargaşalık ateşleri, bütün memleketi yakıyor, hıyanet, cehalet, kin ve taassup dalgaları dumanları bütün vatan semasını koyu karanlıklar içinde bırakıyordu. İsyen dalgaları, Ankara'daki karargâhımızın duvarlarına kadar çarptı.

Batı Anadolu'nun İzmir'den sonra, yeniden önemli bölgeleri de Yunan ordusunun taarruzlarıyla çiğnenmeye başlandı...

21 Eylül 1919'da Balıkesir'in kuzeyinde başlayan birinci Anzavur İsyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede başladı. 13 Nisan'da Bolu ve Düzce havalisi de isyan etti.

Düzce havalisindeki isyan önemli idi. Dört bin kişilik bir kalabalık, Düzce'yi basarak hapisaneleri boşalttılar ve çarpışma ile oradaki süvari müfrezemizin silahlarını aldılar. Hükümet memurlarıyla subayları hapsettiler.

Her taraftan, asiler üzerine kuvvet sevk ettik.

Toplanan asi kuvvetler bütün o bölgeye hâkim olduktan sonra Geyve Boğazı'ndaki kuvvetlerimize taarruza başladılar... Ali Fuat Paşa Geyve Boğazı civarından Adapazarı istikametinde ve Refet Paşa da Ankara'dan Adapazarı yoluyla Bolu istikametinde memur edildiler.

Efendiler, İzmit'te de Süleyman Şefik Paşa komutasında Hilafet Ordusu unvanı taşıyan bir kuvvet toplanıyordu. Bu kuvvette İstanbul'dan gönderilmiş birçok subay da vardı.

Hilafet Ordusu'nun belli başlı komutanlarından birisi de Suphi Paşa idi. Kendisi Almanya'da tahsil görmüş, çok usta bir binici idi. Fakat askerlik sanatını anlamış değildi. Paşa daha sonra Ankara'ya gelecekti. Kendisine tesadüf ettiğimde, 'Paşam niçin Hilafet Ordusu Komutanlığını kabul ettin' diye sormuştum. Suphi Paşa, tereddüt etmeden, 'size mağlup olmak için' diye cevap vermişti.

Bolu, Düzce, Adapazarı ve İzmit havalisindeki bu isyanlar 4 Haziran 1920 tarihine kadar devam etti.

Asiler neticede tamamen hezimete uğratıldı.

Memleketin kuzeybatı bölgesinde asilerle uğraşırken, memleketin ortasında Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan bölgelerinde de isyanlar başladı. Bu isyan hareketleri de zikredilmeye değer...

Asilerin tepelenmesine ancak üç aydan fazla bir zamanda muvaffak olunabildi.

Efendiler, bu tarihlerde güney bölgemizde de bizi ciddi surette meşgul eden önemli isyanlar oldu.

Bu isyan bastırılırken, Afyonkarahisar bölgesinde isyan ve Konya'da da fesat hareketi oldu.

Harp cephelerinin vaziyeti ise şöyleydi.

Yunanlılar İzmir'e çıktığı zaman, Kolordu Komutanı Nadir Paşa hiç direnmeden büyük hakaretler altında İzmir'i Yunanlılara teslim etmiştir.

Yunan ordusu işgal dairesini Ayvalık'a asker çıkararak genişletmeye başlayınca Ali (Çetinkaya) Bey 28 Mayıs 1919'da muharebeye girdi. Ali Bey'in başlattığı direniş yavaş yavaş Soma, Akhisar ve Salihli'de milli cepheler oluşturulmasına neden oldu...

Miralay Kazım (Özalp) Bey'e Kuzey Kolordusu Komutanlığı makamı ve yetkileri verildi...

Bu arada İzmir'den isim ve kıyafet değiştirerek o bölgeye giden Celal (Bayar) Bey'in gayret ve fedakârlığı zikredilmeye değer.

1919 Haziran ortalarında, Aydın cephesi de kuruldu. Demirci Mehmet Efe bu cephenin komutanlığını kendi eline aldı.

Efendiler, İzmir'in muhtelif cephelerinde kurulan ve yavaş yavaş subaylar ve askeri kıtalar ile takviyeye çalışılan milli cephelerin işleri esaslı olarak doğrudan doğruya o bölgeler ahalisi tarafından sağlanıyordu.

Adana bölgesinde milli kuvvetler kurulmuş ve Fransızlara karşı çok cesurane faaliyete geçmişlerdi. Yüzbaşı Osman Bey'in kahramanlıkları kayda değerdir. Pozantı'da Fransızları kuşattılar ve geri çekilmeye mecbur ettiler.

Maraş'ta, Ayıntap'ta, Urfa'da ciddi muharebeler oldu. Neticede, işgal kuvvetleri buradan çekilmeye mecbur edildiler. Kılıç Ali ve Ali Saip Beylerin isimlerini anmayı görev sayarım.

Efendiler, bu vaziyet üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarında bizimle temas ve görüşme aradılar. General Duquest'in başkanlığında bir Fransız heyeti Ankara'ya

geldi. 20 günlük bir ateşkes yaptık. Bu ateşkes Meclis'te bazılarının itirazlarına uğradı.

Adana bölgesi ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerlerle de takviye olunan milli kuvvetleri rahatça düzene sokmak istiyordum...

Bundan başka, önemli saydığım siyasi bir faydayı da elde etmek istiyordum. Büyük Millet Meclisi ve hükümeti henüz İtilaf Devletleri'nce kabul edilmemişti. İstanbul'daki Ferit Paşa hükümetiyle münasebet ve muamelede bulunmakta idiler. Ankara'da bizimle görüşmeleri ve herhangi bir meselede uzlaşmaları, o gün için temini önemli siyasi bir nokta idi...

Milli sınırimız dâhilinde olup, Fransızlar tarafından işgal altında bulunan bölgelerin tamamen tahliyesini açık ve kati olarak ortaya koydum. Bu hususta yetki almak üzere Paris'e gitmek zorunda olduklarını ileri sürdüler...

Ateşkes müddeti sona ermeden Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle anlaşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de biz, bu hareketi ateşkesin feshine sebep saydık...

Efendiler, Büyük Millet Meclisi'nin harici meseleler hakkında ilk verdiği karar, Moskova'ya bir heyet gönderilmesi oldu. Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığındaki heyetin esas vazifesi Rusya ile irtibat kurmaktır. Heyet 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan hareket etmişti. Bazı noktalarda uzlaşma mümkün olmadı. Moskova Antlaşması, 16 Mart 1921'de imzalanabildi...

18 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa'yı Batı Cephesi Komutanı olarak görevlendirdik. Düşman bütün cephe üzerinde taarruza geçmişti. Bizim kıtalarımız çekiliyordu...

Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milen Hattı'ndan genel taarruza geçti. Akhisar-Soma ve Salihli istikametlerinden gelişen taarruzlar neticesinde 30 Haziran'da Balıkesir'e girdiler. Düşman Bursa'yı da işgal etti. Kuvvetlerimiz fazla sarsıldı.

24 Haziran'da Alaşehir, 29 Ağustos'ta Uşak zaptedildi.

Bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Kuvvetlerimizin düzene sokulmasını emrettim...

Yunan taarruzu ve milli cephelerin bozulması, Meclis'te büyük bir buhrana ve şiddetli dokundurmalara ve eleştirilere sebep oldu...

Bursa ve Alaşehir komutanlarının niçin bir divana verilmediklerinden dolayı gensoru önergeleri okundu...

Uzun ve hararetli devam eden tartışmalara benim de karışmam gerekti. Benim sözlerime karşı da vuku bulan ufak tefek iğnelemelere cevap verdikten sonra, genel iza-hat yeterli görüldü...

Bu mağlubiyetin hakiki sebepleri ve etkenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felaketin sorumlusu daha yeni kurulmuş ve sorumluluğu üstleneli iki ay olmayan Heyeti Vekile'yi sorumlu kılmak hedefleniyordu. Bir seneyi aşkın bir zamandan beri, Yunan ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve devamlı hazırlanmakta bulunmuş olduğu ve buna karşılık İstanbul hükümetlerinin ordumuzu devamlı felce uğratacak sebepler hazırlamakla meşgul olduğu ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği milli kuvvetleri dağıttırmaya ve imha ettirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülüyordu...

Askeri harekâtı hakiki durumu bilerek ve askeri gereklilikleri dikkate alarak değerlendiren ve inceleyen yoktu... Söz söyleyenler içinde, ender olmakla beraber milli inancı ve vatana bağlılığı şüpheli olanlar dahi vardı.

Gizli celsede bilhassa demiştim ki; felaket başa gelmeden evvel, onu önleme ve ona karşı savunma çareleri düşünülmek lazımdır. Geldikten sonra, elemlemenin faydası yoktur... Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanların bastırılmasına görevlendirilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha önemli ve zaruri idi. Halen de böyledir... Milletin kurtuluş emeli noktasında birlik ve dayanışma sağlanamadıkça harici bir düşmanın istila adımlarını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esaslı bir fayda ve netice beklenir... Tarihte yarılmamış ve

yarılmayan cephe yoktur. Bilhassa söz konusu olan cephe tahsis olunan kuvvetle tamamen orantılı dar bir cephe olmayıp da böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa... Cepheler delinebilir. Geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmak gerekir. Halbuki, Yunan ordusu karşısındaki cephemiz bu vaziyet ve bu kuvvetle mi idi?..

Memleketin geleceği sorumluluğunu yeni üstlenmiş olan Heyeti Vekiliye bu tarihteki şartlara göre seferberlik yapabilmeyi acaba düşünebilir miydi? Memleketin adeta baştanbaşa Halife'nin fetvası hükmünü yerine getirmeye zorlandığı bir sırada, milleti askere davet etmek uygun ve mümkün görülebilir miydi? Bundan başka, silah miktarını ve mevcut silahı faaliyet halinde tutabilmek için cephe ve para miktarlarının, kaynaklarının düşünülmesi zaruri değil miydi?... Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve zorunluluk yoktur. Biz vaziyetin ve cephelerin ihtiyaçlarından habersiz değildik...

Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetin kuruluşundan sonra Ankara'da 'Yeşilordu' namı altında bir cemiyet kuruldu... Vasıflı, şuurlu kimselerden güzide ve inkılâp için güvenilir teşkilat yapmak fikri bazı kişilerde hâkim olmaya başladı. Ben, bir taraftan ordumuzu canlandırma ve takviye imkânlarına girişirken, kurulmuş olan milli müfrezelerden de, her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde ister istemez yararlanmaya çalışmakta idim.

Fakat ciddi disiplin ve kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat talep eden ciddi askeri vazifelerin ancak muntazam ordu ile yerine getirilebileceği hakikatini unutmaya elbette mahal yoktu...

Yeşilordu teşkilatı bir bakıma gizli bir teşkilat mahiyetinde kurulmuş ve oldukça genişlemişti.

Teşkilatın kurucuları arasına, mebus bulunan Çerkez Reşit Bey ve kardeşleri Çerkez Ethem ve Tevfik Beyler de dâhil olmuşlardı.

Çerkez Ethem Bey, milli bir müfreze ile evvela Anzavur takibinde ve ondan sonra Düzce isyanında başarılı

hizmetler yaptığı için Ankara'ya çağrıldığında hemen hemen herkes tarafından iltifat ve takdir görmüştü. Ethem Bey ve kardeşi Tevfik Bey Yozgat isyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada, kendine yakın uzak ne kadar askeri ve milli komutanlarımız varsa bunların rütbe ve mevkilerine ehemmiyet vermeksizin hepsine birer birer aşağılayıcı ve tecavüzkâr muamelede bulunmakta hiçbir sakınca görmemeye başladı...

Bundan cüret alan Ethem ve kardeşi, Türk ordusunda değerli hiçbir subay ve komutan bulunmadığı ve kendilerinin herkesin üstünde birer kahraman oldukları zannına kapılmışlar ve bunu herkese söylemekten çekinmemeye başlamışlardı...

Güya Yozgat isyanı, Yozgat'ın tabi bulunduğu Ankara Valisi'nin kötü idaresinden doğmuş, dolayısıyla diğer isyan sorumluları hakkında uyguladığı cezayı -ki o ceza asarak idam idi - Ankara Valisi hakkında da bizzat mahallinde tatbik etmeye Çerkez Ethem karar vermişti. Ankara Valisi Yahya Galip Bey varlığı pek lüzumlu ve faydalı bir zattı. Yahya Galip Bey'i veremezdik ve vermedik. Ethem ve kardeşleri bu mesele üzerinde fazla ısrar göstermediler. Fakat, Yozgat'ta bilhassa mebuslara; Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis önünde asacağım yollu münasebetsiz sözleri işitilenlerdendir. Biz bütün bilgi ve istihbaratımıza rağmen bu 'kardeşleri' daima istifade edilebilir bir halde bulundurmak yolunu seçtik. Kendilerini idare ettik. Yozgat'tan sonra Kütahya bölgesine gönderdik...

Yeşilordu teşkilatı hakkında incelemelerde bulundum. Bu cemiyetin zararlı bir şekil ve mahiyet aldığı sonucuna ulaştım. Hemen lağvını düşündüm. Olaylar gösterdi ki, biz bu gizli cemiyetin faaliyetini önlemeye çalıştığımız halde tamamen başarılı olmadık...

Efendiler, muharebe meydanında emir bekleyen Doğu Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, Ermeniler Kars'ı terk etti. Kıtalarımız

Gümrü'yü işgal etti. Ermeniler ateşkes ve barış için müracaat etmişlerdi...

2/3 Aralık gecesi Gümrü Antlaşması imza olundu.

Gümrü Antlaşması milli hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin kaybetmiş olduğu yerler, bize milli hükümete terk edildi... Bu antlaşma yerine daha sonra imzalanan 16 Mart 1921 tarihli Moskova ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşmaları geçmiştir.

Ardahan ve Artvin'in 23 Şubat 1921'de tarafımızdan işgalini on beş gün sonra Batum'un işgali takip etmiştir.

Daha sonra Moskova Antlaşması icabınca Batum tahliye ve fakat işgal eylemiş olduğumuz diğer kısımların anavatana bağlılığı teyit olundu...

Bulunduğumuz tarihte Trakya vaziyetine de hep beraber göz gezdirelim:

Trakya'da Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey'di. Kendisine askeri harekât bakımından verdiğimiz direktif şu idi:

Üstün kuvvetlerin taarruzuna maruz kalınırsa sonuna kadar mukavemet edilecek ve Trakya tamamen zapt ve işgal edilse dahi, teklif olunacak herhangi bir çözüm şekli tek başına kabul edilmeyecektir...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'a gitmiş, bizi ancak dönüşünde haberdar etmişti. Anlaşıldığına göre; Doğu Trakya'nın yalnız başına varlığı korunamayacağından Batı Trakya ile birleşerek bir yabancı idaresi sayesinde yaşayabileceği tarzında fikirler telkin olunmuş...

Cafer Tayyar Bey İstanbul'da iken Muhittin Bey Kolordu Komutanlığı'na tayin edilmiş... Bu suretle Trakya'nın talihi, İstanbul siyasi çevrelerinin tesirine terk olunmuş...

Yunan ordusu, 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağ'a bir tümen çıkardı. Yunan tümeni Edirne istikametinde yürümeye başladı. Batı Trakya'dan Meriç'i geçerek taarruz etmek isteyen Yunan kuvvetleri Edirne-Karaağaç istasyonu civarında ciddi muharebeler veren Şükrü Naili Bey'in dikkat ve direnmesi sayesinde durduruldu...

Cafer Tayyar Bey kendi kuvvetlerine temas etmeksizin Havsa civarında atla dolaşırken düşman tarafından esir edilmiştir. Ondan sonra sevk ve idareden mahrum 1. Kolordumuz tamamen dağıldı. Kıtalarının bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a iltica etti. Netice olarak Trakya tamamen Yunanlıların eline geçti.

Trakya'nın özel ve zor durum ve şartlar içinde bulunduğu şüphe yoktur... Tarihte bütün bir vatani, çok üstün düşman kuvvetleri karşısında son avuç toprağına kadar karış karış kahramanca ve namuskârane savunmuş ve yine mevcudiyetini korumuş ordular görülmüştür.

Türk ordusu, o cevherde bir ordudur. Yeter ki ona komuta edenler, komuta edebilmek vasıflarına sahip bulunsun!

Komutanlar askerlik vazife ve icaplarını düşünürken ve tatbik ederken, kafalarını siyasi fikirlerin tesiri altında bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasi tarafın icaplarını düşünen başkalarının olduğunu unutmamalıdır.

Komutanların, emri altına verilen millet evladını, memleket vasıtalarını, düşmana, ölüme yöneltirken, yegâne düşüneceği nokta, milletin kendisinden beklediği vatani vazifeyi ateşle, süngü ile ve ölümlerle yerine getirmek ve neticelendirmektir. Askeri vazife, ancak bu zihniyet ve kanaatle yerine getirilebilir. Lafla, politika ile, düşmanın aldatici vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. Komutanlık vazife ve sorumluluğunu yüklenecek kadar omuzlarında ve bilhassa kafasında kuvvet bulunmayanların feci sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır.

Efendiler, bir komutanın esareti de mazur görülebilir... Elindeki kuvveti sonuna kadar, son süngü ve son nefese kadar kullandıktan sonra kanını akıtmak fırsatını bulamaksızın düşman eline düşerse...

Bütün ordusu üstün düşman ordusu karşısında mağlup ve kendiliğinden geri çekilirken, kılıcını çekip tek başına atını düşman başkomutanının çadırına saldırarak ölüm arayan Türk komutanları görülmüştür...

Batı cephesi kıtaları arasında, Kuvayı Milliye halinde, bir bölge ve bir cepheye sahip bulunan Ethem Bey müfrezesinin askerleri, adeta, müstesna ve üstün, imtiyazlı, gıpta edilecek durumda görülmeye başlandı.

Ordudan fayda yoktur, dağılsın! Hepimiz Kuvayı Milliye olalım sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı.

İşte bu sırada, Ali Fuat Paşa, Ethem ve Tevfik biraderlerin tesiriyle olduğu zannedilen bir teklifi Genelkurmay Başkanlığı'na sundu: Yunan Ordusu'nun Gediz civarında bulunan yalnız bir tümenine taarruz etmek! O tarihlerde, Yunan ordusu üç tümen ile Bursa bölgesinde, bir tümen ile Aydın havalisinde ve birer tümenle de Uşak'ta ve Gediz'de bulunuyordu.

Genelkurmay bu teklifi kabul etmedi. Çünkü düşman ordusu bizim ordumuzdan bütünü itibarıyla kuvvetli idi. Biz, henüz ordumuzu teşkil etmiş ve düzene sokmuş bir halde bulunmuyorduk... Bütün işe yarayan kuvvetlerimizi, mevziî ve geçici bir başarı için kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde düşman bütün kuvvetleri ile taarruza geçerse her tarafta mağlubiyet muhakkak olurdu.

İsmet Paşa, Eskişehir'deki Batı Cephesi Karargâhı'na gitti. Ali Fuat Paşa sonra karar vermek üzere hareketi ertelemişti.

Fakat birkaç gün sonra, taarruza karar verdiği anlaşıldı...

Gediz'de mağlup olduk. Yunan ordusu taarruza geçti. Kıtalarımız Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi...

Ali Fuat Paşa'nın cephe üzerindeki komutanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görünüyordu. Kendisini komutanlıktan çekmeyi zaruri saymaya başladım... O günlerde Moskova'ya bir sefaret heyeti göndermek lüzumu karşısında bulunuyorduk. O halde, Fuat Paşa büyükelçi olarak Moskova'ya gidebilirdi. Batı cephesi de çok ciddi ve dikkatli mesai talep ettiğinden, bu cephe komutanlığını da zaten genel askeri harekât ile uğraşmakta olan

Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa'ya ek olarak vermek en seri ve uygun bir tedbir olacaktı. Bir yönden de harp harekâtı bakımından kuvvetli süvari teşkilatına ihtiyaç bariz idi. Sırf bu teşkilatı vücuda getirmek için Dâhiliye Vekili bulunan Refet Paşa'ya ek olarak bu vazifeyi vererek kendisini Konya ve havalesine göndermeyi uygun buluyordum. O halde meseleyi şu suretle halledebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak. Mühim kısımları ihtiva eden sahayı 'Batı Cephesi' diye isimlendirerek İsmet Paşa'nın komutasına vermek; güney kısmını da Refet Paşa'ya vermek ve iki cepheyi de doğrudan Genelkurmay Başkanı makamına bağlamak.

Genelkurmay Başkanlığı'na da Savunma Vekili Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi. Ali Fuat Paşa 8 Kasım 1920'de Ankara'ya geldi. Karşılama için bizzat istasyonda bulunuyordum. Fuat Paşa'yı omzunda bir filinta olduğu halde Kuvayı Milliye kıyafetinde gördüm...

Fuat Paşa'ya yeni alabileceği vazifeyi söyledim. Memnuniyetle kabul etti.

Aynı günün gecesini, İsmet ve Refet Paşaları davet ederek, yeni durum ve vazifelerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kati direktif 'süratle muntazam ordu ve büyük süvari kütlesi vücuda getirmekten' ibaretti. Bu suretle, 1920 senesi Kasım'ının sekizinci günü 'gayri muntazam teşkilat fikrini ve siyasetini yıkmak kararı' fiil ve tatbik sahasına konulmuş oldu...

İsmet Paşa, 10 Kasım'da vazifeye başladı."

İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı olmasından rahatsız olanların başında Çerkez Ethem geliyordu.

Çerkez Ethem'in Yarattığı Krizi

Mustafa Kemal Nutuk'ta Şöyle Anlatıyordu:

"İsmet Paşa'nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu. Onun yokluğunda,

kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey, Ethem Bey'e vekâleten Kuva-yı Seyyare'nin başında komutanlık ediyordu.

Bütün Kuva-yı Seyyare Komutan Vekili Tevfik imzasıyla 21 Kasım 1920'de Cephe Komutanlığına gelen bir raporda, kendi bölgesinde bulunan Gördeslilerin düşman askerini çağırtdıkları yolunda bilgi vardı. Cephe Komutanı verdiği genel emirde demişti ki:

'Muharebenin doğurduğu bunalım sırasındaki kızgınlıkların etkisi ile zorlayıcı tedbirler alınmasına kesinlikle engel olmak gerekir. Hainlikleri ne derece kesinlikle anlaşılmış olursa olsun, hiçbir köy asla yakılmayacak, halktan hiç kimse hiçbir birlik tarafından hiçbir suçla idam edilmeyecektir. Casuslukları ve daha başka suçları ortaya çıkmış kimselerin gözaltında İstiklal Mahkemelelerine gönderilmeleri gerekir.'

Tevfik Bey bu emre karşı çıktı.

Ethem ve Tevfik kardeşlerle kendileri gibi düşünen bazı arkadaşları, milli hükümete karşı isyana karar vermişlerdi.

Gerek cephede gerek Ankara'da her bakımdan ihtiyaç duyulan tedbirleri aldırılmışım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından çekinmiyordum. İsyân ettikleri takdirde yola getirilip cezalandırılacaklarına şüphem yoktu. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatle yola getirmeye ve saygılı olmaya çalışmaya, bunu başaramadığım takdirde, kamuoyunda daha çok açıklık kazanacak saldırganca faaliyet ve hareketlerinin gerektirdiğini yapmayı tercih ediyordum. Bu düşünceyle, 2 Aralık 1920 tarihinde, Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beylerle diğer bazı kimseleri de yanıma alarak bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya karar vermişim. Ethem Bey'in bu geziye benimle gitmekten çekineceğini tahmin ediyordum. Gerçekten de ertesi günü Ethem Bey rahatsızlığını ileri sürerek birlikte seyahat edemeyeceğini bildirdi. İsrar ettim. 3 Aralık 1920 akşamı özel bir trenle Eskişehir'e

hareket ettik. 4 Aralık sabahı Eskişehir'e varıldı. Ethem Bey bir arkadaşıyla birlikte ortada yoktu. Yemekten sonra karargâha gittik fakat Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sordum. Verdiği cevap şuydu: Ethem Bey şu dakikada kuvvetlerinin başındadır. Bu habere rağmen sakın olmayı ve görüşmeyi tercih ettik.

Reşit Bey, pek kaba ve saldırganca konuşmaya başladı.

Ben dedim ki: 'Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatıyla ve sizin lehinizde bir sonuç almak için samimi bir duyguyla görüşüyordum. Şimdi karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümetinin Başkanı bulunmaktadır. Devlet Başkanı olarak, Batı Cephe Komutanı'na durumun gereğini yerine getirmek üzere yetkisini kullanmasını emrediyorum.' Hemen İsmet Paşa da dedi ki: 'Emrimde bulunan komutanlardan herhangi biri bana karşı gelmiş olabilir. Ben onu yola getirmeye ve cezalandırmaya muktedirim. Bu konuda daha kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bu görevin kolaylıkla yerine getirilmesi için yardımını rica etmiş değilim. Ben durumun gerektirdiği işleri yaparım.'

Reşit Bey, ileri gitmekte acele edilmemesini, kendisi kardeşlerinin yanına giderek bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi. Kardeşinin yanına gitmesi uygun bulundu.

Efendiler, Ethem ve kardeşleri cephede bulunan komutanları beğenmiyorlar, onların emirlerine uymuyorlar. Bakanlıkları ve hükümeti tanımıyorlar. Yalnız sözde bana itaat ediyorlar ve Meclis'i de kendi isteklerine göre harekete geçireceklerini umuyorlar.

22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'le bakan ve milletvekillerinden on beş kadar arkadaşı hükümetteki odama davet ettim. Dedim ki: 'Ethem Bey'in kendi komutası altında kullanabileceği kuvvetin sayısı en çok bin iki yüz, iki bin kişiden ibaret olabilir. Bu sayı arttırılacak olursa, disiplinsizlik dolayısıyla dağılıp felakete yol açar. Herhalde, memleketin mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil, ancak Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına

bağlı düzenli birliklere emanet edilmesi gerekir. Kuva-yı Seyyare, belirli bir kadro halinde, verilen emirlere tamamen uymak ve boyun eğmek şartı ile yararlı olabilir.

Bu şartlar yerine getirildiği takdirde, Kuva-yı Seyyare görevine devam edecektir.'

Çerkez Ethem'e gönderilen nasihat heyeti 24 Aralık'ta Kütahya'ya gitti.

Heyetten 28 Aralık günü gelen haberde, vatanın selamet ve mutluluğunu göz önünde bulunduran maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Bu konunun daha fazla sürüncemede bırakmaya tahammülü olmadığına dair itimat buyrulmasını istirham ederiz, deniyordu.

Efendiler, Kütahya'ya Bakanlar Kurulu kararı ve heyetin geri dönmesini bildirdikten sonra, cephe komutanlarına da asi Ethem ve kardeşlerine karşı fiili harekâta geçmelerini emrettim.

Kuvvetlerimiz, hareket emrini alır almaz, derhal Kütahya'da bulunan asi Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'yı işgal ettiler. Asi Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve direnişe geçirmeye cesaret edemedi. Gediz üzerine çekilmişti.

Ethem kuvvetlerinin peşine düşen birliklerimiz 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek o civarda toplandılar. Ethem ve kardeşleri de kuvvetleri ile birlikte düşman saflarında müstahak oldukları yeri aldılar. Artık Ethem olayı diye bir şey kalmamıştı."

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'dan ayrılalı tam bir buçuk yıl olmuştu. Ankara'ya geldiği zaman ilk başlarda Keçiören yolu üzerindeki Ziraat Mektebi'nde kalmış, yazın da Ankara Garı'ndaki Direksiyon Binası'na taşınmıştı. Orası hem Paşa'nın çalışma bürosu hem de eviydi. Orada yatıp kalkıyor, kendisine Sivas'tan beri yanında olan Bekir Çavuş bakıyordu. Evde hiç kadın yoktu. Paşa'nın arkadaşları kendisine bir kadın bakıcı bulunmasından söz ettilerse de, o buna pek yanaşmamıştı.

Fikriye Hanım'ın Ankara'ya geliş hikâyesini ve sonrasını Hıfzı Topuz *Gazi ve Fikriye* adlı kitabında şöyle anlatmaktadır:²¹⁶

Bir süre sonra Evrenoszâde Mithat Bey, Kemal Paşa'ya Fikriye Hanım'ı anımsattı. Çünkü Fikriye'nin Mustafa Kemal'e büyük bir sevgiyle bağlı olduğunu biliyordu.

Paşam, dedi; Fikriye'yi buraya getirirseniz o size çok iyi bakar, evinizi derleyip toplar, düzene sokar, yemeğinizi hazırlar, hem de kendisi çok mutlu olur.

Mustafa Kemal'e bu öneri makul geldi. Fikriye'nin kendisini nasıl bir aşkla sevdiğini çok iyi biliyordu. Aralarında duygusal bir bağ oluşmuştu. Kız onun için kul köle oluyor ve onun bütün sorunlarını paylaşıyordu. Bir bakıma o eğitmişti Fikriye'yi. Mustafa Kemal de çok hoşlanmıştı Fikriye'den. Ne var ki Mustafa Kemal, Fikriye'nin bu aşırı sevgisinden ve bağlılığından zaman zaman bun alıyor ve özgürlüğünü hiç yitirmek istemiyordu. Annesinin ve Makbule'nin Fikriye'yi sevmemeleri de belki bu ilişkinin daha fazla gelişmesini önlemişti.

İstanbul'da geçen o çok canlı, kadınlı ve eğlenceli günlerden sonra içine bazen gariplik çöküyor ve Fikriye'nin özlemini duyuyordu. Böyle bir yalnızlık duygusu içinde; 'Çağırın Fikriye'yi gelsin. Çok iyi olur' deyiverdi.

Fikriye kumral dalgalı saçlı, yeşil gözlü, ince uzun boylu, zarif bir Rumeli güzeliydi.

Peki, Fikriye kimdi?

Fikriye'nin babası Memduh Hayrettin Bey ile amcası Ragıp Bey; Teselya'nın Larissa kasabasından Selanik'e taşınmışlardı. Halleri vakitleri yerindeydi.

Amcası Ragıp Bey, ileriki yıllarda Zübeyde Hanım'la evlenecekti. Zübeyde Hanım'ın bu ikinci evliliği idi. Fikriye, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp Bey'in yeğeni idi.

Mustafa Kemal'in gözleri önünden Fikriye'yi nasıl tanıdığı film şeridi gibi akıyordu.

Mustafa Kemal 1899 Martında İstanbul'a Harp Okulu'na gelmişti. O yıllarda Memduh Beyler de İstanbul'a gelmiş ve Akbıyık'ta Kazasker Molla'nın konağında yaşıyorlardı. Hafta sonları Mustafa Kemal onların evine gidiyordu.

Fikriye, İstanbul'da doğmuştu. Mustafa Kemal Fikriye'yi daha küçük çocukken tanımıştı.

216 Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, Remzi Kitabevi, 2001, S. 161

Yıllar geçmişti. Mustafa Kemal yaklaşık bir aylık bir yolculuktan sonra 1912’de Trablus’tan İstanbul’a dönmüştü. Mustafa Kemal Akbıyık’taki eve gitmişti. Memduh Bey ölmüştü. Kapıyı Memduh Bey’in eşi Vasfiye Hanım açmıştı. Mustafa Kemal’in boynuna sarılan Fikriye 15 yaşlarında çok güzel bir kız olmuştu. “Kemal ağabey; sizi tanıdığım zaman çok küçüktüm. Sizi görmeyeli yedi yıl oluyor. Trablus’ta başınıza bir felaket gelmesinden çok korkuyorduk. Sizinle övünüyoruz. Oh! Sonunda işte buradasınız” demişti.

Mustafa Kemal üvey babasının yeğeni olan Fikriye’den hoşlanıyordu. Ancak, o evlenecek bir adam mıydı? Yarın ne olacağı belli miydi? Yazık olmaz mıydı çocuğa.

Yine, Almanya gezisinden dönmüştü. Pera Palas’ta kalıyordu. Ertesi sabah annesini görmek üzere Akaretler’deki eve gitmişti. Mustafa Kemal’in gözleri Fikriye’yi arıyordu. Bir süre sonra annesine, “Fikriye’den ne haber? Hiç gelip gitmiyor mu? Annesinin ölümüne biraz alışabildi mi” diye sormuştu. Zübeyde Hanım, “Biraz alıştı galiba ama akli fikri sende, deli mi ne?” diye cevap vermişti. Mustafa Kemal de annesine, “Biliyorum anne, sen Fikriye’yi pek sevmezsin, ama o sana çok düşkündür” demişti.

Mustafa Kemal’i Vahdeddin tekrar Suriye’ye atamıştı. Bu Enver Paşa’nın Mustafa Kemal’e bir oyunuydu. Canı sıkılmıştı. Biraz huzura kavuşmak üzere Akaretler’e gitti. Fikriye de oradaydı.

Fikriye ona artık Kemal ağabey değil, paşam diyordu. Uzun bir dönemden sonra ilk kez birlikte oluyorlardı. Fikriye söze başlamıştı:

“Paşam, benim için siz çok önemlisiniz. Paşalığınız, görevleriniz, ordu komutanlığınız beni hiç ilgilendirmez. Ben sizi siz olduğunuz için seviyorum. Size hayranım. Delicesine âşığım. Yarın bütün görevlerinizi yitirseniz de, ordudan atılsanız da, sürgüne gitseniz de yüreğim sizinle çarpıyor ve çarpacak. Sizden hiçbir şey beklemiyorum. Ama beni sevmediğinizi bilirim çok mutsuz olurum.”

Mustafa Kemal, bu sözlere gülümsemekle yetinmişti.

Mustafa Kemal Anadolu’ya 9. Ordu Müfettişi olarak gidiyordu. Fikriye kendisini yanına alması için çok ısrar etmişti.

Mustafa Kemal kendisine, hele bir örgütlenelim, direniş başlatım seni sonra yanıma aldirtacağım, demişti.

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılışından sonra neredeyse bir buçuk yıl geçmişti. Fikriye bu bir buçuk yılı, hiç bitmeyen bir umutla sevgili paşasının kendisini Ankara'ya çağırmasını bekleyerek geçirmişti. İstanbul kaynıyordu. İşgal kuvvetleri Türklere her türlü saygısızlığı gösteriyordu.

Fikriye daha fazla bekleyecek durumda değildi. Çok mutsuzdu. Kız kardeşi Jülide verem olmuştu. Bahar aylarında Jülide daha 20 yaşında bile yoktu, ölmüştü. Ağabeyi Enver de Milli Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya gitmişti. Fikriye Sultanahmet'teki evde tek başına kalmıştı. Ankara'ya gidebilmenin heyecanıyla kavruluyordu. Artık 23 yaşına girmişti.

Kısa bir süre sonra, Evrenoszâde Mithat Bey'den dolayı bir haber geldi. Ankara'ya hangi yolla, nasıl ulaşacaktı? Zübeyde Hanım hiç hoşlanmayacaktı bu gidişten.

Galata rıhtımına giderek Ereğli'ye işleyen bir vapur buldu. 1920 Kasımının ilk haftasında İstanbul'dan ayrıldı. Soğuk ve rüzgârlı bir sonbahar günüydü.

Kamara arkadaşları gemi Ereğli'ye yaklaşırken Fikriye'ye; dayın şimdi seni rıhtımda bekliyordur, diye sorunca Fikriye onlara; hayır dayım burada değil, ben de Ankara'ya gideceğim. Nişanım var orada. Onu görmeye gidiyorum. Orada yalnız. Kim bakar ona? Hiç kimseden de bir şey istemez, çok gururludur. Yalnız ben anlarım onun dertlerini, demişti.

Yolcular sandallarla rıhtıma çıktılar. Fikriye kaymakamlık binasının nerede olduğunu sordu. Kaymakam Naci Bey onu güler yüzle karşılayıp içeri aldı.

Kaymakam Fikriye'ye, Ankara'ya kime gidiyorsunuz, diye sordu. Fikriye, Mustafa Kemal Paşa'yı görmeye gidiyorum, dedi. Kaymakam; ne diyorsunuz, Mustafa Kemal Paşa'yı tanımısınız, dedi.

Fikriye, evet efendim, Kemal Paşa, amcamın üvey oğlu olur, dedi.

Kaymakam Bey hemen Ankara'ya bir telgraf çekerek durumu bildirdi.

Ankara'dan İçişleri Bakanı Doktor Adnan (Adıvar) Bey'den cevap geldi: Fikriye Hanım'ın yanına güvenilir bir polis vererek kendisini gönderin. Gerekli masraflar karşılanacaktır.

Önce Ereğli'den, sonra İnebolu ve Kastamonu'dan aldığı telgraflar Mustafa Kemal'i heyecanlandırmıştı.

Fikriye bir akşamüzeri Ankara'ya vardı. Direksiyon Binası'nın kapısında, bir nöbetçiden başka hiç kimse yoktu. Paşa bürosunda masa başında çalışıyordu. Bekir Çavuş, "Paşam konuklarınız geldi, bir beyle bir hanım, içeri aldım" dedi.

Mustafa Kemal, heyecanla Fikriye'yi kucakladı. Çok merak ediyordum seni çocuğum, dedi. Nasıl aştın bu yolları? Sonunda sağ salim gelebildin ya, diye sözlerini tamamladı.

Fikriye; Paşam nihayet size kavuştum. Artık ölsem de gam yemem. Hâlâ gözlerime inanamıyorum. Siz karşımdasınız! Oh, Paşam biricik Paşam benim, diyerek cevap verdi...

Ertesi sabah Fikriye'nin ilk işi Mustafa Kemal'in kahvaltısını hazırlamak oldu. Demli bir çay yaptı. Peynir ve zeytin aldırıldı. Bir kâseye bal koydu. Çay hazır olunca gidip Paşasını uyandırdı. Saat 9'a geliyordu. Mustafa Kemal çok hoşlanmıştı.

İlk kez eve bir kadın eli değiyordu.

Fikriye artık, Direksiyon Binası'nın hanımı olmuştu. Evi kendi zevkine göre yerleştirdi ve düzene soktu.

Sonuçlar

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'yı Genelkurmay Başkanı olarak seçmesinin arkasındaki ana neden, "düzenli ordu"ya geçişin artık zorunlu bir hale gelmiş olmasıydı.

Düzenli ordu konusunda kendisiyle hemfikir olan kişilerin başında İsmet Paşa geliyordu. Fevzi Paşa da aynı düşünce-deydi. 29 Mayıs'ta yaptığı bir konuşmada, "Düşman karşısına muntazam bir kıtayla çıkacağız. Cephelerde kesin sonuç için kuvayı mumtazamaya ihtiyaç vardır. Emir ve komuta düzgün olmalı" diyerek düşüncelerini açıklamıştı.

Yunanlıların 8 Temmuz'da Bursa'yı ele geçirmesi üzerine artık düzenli orduya geçiş zorunlu hale gelmişti.

Bursa'nın kaybedilmesi Meclis'te ve ülkede büyük tepkilerin doğmasına neden olmuştu. O günlerde Mustafa Kemal'in Meclis'te söylediği şu sözler çok anlamlıydı:²¹⁷

217 ABE, Cilt 9, Kaynak Yayınları, 2010, S. 27

“Kuvayı Milliyemiz on misli bir kuvvet karşısında çekildi. Çekilmek lazımdır.

Eğer ölmek lazım gelirse, o da yapılır.

Ölmek, ancak öldürmek maksat ve gayesine yönelik olmak lazım gelir. Fakat öldükten sonra hiçbir gaye temin edilemeyecekse neye yarar?”

Mustafa Kemal Paşa için düzenli orduya geçiş zorunluydu ve önemliydi. Ordunun ruhu ise subaylar olacaktı. Mustafa Kemal’e göre “ordunun ruhu subaylardır, ordu ancak subaylar heyeti sayesinde vücut bulur” idi.

31 Temmuz 1920’de Afyonkarahisar’da subaylarla yaptığı konuşma bu açıdan önemlidir.²¹⁸

“Şahsi ve özel hayatları itibarıyla subaylar, fedakârlar sınıfının en önünde bulunmak mecburiyetindedirler. Çünkü düşmanlarımız herkesten evvel onları öldürürler. Onları aşağılar ve hor görürler.

Hayatında bir an olsa bile subaylık yapmış, subaylık izzetinefisini, şerefini duymuş, ölümü küçümsemiş bir insan, hayatta iken, düşmanının tasarladığı ve reva gördüğü bu muameleye katlanamaz. Onun yaşamak için bir çaresi vardır; şerefini korumak! Hâlbuki düşmanlarımızın da kastettiği, o şerefi ayaklar altına almaktır.

Dolayısıyla, subay için ya istiklal, ya ölüm vardır. Fakat arkadaşlar ölmeyeceğiz, bağımsızlığımızı koruyarak yaşayacağız ve milletimizi daima bağımsız görmekte mutlu olacağız!”

Ona göre “kuvvet ordudur”. Ordunun ruhu ise subaylardır. Subay ihtiyacını karşılamak üzere, Ankara’da Abidin Paşa Köşkü civarında, Haziran 1920’de “Sunuf-ı Muhtelif Namzetleri Talimgâhi” adı altında bir eğitim tesisi açıldı.

Ülke 1911’den beri savaş içindeydi, yorgun düşmüştü. Halk padişaha ve halifelige bağlıydı. Bu şartlar altında da seferberlik ilan etmek uygun olmazdı.

218 A.g.e. S. 112

İç isyanların bastırılmasında Kuvayı Milliye çok önemli bir görevi yerine getirmiştir. Kuvayı Milliye bir halk hareketiydi.

Mustafa Kemal düşündüğü planı adım adım uyguluyordu. 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla, Milli Teşkilatlanmanın en önemli ayağı olan siyasal yapılanmaya da adım atılmıştı.

Şimdi sıra, Milli Teşkilatlanmanın ikinci adımına “düzenli ordu”nun kurulmasına gelmişti.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ ÖNCESİ

Mustafa Kemal Anlatıyor²¹⁹

Efendiler, Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) 20 Ocak 1921 tarihinde Meclis'ten çıkmıştı. Meclis'in ve millî hükümetin vazife ve yetkilerini ve şekil ve temel özelliklerini tespit ve ifade eden ilk kanundur... Bu esas kanunun Meclis'ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zorunlu olmuştu...

18 Ağustos 1920 tarihinde sekiz kanun maddesi Hukukî Esasiye Encümeni tarafından Meclis'e getirildi. Bu kanun maddelerinin uzunca bir de gerekçesi vardır...

Bu gerekçe ve görüşe göre, Büyük Millet Meclisi'nin 1920 Ağustos'unda henüz daimî bir durumu ve özelliği olmadığı anlayışının geçerli bulunduğu anlaşılıyor...

Encümenin anlayış ve görüşü, Meclis'te de aynen ortaya çıktı. Kanun maddelerinin birincisi şöyleydi:

'Büyük Millet Meclisi, kanun yapma ve icra kudretlerine sahiptir ve devlet idaresine bizzat ve bağımsız olarak el koymuştur.' Meclis üyelerinden birçokları dediler ki birinci maddenin başına 'hilafet ve saltanatın ve vatan ve milletin bağımsızlığının kurtarılmasına kadar' açıklamasını ilave etmek lazımdır... Bazı mebuslar, yalnız hilafet kelimesini koyalım, saltanat onun içinde mevcuttur, dediler. Bazı hoca efendiler buna razı olmadılar. Hilafet manevî bir iştir, fikrinde bulundular. Hilafette ruhbaniyet

219 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 424

yoktur itirazına hoca efendiler Şu yolda cevap verdiler: Saltanat hükmettiği memleketleri kapsar. Hilafet bütün yerküredeki İslamı kapsar...

ÇatıŐan fikirlerden biri açıktı: Halife ve padişah vardır ve olacaktır. O mevcut olunca bugünkü durum, Şekli, yetkiler geçicidir... Buna karşı olan fikirde açıklık yoktu: Saltanat millete geçmiştir, saltanat kalmamıştır. Hilafet de saltanat demektir. Dolayısıyla onunla mevcudiyetinin hikmeti yoktur tarzında açık ve kesin konuŐulmuyordu.

Otuz yedi gün sonra 25 Eylül’de bir gizli celsede Meclis’e bazı izahatta bulunmayı faydalı buldum...

Başlıca Şu görüşleri ileri sürmüŐtüm:

Türk milletin ve onun yegâne temsilcisi bulunan yüce Meclis’in vatan ve milletin bağımsızlığını, hayatını sağlamak için çalışırken, hilafet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması sakıncalıdır. Şimdi-lik, bunlardan hiç bahsetmemek yüksek menfaatler gereğidir. EĞer, maksat bugünkü halife ve padişaha bağlılık ve sadakatin muhafaza edildiğini ifade ve doğrulama ise bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet onun emirlerine itaat ederek düşman emirlerini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudret ve yetkisini kullanmaktan yasaklanmış olan, zaten padişah ve halife olamaz. O halde onu tahttan indirip yerine derhal diğerini seçeriz demek istiyorsanız, buna da, bugünün durumu ve Şartları elverişli değildir.   n k  tahttan indirilmesi lazım gelen zat, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu yok sayarak diğer birine boyun eğme zihinde canlandırılıyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbül’daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamını koruma ve faaliyetini sürdürmeye devam edebileceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl maksadını unutup, halifeler davasıyla mı uĐraŐacak? Ali ve Muaviye devrini mi yaşayacağız? Özetle, bu mesele geniş, nazik ve önemlidir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanuni esaslar, varlığımızı ve bağımsızlığımızı kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve millî hükümeti kuvvetlendirmeye yönelik mana ve yetkiyi sağlayan ve belirten şekilde olmalıdır.”

Birinci İnönü Muharebesi, düzenli ordunun kazandığı ilk başarı olmuştur. Başarının sağladığı rüzgâr ile 20 Ocak 1921'de Büyük Millet Meclisi, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu (1921 Anayasası) kabul etmişti.

Çerkez Ethem'in isyan etmesi üzerine İnönü mevzilerinden iki tümen, isyanın bastırılması için Kütahya bölgesine alınmıştı. Bursa bölgesinde bulunan Yunan kolordusu stratejik önemi bulunan Eskişehir bölgesini ele geçirmek üzere iki tümeni ile 6 Ocak 1921 günü taarruza başlamıştı. Taarruz karşısında birlikler Söğüt-Bozüyük ve Gündüzbey bölgesine çekilmişlerdi. Bursa'dan ilerleyen düşman da kısa yoldan Eskişehir'e ulaşacaktı. Düşman taarruzları karşısında bulunan hatlarda savunma imkânsızlaşmıştı. Cephe Komutanı Albay İsmet Bey, Beşkardeş-Oklubalı menzillerine çekilme kararı almıştı.

Aynı akşam, Yunan Komutanı da bu muharebede uğradığı kayıplar ve Kütahya üzerinden gerisine ilerleyen Türk kuvvetlerinin taarruzundan, imha edilmekten kurtulmak için çekilmeye karar vermişti. 11 Ocak'ın ilk saatlerinde geri çekilmişlerdi. Düşman üstün kuvvetlerine rağmen Türk ordusunun tuttuğu ikinci mevziine taarruz edememişti.

Mustafa Kemal Paşa başarıyı şöyle ifade etmişti:

“Yeni Türkiye Devletinin küçük, fakat millî ülkülü genç ordusu en dar bir hesapla üç kat düşmanını mağlup etti. Strateji sanatının en nazik gerekliliğini isabetle uyguladı. İç hatların kullanılmasında harp tarihine parlak bir örnek yazdı.”

BMM'nin 29 Ocak 1921 günkü toplantısında Londra Konferansı'na davet alındığı açıklandı. Mustafa Kemal o gün yaptığı konuşmada, ilk defa "Türkiye Devleti" ismini kullandı. İtilaf Devletleri düzenledikleri bu toplantıya İstanbul Hükümeti yanında Ankara'yı da çağırılmışlardı.

8 Şubat 1921 günü de Bakanlar Kurulu kararnamesinde ilk defa "Türkiye Büyük Millet Meclisi" (TBMM) ismi kullanıldı.

27 Şubat 1921'de Londra'da düzenlenen konferans toplanacaktı. Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da meşru ve hukuki bir hükümet olmadığını ve bu nedenle de TBMM'nin Türkiye'nin kaderi üzerinde söz söyleyebilecek tek kuruluş olduğunu düşünüyordu. İstanbul'a bu konuda çektiği telgrafta şunları söyledi:²²¹

"Meclisimiz tarafından kabul ve ilan edilen ve bütün memlekette uygulanan Teşkilatı Esasiye Kanunlarımız icabıyla, hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Milletın kanun yapma yetkisi ve icra kudreti ise onun hakiki ve yegâne temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'ndedir. Bu esaslar sebebiyle delege heyetimizin İstanbul'a gitmesi ve oradan seçilecek bir heyete katılması ve oranın vereceği yetki ile cihana karşı davamızı üstlenmesine imkân yoktur... Eğer isterseniz, memleketi temsil edecek yegâne heyet olarak, Meclisimizin delege heyetini tanırırsınız."

Londra Konferansı 27 Şubat 1921'den 12 Mart 1921'e kadar devam etti. Olumlu hiçbir netice alınamadı. İtilaf Devletleri 10 Eylül 1920'de İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen Sevr Antlaşması'nda yapılan değişikliklerin itiraz edilmeksizin Ankara tarafından kabul ve tatbik edilmesini istiyordu. Ankara bunu reddetti.

Daha sonra yaşananları Mustafa Kemal şöyle anlatıyordu:²²²

"Delege heyetimiz yolda iken Yunanlılar, bütün ordu-suyla, bütün cephelerimizde karşı taarruza geçtiler..."

221 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 432

222 A.g.e. S. 434

Konferans ve barış hikâyesini Yunan taarruzu bize ister istemez terk ettiriyor...

Yunan ordusunun, Bursa ve doğusunda önemli bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir kuzeybatısında ve Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup halinde idi. Yunanlıların bundan başka İzmit'te bir tümenleri, bizim de ona karşılık Kocaeli Grubu bulunuyordu.

Yunan ordusunun Bursa ve Uşak grupları 23 Mart 1921 günü ileri harekâta geçtiler. İsmet Paşa komutasındaki Batı Cephesi birlikleri arz ettiğim gibi, Eskişehir kuzeybatısında toplanmıştı. Karar muharebeyi İnönü mevzilerinde kabul etmekte. Ona göre tedbir ve tertibat alınıyordu. Düşman 26 Mart akşamı, İsmet Paşa'nın işgal ettirdiği mevzilerin sağ kanadı ilerisine yanaştı. Ertesi gün bütün cephede temas oldu. Düşman, 28'de sağ kanadımıza taarruz etti. 29'da her iki kanattan taarruz etti. Düşman mevzii önemli başarılar elde ediyordu. 30 Mart şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin neticesi düşman lehine oluyordu.

Bundan sonra sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü karşı taarruza geçti ve düşmanı mağlup ederek, 31/1 Nisan gecesi geri çekilmeye mecbur etti. Bu suretle, inkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferiyle yazıldı.

Cephe komutanı telgrafla şunu bildiriyordu:

'Saat 6.30'da Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Düşman düzensiz çekiliyor. Yakından takip ediliyor... Bozüyük yanıyor... Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza bırakmıştır.'

Cephe Komutanı'na 1 Nisan 1921 günü şu telgrafi gönderdim:

'Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üstlendiğiniz vazife kadar ağır vazife üstlenmiş komutanlar enderdir. Milletimizin bağımsızlık ve hayatı, dâhiyane idareniz altında şerefle vazifelerini

gören komutan ve silah arkadaşlarınızın kalp ve milli onuruna büyük emniyetle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs (tersyüz edilmiş) talihini de yendiniz. İstila altındaki bedbaht topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zafe-rinizi kutluyor...'

Yunan ordusunun taarruz planında dikkati çok çeken bir hataya işaret etmek isterim. Yunan ordusunun Uşak grubunun Dumlupınar'dan sonra Eskişehir genel istikametine yönelmesi lazımdı. Afyon üzerinden Konya genel istikametine yönelmesi, asıl kati netice sahasından kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları atıl ve tehlikeli bir vaziyette bırakmıştır...

Yunan ordusunun Uşak grubu, İnönü Muharebesi'nin neticesi üzerine derhal geri çekilmeye başladı. Refet Paşa da düşmanın Aslıhanlar civarında bulunan bir alayına, üç piyade tümeni ile taarruz etti. Aslıhanlar'daki Yunan alayı Refet Paşa'nın taarruzunu durdurdu. Çok zaman kazandı. Geriden gelen birliklerle takviye olundu...

Refet Paşa'nın komutası altındaki kuvvetler taarruzlarında başarılı olamadılar, bilakis, fazla zayıat verildi...

Refet Paşa'nın komuta ettiği orduda, kendisine itimadın kalmamış olduğu anlaşıldı... Vaziyeti yakından inceledim. Derhal şu çözüm şeklini uyguladım: Komutası altında bulunan Güney Cephesi'ni Batı Cephesi'ne bağlayarak İsmet Paşa'nın komutasına verdim. Kendisine Ankara'da bir vazife verilmek üzere oraya dönmesi lüzumunu bildirdim...

Şöyle bir çözüm şekli düşünmüştüm:

İsmet Paşa artık Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek, tamamen Batı Cephesi Komutanlığı'yla meşgul olacak, Fevzi Paşa vekâleten yapmakta olduğu Genelkurmay Başkanlığı'nı asil olarak üstlenecek. Ondan boşalan Milli Savunma Vekâleti vazifesini de Refet Paşa yapacak.

Refet Paşa, esas itibarıyla yine askeri bir vazife üstlenmek taraftarıydı... Tereddütlü olduğum noktayı açıklığa kavuşturmak üzere bizzat kendisine sordum. Dedim ki;

yani siz mi Genelkurmay Başkanı olmak istiyorsunuz? Gerçi açık cevap vermedi, ama ben maksadın tamamen böyle olduğunu kabul ettim...

- Siz, henüz Türk ordusuna başkomutan olacak vasıfları kazanmış değilsiniz. Bunu şimdilik aklınızdan çıkarınız, dedim.

Refet Paşa, verdiği cevapta dedi ki: Öyle ise ben de Milli Savunma Vekâleti'ni kabul etmem. 'O sizin bileceğiniz iştir' dedim ve bıraktım. Refet Paşa aldığı izin üzerine Kastamonu ormanlarında Ecevit denilen bir yerde bir müddet istirahatata çekildi."

16 Mart 1921'de Rus Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti ile Moskova Antlaşması imzalandı. Kars ve Ardahan geri alındı. Bu antlaşma Mustafa Kemal için büyük bir diplomatik zaferdi. Doğu Cephesi tamamen güvence altına alınmıştı. Artık gözler batıya çevrilebilirdi.

Kurtuluş Savaşı acımasız bir mücadelenin, Türk'ün ve Türk ülkesinin varlık davasının destanıdır. Bu mücadele günlerini o zamanlarda Batı dünyasına anlatma azminde olan, Batılı bir görgü şahidi de yok değildir. Bu kişi Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Ankara'ya gelen Fransız gazeteci Berthe Georges Gaulis'dir.

Gaulis, daha Milli Mücadelenin ilk yıllarında Anadolu'ya gelmiş, savaş alanlarını gezmiştir.

Berthe Gaulis Anlatıyor²²³

"16 Nisan 1921. Eskişehir, İsmet Paşa'nın karargâhı olarak, Anadolu'nun en güzel şehriydi... Şehrin üzerine kolonlar halinde göçmen yağıyordu. Orada onlar için hazırlanmış kamplar vardı... Büyük çadırlar altında toplanan felaketzedeler, orada biraz dinlendikten sonra, ya doğu vilayetlerine ya da yeniden inşa edecekleri harap bölgelere sevk ediliyorlardı... Eskişehir hastanelerinin bakımı da yapılan yardım gibi muntazamdı...

223 Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, İlgi Yayınları, 2006, S. 93

İsmet Paşa'ya askerler kadar siviller de hayrandı. Tabiatındaki iyimserlik ve hoş hava bütün Eskişehir'e geçmişti...

Her yerde düzen vardı, adalet vardı, sükûnet vardı.

Eskişehir etrafında, kocaman Tatar köyleri oluşmuştu. Bunlar, istilaların sonunda, Sovyetler diyarından göçmüşlerdi.

İsmet Paşa benim yolculuk programını bizzat kendisi yaptı. Bir sabah şafak sökerken açık bir arabayla savaşın gerçekleri içine girdim:

Savaş meydanını şöyle bir incelemek, son savaşların anlamını kavramak için yeterliydi. Burada, Yunanlılar üç dört defa saldırıya geçmişlerdi. Biraz toprakla örtülü cesetlerin oluşturduğu tümsekler bunların deliliydi...

Yunan askerleri, karşılarında sadece birkaç bin kişi bulacaklarını sanmışlardı. Ama perde arkasında, İsmet Paşa kuvvetlerinin büyüğüne çarpıyorlardı...

Sel geldi, aktı, geçtiği yerleri biçti durdu. Kilometreler boyunca, toprak terk edilmiş malzemelerle dolmuştu...

Türk askeri, hiç durmaksızın topları, tüfekleri, mitalyözleri topluyor...

Düşman köprüleri atmış, köyleri yakmış, her yerde üstleri hâlâ tüten, kararmış taşlar. Yok edilmiş yuvalarının yerinde oturmuş, zavallı insanlar, ölü meyveliklerine, harap olmuş tarlalarına bakıp duruyorlar. Bütün bunlar Anadolu'nun o muhteşem ilkbaharının yeşermesi içinde oluyor.

Akşam bu bölgenin şahane bir kasabası olan Söğüt'te, Ertuğrul Gazi'nin türbesine bekçilik eden bu kasabada kalıyoruz.

Ay ışığında Söğüt, hâlâ kanayan yaralar üstüne inen bir kasaba karartısından başka bir şey değildi. Geceleri dahi temizlik devam ediyordu. Kasabadaki 1054 haneden, 800 adedi yıkılmıştı. Camiler, okullar, dükkânlar, Müslüman evleri parçalanmış, dinamitle içleri patlatılmış...

Harabeler altında kalmış cesetler, pis kokulardan belli oluyordu.

İhtiyarlar öldürülmüş, kadınlara ve kızlara tecavüz edilmişti. Şurada burada görülen birtakım insanlar, dağdan çıkıp gelen insanlardı...

Yunan askerleri bölge Müslümanlarına; bizde parolla, yıkmak yok etmektir, diyorlardı.

Söğüt, Anadolu'nun en refah tarım merkezlerinden birini teşkil eder. Köylüler, kuşaktan kuşağa servetlerini orada toplamışlardı. Yunanlılar, bunları yok etmeye çalışmışlardı, çünkü bu tabaka Türkiye'nin öz güçlerindendi.

Anadolu köylüsü, insanların en sakini, en disiplinli olanı, en çalışkanı, en iyi askeridir. Seçtiği öndere daime en sadık adamdır. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa onda adalet duygusunu yaratmışlardı...

Yunanlılar için öz unsurların yok edilmesi, Anadolu'yu sömürgeleştirmenin tek şartıydı. Bu yüzden de, büyük gayretleri bu yıkım işlerinde, kutsal binaların, belediyeye ait yerlerin, kısacası, Türk milletinin yerinde kalmasını sağlayan her şeyin yok edilmesinde toplanıyordu.

Ne kadar da çok görmüşümdür ki, bu insanlara maddi zararlardan kat ve kat daha fazla elem veren şey, kadınlara, çocuklara edilen tecavüz ile kutsal yerlerin kirletilmesi idi. Ertuğrul'un türbesine edilen küfür ve zararları gösteren yaşlı imam da benden gördüklerimi, işittiklerimi Fransa'da anlatmamı istiyordu.

Öldürücü saldırılar, din duygusunun ve ülke içindeki entrikalarla milli duygunun çileden çıkarılması! İşte Anadolu'yu işgal kuvvetine karşı sıkı bir blok haline getiren iki sebep bunlardır...

Bu tahripler arasında, milli düzenleme her yere sızıyor, her şeye hayat veriyor, sonsuz nimetler getiren bir nehir gibi faydalı işler görüyordu...

İlk zamanlarda bu halk önderlerinin istediklerini fazla bulacaklardır. Bugün ise İnegöllü kadınlar, ihtiyarlar ve çocuklar ellerinde birer balta, şereflerini ve

mallannı korumak için düşman karşısına dikilmişlerdi. Dava kazanılmıştı...

Söğüt'te bir şafak vakti. Arabalar bekliyor. Yola çıkacaktık. Kalabalık bir halk topluluğu harabeleri temizliyordu... Felaketzede kabilelerinden biri yoldan geçmekteydi. Kadınlar, ihtiyarlar, çocuklar arabaları çekiyorlardı. İstiraplarına rağmen, hepsinin gözleri parlıyor, yüzlerinde enerji okunuyor, askerlerini selamlıyorlardı...

Ertesi gün Bilecik'teydik. Burası kederin timsalidir... İngilizler tarafından hazırlanmış özel imha taburları Bilecik üstüne saldırmıştı.

Bu şehir, bölgenin ticaret merkezi, zenginliklerinin deposu idi. Mağazaların, dokuma tezgâhlarının üzerinden hâlâ dumanlar çıkıyor ve bu yeraltı mahzenlerinden hep o ceset kokuları yayılıyordu. Dinamit kalıntıları, yıkılmış izbeler ve Pompei'yi hatırlatan dar sokaklar. Sanki dün yıkılmış bir Pompei!

Şehir, yokuş biçiminde inşa edilmişti. Şimdi, adamakıllı tüten bir haldeydi. Yıkıntılar, yıkıntılar...

İlk hatlara ulaşmıştık.

Daha ileride bir demiryolu. Bir gar, durmuş bir askeri tren. Askerler canlı adımlarla iniyor, düzen içinde toplanıyorlar.

Pazarcık yakınlarında, İsmet Paşa'nın en parlak tümenlerinden biri olan 1. Tümen'den bir süvari kafilesi şarkı söyleyerek geliyordu. Düşman ileri karakolları üzerine bir taarruz yapılmış, zafer kutlanıyordu.

Birkaç gün önce, General Papulos ile kurmay heyeti burada oturlardı. Kaçış öylesine ani olmuştu ki Pazarcık, imha edilmekten kısmen kurtulmuştu...

İlk Yunan hatlarının zikzaklarına bakan zirvelerden, aynı zamanda ateşler içinde kasabalar görülür. Demek ki Yunanlılar geri çekiliyorlar...

O güzelim, o ilahi kır manzarası yavaş yavaş kararmakta...

Söğüt, Küplü, Bilecik, Yenişehir, Pazarcık, İnegöl ve Bozüyük yörelerini bir baştan öbür başa dolaştım.

Öngörülen felaketi gördüm. Harabelere dokundum, kurbanların sayısını tespit ettim. Sağ kalanları da dinledim.

Söğüt'ün kireçli taşları üstüne tünemiş baykuşların haykırıları kulaklarımı deldi, taşlar altında hâlâ ceset yığınları vardı...”

Gaulis bu bölgeyi birkaç ay önce görmüştü. Bu nedenle savaşın yarattığı yıkımı daha iyi anlayabiliyor ve görebiliyordu. Gaulis'ye göre, Anadolu'nun en verimli bölgelerinden birisinin bu şekilde yakılıp yıkılıp yok edilmesinin arkasındaki neden Anadolu'nun sömürgeleştirilmesiydi.

Ancak insan sormadan da edemiyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğduğu bu topraklardan, Yunanlar aynı zamanda intikam mı almak istiyorlardı?

Berthe Gaulis, İnönü Muharebeleri'nin cereyan ettiği savaş meydanlarını baştan başa geçtikten sonra, Mayıs ayı içinde Ankara'ya geldi.

Mustafa Kemal ile ilk defa karşılaşıyordu. Gardaki küçük eve gelmişti.

Gaulis, Mustafa Kemal Paşa'yı Şöyle Anlatıyor²²⁴

“Bir çeşit holde, birkaç adam birbiriyle konuşuyordu. Ben gelince sustular. Bunlardan biri hafifçe geride duruyordu. O esnada, nasıl olduğunu hiç anlayamadığım bir sezgiyle, belki de o önder bakışının çekimiyle, yaklaştım, elimi uzattım. Tanındığını anlayınca yüzünde hafif bir gülümseme belirdi, bir kapı açtı, aynı kapıyı üstümüze kapadı. Biraz sonra görüşmeye başlamıştık. Şimdi, bir fincan kahve ile sigara içiyordum. O da bana, üzerinden geçtiğim bölgeyi bir harita üzerinde gösteriyordu.

Sivil giyinmişti. Açık alnı hafifçe kırışıyordu, bunlar yoğun meşguliyetin çizgileriydi. O şimşek bakışı durulmuş, sabitleşmişti. Durumdaki asalet, hafif öne eğik gövdesinin zarafeti, şimdi her defadakinden daha çarpıcı oluyor ve içinde birikmiş enerji, onda az görülen bu hareketlilikle inanılmaz biçimde dışarıya çıkıyordu.

224 A.g.e. S. 46

Net bir titreşimle çabuk konuşan sesi, benim ilk aştığım hatlar konusunda sorguluyor, izlenimlerimi öğrenmek istiyordu. Bu ilk dakikalardan itibaren, esaslı bir fikir alışverişinden önce, boşu boşuna uzun cümlelerle konuşmaktan kaçınıyorduk. Onu dinlerken ve onu cevaplarken, İstanbul'da kısa süre önce duyduğum sözleri hatırlıyordum:

Dinlemesini, karşısındakinin fikrini iyi zaptetmesini bilir, demişlerdi. Sonra bunun özünü bulmasını da bilir ve nihayet fikrine karşı öne sürülen fikre cevap olan mantığı bulur.

O ne düşünme çabukluğu, o ne hâkim bir bakıştı, hatta bakışların en acayibi, içine sızılmaz olanı, derhal değişeni! Birden kendini toplayan, kapanan, inanılmaz bir gençliğin kısa tebessümleri ve şimşek gibi ışınları! Bunları bana, ne kadar çok anlatmışlardı. O kadar canlı biçimde üstü örtülü, çelik şimşekler ki, durumun sadeliğiyle adeta çelişki halinde.

Onu, binlerce değişik çehre içinde görecektim. Fakat öz çizgileri hiç değişmeyecekti. Tabirlerinde isabet, süratli, parlak yargılama ve daima en sevimli haller içinde o önder havası, ince zarif yapısı, sözlerinde ve hareketlerinde o mükemmel rahatlık.

Dostları, düşmanları, çekemeyenleri ya da sadık insanları onun kişiliğinin çekiciliği altında kalarak ve daima o kişiliğe bağlanarak, onu şöyle tasvir etmişlerdi:

Her şeye rağmen, gizli düşünceleri keşfeden, hiç fark ettirmeden toparlanmak suretiyle kişiliğinin gücüne daima sahip kalan ve nihayet iki kişi arasındaki farklı hallerin birbiri üstüne gelişini, fakat asla bir arada tamamen erimeyişi sağlayan o acı bakışla karşılaşmak, elbette insanı iyiden iyiye şaşırtan bir şeydi.

Birkaç gün sonra Çankaya'daki büyük evde konuşuyorduk. Fransa'ya dönmek üzereydim. Bu kez, bizim ebedî anlayışsızlığımız nedeniyle tahrik edilmiş bir insanla karşı karşıya bulunuyorduk. Acı acı tartışıyorduk. Fakat, ondaki çok zarif incelik kendini hemen gösteriyor, onun misafiri olduğum için çelik sesi

yumuşuyor, o delici bakışıyla, az önce söylediklerinin gerçekten eksiksiz kavranıp kavranılmadığını anlamak istiyordu...

Ankara'ya gelmeden önce Eskişehir'de birkaç gün geçirmiştım. İsmet Paşa'ya. 'Artık Ankara bana ne anlatabilir ki? Haftalarca sizin göç eden kabilelerinizi seyrettim, onların sefaletini adeta yaşadım' demiştım. Şöyle cevap vermişti:

- Hayır, siz onu görüp dinlemedikçe her şeyi anlayamazsınız. Ankara'ya gidin, onu dinleyin, ona iyi bakın, o zaman nerelere kadar ulaşabileceğinizi anlayacaksınız."

İsmet Paşa'nın söylediği ve Berthe Gaulis'nin de bölgede gördükleriyle doğruladığı gibi, Yunan ordusu İnönü Muharebeleri'nde uğradığı ağır bir zayıat ile muharebe meydanını terk etmişti.

Durumun düzeltilmesi için, Yunan ordusunun komutanı birliklerinin takviye edilmesini ve gecikmeden taarruz edilmesini Atina'ya teklif etti. Türk ordusu daha fazla güçlenmeliydi. Yeni taarruz planı Kütahya'dan saldırıya geçilmesini içeriyordu.

Genelkurmay Başkanlığı, yeni bir taarruz beklediği için hem bölgede yeni birlikler kurulmuş hem de diğer cephelerden yeni birlikler nakletmişti.

Yunan birlikleri 10 Temmuz günü bütün cephelerde ilerlemeye başladı. Yunanlar Türk kuvvetlerini güney kanattan Seyitgazi istikametinde kuşatmak istiyorlardı.

14-18 Temmuz 1921 günleri muharebeler şiddetli oldu. Yunanların üstünlüğü açıktı. Bu kesimde muharebelerin sürdürülmesi zordu. Büyük kayıplar verilebilirdi.

Bu süreçte, Mustafa Kemal Paşa hem Batı Cephesi'ndeki harekâtı yakinen takip ediyor, hem de yarının en temel sorunu olarak gördüğü "eğitim sorunu"nu Ankara'da toplanacak "Eğitim Kongresi"nde ele almaya çalışıyordu.

Açılış konuşmasını Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Eğitim Kongresi; 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleştirildi.

Eğitim Kongresini Açarken Mustafa Kemal Şunları Söyledi:²²⁵

“Genel savaş memleketimizi bir yenilgiye götürdü. Düşmanlarımız bunu fırsat kabul ederek milletimizi bütününüyle yok etmek istediler...”

Yüzyılların yüklemiş olduğu derin bir yönetimin boşlayıp, savsaklamasından devlet organlarında açtığı yaraları tedaviye harcanacak yardımların en büyüğünü hiç şüphesiz kültür yolunda kullanmamız gerekir. Gerçi bugün maddi manevi güç kaynaklarımızı, milli sınırlarımız içindeki memleketlerimizde işgalci bulunan düşmanlara karşı kullanmak zorundayız...

Ancak yeterli şartlar ve araçlara sahip oluncaya kadar geçecek savaş günlerinde bile dikkatlice hazırlanmış bir milli eğitim programı oluşturmaya ve var olan eğitim teşkilatımızı bugünden daha yararlı bir faaliyetle çalıştıracak ilkeleri hazırlamaya zaman ayırmalı ve çalışmalıyız.

Şimdiye kadar sürdürülen eğitim yöntemlerinin milletimizin tarihi geriliğinde en önemli etken olduğu inancındayım. Onun için bir milli terbiye programından söz ederken, eski devrin saçma sapan ve yaratılış özelliklerimizle hiç de ilişkisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen etkilerden bütününüyle uzak, milli ve tarihi karakterimize uyan kültürden söz ediyorum. Çünkü milli dehamızın tam olarak ortaya çıkması ancak böyle bir kültür ile sağlanabilir. Gelişigüzel izlenecek bir yabancı kültür şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür zeminle uygundur. O zemin milletin karakteridir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara özellikle varlığı ile, hakkı ile, birliği ile taarruz eden genel olarak yabancı unsurlarla mücadele gereği ve milli düşünceleri boğmaya çalışan her karşı fikre şiddetle ve özveri ile savunmanın gereği öğretilmelidir...

225 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 233

Yeni neslin donatılacağı manevi özellikler arasında kuvvetli bir erdemlilik ve kuvvetli, düzenli ve sağlam düşünceden de söz etmek istiyorum...

Söylediğim şartları taşıyan yeni bir sanat ve beceri yolu bulup millete göstermek ve o yolda yeni nesli yürütmek için rehber olmak gibi kutsal bir hizmet bekliyoruz...

Gelecek için hazırlanan vatan çocuklarına, hiçbir zorluk karşısında baş eğmeyerek sabırla çalışmalarını ve eğitimdeki çocuklarımızın ana babalarına da yavrularının eğitimlerini tamamlamak için her fedakârlığa katlanmaktan çekinmemelerini öneririm...

Silahıyla olduğu gibi beyniyle de mücadele etmek zorunda olan milletimizin, birincisinde gösterdiği gücü ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur.

Milletimizin temiz karakteri yetenek ile doludur. Ancak, bu doğal yeteneği ortaya çıkarabilecek yöntemlerle donatılmış vatandaşlar gerekiyor.

Türkiye'nin kadın ve erkek öğretmenleri, bu görev de sizlere düşüyor. Öğretmenlerimizin hayat ve refahını henüz sağlayamamakta olduğumuzu biliyorum. Fakat, milletimizi yetiştirmek gibi kutsal bir görevi üzerine alan yüce heyetinizin bugünün durumunu dikkate alacağından ve her zorluğu yenerek bu yolda gayet sabırla yürüyeceğinden şüphem yoktur..."

Mustafa Kemal'in Batı Cephesi'nde muharebeler yoğun bir şekilde devam ederken, Ankara'da "Eğitim Kongresi"ni toplaması olağanüstü bir olaydır. Bu karar onun kendisine, Türk milletine ve ordusuna duyduğu özgüven ve güvenin bir göstergesidir. Ayrıca bu karar onun vizyonunu da ortaya koymaktadır. O asıl savaşın "silahla" değil "beyinle" yapılacağını o zor günlerde bile düşünmektedir.

Mustafa Kemal Paşa bir gün askeri savaşın kazanılacağından hiçbir zaman şüphe etmemiştir. O savaş zaten zihninde kazanmıştır.

Mustafa Kemal'in "Eğitim Kongresi"nde yaptığı konuşmasının müsveddeleri, onun 1921 yılına ait tuttuğu günlük notlar içinde de yer almaktadır.²²⁶

226 Atatürk'ün Not Defterleri VIII, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, 2008, S. 17

Mustafa Kemal Atatürk hayatı boyunca günlük notlar tutmaya çalışmıştır. O gün yaşadıklarını ve düşündüklerini günlük notlar halinde, not defterlerine yazmıştır. Yazdığı bu notları ise ilerde yaptığı çalışmalarda ve konuşmalarda kullandığı da görülmektedir.

Sonuçlar

İkinci İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarı Milli Mücadeleyi dosta düşmana duyurmuştur. Ankara Hükümetine ve orduya olan güveni ve saygıyı da artırmıştır.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde elde edilen başarının arkasında "düzenli ordu"ya geçişin bulunduğu açıktır. Bu gerçeği, Küçük Asya İşgal Ordusu Başkomutanı General Papulas da görmüş ve Atina'ya şu şekilde rapor etmiştir: "Yeni biten askeri hareketler sonunda inanıyorum ki, düşman ordusu iki yılda yapamadığı gelişmeyi son iki ayda yapmıştır. Düşman ordusu pek olgun bir şekilde örgütlenmiş ve silahlandırılmıştır. Subayları, erlerine kıyasla fazla ve boldur. Disiplini olgun derecededir."²²⁷

Bu zaferin sonuçları arasında; İngilizlerin Malta'daki tutuklulardan kırkını serbest bırakması, 11 Haziran 1921'de İtalyanların Anadolu'dan çekilmeye başlaması ve Fransızların Meclis Dışişleri Komisyonu Başkanı Franklin Bouillon'u siyasal temas için Ankara'ya göndermeleri bulunmaktadır.

Askeri açıdan, General Papulas İkinci İnönü Muharebesi'nde Uşak Grubunu Dumlupınar'dan Eskişehir'e yöneltmeyip asıl netice sahasından uzaklaşarak bir hata yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa da bunu tenkit etmişti. Üç ay sonra, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde Yunan ordusu Seyitgazi üzerinden Eskişehir'i hedef alan bir stratejiyi uygulamıştır. Papulas bu sefer hata yapmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 1921 Anayasası ile yeni bir denemeye girişmiştir. Bu deneme başarılı olursa, temel Türk halkı olursa ve bu halk İslam ümmeti dışında bir ulus olursa, ulus siyasal bir bütün olarak varlığını ortaya koyacaktı. Bu ulus da kendi gücü dışında bir gücün egemenliğini tanımayacaktı. Bu

227 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964, S. 572

Mustafa Kemal için “var olma ya da yok olma” döneminden, “yok olan”dan “var olan”a geçiş demektir.²²⁸

Bir tarafta düşman istilasına karşı savaş, diğer tarafta ise bu alanda savaş vardı. İkincisi, yani “yok olan rejim”den “var olan” rejime geçiş, birinci alandaki savaşın kazanılmasına bağlıydı.

Büyük Millet Meclisi’ndeki 1921 Anayasası çalışmaları 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşması’nın imzalanmasından sekiz gün sonra başlamıştır. Anayasayı hazırlayan komisyon dört ay süren çalışmalardan sonra o gün, 18 Ağustos 1921 günü, çalışmalarını Meclis’e sunmuştur. Anayasa, milli hareketi cumhuriyete biraz daha yaklaştırıyordu.

Anayasa’nın 1. maddesi şöyleydi: “Hâkimiyet kayıtsız şart-sız milletindir. İdare usulü, halkın geleceğini bizzat bilfiil idare etmesi esasına dayanır.”

1921 Anayasası’nın bu maddesi ile “yok olduğu kabul edilen” rejimden aslında “var olduğu” kabul edilen bir rejime geçiliyordu. Bu bir devrimdir. Zaten Mustafa Kemal’in 29 Ocak’ta Meclis’te yaptığı konuşmada ilk defa “Türkiye Devleti” ismini kullanması ve 8 Şubat günü ilk defa “Türkiye Büyük Millet Meclisi” isminin kullanılması da yeni bir dönemin başladığının açık göstergeleridir.

Ancak burada yine Mustafa Kemal’in dehası işe girmektedir. Anayasada “devlet başkanlığı”ndan ve “saltanat” kurumundan hiç bahsedilmeyerek, bu sorunun çözümü ileriye bırakılmış, o an için Meclis’te iki taraf için de uygun bir çözüm bulunmuştur. Bu nedenle Mustafa Kemal’in 18 Ocak 1921 günü Meclis’te yaptığı konuşma önemlidir. Mustafa Kemal, Meclis’in üstünde başka egemen bir makam, bir kişinin olmasını hiç düşünmemişti. Çok kimse de onun ne düşündüğünü henüz iyi anlamamıştı.

23 maddeden oluşan 1921 Anayasası bir geçiş anayasasıdır.

1921 Anayasası’nın temel özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Yürütmenin, yasama organından ayrı bir varlığı, kendine mahsus bir hüviyeti ve teşebbüs kudreti yoktur. Tamamıyla Meclis’in emri ve kontrolü altındadır.

Meclis hükümeti sisteminde kural olarak bir devlet başkanı yoktur.

228 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, 2007, S. 496

Mustafa Kemal Paşa bunun nedenini şöyle açıklamıştı:

“Anadolu’da geçici kaydıyla dahi olsa bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı tesis etmek hiçbir şekilde kabul edilemez. Şu halde, reissiz bir hükümet vücuda getirmek zorundayız.”

Mustafa Kemal aslında başkansız devlet formülünü, vaktinden önce saltanat taraftarlarının direnişine yol açmama ve Milli Mücadelenin bütünlüğüne zarar vermeme kaygısıyla düşünüyordu. Bu nedenle devlet başkanlığını hiç düşünmedi. Ancak Meclis Reisi, normal devlet başkanına ait olması gereken birtakım görevleri yerine getiriyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa bu hususa şu sözleri ile açıklık getirmişti:

“Devlet Başkanlığından bahsetmeksizin onun görevini fiilen Meclis Başkanı’na yaptırıyorduk. Hükümet vardı. Fakat Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten çekiniyorduk. Çünkü saltanatçılar, hemen Padişah’ın yetkisinin kullanılması gerektiğini ortaya atacaklardı.”

Yürütme Kurulu, Meclis içinde ve Meclis tarafından seçilmek suretiyle kurulur ve Meclis bu kurulu istediği zaman azledebilir. Ancak burada önemli olan husus, “İcra Vekilleri Büyük Millet Meclisi Reisinin, Meclis üyelerinden göstereceği kişiler arasından seçilir” maddesiydi. Bu şekilde Mustafa Kemal Paşa “gücü” elinde tutuyordu.

Meclis hükümeti sisteminde Meclis sürekli çalışır. Yürütme organı Meclis üzerinde etkili olabilecek hiçbir hukuki araca sahip değildir.

1921 Anayasası’na hâkim olan temel ilkeler “halkçı”, “anti-emperyalist” ve “antikapitalist” düşüncelerdir.

Yerel yönetime ağırlık ve öncelik verilmesinin arkasındaki temel neden, halkçılıktır.

TBMM’deki genel hâkim görüş o güne kadar merkezden atanan memurların; vali, kaymakam ve nahiye müdürünün, halka zulüm yaptığıdır.

Bu nedenle vilayetlerde “Vilayet Meclisi”, nahiyelelerde ise “Nahiye Meclisi” üyeleri halk tarafından seçilecektir. Böylece halk doğrudan doğruya kendi işini görecektir.

Ancak vilayetler kendi başına devlet değildir. Vilayetler, kanunla tanınan muhtariyet (özerklik) ile mahalli işlere bakacaktır.

1921 Anayasası her vilayetteki yerel yönetimlere, belirli alanlarda muhtariyet tanımışsa da, bu yetkilerin fiilen uygulanması gerçekleşmemiştir.

1924 Anayasası ile de bu muhtariyet (özerklik) düşüncesi tamamen kaldırılacak, “üniter devlet” yapısına geçilecektir.

BÜYÜK VE KANLI SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Mustafa Kemal Anlatıyor²²⁹

“Komutanların en büyük cesareti, sorumluluktan korkmamalarıdır... Namuslu ve şeref sahibi bir komutan için ölüm hiçbir zaman hatıra gelmez. Onu düşündüren, icraatının isabet ve isabetsizliğidir. Tam tersine, geri çekilme manevrası için komutanda çok büyük karar isabeti ve görüş sağlamlığı olması lazım. Bizim ordumuzu felaketlere sevk eden çoğunlukla geri çekilme manevrası için azim ve karar sahibi komutanlarımızın yokluğu olmuştur. Üstün düşman taarruzu karşısında, çoğunlukla komutanlar askerin kendi kendine mevkillerini terk ettikleri zamana kadar karar vermekten çekinirler ve sonra da geri çekilmeyi bir kabahat ve askeri kabahatli görürler.²³⁰

Muhterem Efendiler, vakaları Sakarya Meydan Muharebesi'ne temas ettirmek istiyorum. Fakat bunun için ufak bir giriş yapacağım...

10 Temmuz 1921 tarihinde Yunan ordusu tekrar cephemize genel taarruza başladı.

İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan ordusu, insan, tüfek, makineli tüfek ve top miktarınca ordumuzdan önemli derecede üstün idi...

Mücadeledeki gelişmeler, bizim genel seferberlik ilanımıza ve bu suretle milletin bütün kaynaklarını ve

229 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 452

230 ABE, Cilt 2, Kaynak Yayınları, 1999, S. 186

vasıtalarını başka hiçbir düşünceye tabi olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz müsait görülmemiştir...

Yunan milletinin bütün kuvvetleriyle yaptığı bu taarruz karşısında bizim askeri esas vazifemiz Milli Mücadelenin başından itibaren takip ettiğimiz vazife idi. O, her Yunan taarruzu karşısında, bu taarruza mukavemet ve uygun harekât ile durdurmak ve boşa çıkarmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir.

Bu düşünceyle 18 Temmuz 1921 günü İsmet Paşa'nın Eskişehir'in güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, vaziyeti yakından değerlendirdikten sonra, İsmet Paşa'ya genel olarak şu direktifi verdim:

Orduyu, Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak lazımdır ki, ordunun derlenip toparlanması ve takviyesi mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek uygundur. Düşman durmadan takip ederse hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil (lojistik) hatları tesisine mecbur olacak, herhalde beklemediği birçok sorunla karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli mevkiekimizi ve çok araziye düşmana terk etmekten dolayı kamuoyunda hâsıl olabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı neticelerle, bu sakıncalar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Askerliğin icabını tereddütsüz uygulayalım. Diğer tüm sakıncalara mukavemet ederiz.

Efendiler, hakikaten tahmin ettiğim manevi sakıncalar hemen görüldü. İlk tesirler Meclis'te oldu. Bilhassa muhalifler karamsarca nutuklarla feryada başladılar: 'Ordu nereye gidiyor, millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbet bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acı halin, feci vaziyetin hakiki etkenini ordunun başında görmek isterdik' diyorlardı.

Bu şekilde konuşan kişilerin ima ve ifade etmek istediklerinin ben olduğuna şüphe yoktu.

Nihayet Mersin Mebusu Selahattin Bey, kürsüden benim ismimi söyleyerek ‘Ordunun başına geçsin!’ dedi. Bu teklife katılanlar çoğaldı. Buna karşı olanlar da vardı...

Benim fiilen ordunun başına geçmem teklifinde bulunanların fikir ve maksatlarını ikiye ayırmak mümkündür... Bir kısım kişiler, artık ordunun tamamen mağlup olduğuna, vaziyetin geri çevrilmesine imkân kalmadığına, dolayısıyla davanın, takip ettiğimiz milli davanın kaybolduğuna hükmetmişlerdi. Bu sebeplerle duydukları hiddet ve şiddeti benim üzerimde sakinleştirmek istiyorlardı. İstiyorlardı ki, kendi düşüncelerine göre hezimetle uğramış ve hezimetini devam edecek olan ordunun başında benim de şahsiyetim hezimetle uğrasın!

Diğer bir kısım kişiler, diyebilirim ki çoğunluk, bana olan emniyet ve itimatlarından dolayı, samimi olarak ordunun fiilen başına geçmemi arzu ediyorlardı.

Henüz fiilen komutanlığı üstlenmemi sakıncalı görenlerin de görüşü şu idi:

Ordunun, bundan sonraki herhangi bir muharebede başarılı olamaması, tekrar geri çekilmesi uzak ihtimal değildir. Bu vaziyetlerde ben fiilen ordunun başında bulunursam, genel anlayışa göre son ümidin de tükenmiş olduğu gibi bir düşüncenin doğması ihtimali vardır. Hâlbuki henüz genel vaziyet, son tedbir, son çare ve son kuvvetlerin feda edilmesini lüzumlu kılacak durumda değildir. Dolayısıyla, kamuoyunda son ümidin korunması için benim şahsen askeri harekâtı idare etmem zamanı gelmemiştir.

Ben, müzakereler ve münakaşalar ile billurlaşan bu düşünceleri lüzumu kadar değerlendiriyor ve inceliyordum.”

Mustafa Kemal Paşa, 1. Dünya Savaşı’nın daha başlarında, Almanlar zaferler kazanırken, şunu söylemişti:

“Ruslar ellerindeki coğrafyayı kullanarak geri çekilirse Alman ordusu ne yapacak?”

1. Dünya Savaşı’nda onun önceden gördüğü bu durum yaşanmıştı. Tarih tekerrürden ibarettir söylemi kapsamında, 2. Dünya Savaşı’nda Alman ordusu bir defa daha yaşayacaktı.

Mustafa Kemal, geri hareketlerin yalnız teorik değil, uygulamasını da yapmıştı ve yaşamıştı. 16. Kolordu Komutanı iken, hatırlanacağı gibi, kolordusunun birliklerine Muş bölgesinde geri çekilme hareketi yaptırmıştı.

Bu açıdan, 18 Temmuz 1921’de TBMM Başkanı olarak, bütün sorumluluğu üstüne alarak, haklı nedenlere dayanarak ve karşılaşılabileceği bütün sakıncalara da karşı koymayı düşünerek aldığı, Sakarya’nın doğusuna çekilme kararı, aslında her komutanın alabileceği bir karar değildi.

Bu karardaki cesaret, sorumluluk üstlenmekten çekinmeme veya cesaretle sorumluluk alma ve kararlılık ancak büyük askeri dehalarda görülebilir.

Tarihte taarruzlarla parlak zaferlere ulaşan komutanların sayısı oldukça fazladır. Fakat, gerektiği an geri hareketlere karar veren ve başarı ile de uygulayabilen komutan sayısı ise azdır.

Yunanistan Kralı Konstantinos 1921 Haziranı başlarında kendisini Yunan orduları başkomutanlığına atamıştı.²³¹ Arkasından da Haçlılardan beri Anadolu toprağına ayak basan ilk Hristiyan kral olarak İzmir’e gelmişti. Söylentiye göre, Aslan Yürekli Richard, körfezin karşı yakasında karaya çıkmıştı. Konstantinos da onu izleyerek aynı kıyıda oturmuştu. Sonra cepheyi denetlemek ve taarruz tarihini kararlaştırmak üzere İzmir’den ayrılmıştı.

Churchill’in sözleriyle; eski Yunanlılardan beri ilk kez bu büyüklükte bir sefere kalkışarak, Yunan ordusu sert ve engebeli bir ülkede ilerlemeye başlamıştı.²³²

Yunan ordusu Batı Anadolu’nun kilit noktası olan Eskişehir’i cepheden değil, güneyden kuşatıcı bir saldırıyla ele geçirmişti.

231 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 317

232 A.g.e. S. 318

Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz'da Sakarya'ya geri çekilme kararını vermişti. Aklındaki soru şuydu:

“Asıl önemli olan şey, düşmanın ne yapacağı ve nasıl yapacağını bilmektir. Şimdi biz böyle düzenli bir şekilde çekilirken arkamızdan gelecek mi gelmeyecek mi? Takipte devam edecek mi etmeyecek mi?”

Aslında Mustafa Kemal Paşa bu soruyu sormakta haklıydı. Çünkü Yunan ordusunu iki ayrı kurmay heyeti yönetiyordu. Biri Kral Konstantinos'un, öteki de General Papulas'ın kurmayları.

Konstantinos, Ankara'yı işgal etmek istiyordu. Siyasi bir amaç güdüyordu. Mustafa Kemal'in Meclisi'ni ve hükümetini Ankara'dan çıkartarak Kayseri'ye ya da Sivas'a sürmek, sonra Konya'da ve Mustafa Kemal'e karşı olan diğer bölgelerde çıkartılacak isyanlarla yıpratıp, Mustafa Kemal'in düşmesini sağlamak. Atina basını, bu istilayı adeta Büyük İskender'in seferine benzeterek kralı destekliyordu.

Genelkurmay'daki subaylardan bazıları ve General Papulas'ın kurmayları ise Eskişehir'de mevziye girip Türk ordusunu karşı saldırıya zorlamayı daha uygun buluyordu.

Neticede kralın isteği daha üstün çıktı.

Türk ordusu geri çekilmeye başlamıştı. Ordu çabucak gözden kaybolmuştu.

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) o günlerde Mustafa Kemal'in yanındaydı. Çankaya'daydı.

Yakup Kadri Anlatıyor²³³

“Bir gece, gündüz gibi aydınlık bir geceydi. Çıplak, ıssız Anadolu yaylası, donuk bir ay ışığında büyülenmiş, kaskatı kesilmiş bir okyanus gibi ta ufuklara kadar serilip gidiyordu. Ankara tepelerinin birinde, boz renkli bir binanın çıplak ve dar bir odasında O'nunla karşı karşıyayız. Aramızda, üstü bir harita ile örtülü küçük bir masa var. Perdesiz, açık pencereden giren ay aydınlığına karışmış bir gaz lambası ışığı, onun yüzüne

233 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 1946, S. 51

bir mevta solukluğu veriyor. Yalnız birtakım nadide ve nazık sanat eserleri tutmak için yaratılmış sanılan elini, haritanın bir noktasına uzattı ve parmağının ucu ile hele zorlu bir çizgi çizerek şöyle dedi:

‘Şimdi, buradayız. Kuvvetlerimiz Eskişehir’in kuzey ve güneyinden bir kavis halinde yavaş yavaş geri çekiliyor. Gece, serin, aydınlık ve yürüyüş için müsaittir. Fakat, bu tatlı hava, günün yorgunluğundan sonra insanı uykuya da sevk edebilir. Ben, çok defa yürürken uyuyan askerler gördüm. Hele at üstünde...

Bizim arkadaşlardan bir süvari alayı komutanı vardı ki, yalnız at sırtında rahat uyuduğunu söylerdi. Yatağına girince uykusu kaçarmış. Askerlik çok tuhaf şeydir. İnsanın bütün özellikleri orduda belli olur. Hani, içki mihenik taşıdır derler. Bence mihenik taşı harp meydanıdır. Şu dakikada gözümü kapayınca, bizim bütün cephe arkadaşlarının ne yaptıklarını, ne halde olduklarını görür gibi oluyorum. Mesela ... tümen komutanı ... Bey, hesapsa ancak S... köye varmış olacak ve varır varmaz mutlaka kendine köyün en rahat evini buldurmuş, hazırlatmış, seyyar karyolası üzerine gaflet uykusuna dalmıştır. İster misiniz, bunun böyle olduğunu şimdi ispat edeyim.’

Zile bastı.

‘Çocuğum, bana derhal tümen komutanını bulur musunuz?’

Aşağıda telgraf durmadan işliyor...

Mustafa Kemal Paşa, sözlerine birkaç saniyelik ara verdikten sonra... O sıcak ve karık (göz kamaştıran) sesiyle kâh gülerek kâh gülümseyerek, ara sıra da ciddi ve metin bir ton alarak konuşmasına devam ediyor:

‘Yarın, düşmanla bizim aramızda en azından yüz, yüz elli kilometrelik bir mesafe koymak lazımdır. Böyle emir verdim. Sakarya’nın kuzeyi bizim için en uygun mevkidir. Ha ha, büyük muharebe asıl şimdiden sonra olacak. Yunan ordusu, tabii bizi takip etmek isteyecek ve Haymana ovasıyla, Mihaliççık’a doğru ilerleyecek, yani...’

Bu sırada demincek çağırıldığı genç subay giriyor:

‘Efendim, ... tümen komutanı ... Bey, ... köyde istirahattaymışlar. Telgraf memuru uyandırılım mı diye soruyor.’

Mustafa Kemal Paşa, kısık ve küçük bir kahkaha salıverdi:

‘Hey, ben size demedim mi? Bak bak! Şimdi bana, komutanı Bey’i arayınız.’

Ve bize dönerek gözünün ucunu kırptı:

‘Bulamayacaklar. O, dediğim mevkide bir an evvel yerleşmek için doludizgin yürüyordur. Sakın kehanet tasladığımı hükmetmeyiniz. Bütün bu tahminler basit hesaplara dayanmaktadır. Asıl mühim mesele düşman tarafın niyet ve hareketlerini keşfedebilmektedir. Düşman bu muntazam geri harekâtımız esnasında bizi takipte devam edecek midir, etmeyecek midir? Demin sizin gelişinizden önce Fevzi Paşa hazretleriyle bu konu üzerindeydik.’

Biraz sonra telgraf subayı içeri girip de, tümen komutanının bulunamadığını söyleyince neşemiz adeta taşkın bir durum aldı. Çocuklar gibi gülüyorduk.

O konuştukça, bize adeta ferahlık diyebileceğimiz bir huzur ve sükûn geliyordu. Yarım saat evvel, yandaki odaların birinde artık her şeyin bittiğini, hiçbir ümit kalmadığını düşünen şaşkın ve perişan çaresizlerdik. Şimdi ise damarlarımızda yeni bir hamleye hazırlanan pehlivanların şevki kaynamaya başlamıştı.

Bütün oda, bütün gece, pencereden görünen ıssız ve donmuş sahalar yavaş yavaş, onun vücudundan yayılan bir esrarengiz kudret akından, dolmaya, canlanmaya başlamış gibiydi.”

Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun geri çekilme harekâtını yakından takip ediyordu. Aslında neredeyse tümen seviyesine kadar bütün birlik komutanlıklarının her an nerede olduklarını, ne yaptıklarını biliyordu.

Türk ordusu 25 Temmuz 1921 akşamı büyük kısmıyla Sakarya’nın doğusuna çekilmişti.

Ancak, TBMM’de başkomutanlık sorunu tartışmaları devam ediyordu.

Mustafa Kemal Anlatıyor²³⁴

“Benim fiilen komutayı üstlenmem, bütün Meclis’te son çare ve son tedbir olarak görüldü. Meclis’in bu anlayışı, süratle Meclis’in dışına da yayıldı. Adeta, benim susmam, komutayı fiilen üstlenmeye can atıyor olmam, felaketin yakın ve muhakkak olduğu fikir ve anlayışını genel bir duruma koydu. Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım.

Efendiler, bu bahsettiğim durum, 4 Ağustos 1921 günü bir gizli celsede vuku buluyordu. Üyelerin hakkımda gösterdikleri ilgi, yakınlık ve güvene teşekkür ettikten sonra başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim:

Meclis’in değerli üyelerinin genel olarak gösterdiği arzu ve talebi üzerine Başkomutanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi şahsen üstlenmekten doğacak faydaları azami süratle elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte artırmak ve tamamlamak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin sahip olduğu salahiyeti (yetkileri) fiilen kullanmak şartıyla üstleniyorum. Ömrüm müddetince milli hâkimiyetin en sadık bir hizmetkâr olduğumu millet gözünde bir defa daha teyit için bu salahiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim.

...Derhal itirazlar başladı. Bir defa ‘Başkomutanlık unvanını veremeyiz’ dediler. ‘O, Büyük Millet Meclisi’nin manevi şahsiyeti içindedir. Başkomutan vekili denilmelidir.’

İkinci olarak, ‘Meclis’in salahiyetini kullanmak gibi bir imtiyazın verilmesi asla söz konusu olmaz’ görüşünü ileri sürdüler.

Ben, padişah ve halifeler tarafından verilegelmiş köhne bir unvanı takınamayacağımı; yapacağım vazife fiilen

234 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 454

başkomutanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi vermekten çekinmeye neden bulunmadığını ifade ederek, görüşümde ısrar ettim...

Vaziyet, Meclis'in takdir ve izah ettiği gibi fevkalade olduğuna göre, benim de alacağım kararlar ve uygulayacağım icraatın fevkalade olması lazım geleceğine şüphe yoktu...

İcra Vekilleri Heyeti'nden, Meclis'ten izinler isteyerek gecikmelere meydan vermeye durum müsait olmayabilirdi...

Onun için kayıtsız şartsız emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisi'nin salahiyeti benim şahsiyetime yüklenmeliydi. Bunu, başarı için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada da ısrar ettim...

Birtakım mebuslar, Meclis'in salahiyetini bir şahsa vermekle atalete uğrayacağından, milletten aldığı vekâleti başkasına devretmeye yetkili bulunmadığından ve esasen orduya komuta edecek kişiye Meclis salahiyetinin verilmesinin söz konusu olamayacağından, buna lüzum olmadığından bahsettiler.

Ben bu görüşlerin hiçbirini reddetmedim. Hepsini doğru bulduğumu söyledim. Meclis'in bu noktayı çok dikkatli ve önemle değerlendirip incelemesini söyledim. 4 Ağustos'ta mesele bir karara bağlanamadı. Müzakere 5 Ağustos 1921 günü de devam etti. Bugün bazı mebusların tereddütlerinin iki noktada yoğunlaştığı anlaşıldı: Birincisi, Meclis mevcudiyetinin herhangi bir şekil ve surette iş göremez hale getirilmesi; ikincisi, üyelerden herhangi biri hakkında örfi (yasalarda belirlenmemiş, yasal olmayan şekilde) muamele tatbiki...

Bu şüphe ve tereddütleri giderecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, kanunda da bu hususlara dair lüzumlu kayıtların konulmasının uygun olduğunu ifade ettim...

Müzakereler sonucunda; bana 5 Ağustos 1921 tarihli Başkomutanlık verilmesine dair kanun çıktı.

Bu kanunun ikinci maddesine göre bana verilmiş olan yetki şu idi:

‘Başkomutan, ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette artırmak ve sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak hususunda, TBMM’nin bununla alakalı salâhiyetini Meclis namına fiilen kullanmaya salâhiyetlidir.’

Bu maddeye göre benim vereceğim emirler kanun olacaktı...

Mecliste bazı ricalarda bulundum:

Fevzi Paşa Hazretleri’nin Genelkurmay Başkanlığı’na, Refet Paşa’nın Milli Savunma Bakanlığı’na getirilmesi...

Başkomutanlığı fiilen üstlendikten sonra birkaç gün Ankara’da çalıştım...

Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı kadroları ile Başkomutanlık Karargâhını kurdum.

12 Ağustos günü, Fevzi Paşa’yla beraber Polatlı’daki cephe karargâhına gittim.”

Mustafa Kemal Paşa, Polatlı’da demiryolu üzerindeki karargâhına gelince atıyla çevreye hâkim bir tepe olan Karadağ’a çıktı. Attan inerek, düşmanın izlemesi muhtemel taarruz yönünü görmek istedi. Tekrar ata binerken bir sigara yaktı. Hayvan, kibritin alevinden ürkererek geri tepince, Mustafa Kemal şiddetle yere düştü. Kaburga kemiklerinden biri kırılmıştı. Bir an için ciğerlerini sıkıştırarak nefes almasına ve konuşmasına engel oldu. Yanındaki doktor, kendisini ciddi şekilde uyardı: Devam ederseniz, hayatınız tehlikeye girer. Tedavi için Ankara’ya döndü. Fakat, yirmi dört saat sonra yine cepheydi. “Savaş bitsin, o zaman iyileşirim”, diyordu.²³⁵

Mustafa Kemal karargâhı başta Polatlı’da demiryolu üzerinde, sonra da bütün bölgeyi görebilen Alagöz Tepesi’nde kurdu. Kırık kaburga kemiği hâlâ sarılı olduğu için, trenden sökülüp getirilmiş bir koltukta oturarak durumu idare ediyordu.

Halide Edip, bu sırada onbaşı rütbesiyle orduya katılmıştı. Cepheye Mustafa Kemal’i ziyarete gitti. Mustafa Kemal tahta

235 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 325

masanın üzerindeki bir haritaya eğilerek, Halide Edip'e durumu dört yaşındaki bir çocuğun anlayabileceği kadar açık bir ifadeyle anlattı.

Halide Edip yaşadığı o anı şöyle ifade ediyordu:²³⁶

"İşte Sakarya, kıvrılarak gidiyor. Etrafına birtakım toplu iğneler üzerinde kırmızı ve mavi kâğıtlar konulmuş. Birer kelebeğe benzeyen iğneler. Eğer askeri durum hakkındaki duygularımı Mustafa Kemal Paşa'ya söylesem mutlaka gülerdi.

Yunan ordusu kocaman bir canavar gibi, Ankara'ya yaklaşmış görünüyordu. Buna paralel olarak Sakarya'nın doğusunda Türk ordusu da, kıvrılarak bu canavarın Ankara'yı yutmasına mani olmaya çalışıyordu. Siyah canavar o kadar kocamandı ki, insana üzüntü veriyordu.

Eğer, Ankara'ya bizden önce gider de bizi geride bırakırsa, ne yaparız? diye sordum. Bir kaplan gibi güldü:

Bon voyage messieurs (iyi yolculuklar beyler!) derim. Arkalarından vurarak onları Anadolu'nun boşluğunda mahvederim."

Gerçekten de Yunanların ilk saldırı planı böyleydi. Niyetleri, Türk ordusunun sol kanadını çevirmek ve böylece, güneyden Ankara'ya giden yolu açmaktı. Bu amaçla, çorak, susuz ovada, uzun bir kavis alarak yol almışlardı.²³⁷

Yunan ordusu 13 Ağustos'ta ileri yürüyüşüne başlamıştı.

Mustafa Kemal Anlatıyor²³⁸

... Ağustos'un 17. ve 18'inci günleri düşman Sakarya batısında ana ordumuzla temasa geçti. Düşman belki bizim Mihálıççık ve Sivrihisar'da ciddi bir direnişte bulunacağımızı varsayarak bu hatta kuvvetlerini toplamış

236 A.g.e. S. 328

237 A.g.e. S. 328

238 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 240

olarak hazırlanmıştı. Hâlbuki bu safhada düşmanla temasta bıraktığımız kuvvetler yalnız süvari bölükleriyle yükü hafif küçük piyade birliklerinden ibaretti. Ve bunlar düşmanın harekâtını mümkün olduğu kadar geciktirerek ve durdurarak ve teması koruyarak geriye çekilmişlerdi. Bu şekilde düşmanın bütün stratejik planları meydana çıkmıştı.

Düşman almış olduğu düzenin ordumuza taarruza ve ordumuzu arzu ettiği gibi mağlup etmeye uygun olmadığına karar vermiş olacaktır ki, 13 Ağustos'tan 23 Ağustos'a kadar önemli bir hareket yapamadı. Bu sürede stratejik düzenini değiştirmekle uğraştı.

Düşmanın bu yeni stratejik düzeninde takip ettiği görüş, ana kuvvetleriyle ordumuzun sol tarafını çevirerek ordumuzu yok etmek ve ondan sonra Ankara'ya gelip, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini dağıtmak ve bütün Anadolu'ya hâkim olmak idi. Düşman bir - iki tümenini Sakarya'nın batısında terk ettikten sonra, geri kalan sekiz tümenini güneye doğru kaydırarak Ilıca Vadisi'nin güney sahasında doğuya doğru yürütüyordu. Düşmanın bu maksadını keşfetmiş olduğumuz için ordumuza ona göre önlem aldirmıştık."

Türk ordusunun Sakarya gerisine geri çekilmesine dek arazide tahkimat için yeterli çalışma yapılmamıştı. Bundan sonra yapılanlar da toprak işlerinden ileri gidemeyecekti.

Batı Cephesi Komutanı Yunan ordusunun asıl taarruzunu Beylikköprü, Ankara demiryolu ve kuzeyinden bekliyordu. 13 Ağustos'a kadar sağ kanat derinliğinde kuvvetler tutmuştu. Daha sonra, Genelkurmay'ın gelişinden sonraki değişikliklerle ihtiyatlar güney kanat gerisine alındı.

Yunan ordusu, 23 Ağustos günü Beylikköprü'den Haymana'nın 20-30 kilometre daha güneyine kadar uzayan bütün cephe üzerinde genel taarruza başladı.

Mustafa Kemal Anlatıyor²³⁹

“Meydan muharebesi yüz kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol kanadımız, Ankara’nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi batıya iken güneye döndü, arkası Ankara’ya iken kuzeye verildi. Cephe değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Savunma hatlarımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden kuruluyordu. Savunma hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılmasıyla, ordunun büyüklüğü ile orantılı, uzun bir mesafeye geriye çekilmek teorisini kırmak için memleket savunmasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve tesirli buldum.

Dedim ki: Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birlik, ilk durabildiği noktada tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olmaz. Bulunduğu mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.

İşte ordumuzun her ferdi, bu sistem dâhilinde, her adımda azami fedakârlığını göstermek suretiyle, düşmanın üstün kuvvetlerini imha ederek, yıpratarak, nihayet onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi.

Muharebe durumunun bu safhasını hisseder hissetmez, derhal bilhassa sağ kanadımızla Sakarya Nehri doğusunda, düşman ordusunun sol kanadına ve müteakiben cephenin önemli kısımlarında karşı taarruza geçtik. Yunan ordusu mağlup ve çekilmeye mecbur oldu.

13 Eylül 1921 günü Sakarya Nehri’nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı.

Bu suretle 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bugünler de dâhil olmak üzere yirmi iki gün ve

239 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 463

yirmi iki gece aralıksız devam eden Sakarya Melhame-i Kübrası (Büyük ve Kanlı Sakarya Muharebesi), yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan büyük bir meydan muharebesi örneği kaydetti.

Muhterem efendiler, Başkomutanlık vazifesini fiilen üstlendiğim zaman, Meclis'e ve millete mutlaka başarılı olacağımıza dair kesin olan kanaatimi arz ve ilan etmekle ve bu kanaatimi mevcudiyetimin bütün haysiyetini ortaya atarak doğrulamakla, ilk manevi vazifemi yapmış olduğumu zannederim. Ondan sonra maddi, önemli vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldırmaya mecbur olduğum durum idi.

Malumunuzdur ki, harp ve muharebe demek iki milletin, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlığıyla ve bütün varları yoklarıyla, bütün maddiyat ve maneviyatlarıyla yekdiğeriyle karşı karşıya gelmesi ve birbiriyle vuruşması demektir. Dolayısıyla, bütün Türk milletini cephede bulunan ordu kadar, fikren, hissen ve fiilen alakadar etmeli idim. Bütün millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan muharip gibi kendini vazifeli hissederek, bütün mevcudiyetini mücadeleye adayacaktı. Bütün maddi ve manevi varlığını vatan müdafaasına adamakta ağır davranan ve hoşgörüyü gösteren milletler, harp ve muharebeyi cidden göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılamazlar.

Gelecekteki harplerin yegâne başarı şartı da en çok bu arz ettiğim özellikte saklı olacaktır. Daha şimdiden Avrupa'nın büyük askeri milletleri hareket tarzını kânun haline getirmeye başlamışlardır. Biz Başkomutan olduğumuz zaman, Meclis'ten bir memleket müdafaası kanunu talep etmedik. Fakat, Meclis'ten aldığımız salahiyetle, aynı maksadı temin etmek için, kanun mahiyetinde olan belirli emirlerle maksadın teminine çalıştık. Millet, bundan sonra, bugüne kadar olan tecrübeleri de gözden geçirerek, aziz vatanı taarruz edilemez vaziyette

bulunduran sebep ve şartları daha geniş ve daha açık ve daha kesin bir surette tespit eder.

Efendiler, diğer bir vazifem de, ordu içinde, muharebe safları arasında bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmektir. Bunu da gücüm yettiği derecede, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen, iyi yapmaya varlığımı adadığımı zannederim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar bir askeri rütbeye sahip değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisi'nce Mareşal (müşir) rütbesiyle Gazi unvanı verildi. Osmanlı Devleti'nin rütbesinin, yine o devlet tarafından alınmış olduğu malumdur."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması 15 Ekim 1927 günü Cumhuriyet Halk Fırkası Büyük Kongresi'nde yaptığı Açış Nutku'ndan alınmıştır.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta Sakarya Meydan Muharebesi'ni harekâtın detaylarına girmeden çok özlü ve kesin çizgilerle anlatmıştır.

Bu konuşmadaki en önemli nokta ise Mustafa Kemal'in "derinlikte savunma" düşüncesinden muharebe alanının her noktasının savunulmasını öne çıkarmış olmasıdır. Bu aslında bugünün "mevzi savunması" doktrini'dir.

Bu konuşmadaki diğer önemli bir nokta ise bugün "topyekûn savunma" diye isimlendirilen konseptin Mustafa Kemal tarafından yıllar önce ortaya koyulmuş olmasıdır. Topyekûn savunma Mustafa Kemal'in okuduğu Ludendorff'un *Savaş Yönetimi ve Siyaseti* kitabında da yer alan bir düşünceydi. Milletlerin maddi ve manevi bütün güçleriyle savaşması, bir anlamda "topyekûn savunma" anlamına gelmekteydi.

Şimdi haklı olarak burada şu soru sorulabilir?

Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, Sakarya doğusuna çekerek "derinlikte savunma" konseptini uygulamadı mı? Aldığı bu cesur ve doğru kararlar Kurtuluş Savaşı'nın kaderini değiştirmede mi? Bu sorunun cevabı kesinlikle evettir.

Peki, Sakarya Meydan Muharebesi'nde neden farklı bir strateji uygulamaya karar verdi?

Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlangıcında Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusunda; Beylikköprü – Yıldıztepe – Türbetepe – Mangal Dağı genel hattında savunma için ter-tilpenmişti. Ordunun cephesi batıya dönüktü. Yunan ordusunun Türk ordusunu sol kanadından kuşatmaya çalışması ve düşman baskısı karşısında savunma hattı, Beylikköprü doğusu – Çal Dağı doğusu - Haymana batısına çekilmişti. Böylece savunmanın cephesi güneye dönmüştü.

Ancak bu iki savunma hattı arasında muharebeler devam ederken, ciddi durumlarla karşı karşıya kalınmıştı. Hatta bir an Abdüselâm - Meşe Dağı - Hacılar Dağı hattına, yani neredeyse Ankara'nın dibine kadar çekilme bile düşünülmüştü. Aslında bu mevzide önceden bazı hazırlıklar da yapılmıştı.

İşte burada Ankara'nın, Sakarya Meydan Muharebesi'nde "ağırlık merkezi"ni oluşturması en önemli noktadır. Yunan ordusunun ve özellikle Yunanistan Kralı Konstantinos'un siyasi hedefi de Ankara idi. Ankara'nın kaybedilmesi asla düşünülemez ve kabul edilemezdi.

Ayrıca, Sakarya Meydan Muharebesi'nde, özellikle 26 Ağustos akşamı, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, Batı Cephe Komutanı'nın geri çekilme teklifini kabul etmeyerek bulunulan yerlerde adım adım savunmayı istemesi ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya Yunan ileri hareketinin durdurulduğu ve cephenin statik bir duruma girdiğini bildirmesi, savaşın kaderini tayin eden bir dönüm noktasını oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa konuşmasında, savunma hatlarının kısım kısım kırıldığından ve savunmanın devamı için ısrarlı ve hatta şiddetli davrandığından bahsetmekteydi.

Bu çerçevede, Sakarya Meydan Muharebesi'nde yaşanan kritik ve ciddi durumlar oldu mu?

Birinci olay muharebenin birinci gününde oldu.

Savunma hattının en güneyinde Mangal Dağı bulunmaktaydı. Mangal Dağı'nın savunma hattına dâhil edilmesini bölgede incelemelerde bulunan Fevzi Paşa birkaç gün önce istemişti.²⁴⁰

Muharebenin ilk gününde Mangal Dağı'nı savunmakla görevlendirilen 5. Tümen, biraz da yağmur ve sert rüzgârın estiği bir havadan yararlanarak taarruz eden Yunan tümeninin

240 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 308

saldırısı neticesinde gece saat 21.30'da geri çekilmek durumunda kaldı. O gece gözetleme imkânının da ortadan kalkması, 5. Tümeni topçu ateşi desteğinden de mahrum bırakmıştı.

Mustafa Kemal Paşa önem verdiği Mangal Dağı'nın kaybedilmesine kızmış ve şiddetli bir tepki göstermişti. Başkomutan olarak şu emri vermişti:²⁴¹

"5. Tümenin Mangal Dağı'ndaki mevzileri muhafaza edemediğini öğrendim. Bunu bir acemiliğe vermekle beraber, suçluların meydana çıkarılmasını emrettim.

5. Tümenin bütün subay ve erlerinden yıldırım gibi düşmana saldırarak, şan ve şeref kazanmalarını beklerim.

Ordumuz her yerde taarruz ve savunması ile düşmana üstün olduğunu göstermektedir. Hazırlığımız tamam ve mükemmeldir."

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa da 24 Ağustos saat 11.45'te yazdığı emirde; "Vazife namusunu yerine getirmeyen birliklerin suçlarını bağışlamak yetkimiz içinde değildir. Mangal Dağı'nın bırakılmasına yol açan olay nedir? Bundan sorumlu olan hangi komutan ve komutanlardır?" diye sormuştu.²⁴²

5. Tümen Komutanı ertesi gün görevden alındı.²⁴³ Ancak, Cumhuriyetin ilk yıllarında tümen komutanı general ve kolordu komutanı olacaktır.

Mangal Dağı'nın geri alınması için 24 Ağustos'ta yapılan karşı taarruzlar sonuç vermedi.

25 Ağustos'ta Yıldıztepe ve Türbetepe bölgesinde muharebeler şiddetle devam etti. Türbetepe'nin bir kısmı elden çıktı.

26 Ağustos 1921 günü en şiddetli çarpışmaların yapıldığı gün oldu. Kartaltepe ve Türbetepe'nin bütünü elden çıktı. Bu gün Yunan ordusunun güneye sarkma hareketinin en çok gerçekleştiği gün oldu.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa orduyu daha sağlam bir hatta çekerek savunmayı düşünüyordu. Fevzi Paşa ise buna gerek olmadığına karar verdi. İsmet Paşa, birliklerden bulunduğu hatları savunmasını istedi.

241 Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2006, S. 252

242 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Kültür Yay., 1964, S. 626

243 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 313

26 Ağustos gecesi başkentin daha geriye alınması düşünülüyordu. Başkomutan, İçişleri Bakanı Refet Paşa'ya hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınması emrini verdi.²⁴⁴ Bu hareketin elbette moral ve siyasal etkileri de büyük olabilirdi.

Gece yarısından bir - iki saat sonra, ileri hatlarda bulunan Fevzi Paşa'nın Yunan ileri hareketinin durdurulduğu ve cephenin statik bir duruma girdiği yolundaki sevindirici haberi, Ankara'ya, Kayseri'ye taşınmanın durdurulmasının hemen ulaştırılmasına neden oldu.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, birlikler arasında dolaşıyor, gördüğü yanlışları yerinde düzeltiyor ve gerekli konuların emirlere girmesi için bunları Başkomutan'a ve Cephe Komutanı'na bildiriyordu. Fevzi Paşa'nın Sakarya Meydan Muharebesi'nde elde edilen başarıya olan katkısı olağanüstüydü.

Türk ordusunu güney kanattan kuşatmada başarılı olamayan Yunan ordusu, 29 Ağustos'tan itibaren Çal Dağı'nı hedef alan taarruzlara ağırlık vermeye başlamıştı. Çal Dağı'nın düşmesi Haymana'nın düşman eline geçmesine ve Ankara yolunun açılmasına neden olabilirdi.

31 Ağustos'ta Çal Dağı'nın bir kesimini Yunanlılar ele geçirdi. Gece yapılan karşı taarruzla Çal Dağı'nın bir kesimi geri alındı ise de, 2 Eylül'de burası yine bırakılmak zorunda kaldı.

Çal Dağı muharebeleri esnasında Halide Edip, Başkomutanlık Karargâhı'ndaydı.

O Günleri Halide Edip Şöyle Anlatmaktadır²⁴⁵

"Savunmanın başarısı ve dolayısıyla Ankara'nın korunması Çal Dağı'nın elde tutulmasına bağlıydı. Burası Ankara'ya ulaşan tren yoluna ve bütün savaş alanına hâkim durumdaydı. Mustafa Kemal; Çal Dağı'nı almadıkları sürece korkulacak bir şey yok, diyordu. Ancak, alacak olurlarsa, çok dikkatli davranmamız gerekecek. Çünkü kolayca Haymana'yı işgal edebilir ve bizi kapa- na kıştırabilirler, diye düşüncelerini açıklıyordu.

Cephede herkes, durumun çok nazik olduğunu biliyordu.

244 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, İş Bankası Kültür Yay., 1964, S. 628

245 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 331

Bir gece Çal Dağı'nın düştüğü haberi alındı.

Karargâhtaki durum şöyleydi:

Korkunç bir sessizlik. Karargâhta herkes feleğin en ağır tokadını yemiş gibiydi. En ziyade Mustafa Kemal Paşa üzgündü. Ağzında sigara, aşağı yukarı dolaşıyor, yüksek sesle konuşuyor, durumu bütün çıplaklığıyla özetliyor ve geriye çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu.

Çal Dağı savaşının en şiddetli dönemi dört gün sürmüştü. Bir an burada 82 subay 900 er şehit verildi. Dayanıldı. Öyle ki, taburlara teğmenler komuta ediyordu. Ertesi gün Yunanlılar dağı ele geçirdiler.

Çarpışmalar arasında durum öylesine karışmıştı ki, bir an şöyle bir şey oldu: İki er, bir kaynaktan su içerken birbirlerine gözleri ilişti ve ikisi de ayrı yönlerde kaçmaya başladılar. Çünkü biri Türk, öbürü Yunanlıydı.

Yunanlılar tepeyi aldıktan sonra, kasabaya doğru ilerlemeye koyuldular.

Mustafa Kemal'in karargâhında, gecenin saat iki-sinde telefon çaldı. Telefon eden Fevzi Paşa'ydı. Bu arada hep savaş alanında bulunmuş, karargâha az uğramıştı. Zafere olan inancını elden bırakmıyordu.

Şimdi bu nazik anda telefonda Fevzi Paşa ile konuşan Mustafa Kemal'in sesi duyuluyordu: Mustafa Kemal konuşuyor: Siz misiniz paşa hazretleri? Ne, vaziyet lehimize mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, geri mi çekilecekler?

Hesaplar yapıyor, yazıp çiziyor, kırmızı ve mavi bayrakları oradan oraya oynatıyordu. Acaba gediği kapatmak için gönderdiği tümen, Yunanlılar bir harekâta daha girişmeden o gece yerine varabilecek miydi? Gözlerinin etrafını koyu mavi çemberler çevirmişti.

Mustafa Kemal'in gözleri o gece Dante'nin cehenneminde yananların gözleri gibi, anlatılamayacak kadar acı içindeydi.

- Dinlenseniz Paşam, dediğimde; yok, uyuyamam, haydi bir kahve daha içelim, dedi.

Şimdi savaş bir dönüm noktasına gelmişti. Karşılıklı çarpışan iki düşman da bir an için duraklamışlardı. İkisi de geri çekilmek üzereydiler. Ancak daha uzun dayanan Türk ordusu oldu.”

5 Eylül’de Yunan taarruzu artık doruk noktasına varmıştı. Batı Cephesi Komutanı yayımladığı emirde, “Bundan böyle kaybedilen her nokta, karşı taarruzla geri alınacak” demişti.

7 - 8 Eylül’de Çal Dağı alındı.

13 Eylül itibariyle Sakarya’nın doğusunda hiçbir Yunan birliği kalmadı. Tamamı nehrin batısına atıldı. Yunan ordusu üç kolordusuyla kuzeyde Porsuk Çayı ile güneyde Sakarya yukarı kısmı arasındaki bölgelerde toplandı.

Türk ordusunun emniyet kuvvetleri Sakarya batı kıyısında tertiplendi. Batı cephesi birlikleri de Yassihöyük’ten Beşköprü’ye kadar Sakarya doğusuna yanaştı.

Yunan ordusunun bu çekilmesi genel bir çekilmeye dönecek miydi? Yoksa Yunanlar Sakarya batısında bir savunmayı mı göze alacaklardı?

Atina’dan genel çekilme emri 12 Eylül’de geldi. Yunan ordusu Anadolu yaylasının başlangıçtaki hareket noktalarına doğru tersyüzü geri dönmeye başlamıştı. Yunan ordusu asıl kuvvetleriyle Afyon - Eskişehir arasında tertiplenecekti. Kuvvet çoğunluğu Afyon bölgesinde olacaktı.

Yunanlar geçtikleri yerleri yakıp yıkıyordu.

Türk ordusunun da onları kovalayacak kadar gücü yoktu. Sadece Sivrihisar üzerine süvari akınları yapılabiliyordu.

Profesör Toynbee, “Bir daha bir Yunan ordusunun Anadolu’nun bu kadar içerilerine girmesi herhalde söz konusu olmayacak” diye yazdı.²⁴⁶

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Meydan Savaşı hakkındaki asıl konuşmasını 19 Eylül 1921 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptı:

Konuşmasına 1. Dünya Savaşı’na giriş ve sonrasında yaşananlara değinerek başlayan Mustafa Kemal, düşmanların amaçlarına ulaşmak için Yunan ordusunu memleketimize saldırttığını söyleyerek devam etti.

246 A.g.e. S. 335

Mustafa Kemal, Sakarya Meydan Muharebesi öncesindeki muharebeleri hatırlatarak, Yunan ordusunun tasarladıkları hedefe ulaşmak için ordumuzla mutlaka kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmak mecburiyetinde olduğunu söyledi.

23 Ağustos'ta başlayan düşman taarruzlarını anlatarak konuşmasını sürdüren Mustafa Kemal, 29 Ağustos'ta dik açı oluşturan savunma hattının batıdan doğuya dönüştürülmesiyle daha kısa ve daha yoğun bir savunma hattına sahip olduğunu, bunun ise düşmanın aleyhine ve bizim lehimize olduğunu ifade etti.

Mustafa Kemal Konuşmasına Şöyle Devam Etti²⁴⁷

“Düşman 1 Eylül’de doğudan kaydırabildiği kuvvetlerin katılımıyla sağ tarafımız aleyhine ve merkeze, Haymana ve Dikilitaş’a kadar olan sahada genel taarruz yaptı. Bu taarruzu 2 Eylül’de yeniledi. Bugünkü taarruz sonucunda düşman Çal Dağı üzerinde bulunan bazı bölüklerimizin doğuya çekilmesine neden olmuştur.

Gerçekten haritaya bakılınca Çal Dağı bütün sahaya hâkim bir mevzi gibi görünüyor. Görünüşte böyle bir mevziin düşman eline geçmesi savaşın artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir.

Fakat Efendiler, bu çok yanlış bir fikirdir.

Daima özünü koruyan, aklını ve ileri görüşlülüğünü koruyan bir ordu için mevziin önemi yoktur. Bir asker her yerde savaşır. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de savaşır. Bundan dolayı bu kurala uyarak hareket eden ordumuz, Çal Dağı’nın düşman eline geçmesinden de hiç endişe etmedi. Çal Dağı’nın beş yüz metre, bin metre doğusunda olan savunma açısından daha güvenli ve daha sağlam bir hat üzerine yerleşti.

3 Eylül’de düşmanın bütün cephede sessizliği, yorgunluğu görünüyordu. Düşmanın bütün taarruzları son derece ağır kayıplarla her noktada durduruldu ve uzaklaştırıldı.

247 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 243

Fakat, öyle birtakım emeller peşinde, o kadar hayaller içinde geziyordu ki bu mağlubiyeti bir türlü kendi kendine kabul etmek istemiyordu. Onun için Eylülün beşinci günü bile toplayabildiği son yedekleriyle son bir taarruz ve boğazlanmışçasına bir harekette bulunmaktan kendini engelleyemedi. Bütün kuvvetlerle yalnız ordumuzun merkezine bir taarruz yaptı. Bu taarruzu bile büyük kayıplar ile durduruldu.

Artık düşman bütün cephe üzerinde taarruzdan vazgeçmek zorunda kaldı ve savunmaya geçmek mecburiyetini hissetti.

Papulas'ın raporunu okudum. O rapora göre Papulas, sanıyorum ki bugüne kadar cereyan eden savaşlardan ve özellikle 6 Eylül'den sonra kendisince savaşı bitiriyor. Raporunda kısaca diyor ki: Türkiye ordusunu mağlup ettim, nehrin doğusuna yerleştim.

Hâlbuki bizim planımızın yalnız birinci aşaması son bulmuştu. Henüz ikinci aşamasına başlamamıştık. Gerçekten Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusunun planı düşmanla istediği yerde savaşmak ve öncelikle onu çarpışmaya zorlamak ve çarpıştıkça kırmak ve üzerine atılmaktı. Bundan dolayı maksadımızın birinci aşaması tamamen tasarladığımız gibi oluşmuştu.

Onun için ikinci aşaması başlıyordu.

6 Eylül'de direnişinin ne dereceye kadar kırıldığını anlamak için derhal cephemizin merkezinden karşı taarruza geçildi.

Eylülün sekizinci günü bu harekete devam edildi. Artık kanaat geldi ki düşman ordusunun tepelenmesi zamanıdır.

10 Eylül günü bütün ordu cephesinde özellikle düşmanın sol kolu aleyhinde Beylikköprü'nün doğusunda bulunan kuvvetlerine genel taarruz yaptık...

Düşman topunu, tüfeğini terk ederek Beylikköprü yönünde kaçmaya başladı.

İşte bugüne kadar burada oturmaya, burada yerleşmeye ve karşı harekât için hazırlanmaya karar vermiş olan Yunan ordusu derhal geri dönmeye karar vermiştir.

Bizim yönelttiğimiz taarruz o kadar etkili, o kadar yok edici idi ki, buna karşı düşman ordusu, Yunan milletinin gösterebileceği en büyük cesaret, yiğitlik, kahramanlık ne ise onların hepsini göstermek suretiyle karşı koymak ve savunmada bulunmak zorundaydı...

Nihayet 13 Eylül'de bu saha tamamen düşmandan temizlenmiş bulunuyordu...

Düşman nehrin batısına atıldıktan sonra tamamen çekilmeye devam edecek halde değildi. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar kuvvetli olarak nehrin geçişlerini tutmuş ve onun gerisinde toplanmaya uğraşmıştı. Bizim ona karşı uygulamak istediğimiz harekât, nehir boyunca işgal hareketi yapmak ve düşmanın kuzey ve güney tarafları dışından geri dönme yolunu kesmektir...

Düşman bu hareketin tehlikesini fark etmiş buluncaktır ki, artık nehrin savunmasından vazgeçerek batıya doğru süratle çekilmeye başlamıştır...

Bizim bölüklerimiz nehri her noktadan geçmiştir...

Bu ayrıntılı bilgiyi özetlemek istersek diyebiliriz ki; düşman ordumuzun sol kolunu kuşatmak suretiyle hızlı ve yok edici bir sonuç almak istiyordu. Düşmanın bu stratejik harekâtını iptal ettik. Düşmanı düzen dairesinde savaşa zorlayarak öncelikle stratejiyle mağlup ettik. Savaş cephe savaşına çevirdik. Onun ardından merkezimizi yarmak istediler. Bunda da başarılı olamadılar. Ondan sonra savunmada kalmaya karar verdi. Taarruz hareketlerimizle bunu da önledik. Ve bu şekilde yirmi bir gün, gecesiyle beraber devam etmek üzere Sakarya Meydan Savaşı kahraman ordumuz tarafından kazanıldı...

Bilirsiniz ki, büyük meydan savaşlarından biri olan Mukden Meydan Savaşı bile yirmi bir gün devam etmemiştir. Bundan dolayı ordumuzun savaş tarihine örnek olan bu zaferi kazanmış olmasından dolayı Yüce Heyetinizi tebrik ederim.

Bu parlak zaferin kazanılmasını sağlayan kişileri yüksek huzurunuzda ve bu kürsüden büyük saygı ve övgülerle anmayı vicdani bir borç kabul ederim.

Genelkurmay Başkanımız Fevzi Paşa Hazretleri'nin bu Meydan Savaşında yaptığı hizmetler çok büyük övgülerle anılmaya lâyıktır. Pek saygıdeğer, faziletli ve değerli olan bu yüce şahıs, savaş alanlarının hemen her noktasında gece ve gündüz hazır bulunmuş, çok isabetli ve değerli tedbirlerini yerinde, gerekenlere ulaştırmış ve daima sevinç verecek, manevi kuvveti yükseltecek öğütleri bol bol kullanmıştır. Adı geçen şahsın olağanüstü hizmetleri övgüye ve beğeniye değerlidir.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa Hazretleri derin bir zekâ, yorulmaz bir kararlılık, iman ve faaliyetiyle gece ve gündüz harekâtın en ufak noktalarına varıncaya kadar etkili olmuş ve son derece geniş bir görüşle ordusunu sevk ve idare ederek bu başarı ve zafere ulaştırmıştır.

Diğer grup ve kolordu ve tümen, alay ve diğerleri... Komutanların her biri, birbiriyle yarışırcasına fedakârlık, kahramanlık ve dayanıklılık göstermişlerdir.

Subaylarımızın kahramanlıkları hakkında söyleyecek söz bulamam. Yalnız ifadede doğru olabilmek için diyebilirim ki, bu savaş subay savaşı olmuştur...

Erlerimizi övgülerden çok yüksek görürüm. Zaten bu milletin evladı, başka türlü düşünülemez. Bu milletin evlatlarının fedakârlıklarının, kahramanlıklarının tek bir benzeri bulunamaz. Erlerimiz hakkında yeni bir şey eklemek isterim: Kahraman Türk askeri, Anadolu savaşlarının manasını anlamış, yeni bir ülkü ile savaşmıştır.

Efendiler! Böyle evlatlara ve böyle evlatlardan oluşmuş ordulara sahip bir millet, elbette hakkını ve istiklalini bütün manasıyla korumakta başarılı olacaktır. Böyle bir milleti istiklalinden mahrum bırakmaya kalkışmak hayal ile uğraşmaktır.

Efendiler, Milli Savunma Vekilimiz Refet Paşa Hazretleri savaşın bütün cereyanı anında ordunun ihtiyaç

duyduğu ve duymadığı her şeyi başarıyla ve zamanında yetiştirmiştir. Bu, zaferin elde edilmesi için birinci etkenlerdendir. Bundan dolayı kendisine teşekkürlerimi sunarım...

Biz milli sınırimız içinde hür ve bağımsız yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz.

Biz, Avrupa'nın diğer milletlerinden esirgenmeyen, hukukumuz tecavüz edilmemesini istiyoruz.

1. Dünya Savaşı'nda içinde olduğumuz grubun mağlup olması yüzünden uğramamız gereken cezayı Suriye ve Irak gibi geniş memleketimizin yönetimi ve geleceğinin belirlenmesi hakkını o memleketler halkına bırakmak suretiyle hâkimiyet hakkımızdan vazgeçerek çekmiş bulunuyoruz. Bu araziyi bizden almak için yönetimimize yüklenenlerin tamamı asılsızdır. Çünkü bugün işgal altında bulunan bu memleketlerdeki halkın, medeni olduğu öne sürülen yönetimlere karşı isyan etmekte olmaları, bütün kalp ve vicdanları ile tekrar bizim yönetimimizde bulunmak arzusunu göstermeleri, bizim kötü yönetimi-miz hakkında söylenen, duyurulan konuların ne dereceye kadar gerçekten uzak olduğunu tamamen ispat eder...

Hükümetimizin ve milletimizin Hristiyan unsurlara karşı adaletli bir şekilde hareket etmemiz, geleneklerimiz ve dinimiz gereklerindendir...

Gerçekten Hristiyanlara adaletli davranıldığına en büyük delil, memleketimizin her noktasında, en ufak köyünde bile Hristiyan unsurların Müslümanlardan fazla huzur, refah ve servete sahip olmalarıdır...

Bütün dünya bilmelidir ki, sakın ve bağlı halk daima korunmuştur ve daima korunacaktır. Hristiyan unsurlardan olanların İslam vatandaşlarından bir farkı yoktur.

Yunanlıların bizim yönetimimiz aleyhinde yayınlamaya devam ettikleri iddialar yazık ki bazı yerlerde kabul görüyor. Fakat sormak gerekir ki: Onların gösterdikleri medeniyet eserleri nelerdir?

Yunanlıların medeniyeti zulme uğramış insanların kanına, malına, canına, ırzına tecavüz ve masum kadın ve çocukları katletmektir. İtilaf Devletleri'nin gözleri önünde cereyan eden bu kötülükler gerçekten Yunanlıların Anadolu'ya getirmek istedikleri medeniyetin iğrenç eserleridir.

Kuşkusuz, haklarımızı elde edinceye kadar silahımızı elden bırakamayız. Fakat, bundan bizim aşırı harp tarafı olduğumuz sanılmasın. Böyle bir anlayış kadar büyük haksızlık olamaz. Biz tersine barış yapmak istiyoruz. Barış yoluyla haklarımızı elde etmek için her yola başvurduk. Bu konuda hiçbir kusur etmedik...

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti, uşak yerine konulmayı kabul edemez. Her medeni millet ve hükümet gibi varlığının, hürriyet ve istiklalinin tanınması talebinde kesinlikle ısrarlıdır. Ve bütün davası da bundan ibarettir!

Biz savaşçı değiliz. Barışseveriz. Biz Rusya ile dostuz. Çünkü Rusya, herkesten önce bizim milli hukukumuzu tanıdı. Ve ona uydu. Bu şart dâhilinde bugün olduğu gibi yarın da ve daima Rusya, Türkiye'nin dostluğundan emin olabilir.

İtilaf Devletleri bile milli varlığımızı ve istiklalimizi tanıdıkları halde onlarla da aramızda hiçbir ayrılık sebebi kalmayacaktır. Ve derhal barış ve ilişkiler kurulabilir...

Yüce Heyetinizin başkanı sıfatıyla açıklıyorum ki: Biz savaş değil, barış istiyoruz. Barış yapmaya hazırız. Bence buna engel hiçbir neden yoktur. Eğer Yunan ordusunun bizi kanuni ve haklı davamızdan vazgeçireceği düşünülüyorsa, bu mümkün değildir...

Bununla beraber bizi yok etmek görüşü karşısında varlığımızı silahla korumak ve savunmak çok doğaldır. Bundan daha doğal ve haklı bir hareket olamaz.

Ordumuz, vatanımız içinde bir tek düşman askeri bırakmayıncaya kadar, takip, baskı ve taarruzuna devam edecektir."

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Eylül 1921 günü Meclis'te yaptığı konuşma her anlamıyla çok önemlidir.

Ruşen Eşref'in Sakarya Meydan Muharebesi ve o günleri anlatan yazısı adeta destansı tarzda kaleme alınmış ve yoğun bir kitle tarafından da okunmuştu.

Ruşen Eşref Sakarya'yı Anlatıyor²⁴⁸

Topların sustuğu akşam, davullar vurdu, tüm şehri alevlerden, meşalelerden oluşan çelenkler kuşattı...

Ankara'nın gece görünüşü, o akşam bütün piramitlerin en yükseğine, bütün mabetlerin en genişine benziyordu...

Savaşın o günlerini bizzat yaşamış olanlar dışında, Ankara'nın o günkü derin manasını kimse anlayamaz!

Savaş öylesineydi ki, ateş ortasına daha asker elbisesini bile giymeye zaman bulamadan kendini atan köylüler, vuruldukları zaman paramparça elbiseleriyle, yaralı vücutlarıyla, çantalarını göğüsleri üstünde, istikallerinin en kutsal arzusu gibi sımsıkı tutarak, sedyelerinde yatıyorlardı. Bu manzara, şehrin sokaklarına yeni bir görünüm veriyordu; elem dolu ama yine de çok yüce bir görünüm...

Ordunun Çal Dağı'nı terk ettiği günün akşamında, sağduyusu ruhuna rehber olan bir Ankaralı, bana şöyle demişti:

Bize ait her tepeyi bu kadar güçlkle ele geçireceklerse, işimizi hallettik demektir. Çal Dağı'ndan Ankara'ya daha nice tepeler var. Bu tepelerin her birinde çok sayıda ölü bıraka bıraka sonunda ellerinde elli adam ya kalır ya kalmaz. Onları da biz sopalarla yok ederiz...

Siz, birbirine eşit anlama sahip iki şehir karşısında, iki savaş verdiniz; ikisinde de zafere ulaştınız. Gerçekten bu millet, mevcudiyetinin en tehlikeli anlarını, İstanbul'da Çanakkale duvarları arkasında, bir de Ankara'da Sakarya vadisi gerisinde geçirmiştir.

248 Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, İlgi Yayınları, 2006, S. 105

Onun için derim ki, Çanakkale ve Sakarya, sizi bundan böyle, bütün nesiller üstünde dolaştıracak iki kanattır. Şayet siz, Çanakkale’de o direnişi göstermeseydiniz, Osmanlı İmparatorluğu, bir ateş ve çelik tufanı altında çöker gider ve İstanbul’un ölümsüz kubbeleri bizlerin başlarımıza inerdi.

Bu defa, milletimizin aşırı yorgunluğu ile her türlü savunma imkânlarının elimizden alınmış olması şartlarından yararlanan Yunanlılar sürüler halinde Anadolu’ya saldırdılar. Kazanma çılgınlığı içinde, küstahlık şarabıyla daha da sarhoş olmuşlardı...

Bir adım daha atabilselerdi, ordumuzu yok etmeye ve Büyük Meclis’i tahribe yeltenebilirlerdi... Yollarımız üzerinde düşmanın zafer takı yükselirdi...

Rastlantı eseri, nasılsa attan düşmeniz ve bir karganın çatlaması olayının vuku bulduğu gün, düşman ilerleyişi başlamış, hatta sizi eserinizden etme eğilimi göstermişti. Kendi kendime: Allah’ım demiştim. Meydan muharebesinde ölen Gelibolu Fatih Şehzade Süleyman Paşa’nın bağrına taş basmıştın. Fakat aynı taş, Anadolu toprağını müdafaa edenin bağrına, tam da mukaddes kurtuluştaki ilgili o meşru savaşın en hararetli anında, niçin basarsın?..

Sizi aziz bilen insanların hepsi bir dinlenmeye rıza göstermenizi söylüyorlardı. Ama siz onlara, bedeni ıstırabınızın verdiği büyük patlamayla cevap verdiniz:

Milletimin bu ölüm kalım gününde, benim kemiklerim söz konusu olur mu? Bunların ne önemi var? Benim bir kemiğimin çatladığı yerde, Konstantin’in ordusu da kırılacaktır.

Ertesi gün cepheye hareket ediyordunuz.

Bir akşam istasyonda cepheye gitmekte olan iki asker, bir kuyudan mataralarını dolduruyorlardı. Karşılarında içi yaralı dolu bir vagon vardı. Türk askerleri bunlara bakıp duruyorlardı. Kulaklarına derinden top sesleri geliyordu.

Biri, ötekine şöyle dedi: Ülen, ne kadar da yaklaşmış bu kâfir Yunan!

Arkadaşının cevabı şöyle olmuştu: Mühim değil. Zararı yok, ilerlesin gelsin. Bir an önce dikiliriz karşısına.

Bu iki ölüm yoldaşı, ne kadar büyük söylediklerini hiç düşünmeksizin, kalabalığa ve geceye karıştılar. Kim bilir, şimdi belki ikisi de şehit düşmüştür.

Sizin, böylesine bir görkemle Sakarya'da yönettiğiniz o ordudaki ruhu, acaba hangi yazar ifade edebilecektir? Ayrıca tedavi edilmeyi beklemeden, cepheye katılmak için kaçmış bulunan o kırk asker, bu ruhun somut ifadesi değiller mi? İşte bu türden insanlardır ki, İstiklal abidesinin inşasında, hayatlarını malzeme gibi kullandılar. Allah'ın rahmeti o kurbanların üstüne insin ve en küçük eri bir paşa ciddiliğine sahip olan o orduya, Tanrı daha binlerce yeni başarı ihsan eylesin!..

Bu son zafer, Anadolu'da Yunanlıların yerleşmesinin tam bir hayal olduğunu gösterdi. Düşmanınız, hiç de kendinin olmayan bir milleti müsrif bir prens gibi sömürmektedir. Onun içindir ki Sakarya harbini böyle uzatmıştır.

Oysa siz, her şehit olan erinize acı acı ağlıyor, eminim ki, bunu kendi gücünüzden bir kayıp sayıyordunuz. Zira siz, bizler için kaderin çaktığı şimşek değil, kalbimizden fışkıran ateşsiniz. Bunun içindir ki, Yunan'ın kibirliliğine, güçten ve gerçekten oluşmuş bir ders verdiniz.

Bu zafer sonrasında, muzaffer dönüşünüzü kutlamayı ne kadar da isterdik. Ancak siz, her gösteriştense nefret ettiğiniz ve isteklerinizi yalnız yararlı olana tahsis ettiğiniz için, kimseye haber vermeden döndünüz buraya.

Bizler de işte, geçeceğiniz yerlere halılar ve ipek kumaşlar seremedik.

Zira ayağınızı bastığınız topraktan daha değerli hiçbir varlığımız yoktur bizim.

Böylece siz, öylesine aziz bir yolun üstünde yürümüş oldunuz...

Allah hepinizden razı olsun ve bu zafer şanlı geleceğimizin başlangıcını oluştursun."

Sonuçlar

Gazi Mustafa Kemal Paşa, Sakarya'da milletin tersine dönük talihini yenmiştir. Anadolu'da düşman ilerleyişini durdurmuştur. Büyük Taarruz'la da kaybedilen toprakları tekrar kazanarak, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sürekli yaşanan toprak kayıplarına son vermiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi aslında, Büyük Taarruz'un ilk safhasıdır. Veya Büyük Taarruz Sakarya'nın devamıdır.

Sakarya'da muharebeler 100 kilometre boyunda 20 kilometre derinliğinde bir cephede verilmiştir.

Sakarya'da yaşananlar ile 1. Dünya Savaşı'nda Avrupa Cephesi'nde yaşananlar arasında benzerlikler vardır. Benzerliklerin başında, taarruz eden tarafın gerçek anlamda bir kuşatma hareketi ile karşı tarafı imha edememesi, ondan sonra da muharebelerin adeta "siper savaşı"na dönüşmesi gelmektedir. Savunan tarafın karşı taarruzlarla sınırlı başarılar elde etmesi, küçük derinliklerde kritik arazilerin sık sık el değiştirmesi ve en önemlisi de muharebelerin taarruz eden taraf için "yıpratma savaşı"na dönüşmesi, benzerliklerin arasındadır.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilme kararı ile "stratejik savunma"nın harp tarihine geçen en başarılı örneğini gerçekleştirmiştir.

Sakarya'da ise strateji değişikliğine gitmiş, "stratejik savunma"nın tam tersini oluşturan "mevzi savunması"na geçmiştir. Mevzi savunmasının iki özelliği olan "siper savaşları" ve "yıpratma savaşı"nın en güzel örnekleri Sakarya Meydan Muharebesi'nde görülmektedir.

Mustafa Kemal'in strateji değişikliğine gitmesini zorlayan en önemli neden; Yunan ordusuna verilen siyasi hedefin Ankara oluşudur. Ankara'nın kaybedilmesinin siyasi, askeri ve özellikle moral açısından doğuracağı sorunların ortadan kaldırılması pek kolay olamazdı.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde savunma cephesi tam olarak yarılrsa ne olurdu?

Mustafa Kemal Ankara'nın en son savunulacağı hat olarak Abdüsselam Dağı- Mallıköy-Alagöz hattını seçmiş ve burada bazı hazırlıklar da yaptırmıştı. Ancak bu durumda, Hükümet Ankara'da kalabilir miydi? Bunun olumsuz etkileri nasıl giderilebilirdi?

Elbette “hayat mücadele demektir” düşüncesine sahip Mustafa Kemal için çareler tükenmeyecekti. Kızılırmak gerisine stratejik bir çekilme yapılarak savunmaya devam edilebilirdi. Ancak bu hareketin Kurtuluş Savaşı’nda giderilmesi çok zor olan güçlükler ortaya çıkarabileceği gerçeği unutulmamalıdır.

Acaba bu güçlüklerin başında, İstanbul ve Ankara dışında üçüncü ve yeni bir güç odağının ortaya çıkması da olabilir miydi? Enver Paşa, 25 Temmuz’da Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin ile gizli bir görüşme yapmıştı. Çiçerin 17 Ağustos 1921’de Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa’ya şunu söylemişti: “Enver Paşa’nın bulacağı Müslüman kuvvetlerle Anadolu’ya geçmesi olanaklı değil midir?”²⁴⁹

Meclis’te İttihatçıların güçlü durumda olduğu da düşünülürse, ortaya bir liderlik kavgası çıkabilir ve hatta ülke yeni bir iç savaş ortamına sürüklenebilir miydi?

Sakarya Meydan Muharebesi’nin kazanılmasıyla, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kendilerine güveni görülmemiş bir boyuta ulaşmıştı. Türk-Sovyet yakınlaşmasını başta en sert eleştiren Rauf Bey’in 12 Temmuz’da Heyeti Vekile Başkanlığı’na getirilmesiyle, Moskova’yla ilişkilere yönelik eleştiriler de gittikçe artmıştı. 15 Ağustos’ta Rus Şûralar Cumhuriyeti Sefiri Aralof’un Ankara’daki ikametgâhı yakılmıştı.

Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Eylül 1921 günü Meclis’te yaptığı konuşmada, Rusya ile olan ilişkilerin önemine dikkat çekmesi ve Rusya’nın bugün olduğu gibi yarın da ve daima Türkiye’nin dostluğundan emin olmasını söylemesinin arkasında biraz da yaşanan bu gerçeklerin payı bulunmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesi’nin siyasi sonuçlarının başında Fransa ve Sovyetler Birliği ile yapılan antlaşmalar gelmektedir. İtalya, Batı Anadolu’da işgal ettiği alanlardan çekilmiştir. Doğu Cephesi tam olarak emniyete alınmıştır.

Sakarya’dan başarı ile çıkan Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’nin Misakı Milli ile tayin edilen milli varlığının ve istiklalinin, yani tam bağımsızlığının kabul edilmesi durumunda ciddi şekilde barışı düşündüğü görülmektedir. Burada, Mustafa Kemal barış kartını açarak, aslında amaçladığı “dava”nın haklılığını uluslararası alanda güçlendirmiştir.

249 Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Yayını, 1953, S. 229

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusu 5713'ü şehit olmak üzere toplam 39.289 zayıat (kayıp) vermiştir²⁵⁰. Birlik mevcutlarına göre er zayıat oranı yüzde 35-40, subay zayıat oranı ise yüzde 70-80 arasında olmuştur. Bu nedenle Sakarya Muharebesi'ne "Subay Muharebesi" adı verilmiştir.²⁵¹ Yunan ordusunun zayıatı ise 3758 ölü olmak üzere toplam 23.067'dir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin komuta kadrosuna gelince; Mustafa Kemal Paşa Başkomutan'dır. Fevzi Paşa Genelkurmay Başkanı, İsmet Paşa Batı Cephesi Komutanı ve Refet Paşa da Milli Savunma Bakanı'dır. Sakarya zaferini bu komuta heyeti kazanmıştır.

Grup Komutanları ise 5. Süvari Grup Komutanı Albay Fahrettin (Altay), 1. Grup Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar), 2. Grup Komutanı Albay Selahattin (Adil), 3. Grup Komutanı Tuğgeneral Yusuf İzzet (Met) Paşa, 4. Grup Komutanı Albay Kemalettin Sami (Gökçen), 12. Grup Komutanı Albay Halit (Karsıalan), Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım (Özalp)'dir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan başarının arkasında bulunan nedenlerden birisi de, bu savaşa milletin maddi ve manevi bütün gücüyle destek vermiş olmasıdır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan olarak vermiş olduğu 10 adet Tekalif-i Milliye Emirleri, Kurtuluş Savaşı'nı bütün ulusun katıldığı topyekün mücadeleye dönüştürmüştür. Yaşanan ve görülen bu tablo da bir açıdan Kurtuluş Savaşı'nın yokluklar ve zorluklar altında yürütüldüğünü bir ders şeklinde anlatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, 5 Nisan 1920'de tekrar hükümeti kuran Damat Ferit Paşa tarafından Divan-ı Harp mahkemesine verilip yargılanmış ve gıyabında idama mahkûm edilmişti. Mustafa Kemal'in rütbe, madalya ve nişanları da ikinci defa elinden alınmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Fevzi ve İsmet Paşaların teklifi üzerine, Mustafa Kemal Paşa'ya askerlik hayatının en büyük iftihar sermayesi olarak taşıyacağı, "Gazilik unvanı ve mareşallik rütbesi" vererek ona, Türk milletinin duyduğu sevgi ve saygıyı ölümsüzleştirmiştir.

250 Ahmet Yavuz, *Başkomutan*, Kırmızı Kedi, 2021, S. 355

251 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, 1993, S. 369

GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE 1 ARALIK 1921 GÜNÜ YAPTIĞI TARİHİ KONUŞMA:

Berthe G. Gaulis Anlatıyor²⁵²

“O gün Ankara Meclisindeyim. Büyük oturum var. Çünkü Paşa'nın nutku vardır. Toplantı salonu dopdoluydu. Vekiller, mebuslar yerlerini almış, orta, sağ ve sol olarak günün programına uygun halde gruplaşmışlardı. Herkesin beklediği şeyleri; iç politika amaçlarını, İslam dünyası ile ilişkilerini anlatacaktır. Ayrıca, kendisine Meclis tarafından güvenle emanet edilen yönetme kuvvetinin imkân ve ayrıcalıklarnı da savunacaktı.

Şimdi Paşa gelmiş bulunuyordu. Hızlı adımlarla, herhangi bir yere, basit bir mebus gibi gitti oturdu, dinledi, notlar aldı.

Sonra kurşun kaleminin tersiyle önündeki sıraya üç kez vurdu. Bu, söz istediğinin işareti idi. Başkanlık eden zat kalem darbelerinin farkına varmamıştı. Paşa, bu hareketi aynı jestle tekrarladı. Bu sefer bu işaret ona cevap olmuştu, o da, ayağa kalkıyor, toplantı salonunu, kendini simgeleyen yürüyüşü ile geçiyor, konuşmacılara ayrılmış yerin merdivenlerini çıkıyordu. Kürsüye gelince önüne birkaç küçük tabaka kâğıt koydu ve başladı. Bu kâğıtlara çok az bakacak, hep irticalen konuşacaktı.

252 Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, İlgi Yayınları, 2006, S. 60

Çok kısa bir arayla tam beş saat, bu topluluğa hitap edecekti. Öyle bir topluluk ki, çok farklı unsurlardan oluşmuştu ve bir kere olsun tökezlemeyen, sürtüşmeyen sözlerinin egemenliği onu ilgilendirecekti.

O ölçülü ton bugün madeni biçimde çınıyordu. Düşüncelerine tam anlamıyla hâkim bir halde konuşuyordu. Sözlerindeki şiddet tesadüfi değil, bilinçliydi. Zarif kalpağı altında, profili bir madalya gibi hareketsizleşiyordu. Sivil kıyafetteydi. Her zamanki gibi çok güzel giyinmişti. Öteki mebuslarınkı ile onun elbisesi arasındaki farkı görebilmek, ondaki kusursuz elbise kesilişini fark edebilmek için, alışmış gözlerin şöyle bir bakması yeterdi.

Bununla birlikte, ne kadar sade kalmak isterse istesin, hareketi, yürüyüşü, anlatılmaz bir itibarlı durumu, önderi derhal belli ediyor; bütün toplulukta, onu, davranışıyla öyle tanıdığını gösteriyordu. Topluluk, inanılmaz bir dikkat yoğunluğuyla fakat asla bir aşağılık duygusuna kapılmaksızın, bazen de heyecandan titreyerek yürekten dinliyordu.

Mustafa Kemal bir ara şöyle demişti: *‘Burada herkesin konuşmasını dikkatle dinledim, onlardan yararlandım.’*

Sonra, benzersiz bir ustalıkla, sözcünün ortaya koyduğu kanıtları ayrı ayrı çürütüyor, ardından da, birdenbire, şiddetle vuruyordu. Ülkeyi felakete götürmüş bir ‘Kanun-ı Esasî’ vardı. Onu parçalara ayırıp gösteriyor, onun tüm zayıflıklarını ortaya koyuyor, buna karşı yeni hükümler öneriyor, ona kanunî ve hukukî yönlerden hak verdirecek, her zaman kendine egemen fikri ortaya atarak, bir güven meselesini Meclis önüne getiriveriyordu.

Onun bütün davası, vücuda getirilmesi uzun zaman alacak bir eseri ortaya koymaktı ve çok kez yaptığı gibi, yine Meclis’i madde madde, bir tahlilin içine çekiyordu.

İki yıl bunu, hep birlikte hazırlamışlardı. Hatip şimdi, Meclis’e, altına imza koyduğu anlaşmaları, akitleri

hatırlatıyor ve bugün feci şartlar içinden çekip aldığı Türkiye ile çözümler halindeki Türkiye'yi kıyaslıyordu.

Meclis bunları, bütün kalbiyle dinliyordu. Arada bir-takım sesler yükseliyor, bazı itirazlar geliyordu. Dinleyici localarında, Asyalı delegelerin yüzlerinde, konuşmayı eksiksiz anlayabilmenin gayreti görünüyordu.

Mustafa Kemal konuşmasını şöyle bağlıyor ve bitiriyordu: *‘Şayet, bütün bu sözlerden sonra, sizleri bir gerçek ya da bir anlayış üzerinde aydınatabildimse, kendimi mutlu sayacağım. Size ifade etmeye çalıştığım o hakikat şudur: Millet yolunu seçmiş, o yolun sonuna gelmiştir. Millet, ışığı görmeye başlamıştır. Bu onun mutluluk güneşidir. Onu geri çevirecek hiçbir kuvvet mevcut değildir.’*

Mustafa Kemal, aynı çevik adımlarla, yüz çizgilerinde hiçbir yorgunluk belirtisi görülmezsizin, kendisini topluluktan ayıran birkaç basamağı indikten sonradır ki, birden gevşedi ve işte ancak o anda konuşmasının saatlerce sürdüğünü fark etti.”

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele günlerinde ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Meclis'te ve halkın önünde yapmış olduğu önemli konuşmalar vardır. 1 Aralık 1921 günü “Vekiller Heyeti'nin salahiyet ve vazifesine dair” kanun teklifi nedeniyle beş saate yakın süren hitabı içeriği kadar, hitabet sanatı açısından da önemlidir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Bakanlar Kurulu'nun Görev ve Yetkisini Belirten Kanun Teklifi Nedeniyle 1 Aralık 1921 Günü Meclis'te Yaptığı Konuşma²⁵³

“... Anayasamızın birinci maddesinde ‘hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir’ denilmiştir. Hiçbir şart hiçbir eleştiri kabul etmez...”

Efendiler, bir heyet ki milletin irade ve hâkimiyetini göstermiş ve temsil ettirmiştir, bunun üstünde hiçbir

253 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 254

kuvvet yoktur. Yüce Meclisiniz, görev yapmakta hiçbir sınır kabul etmez. Bütün ana hukuku yalnız ve ancak kendisi yapar...

Millet bizi buraya gönderdi. Fakat ömrümüzün sonuna kadar biz burada ve bu milletin yönetimini ve hâkimiyetini miras malı gibi temsil etmek için toplanmış değiliz. Ve sizi toplamak ve dağıtmak hakkını hiç kimse almış değildir. Millet bilmelidir ki, bir günde vekillerini toplar ve gönderir...

Efendiler! İnsanlar kuvvet kullanımına ve en çok başkalarının kuvvetlerini kullanmaya yaratılış olarak yatkın oldukça bu kuralı çok kıskanç olarak korumakta ısrarlı olmalısınız...

Hükümet Yüce Heyetinizdir. Yüce Heyetiniz bütün kuvvetleri kayıtsız şartsız kendisi kullanır...

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin şekli ve konumu, niteliği kanun ve olaylara göre belli, apaçık olan bir şeydir...

Bu hükümet nasıl oluşmuştur? Pekâlâ biliyorsunuz ki milli hâkimiyetimiz kendini sınırlandıran engelleri yok ettikten sonra ortaya çıktı...

Bu hükümet demokrat bir hükümet midir, sosyalist bir hükümet midir, yani şimdiye kadar okuduğumuz kitaplarda ismi söylenen hükümetlerden hangisidir? diye soruyorlar.

Efendiler, bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir. Sosyalist bir hükümet değildir. Ve gerçekten kitaplarda var olan hükümetlerin, bilimsel mahiyeti bakımından, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir.

Fakat, milli hâkimiyeti, milli iradeyi oluşturan tek bir hükümettir, bu öze sahip bir hükümettir! İlmi ve sosyal noktadan bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse 'halk hükümeti' deriz...

Biz hayatını, istiklalini kurtarmak için çalışan zavallı bir halkız! Konumumuzu bilelim. Kurtulmak, yaşamak için çalışan ve çalışmaya mecbur olan bir halkız! Bundan

dolayı her birimizin hakkı vardır. Yetkisi vardır. Fakat çalışmak sayesinde bir hakkı kazanırız. Yoksa arkaüstü yatmak ve hayatını çalışmaktan arınmış geçirmek isteyen insanların bizim toplumumuz içerisinde yeri yoktur, hakkı yoktur.

O halde ifade edelim ki Efendiler! Halkçılık, sosyal düzenini çalışmasına, hukukuna dayandırmak isteyen bir siyasal sistem çalışmasıdır...

Efendiler biz, bizi yok etmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi uygun gören bir siyasal sistemi takip eden insanlarız...

Hükümetimizin dayandığı temelin, ilmî çalışmaya dayanan bir temel olduğunu açık bir şekilde görürüz; fakat ne yapalım ki demokrasiye benzemiyormuş, sosyalizme benzemiyormuş, hiçbir şeye benzemiyormuş! Efendiler biz benzememekle ve benzetmemekle övünmeliyiz! Çünkü biz bize benziyoruz.

Efendiler! Kanunlar duygulara dayanarak ve uyularak yapılmaz...

Efendiler, beyefendi, milletimizin, devletimizin, hükümetimizin İslam âlemi ile olan içten bağlılığından, ilgisinden, milletimizin Allah'ın adını yüceltme için yapmış olduğu fetihlerden söz ettiler. Ben bu duyguların dinleyicisi bulunurken cidden kalbimin ferahladığını ve zihnimde fikrimin bir hayali düşünce gücüne doğru yükseldiğini hissettim, bu ifadeden hoşlandım! Fakat bu zevk bana derhal dünyaca bilinmiş ve ifade edilmiş ince sözleri hatırlattı:

Acaba dedim, söz konusu olan nedir? Panislamizm midir, yahut söz konusu olan şey Pantürkizm midir?

Vatandaşlarımızdan, dindaşlarımızdan, hemşerilerimizden her biri kendi zihninde bir yüksek ülkü besleyebilir, hürdür, serbesttir. Buna kimse karışamaz!

Fakat, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin belirli, olumlu, maddi bir siyaseti vardır: O da efendiler,

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin belirli milli hududu içerisinde hayatını ve bağımsızlığını kazanmaya yöneltilmiş olmasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, temsil ettiği millet adına çok alçakgönüllüdür ve hayalden tamamen uzak ve tamamen gerçekçidir. Bundan dolayı kanunları yalnız bu bakış açısından ve bu gerçek dairesi içinde belirler. Geniş, yüksek ve hayali ve uygulamaktan uzak birtakım hislerin peşinden koşarak kanun yapmaz...

Efendiler! Bu milleti bugün idam sehпасı karşısında bulunduran fiillerin ve hareketlerin kaynağı hayaldir, duygulardır. Uzaklara gitmeye gerek yok. Bu milletin genel seferberliğinin hangi gerçeğe, hangi gerçek hesaba dayandığını bir kez düşününüz. Bunun yönlendiricisi sade duygulardır! Birinci Dünya Harbi'ne ne ile girdik? Vaktinden önce harbe bu milleti sokan nedir? Hangi gerçektir? Duygusalıktır! Daha ilerisine gidelim, geçmişimize dönelim, küçük bir tarihi olay: Sadrazam Kara Mustafa Paşa, bu milleti Viyana kapılarına götürürken bütün Kuzey Almanya'yı zapt ve fethederek evrensel bir Osmanlı İmparatorluğu yapmak hülyasına düşmüştü. Fakat, zavallı babamız düşünmüyordu ki bütün fetihlerin emelleri peşinde dolaşırken, bu girişimler torunlara, babadan miras kalmış yerlerini kaybettirmek için ortam hazırlıyordu.

Panislâmizmi ben şöyle anlıyorum: Bizim milletimiz ve onu temsil eden hükümetimiz doğal olarak dünya yüzünde var olan bütün dindaşlarımızın mutlu ve refah içinde olmasını isteriz. Dindaşlarımızın çeşitli yerlerde vücuda getirmiş oldukları sosyal heyetin bağımsız olarak yaşamasını isteriz. Bununla yüksek bir zevk duyarız. Bütün İslam insanlığının, İslam dünyasının refah ve mutluluğu kendi refah ve mutluluğumuz gibi değerlidir! Ve bununla çok ilgiliyiz. Ve bütün onların bile aynı şekilde bizim mutluluğumuzla ilgili olduklarına şahidiz. Ve bu her gün bellidir.

Fakat Efendiler! Bu toplumun büyük bir imparatorluk, maddi bir imparatorluk halinde bir noktadan yönlendirilmesini ve yönetimini düşünmek istiyorsak bu bir hayaldir! İlme, mantığa, fenne aykırı bir şeydir. Efendiler dikkat buyurunuz ve bir tarihi gerçek, bir fenni ve ilmi gerçek olarak daima hatırdâ tutunuz ki bir siyasal cismin hududunu geçemeyeceği bir kuvvetler amacı vardır! Nasıl ki bir insanın iyi oluşması için birtakım uygun ve doğal hatlar vardır. Eğer bu hatlarda doğallık kaybolursa, eğer insanlığın oluşumunda bu hatların bozulması söz konusu olursa, o zaman karşınıza ya sıfıra inmiş bir cüce, veyahut dev gibi bir şey görürsünüz! İnsan oluşumu için böyle olduğu gibi, insanlardan oluşan cemiyetlerde de bu kural olduğu gibi geçerlidir...

Biz ve bütün İslam âlemi için yüce ve kutsal ve manevi bir bağlantı noktası olan hilafet makamı bile; bütün İslam âlemiyle beraber bizim milletimiz tarafından belki daha kuvvetli derin duygular ile yüce ve kutsaldır.

Fakat Efendiler! Bu Yüce Makamın kutsallığını hürmetle kutsallaştırmış olmakla beraber, bu makamda oturacak kişiyi hiçbir vakitte Efendi yapmak söz konusu değildir. İslam dini ile bağdaşmaz. Milletin efendisi, millete hizmet eden buyurmuşlar; Millete Efendilik yoktur. Hâdimlik vardır. Bu millete hizmet eden onun efendisi olur...

Büyük hayaller peşinde koşan, yapamadığımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını ve kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine çektik. Biz Panislamizm yapmadık. Belki 'Yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlar da 'Yaptırmamak için bir an önce öldürelim!' dediler.

Panturanizm yapmadık! Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskıları artırmaktansa

doğal sınıra, kanunî sınıra dönelim. Haddimizi bilelim. Biz hayat ve özgürlük isteyen milletiz. Ve yalnız ve ancak bunun için hayatımızı harcarız...

Millet hâkimiyetini almıştır. Ve isyan ederek almıştır. Alınmış olan hâkimiyet hiçbir neden ve şekilde terk edilemez ve geri verilemez, emanet edilemez! Bu hâkimiyeti tekrar geri alabilmek için kullanılmış olan araçları kullanmak lazımdır...

Son yüz senelik devlet hayatı, millet hayatı ve siyaset hayatını göz önüne getiriniz! 19. asrın başlangıcında Devlet-i Âliye-i Osmaniye birçok kayıplara rağmen geniş bir imparatorluk idi. Fakat efendiler, bu imparatorluk bir baskıcı saltanat tarafından yönlendirilmekte ve yönetilmekte idi.

Buna karşı Avrupa'yı aynı tarihte düşününüz: Avrupa'nın her tarafında ortaya çıkan birtakım hür fikirlerden dolayı kendilerine layık birtakım ilmî ve idari müesseseler kurmaya başlamışlardır...

Sultan II. Mahmud, memleketin yönetimini düzeltmek, gelişmeler elde etmek için girişimde bulunmak istedi. Fakat, gerçekleşen girişimler Avrupa'yı taklit etmek oldu. Avrupa kanunlarını almak, Avrupa düzenlerini almak, Avrupa'nın elbisesini giymek gibi birtakım düzeltme girişimlerinde bulundu. Fakat bu gerçek, olumlu bir sonuç vermedi, veremezdi. Çünkü düzeltmeleri için taklitçiliğe yönelinmişti. Avrupa kıyafetini aldık. Fakat fenalık, mutluluk, felaket bir milletin alış şekline bağlıdır. Onun nedenlerini ve araçlarını kullandığımız zaman gideceğimiz amaç onun için mutluluk olmasına rağmen kendimiz için felakettir...

Biz kendi benliğimiz içinde kendi huy ve yaratılışımızla ilerliyoruz ve ilerleyeceğiz...

Hükümet bünyesi, toplum yapısına uygundur.

Şimdi devam edelim.

Memleket içinde isyan ocağını körüklemekte olan gayrimüslim unsurları memnun etmek mecburiyetinden,

bunların hoşnutluğunu gerektiren Avrupa'nın ve batının karşısında bir şey yapmak gerekti: Gülhane Hatt-ı Hümayunu ortaya çıktı. Uygulama yönüyle gerçek ıslahat denecek derecede bir kazanç vermedi. İç isyan devam ediyordu. Dışarının baskıları devam ediyordu...

Ondan sonra Sultan Aziz zamanında Âli ve Fuat Paşaların yardımıyla bazı adli ıslahatlar yapıldı. Fakat olumlu sonuç yoktu, göremiyordu...

Sultan Aziz'in intiharı üzerine Sultan Murat geçti. O da iki günde delirdi. Ondan sonra, Sultan Hamid tahta geçti...

Sultan Hamid tahta geçtiği zaman Avrupalılar Bosna Hersek memleketini ellerine geçirmek, ıslahatın mutlaka iki ay içinde uygulanmasını sağlamak için baskılarda bulundular. Artık Osmanlı Devleti'nin başlı başına kendisini yönetmeye yetersiz kabul edilmesi gerektiğini ve bundan dolayı emri altına almak gerektiğini kesin bir şekilde açıkladılar! İşte o zaman, bir Paşa'nın başkanlığı altında üçü Hristiyan olmak üzere, on altı memur, on bir bilgin ve iki askerden oluşmuş heyet, Babıâli'de toplandı ve Kanun-i Esasî'yi, bu kitabı yazdı.

Bu kitabın, milleti memnun etmek için milletin arzu ve gerçek ümitleri için olumlu, maddi bir yansıması görülmüş değildir. Bu kitap, düşmanlarımızı geçici olsun memnun etmek amacını gözetmiş bir kitaptır...

Bu kitabın niteliğinin millet ile, egemenlik ile, milli irade ile hiç ilgisi yoktur.

Efendiler, Sultan Hamid, bu kitaba dayanarak ve bu kitapta ortaya konulan hukuka dayanarak ve kitaba bakarak aldanan milletvekillerini dağıttı. Ve 33 sene bu milleti köle gibi kullandı!

Sonunda 1908'de tekrar hürriyet ilanı istedik, meşruiyet istedik, milli hâkimiyetimizin görülmesini istedik. Sultan Hamid, derhal bu kitabı gösterdi:

Pekâlâ, bu kitabı mı istiyorsunuz! Amacınız bu kitap mıdır? Alınız verdim, dedi.

Çok geçmeden 31 Mart Olayı çıktı...

O zavallı milletvekillerinin Ayastefanos'ta, şurada burada kötülüklere uğramış bir halde çırpındıklarını kendi gözümle görmüş bir adamım. Sonunda içeriye girdik. Birçok kanlar akıttık, birçok insanları astık:

İlle dedik, bu kitabı uygulayacaksınız.

Derhal: Pekâlâ uygulayalım cevabını aldık...

Sultan Hamid'in tahttan indirilmesinin ardından Sultan Reşad tahta çıktı.

Bu kitabın hükümleri geçerli oldukça memleket ve milletin üzerinde baskı ve mutlakiyetin devamlı olmasını engelleyecek hiçbir kuvvet yoktur. Bu kitabın kuvvetini, ya bir adam kullanabilir veya o adamı elinde kullanabilecekler kullanabilir...

Merhum Sultan Reşad, bu kitabın verdiği baskı kuvvetini kullanamayacak huy ve yaratılıştan olduğundan bu kez de hükümet yönetimi aynı birkaç kişi tarafından biliyorsunuz, mutlakiyet yönetimi senelerce bu memleket ve millete uygulanmıştır.

Sultan Reşad yerine şimdiki Sultan geldi. Şimdiki Sultan bu kitabın yetkisi içinde burada kendine verilmiş olan şahane hakları derhal kullanmakta kusur etmedi ve bunları kullanarak milletvekillerini kapı dışarı etti ve gönderdi.

Ne oldu sonra Efendiler! Erzurum Kongresi oldu, Sivas Kongresi oldu ve bu kongrelerde toplanmış olan insan millet adına dedi ki:

Hayır, biz milli hâkimiyetimizi isteriz, milli irademizi kullanacağız.

Sarayın anlayışı şu yolda idi:

Sahi mi söylüyorsunuz? Kabul ettik!

Millet yine bu kitaba böyle bakarak, çocukların şekere bakıp aldandıkları gibi aldanarak vekillerini İstanbul'a gönderdi. Ne oldu Efendiler? Bu kitap bu memlekete, bu millete ve bu milletle yönetim hâkimiyetine ne dereceye kadar uymayı sağlar?

Bu kitap, üstündeki unvan ile milleti senelerce aldatan ve aldattıkça yok olmanın çıkmaz yoluna gönderen bir kitaptan başka bir şey değildir. Bir paçavradır Efendiler.

Bundan dolayı böyle bir kitabın böyle bir harabenin diriltilmesi için ince ince düşünecek, iyice işleyecek, içinizde değil, gerçek millet fertlerimiz içinde bile bir fert olmadığına ben vicdanen inanmışım!

Teşkilat-ı Esasiye'nin ne olduğunu izin verirsiniz arz edeyim...

Efendiler, milli tarihimizde ilk kez görülen, ilk kez gerçekleşen bu hareketi Erzurum Kongresini kurmak suretiyle göstermiş olduk. Orada toplanan üyeler; bizim milletimizin bir kuvveti vardır. Bu işlemiyor. Bunu işler kılmak lazımdır. Belki ancak bu şekilde biz hâkimiyetimizi ele geçirebiliriz, dediler. Orada millet ilke olarak bu dediğim ifadeyi kayıt ve ilan etmiştir.

Sivas Kongresi aynı ilke ve aynı kural üzerinden, milli iradenin hâkimiyetini istemiştir.

Efendiler, Yüce Meclisimizin ilk açılış günlerinde ana noktaları ve ana ilkesi olarak kabul etmiş olduğu hususlara dayanarak Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun maddelerini düşünecek olursak; bu kanun doğrudan doğruya yalnız bizim kafalarımızdan, ilmimizden çıkmış bir kanun değildir! Bu kanun, doğrudan doğruya her millet ferdinin vicdanında görünmüş ve bundan dolayı toplumumuzun yüksek vicdanı üzerinde dikilmiş ve ondan sonra yürürlüğe girmiştir...

Taklit ile kanun olamaz...

Teşkilat-ı Esasiye milletimizin vicdanından, kanaatin-den çıkmıştır...

Meşrutiyet görüşleriyle kanun hazırlayanlar, kuvvetleri ayırmakla çareyi bulmuşlardır...

Meşrutiyet görüşünün kurucusu olan filozoflar gerçekten kuvveti, bağımsız üç parçaya ayırırlar. Her birinin bağımsız olarak faaliyet yapmasını isterler. Bunların

arasındaki denge ve ilişkiyi düşündükleri zaman şöyle ifade ederler. Derler ki: Kuvvei teşriîyye (yasama) kanun yapan kuvvettir. İcra heyetinin (yürütme) varlığı ancak bu kanun yapma heyetinin yaptığı kanunların içinde o kanunlarla ayakta durduğundan dolayı yasama, yürütme kuvvetinin üstündedir... Hâlbuki Efendiler, her şey kanun yapmakla bitmez. Aksine her şey o kanunları uygulamak ve uygulatmaktan ibarettir...

Bilginler, araştırmacılar araştırdıkları zaman görmüşlerdir ki, iki kuvvet vardır. Biri, gerçek milli irade, diğeri ezici ve baskıcı kuvvet. O halde hiç olmazsa bu iki kuvvetin sahiplerinin birbirine en az zarar verecek bir tedbir bulalım ki baskıcı kuvvetin etkisini hafifletsin...

Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu baskıcı kuvvet, o sosyal ve milli iradenin aşağısında kalabilsin...

Anayasamıza göre hükümet Yüce Heyetinizden ibarettir. Ve bütün kuvvetler, affedersiniz bu ifade yanlıştır, yalnız bir kuvvetten ibaret olan hâkimiyet ve milli irade Yüce Heyetinizden oluşmuş ve onda görülmüştür. Ve bu kayıt ve şartla millet bizi buraya göndermiştir... Her şeyin tek başvuru yeri Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Meclis bu başvuru makamını kimseye veremez...

En güzel çare ve şekil Heyet-i Vekile (kabine)'dir. Yani vekillerin ayrı ayrı Yüce Heyetinizden seçilmesidir...

Bu kabinenin başkanı yoktur, muhatap olacak bir başkan yoktur, deniliyor. Efendiler, başkan vardır, fakat o başkanlığın mutlaka Yüce Heyetiniz tarafından da onaylanması arzu edilirse, Anayasa Kanununuz buna engel değildir...

Meclis Başkanı, filan bakanlık için şu kadar, filan bakanlık için bu kadar, her bakanlık için bu kadar adam gösteriyor. Onlardan istediğinizi seçiyorsunuz...

Seçilen vekilin benim tarafımdan seçilmesi ile edineceği kuvvet ve yetki başkadır. Bundan dolayı, seçtiğiniz vekilin kuvvetli olması ve görevini o kuvvetle yapabilmesi için benim değil, herkesin seçmesi lazımdır."

Berthe G. Gaulis, Mustafa Kemal Paşa'yı ilk defa 1921 Mayıs ayında görmüştü. Kasım ayında yine Ankara'daydı. Ancak bu sefer Çankaya'da Mustafa Kemal'in misafiriydi. Mustafa Kemal Çankaya'da kendi oturduğu büyük bina yanındaki köşkü ona tahsis etmişti.

Gaulis, Mustafa Kemal Paşa'nın Aralık ayının başında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmayı da izlemişti.

Berthe Gaulis Mustafa Kemal'i

Şöyle Anlatmaktadır²⁵⁴

"Sakarya Savaşı'ndan sonraydı. Yirmi bir gün ve yirmi bir gecenin bıraktığı o korkunç çaba ve yorgunluk damgası, yüzünden silinmiş değil. Yüce sorumluluklar yüklenmişti. Yunanlıların taarruz gücü tamamıyla kınılmıştı...

Savaş devam ediyordu. Bu, istiklal savaşıydı. Yuvada ne kaldıysa, işte onu kurtarma savaşı idi...

Ankara'nın birkaç kilometre ötesinde, onunla karşı karşıya Çankaya tepesi yükselir... Kaldığım köşk, bir Ankara mebusunun bağışdır. Paşa, hiçbir şeyin kendisine ait olmaması ilkesine sadık kalarak, evi derhal orduya intikal ettirmiştir...

Henüz yapılmış büyük bir yol, şehri Paşa'nın evine bağlamakta. Paşa'nın geçeceği zamanlarda yola birkaç nöbetçi çıkar...

Bağlar arasında çok sevimli çok sade evler görünür... Bunlar yarı villa biçiminde kulübeler gibidir, etraflarında, yaya ya da at üstünde kadınlar gezinir. Bunların yüzleri açıktır, sadece bir tül saçlarını örter...

Onun kartal yuvası, kayanın girintileri içine yerleştirilmiştir. Oradan, vadiye egemen olarak Ankara'ya bakar...

Mustafa Kemal'in yarattığı sükûnet ve ahenk, o anlatılmaz atmosferi, Çankaya tepesini sarmaktadır...

Giresunlu askerler, görev yerlerini almış, hepsi milli kıyafetleri içinde, siyah elbise, başlarında siyah sargı.

254 Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, İlgı Yayınları, 2006, S. 49

Paşaları üzerinde kıskanç bir dikkatleri var, bundan da derin bir gurur duyuyorlar...

Kurmay subaylar ile aileleri, civardaki evlere yerleşmişler...

Bu köşk tamamen doğulu tarzdadır. Harap yerleri yeni onarılmış...

Görünmezdi, ama hep vardı. Misafirin arzusu tahmin olunur, rahatına saygı duyulur. Onun düşünceleriyle baş başa kalması sağlanırdı. O arada yine de misafir ihmal edilmez, onun arzuları hep karşılanacak halde bulunulurdu. Batı duyarsızlığı bundan habersizdir...

Mustafa Kemal, zaman düzenine özen gösterir, sabah erken saatlerden itibaren kabullerine başlardı. Saat bir ile iki arası, otomobilin homurtusu, Ankara'ya gitme zamanının geldiğine işaret ederdi. Bir an bahçelerine göz gezdirir, güneşi içine çeker, sonra çevik adımlarla hızla otomobiline yönelirdi.

On iki saat süren aralıksız çalışmalardan sonra, gecelerin hayli ilerleyen bir saatinde, otomobil horultusu, dönüşün işareti olurdu...

Ona, zaman zaman bağların kenarında uzanan dar patikalar üzerinde rastlamak mümkün olurdu. Elleri ceplerinde dolaşır, ya da komşularına ani ziyaretlerde bulunurdu. Böylece, sıradan insanlara benzer, kendi zamanına kendi hükmeden bir kimse olduğuna kısa bir hayal şeklinde de olsa, insanı inandırmak isterdi.

Paşa'yı seveni de gördüm, sevmeyeni de. Ama ona karşı kayıtsız kalmış bir kimse görmedim...

O ise herkesten daha değişiktir. Bazı kimselerin kusur olarak gösterdikleri ondaki iyilik ve her insan hayatı karşısında, belki de abartılı bir surette duyduğu o saygı, kan akıtılmasına karşı duyduğu o nefret, hiçbir zaafı beslenmiş değildir.

O her şeyden önce yorulmaz bir savaşıdır, işine sertlikle, eserine gönülden bağlanmıştır, hakkında edinilecek fikre de kayıtsızlık, kesin bir ilgisizlik duymaktadır. Bunun, bir yerde övülmeye değer olduğunu bile anlayamıyor, insanın sertliğini gizleme ihtiyacı

duymasına karşın, o, her çeşit acının sebep olduğu acıma hissini gizliyor, çok hareketli, sabırlı, dostluklarına sadık fakat onların egemenliği altına girmeyi istemeyen bir mizaç...

Kendi gücüne üstün görünen kuvvetlerle savaşmayı seviyor, öteki kuvvetlerse onu hiç ilgilendirmiyor...

Her şeyde gösterişten nefret eder, ancak her şeyle ilgilenilmesini de şart koşar, kendi etrafında hiçbir ihmalkârlığı kabul etmez. Güzel şeyleri sever...

Şimdi bir Çankaya akşamında Mustafa Kemal Paşa ile uzun bir görüşmeden sonra, aldığım bazı notları burada belirtiyorum:

Anlattıklarındaki açıklık, çarpıcı niteliktedir. Hafızalarda asıl kalan şey, kanıtlamadaki berraklık, tedbirlerdeki isabettir. Titreşimli sesinde hiçbir şiddet belirtisi yok. Bu titreşimde çelik var, bir tuhaf ahenk var.

Eserini ancak o anlatabilir, başkası bunu beceremez. Her kelimesi ona yeni bir hayat yaşıyor. Bu şaşırtıcı sohbet adamının büyük güçlüklerinden biri, her zaman nasıl bir cevapla karşılaşacağını tahmin etmesi. Zihni hassaslığı muazzam, gözünden aklından hiçbir şey kaçamaz.

Başarısının belirgin üç nedeni var: Sezgi, tedbirli olma, inceleme. Gözlem yapma becerisi en ileri derecede gelişmiş, hiçbir şeyi rastlantıya bırakmıyor. Kendine güveni tam... Ama yine de beklemeyi, düşmanı yorgun düşürmeyi, kendine kalan zamanı kullanmayı biliyor...

Bazı anlarda hayretlik veren bir sadelik içinde, sonra birdenbire, karşısındakini de etkilemesi kaçınılmaz, ama neşelerle bilinmez haline geliyor. Daha sonra bir de görüyorsunuz ki, o düşüncesine sızılamaz insandan, dehşetli, şimşek gibi bakışlar fıskırıyor. Bu güç, silahlı hareketi, siyasi hareket ile götüren, onun özel gücüdür...

Daha önce de söylemiştim: Mustafa Kemal beklemesini bilir, hiçbir şeyi tesadüfe bırakmaz. Ağır ağır inşa eder, arada bir bilinçli bir darbe vurur. Her olay,

kendi saatinde oluşur, hatta en yakınlarına, sırlarını paylaştığı kimselere bile, tam fikrini açmaz. Günü gelir o zaman, insanı baştan başa saran, kendine özgü bir mantıkla, durumu ortaya koyar...

Son bir defa, büyük salonda 23 Aralık'ta akşam yemeği yedik:

'Güzel silahlar, güzel halılar, Büyük Senusî'nin Sakarya kahramanına hediye ettiği muhteşem kılıç, üstü kitap dolu çalışma masası, ışıkları süzen lambalar, aşağı yukarı hepsi bunlardan ibaret...

Dostça ve heyecanla konuştuk, hatta tartıştık...

Orada şu anda barış o kadar yakın görünüyordu ki, İngiltere, kendi Dışişleri Bakanlığı'nın baskısı altında değişiyordu.

Paşa'nın tavrında o akşam rastladığım şüpheciliğe üzülüyordum. O, iradeli ve konsantre olmuş sesiyle, zorlukları, tuzakları sayıp duruyordu. Yanılıyorsunuz, diyordu. İngiltere hiçbir zaman bizi yok etmeyi bugünkü kadar düşünmemiştir. Casusları hâlâ Ankara'da karıncalar gibi koşuşturuyorlar, diye sözlerini tamamlıyordu.

Barışı ne kadar çok arzu ettiğini, bunun uğrunda ne kadar uğraştığını ama onu bir türlü elde edemediğini, Avrupa'nın anlayışsızlıklarını belirtiyordu.

Birkaç hafta sonra, dönüşümde onun sözlerindeki doğruluğu kabul etmiş olacaktım.

Şimdi, burada, büyük bir sadelikle anlattığınız gerçekleri kendi insanlarınıza anlatabilme yolunda, kim bilir, ne kadar zorlukla karşılaşacaksınız! demiştim.

O, hayır, diyordu. Her şey bitmiş değildir. Daha dövüşmek, insan kaybetmek, işgallere maruz kalmak gerekecektir. Ancak kuvvetli olmak sayesinde hedefimize varmış olabileceğiz, diye sözlerini tamamlıyordu.

Sonra birden, kararlı bir hareketle üstümüze düşen ağırlığı dağıtmış, ama, bu sizin son akşamınız, alaturka müziği sevdiğinizi biliyorum, demişti.

Subayları ve her birinin elinde udu bulunan benim dostlarımı, genç kadınları içeriye çağırdı. Az sonra, her biri oturacak, udunu akort edecek ve önce yarım

sesle, tek tek, çok sevimli bir şekilde şarkıya başlayacaklardı.

Onlar söyledikçe, Paşa da bana güftenin anlamını tercüme ediyordu. Mısraların ahengi, aşk ve ölüm şarkıları, zafer şarkıları karşısında gözleri parlıyor ve o ağırlaşmış vezne, derin sesiyle tempo tutuyordu.

İşte o zaman, acı savaşı gerçekten unutarak, ilk defa gevşedi, kendi geçmişi dudakları ucuna gelmişti. İlk çocukluğunu, büyük sevgilerle bağlı olduğu annesini, geçirdiği ilk tehlikeleri ve de ilk başarılarını renkli biçimde anlattı...

Ben de bu kavrayış içindeki olağanüstü zenginliği daha iyi anlıyor, rakipsiz kalan insanların kaçınılmaz fidyesi olan yalnızlık denilen durumu daha net görüyordum...

Gözlerimin önündeki ise kendi çizdiği yolda, gelenekçiliğini asla bozmaksızın, gücünü geçmişinden alan bir Doğu'ydu. Onunla bizim aramızda sıkı bir anlaşabilme hissi vardı. Bu süratli uyanışını, kısmen bize borçlu değil miydi? Fikri yönde o bizim tarafımızdan oluşturulmuştu. Fakat yine o, öylesine bir açılım gösteriyordu ki, yakında bizi geçerci.

Günlerden 24 Aralık, birkaç saat sonra Batı Cephesi hatlarına hareket edeceğim.

Mahmut Bey'e; eh şimdi artık diyebilirim ki Paşamızı iyi tanıyorum, diyecektim.

O ise; hayır, siz onu askerleri arasında henüz görmüş değilsiniz. Onu silahların konuştuğu zaman görmelisiniz. Ancak o zaman onu kesinlikle ve gerçekten tanıyabilirsiniz. O, ancak o zaman odur, diyecekti."

Berthe Gaulis Türkiye'yi iyi tanıyordu. Kendisi gibi gazeteci olan eşi Georges ile İstanbul'da yaşıyorlardı. 1912'de eşini kaybetti. Eşi Feriköy Mezarlığı'nda toprağa verilmişti. Kızları İstanbul'da doğmuştu.

Gaulis defalarca Anadolu'ya gidip cepheleri dolaşmış ve röportajlar yapmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi binasına giren ilk kadındı.

Gaulis en başından itibaren Milli Mücadelenin yanındaydı. Haberleriyle mücadeleye destek veriyordu.

Gaulis Kurtuluş Savaşı sırasında *Türk Milliyetçiliği* adını verdiği kitabında şunları yazmıştı: “Türk milli hareketi düşmanı kesin yenecektir. Çünkü o hareket yüksek bir ideale dayanıyor, çünkü hareketi yönetenler şahsi çıkarlarını unutmuşlardır, çünkü onlarda büyük bir ruh ve iman vardır.”²⁵⁵

Gaulis neredeyse Kurtuluş Savaşı’nın bütün komutanları ile görüşmüştür.

Milliyetçi hareketi tanıtan ve destekleyen çalışmalarından dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi, aldığı bir kararla Gaulis’ye Meclis’in teşekkürlerini iletmiştir.²⁵⁶

Berthe Gaulis Mustafa Kemal hayranıydı. Bunu da gizlememişti.²⁵⁷

“Sanırım dünyadaki liderler ve erkekler arasında en yakışıklı olan adam” diyordu.

Gaulis’nin Mustafa Kemal’i tanımlayan tespitleri, analizleri ve çıkardığı sonuçlar her yönüyle olağanüstüdür. Olağanüstülüğü sağlayan ana nedeni ise Gaulis’nin bir kadın oluşu ve çok büyük bir gözlemci olduğudur.

Berthe Gaulis Mustafa Kemal Paşa’nın Çankaya’da misafiri iken, Fikriye de oradaydı.

Fikriye’nin Ankara’ya gelmesinden yaklaşık iki ay sonra ağabeyi Enver kendisini görmeye gelmişti. Kucaklaşmış, öpüşmüşlerdi.

Enver Fikriye’ye, “Fikriye bu işin sonu nereye varacak?” diyerek sormuştu. Fikriye soğukkanlı bir sesle, “Ağabey, biz evlendik” demişti.²⁵⁸

Daha Direksiyon Binası’nda bulundukları bir sırada, bir akşam Mustafa Kemal Fikriye’ye, “Eğer nikâhlanma düşüncesi sana da uygun geliyorsa hemen gerekeni yaparım” demişti. Fikriye yerinden fırlayarak Mustafa Kemal’i kucaklamıştı.²⁵⁹

Gerçekten de her şey Mustafa Kemal’in dediği gibi olmuştu. Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin ilk Şeriye Vekili Mustafa

255 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 312

256 A.g.e. S. 333

257 Yılmaz Özdil, *M. Kemal*, Kırmızı Kedi, 2018, S. 128

258 Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, Remzi Kitabevi, 2001, S. 171

259 A.g.e. S. 172

Fehmi Efendi, iki gün sonra Direksiyon Binası'na gelmişti. Mustafa Fehmi Efendi, "Çok hayırlı bir iş için buraya çağrıldığımı biliyorum" demişti. Nikâh, şahitlerin huzurunda gerçekleştirilmişti.

Mustafa Kemal Paşa evlenmek için annesinden izin alması gerektiğini, fakat o anda durumun ve zamanın uygun olmaması nedenleriyle bunu yapamadığı için nikâhın duyulmasını istememişti.²⁶⁰

Çankaya'ya 1921 yılının bahar aylarında taşınmışlardı. Köşk Fikriye'nin zevkine göre döşenmişti. O günler Fikriye'nin en mutlu olduğu günlerdi. Fikriye üst düzey bir eğitim görmemişti. Ama aile çevresinde çok iyi eğitilmişti. Fransızca ve Rumca biliyor, piyano çalıyordu. Tatlı ve duygulu bir sesi vardı. Yanık yanık türküler söylüyor ve alaturka şarkılarda Mustafa Kemal'e eşlik ediyordu. Çok kabiliyetliydi. Ne de güzel ata biner, Çankaya sırtlarında dörtnala atını koştururdu. Kendisine özgü büyük bir zarafeti ve kadınlığı vardı. Ne giyse yakıştırıyor, ne yapsa hoş görünüyordu.²⁶¹

Zübeyde Hanım da Ankara'ya gelmişti. Fikriye, Zübeyde Hanım'a Köşk'te bir oda ayırmış ve bu odayı zevkle döşeyip süslemişti.

Zübeyde Hanım, Fikriye'yi yitirdiği eşi Ragıp Bey'in yeğeni ve ondan bir anı olarak sevmiş ama oğluna eş olmasına hiç gönlü razı olmamıştı.²⁶²

Fikriye'nin en büyük korkusu, küçük kardeşi Jülide gibi vereme yakalanmaktı. Belki de kardeşinden kendisine verem geçmişti. Ya verem olduğu anlaşılır, Paşa da onu bir sanatoryuma göndermeye kalkarsa ne olacaktı?

Mustafa Kemal Paşa yıllar sonra şöyle konuştu: "Ben Anadolu'ya geçtiğim zaman idamıma karar verildiğini duymaz Fikriye Hanım, o genç ve güzel kız, o günün tehlikeli şartları içinde bana koştı geldi, Anadolu'ya geldi... Beni iki kadın sevmişti, birisi mevkiim için, ikincisi ben olduğum için."²⁶³

260 A.g.e. S. 173

261 A.g.e. 223

262 A.g.e. S. 191

263 Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017, S. 647

Sonuçlar

Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve eylemlerinde Fransız Devrimi'nin büyük payı olduğu kuşkusuzdur. Fransız Devrimi'nin düşünsel hazırlayıcıları arasında üzerinde en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce ağının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerin başında Jean Jacques Rousseau gelmektedir.

Mustafa Kemal'in J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* (Contrat Social) kitabının 1913 yılında Türkçeye çevrilen baskısını çok dikkatle okuyup işaretlediğini görüyoruz.²⁶⁴

1 Aralık 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bu noktaya şöyle değinmiştir:

"J.J. Rousseau'yu baştan sona kadar okuyunuz! Ben bunu okuduğum vakit, gerçek olduğuna inandığım bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi ıstırap, diğeri cinnettir. Merak ettim, özel durumunu inceledim. Anladım ki bu adam mecnun idi ve cinnet durumunda bu eserini yazmıştır. Dolayısıyla çok ve pek çok dayandığımız kuram, böyle bir dimağın ürünüdür..."

Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, o toplumsal ve milli iradenin aşağısında kalabilsin ya da sıfıra ulaşabilsin."

Mustafa Kemal'in *Toplum Sözleşmesi*'nde önemle üzerinde durduğu noktalardan bazıları şöyledir:²⁶⁵

"Öncelikle egemenlik gücü basit ve tektir. Bu gücü bölmek yok etmektir..."

Egemenlik yetkisi devredilemediği gibi değiştirilemez de. Egemenlik gücünü sınırlamak demek onu yok etmek demektir..."

Egemenlik ile toplum arasında bir ilişki vardır. Bu ilişki ara ilişkilerden oluşmuştur. Eğer bunlar akla ve bilime uygun iseler, temel yasa adını alırlar..."

Yöneticinin kişiliğinde temelde birbirinde oldukça farklı üç irade belirleriz. Önce kişinin kendi iradesi ki

264 Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Cilt 7, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001, S. 282

265 A.g.e. S. 313

kendi çıkarına yöneliktir. İkinci olarak yöneticilerin genelinde bulunan hükümdarın çıkarıyla ilgili ve yönetimin iradesi olarak adlandırılabilen bir irade ki hükümete oranla genel, hükümetin yürüttüğü devlete göre özeldir. Üçüncüsü halkın iradesi ya da egemen irade ki gerek bütün sayılan devlete, gerekse bütünün bir parçası sayılan hükümete göre geneldir. Doğal düzene göre bu değişik iradeler bir noktada toplandıkça etkinlikleri artar. Bundan dolayı da en dağınık halde olan genel irade, en zayıf olanıdır. Hükümet iradesi ikinci düzeyde gelir. Özel irade ise hepsinden önce gelir...

Siyasal yaşamın asıl değeri egemenlik gücünün içindedir. Toplumsal yapının kalbi yasama gücüdür. Beyni, yürütme gücüdür ki bütün bölümlere hareket verir. Beyin felç olsa bile insan bir süre daha yaşayabilir. Ancak kalp işlevini yerine getiremezse o anda ölür. Toplumsal yapının varlığını sürdürmesi hiçbir zaman yasaya değil, ama belki yasama gücüne bağlıdır. Dünkü yasa bugünü bağlayıcı değildir...

Dünyadaki tüm hükümetler bir kez genel gücü elde ettikten sonra er geç egemenlik erkini de zorla alırlar...

Monarşi yönetimi zengin uluslara, aristokrasi orta halli toplumlara ve halk hükümeti ise küçük ve yoksul uluslara uygun olur...

Her siyasal yapı için zorlayamayacağı bir güç sınırı vardır.”

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Aralık 1921 konuşması ile J.J. Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde yer alan ana düşünceler arasında benzerlikler olduğu, o konuşmanın ana esaslarının oradan alındığı doğrudur.

Ancak bir doğru daha vardır. Mustafa Kemal'in düşüncelerinin oluşumunda yaşadığı olaylar ve edindiği tecrübelerin de çok önemli rol oynadığı unutulmamalıdır.

Mustafa Kemal 1876 Kanun-i Esasi'sini, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne götüren ana nedenlerden birisi olarak kabul etmektedir. Avrupalıları memnun etmek üzere hazırlanan bu anayasa, esas olarak “kuvvetler ayrılığı” prensibine

uygun olarak hazırlanmıştır. Örnek alınan anayasa, Belçika Anayasası'dır. Ancak yürütmenin başı olan Sultan Abdülhamid bu anayasadan aldığı yetkilere de dayanarak otuz üç yıl süren bir "baskı rejimi"ni rahatlıkla gerçekleştirmiş ve uygulamıştır.

Sultan Abdülhamid ve Sultan Vahdeddin yine bu anayasadan aldıkları yetkiye dayanarak Meclis-i Mebusan'ı "tatil" etmiştir. Görüldüğü gibi anayasa, Sultan'a Meclis-i Mebusan'ı kapatma veya ortadan kaldırma yetkisi vermemekteydi. Ancak burada önemli olan nokta 1876 Anayasası'nın Sultan'a Meclisi "tatil etme" yetkisini verirken bu "tatil süresine" ilişkin bir sınırlama koymamış olmasıdır. Böylece her şey padişahın iradesine terk olunmuştur.

Bu nedenle, kâğıt üzerinde "kuvvetler ayrılığı"na dayandığı zannedilen 1876 Anayasası, Meclis-i Mebusan'ın tatil edilmesi ve adli yetkinin de sultanda toplanması ile tam despotik "tek adam" rejiminin doğmasına olanaklar hazırlamıştı.

Buna antitez olarak Mustafa Kemal, yeni düzende bütün yetkilerin "Türkiye Büyük Millet Meclisi"nde toplandığı, "kuvvetler birliği"ne dayanan bir siyasal rejimi kurtuluşun çaresi olarak görmüştü.

Mustafa Kemal'in düşündüğü ve uyguladığı "Meclis hükümeti"nin kaynağı da Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nde dile getirdiği, millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanmaktaydı. Meclis aldığı kararları ve kanunları kendisi uygulamayacağı için ayrı bir yürütme organına ihtiyaç bulunmaktaydı. Yürütme organı, Rousseau'ya göre meclislerin bir "görevlisi"ydi.²⁶⁶

Mustafa Kemal bütün bu noktalara rağmen, Rousseau'dan bazı konularda ayrılıyordu. Rousseau yasama organını "kalp" olarak görüyordu. Her şeyin yasama organına bağımlı olduğunu söylüyordu. Mustafa Kemal ise yürütmenin yasamanın üzerinde olduğunu düşünüyordu. Ona göre, her şey kanun yapmakla bitmiyordu. Aksine her şey o kanunları uygulamak ve uygulatmaktan ibaretti.

Rousseau'nun düşüncelerini "ütopik" kılan en önemli nokta ise onun "doğrudan demokrasi"yi savunması ve istemesidir. Kanunlar birtakım kimseler tarafından hazırlansa bile, sonunda

266 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta, 2005, S. 402

halkın kendisinin kabul etmediği her kanun hükümsüzdür ve kanun sayılamazdır. Kanunları hazırlayanlar halkın temsilcileri değil, fakat memurlarıdır, görevlileridir. Hiçbir şeye karar veremezler. Halk egemenliği teorisinde, yasama yetkisi halkın elindedir. Roussau'nun daha sonra kendisinin de kabul ettiği gibi "doğrudan demokrasi" ancak küçük devletlerde uygulanabilir.²⁶⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Aralık 1921 günü yaptığı konuşmada Rousseau'ya dayanarak söylediği şu sözler çok önemlidir ve aslında ileride düşündüğü siyasal sisteme ilişkin olarak ı ışık tutmaktadır: "Düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu zorba kuvvet, toplumsal ve milli iradenin aşağısında kalabilsin ya da sifıra ulaşabilsin."

"Zorba kuvvet" krallardır, sultanlardır. Bu zorba kuvvetlerin "sıfırlanması" ise bir anlamda kaldırılmaları demektir. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı günden beri, asıl hedefinin "cumhuriyet rejimi"nin gerçekleştirilmesi olduğuna karar vermişti. Elbette bunun için zamana ihtiyacı vardı ve olayların gelişimi de önemliydi. Mustafa Kemal Paşa'nın "reissiz bir hükümet kurmalıyız" düşüncesinin arkasında yatan temel neden ise aslında zamanı gelince "zorba kuvvet" in sıfırlanması ve ortadan kaldırılmasıydı. Geçici de olsa Anadolu'da bir hükümet reisliği ya da padişah vekilliği kurmak doğru olmayacaktı. Zaten 1921 Anayasası'nın 1. maddesi de kapalı olarak bu düşüncüyü yansıtıyordu: "Hâkimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir."

Fransa'da Rousseau'nun görüşleri Fransız İhtilali'nin ileri aşamalarında Jakobenlerin, başta Robespierre'in görüşlerinin oluşumuna da zemin hazırlamıştı. Siyaset biliminde Rousseau'nun düşüncelerinin otoriter, hatta totaliter anlayışa yol açabileceği ileri sürülmüştür. Bu ihtilalin mantığı gereği idi.²⁶⁸

Türkiye farklı bir durumdaydı. Bir taraftan İstanbul'a karşı adeta bir ihtilal mücadelesi veriliyor, diğer taraftan ise işgalci düşman kuvvetlerine karşı Kurtuluş Savaşı Mücadelesi yürütülüyordu.

Yüzyılların Ortaçağ'a özgü, gerici rejiminden bir anda Batı demokrasisine geçilemezdi. Bir geçiş döneminin yaşanması kaçınılmazdı.²⁶⁹

267 A.g.e. S. 100

268 Zafer Toprak, *Egemenliğe Giden Yol*, Metro Matbaacılık, 2021, S. 127

269 A.g.e. S. 128

Mustafa Kemal Paşa konuların bütün boyutlarına ve derinliklerine inmeyi başaran bir liderdi.

Rousseau'nun karşıtı düşüncelere sahip, kuvvetler ayrılığını savunan Montesquieu'nün *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı ünlü yapıtını incelemekten de geri kalmamıştı. Cumhuriyet'in bir "erdem rejimi" olduğunun anlatıldığı satırların altını dikkatle çizmişti.

Montesquieu *Kanunların Ruhu Üzerine*'nin önsözünde şunları söylüyordu: "Eğer insanları önyargılarından kurtaracak bir şey yapabilirsem, kendimi ölümlülerin en mutlusu sayarım. Önyargı dediğim, bazı şeyleri bilmemek değil, kendi kendini bilmemektir."²⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın bugün de "kuvvetler birliğini" savunacağını düşünmek ve o günlerde neden "kuvvetler birliğini" savunduğunu yargılamak sadece "önyargılı" kişilerin bir davranışı olabilir.

Mustafa Kemal not defterine şöyle yazmıştı:²⁷¹

"Bugün okulu bitireli, kurmay yüzbaşı olalı iki seneye yakın bir zaman geçmiştir.

Bu süre içerisinde çeşitli tabakalardan insanlar, çeşitli rütbelerde astlar ve askerler ile temasta, değişik birkaç görevde bulunmak yüzünden ufacık bir tecrübe edindim.

Bu tecrübemi sürekli olan araştırmalar ile takviye etmemekle beraber insanlar ve hayat hakkındaki fikirlerim, eski fikirlerimden az çok ayrıldı. Eski düşüncelerim ileride karşılaştıklarımla bağdaşmadı."

270 Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri*, Bilgi, 2004, S. 23

271 *Atatürk'ün Not Defterleri X*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2009, S. 51

TAM BAĞIMSIZLIĞA GİDEN YOLUN BAŞLANGICI: BÜYÜK TAARRUZ

Gazi Mustafa Kemal Anlatıyor²⁷²

“Türkiye’nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim. Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür. O halde herkesten çok rahatlık, mutluluk ve varlığa hak kazanan ve buna layık olan köylüdür. Bundan dolayı Hükümetin iktisadi siyaseti bu önemli amacın sağlanmasına yöneliktir.

Bugünkü felaket ve yoksulluğun tek nedeni, bu gerçeği görmezlikten gelmiş olmamızdır. Gerçekten, yedi yüzyıldan beri dünyanın çeşitli yörelerine gönderilerek kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi yüzyıldan beri emeklerini ellerinden alıp harcadığımız ve buna karşılık daima haysiyetini kırdığımız ve hor gördüğümüz ve bunca fedakârlık ve iyiliklerine karşılık nankörlük, küstahlık ve zorbalıkla uşak durumuna indirmek istediğimiz bu ülkenin gerçek sahiplerinin huzurunda bugün büyük utanç ve saygı ile gerçek durumumuzu alalım.

Efendiler, milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki çalışmasını çağın iktisadi önlemleri ile en yüksek seviyeye çıkarmalıyız. Köylünün işlerinin sonucu ve çalışmasının verimini kendi yararına en yüksek seviyeye çıkarmak iktisadi siyasetimizin ana prensibidir. Bundan dolayı bir

272 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 313

yandan çiftçinin çalışmasını artıracak ve verimli kılacak bilgi, araç ve fenni aletlerin tamamlanması ve sağlanmasına ve diğer yandan onun bu çalışmalarının sonucundan en fazla yararlanmasını sağlayacak iktisadi önlemlerin alınması için çalışmak gerekir. Şimdiye kadar yolun olmaması, modern taşıma araçlarının bulunmaması, değişim usullerinin çiftçi aleyhine olması ve hükümet kanunlarının çiftçiye koruyamaması gibi engellerin kaldırılması gerekir. Bu noktada özellikle zirai ürünlerimizi buna benzer yabancı ürünlere karşı koruyamaz duruma düşmemizden dolayı milletimizi bugünkü iktisadi yoksulluğa düşüren kaldırılmış kapitülasyonların kötü durumunu hatırlatmadan geçemem. Malumunuzdur ki, memleketimiz iktisadi kuruluş ve çevre yönünden kuvvetli durumda değildi.

Demiştım ki, bu memleketin gerçek sahibi ve sosyal yapımızın ana unsuru köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar eğitim nurundan yoksun bırakılmıştır. Bundan dolayı, bizim uygulayacağımız eğitim siyasetinin temeli ilk önce var olan cehaleti yok etmektir.

Bu düşüncelerimi birkaç kelime ile açıklamak için diyebilirim ki, gencl olarak bütün köylüye okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıttacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlâk ile ilgili bilgiler vermek ve dört işlemi öğretmek, eğitim programımızın ilk amacıdır. Bir yandan cahilliğin kaldırılması ile uğraşırken; diğer yandan da memleket çocuklarını sosyal hayat ve ekonomide fiilen etkili ve yararlı kılabilmek için gereken basit bilgileri uygulamalı bir biçimde vermek yöntemi, eğitimimizin temelini oluşturmalıdır.

Ferdin iktisadi varlığı da serbest ticaret mücadelesine dayanabilecek bir güce gelmemiştir. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini koruyamayan ekonomimizi bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilat ve ferdi değer yönünden iktisadi alanda bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde

bir de fazla olarak ayrıcalıklı durumda bulunuyorlardı. Gelir vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altında ülkemize sokuyorlardı. Bütün ekonomimizin her bölümüne bu şekilde kesin olarak hâkim olmuşlardı.

Rakiplerimiz bu davranışlarıyla gelişmeye elverişli sanayimizi de öldürdüler. Tarımımıza da zarar verdiler. Ekonomi ve maliyemizin gelişmesi ve olgunlaşmasının önüne geçtiler...

Artık kapitülasyonlar yoktur. Ve olamaz. İktisadi hayatımızın belirli amaçlara yöneltilmesi için alınacak önlemler içinde ülkemizde Avrupa rekabeti yüzünden yok edilmiş ve şimdiye kadar önlenmemiş olan tarımsal sanayimizi güçlendirip, modern iktisadi araçlarla donatmayı önemle göz önünde bulunduracağız...

Ormanlarımızı da modern önlemlerle iyi duruma getirmek, genişletmek, ormanlarımızdan en yüksek faydayı sağlamak da önemli amaçlarımızdan biridir.

Genel yararı doğrudan doğruya ilgilendirecek kurumlar ve iktisadi girişimler mali gücümüzün ve teknoloji izni oranında devletleştirilmelidir. Özet olarak, topraklarımızın altında kullanılmadan duran maden hazinelerinin kısa sürede işletilerek milletimizin yararına sunulması da ancak bu yöntemle mümkündür. Bununla birlikte, sadece iktisadi yararlanma amacı ile gerek madenlerimizde, gerek diğer iktisadi konularda, bayındırlık hizmetlerinde çalışmak isteyen sermaye sahiplerine Hükümetimizce her türlü kolaylığın gösterileceği şüphesizdir.

Memleketin iktisadi emelleri, tarım ve tarım sanayine bağlı olmakla beraber, memlekette öteden beri var olan örneğin Dokuma Sanayi gibi kurumların korunması ve canlandırılması ve bazı bölgelerde yeniden kurulabilecek diğer sanayinin her şartta gözetilmesi önemle göz önünde bulundurulacaktır...

Efendiler! Her Şeyden önce hayat ve bağımsızlığı sağılamaktan ibaret olan milli amacımıza ulaşmaktan başka bir Şey düşünemeyiz. Bundan dolayı, bizce en önemli olan nokta mali kudretimizin bunu karşılayıp karşılayamayacağıdır. 1920 ve 1921 yıllarının canlı deneylerine, bütçemizin ödenek durumuna, bugünkü iş durumu ve ekonomimizin bu geçen iki yıla göre, karşılaştırılmaz derecede iyi bir düzeye ulaşmasıyla oluşan kesin ümitlere dayanarak söyleyebilirim ki, memleketimizin gelir kaynakları milli davamızın güven içinde sağlanmasına yeterlidir. Mali kudretimiz, bugüne kadar olduğu gibi dış borçlanma yapılmadan da orta halli düzeyde, memleketi yönetecek ve amacına ulaşacaktır...

Efendiler! Bugünkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tam sağlanabilmesi ise ancak mali bağımsızlık ile mümkündür. Bir devlet asıl bağımsızlıktan mahrum olunca o devletin bütün hayati bölümlerinde bağımsızlık sakat durumdadır. Çünkü her devlet organı ancak maliye ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için ilk şart bütçenin iktisadi bünye ile uygunluğu ve denk olmasıdır. Bundan dolayı devlet yapısını yaşatmak için dış ülkelere başvurmadan ülkeyi gelir kaynakları ile yönetecek çözüm ve önlemleri bulmak gereklidir ve bulunabilir.

Efendiler! Milli prensibimiz en üst düzeyde tutumluluk olmalıdır.

Bundan dolayı mali yöntemimiz, halkın baskı altında tutulup ezilmesinden kaçınmakla birlikte elden geldiğince dışarıya borçlanmadan ve gereğinden çok harcamadan var olan gelirle yetinmek ilkelerine dayanmaktadır...

Efendiler! Geçmişin ve düşmanların memleket ve milletimizi bütün medeni dünya ile birlikte geliştirmeye doğru ilerlemekten yasaklanmış olan zincirleri, bugün bizi, az zamanda olağanüstü girişim ve icraatta bulunmaya zorluyor. Ancak bu zorunluluğun sağlanması ve kaybedilenlerin yerine konması bugünkü mali kudretimizin

üzerindedir. Bundan dolayı, Hükümetimizin her medeni devlet gibi dış borçlanma antlaşmaları yapması gereklidir. Yalnız alınan yabancı paraların, şimdiye kadar İstanbul Hükümeti'nin yaptığı gibi ödemek zorunda değilmışiz gibi amaçsız kullanılması ve tüketilmesine, dış borçlarımızın artırılmasına ve mali bağımsızlığımızın tehlike altına sokulmasına kesin olarak karşıyız. Biz, memlekette bayındırlığa, üretimi ve halkın refahını sağlayacak, gelir kaynaklarımızı geliştirecek yararlı borçlanmalara taraftarız...

Bu yeni yıla her zamankinden çok daha emin, her zamandan çok rahatlamış, ağırbaşlı, dikkatli ve hazırlıklı olarak giriyoruz... Bizim için hayat ateşi gelecek nesiller için kurtuluş ümidi olan kutsal amacımıza boyun eğmeden yürüyeceğiz ve Allah'ın yardımı ile ne yapıp mutlaka başaracağız."

Yukarıdaki konuşma Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mart 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılını açarken yapmış olduğu açış konuşmasından alınmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşması da oldukça kapsamlıdır. Burada, bu konuşmanın iktisadi bölümünde dikkati çeken önemli konulara yer verilmiştir.

Bu konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, ülkenin iktisadi durumuna değinerek, nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Liderleri emsalsiz kılan niteliklerin başında, onların çok yönlü olup olmamaları gelmektedir. En azından bu konuşmadan da görüleceği gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın bir ekonomi düşüncesi, vizyonu vardır.

Ekonomide, iktisadi kalkınmada kabul ettiği ana prensipler şöyledir: Türkiye bir tarım ülkesidir. Köylü ve çiftçiler ülkenin asıl ve önemli üreticisidir. Ancak, bugüne kadar hep ezilmişler, hor görülmüşlerdir. Yapılacak olan, köylünün ülkenin sahibi ve efendisi durumuna getirilmesidir.

Tarım ürünleri yanında, tarım sanayisinin kurulması ve geliştirilmesine de önem verilmelidir. Tarım ve tarım sanayisi yanında dokuma sanayisinin canlandırılması da önceliklidir.

Ormanlardan en yüksek faydanın sağlanması, madenlerin milletin yararına sunulması da diğer önemli bir alanı oluşturmaktadır.

Genel kamu yararını doğrudan ilgilendiren ve mali ve teknolojik güç gerektiren alanlarda “devletleştirme” önceliklidir.

Tam bağımsızlığın asıl unsuru mali bağımsızlıktır. Mali bağımsızlığın olmadığı bir durumda tam bağımsızlıktan söz edilemez. Bunun için de “denk bütçe” vazgeçilmez ana prensiptir.

Diğer bir milli prensip ise “tutumluluk”tur.

Dış borçlara başvurmadan ülkeyi yönetmek asıldır. Ancak, mali bağımsızlığı tehlikeye atmadan, ülkenin kalkınmasına, üretiminin artmasına ve halkın refahının geliştirilmesine yönelik olarak “yararlı borçlanmalar” olabilir.

1 Mart 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla birlikte, Meclis içindeki muhalif kesimlerin askeri ve siyasi duruma ilişkin muhalefeti de her gün artan bir tempoyla devam ediyordu. Aslında, muhaliflerin hedefinde Mustafa Kemal Paşa bulunuyordu.

Gazi Mustafa Kemal Anlatıyor²⁷³

“Malta’dan yeni dönen Rauf Bey 15 Kasım 1921’de Ankara’ya gelmişti. Rauf Bey’i 17 Kasım’da boşalan Nafia (Bayındırlık) Vekâleti’ne seçtirdik.

Kara Vasıf Bey’i de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu İdare Heyeti üyeliğine seçtirdim. Bu iki zatın birinden hükümette, diğerinden grupta istifade etmenin faydalı olacağını düşünmüştüm...

Çok geçmedi, bu iki zatın evvelden aralarında kararlaştırdıkları anlaşılan söz konusu bir mesele hakkında izahat istedikleri haberi verildi. Mesele şu idi: ‘Takip olunan askeri siyaset nedir?’

Bu sorudan çıkarılabilecek mana ne olabilirdi? Neyi anlamak istiyorlardı? Bizim siyasi ve askeri takip ettiğimiz yol, sistem biliniyordu. Tam bağımsızlığımız temin olununcaya kadar düşmanlarla vuruşmak ve onları mağlup edeceğimize dair kesin kanaatle muharebeye devam etmek...

273 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 473

Tam bağımsızlık denildiği zaman doğal olarak siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarının herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin hakiki manasıyla bütün bağımsızlığından yoksun olması demektir. Biz bunu temin ve elde etmeden barış ve sükûna kavuşacağımız kanaatinde değildik...²⁷⁴

İşte söz konusu edilen soru ile demek isteniliyordu ki, ne olursa olsun muharebeye devam ile netice almak mümkün müdür? Mümkün olmadığı ihtimaline göre, daha şimdiden başka tedbir ve çarelere -ki anlatmak istediklerine göre siyasi çarelerdir- başvurarak içinde bulunduğumuz felakete son vermek uygun olmaz mı?

Doğal olarak, ne Heyeti Vekile'de ne de Grup İdare Heyeti'nde böyle bir meselenin müzakere ve münakaşa konusu olmasına müsaade etmedim. Bunun üzerine Rauf Bey ve Kara Vasıf Bey istifa ettiler. İstifalar 13 Ocak'ta Meclis'te okunurken aynı tarihli bir istifaname de okunmuştu. Bu istifaname, Milli Savunma Vekili bulunan Refet Paşa'nın idi...

Meclis'in bir gizli celsesinde 4 Ocak günü şöyle bir mesele münakaşa konusu edilmişti: Başkomutanlık ile Genelkurmay Başkanlığı Ankara'da oturuyormuş. Cephe-den uzak bulunuyormuş. Bundan şu netice çıkarılmış ki, benim hem Başkomutan hem Meclis Reisi olmamda sorun varmış. Ordu işleri iyi gitmiyormuş. Meclis bir harp encümeni kurarak ordunun durumunu incelemeli imiş.

Milli Savunma Vekili olan Refet Paşa bizzat kürsüden bu tezi savunuyordu.

Bu görüşlere şu yolda cevap verdim:

Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı, pek yerinde olarak Ankara'yı karargâh edinmiştir. Vazifesini en iyi buradan yapmaktadır. İcabında ne vakit, nereye gideceğini kendisi takdir eder.

Cephede bizzat meşgul, cephe komutanı vardır.

Orduyla alakalı yaptığımız işleri kontrol için, Meclis'in bir encümen teşkil etmesinde bir sakınca görmem. Fakat bu encümen benim başkanlığında olur.

İşte bu sebepten istifaya hazırlanan Refet Paşa, istifasını Rauf Bey'in istifasıyla aynı günde vermiş oluyor...

Efendiler, Meclis'te ordu aleyhine bir cereyan meydana getirilmişti. Diyorlardı ki: 'Sakarya Muharebesi'nden sonra aylar geçtiği halde ordu niçin taarruz etmiyor? Mutlaka taarruz etmelidir! Hiç olmazsa sınırlı, belli bir cephede taarruz yapılmalıdır ki, ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın!' Bu cereyana direndik. Maksudumuz tamamen hazırlığımızı tamamlayarak genel ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini desteklemezdik; bundan bir fayda yoktu.

Muhaliplerde oluşan kanaat, ordumuzun taarruz kabiliyeti kazanamayacağı noktasında yoğunlaştı. Bunun üzerine taarruza yönlendirme cereyanını durdurdular. Başka bir teori ortaya atıldılar. Bu defa dediler ki: 'Bizim asıl hasmımız Yunanlılar, Yunan ordusu değildir. Zaten Yunan ordusunu tamamen mağlup etsek de, bununla bizim davamız son bulamaz. İtilaf devletlerini, bilhassa İngilizleri fiilen mağlup etmek gerekir. Bunun için, Yunan ordusuna karşı bir perde hattı bırakmak, asıl orduyu Irak kuzey sınırına yığıp, İngilizlere taarruz etmek lazımdır. Muharebe ile davamızın halli teorisi takip olunuyorsa, yapılacak iş budur.'

Bu derece mana ve mantıktan uzak fikirlere iltifat etmedik. Onun üzerine, muhaliflerin başındakiler yeni bir propaganda çıkardılar: 'Nereye gidiyoruz? Bizi kim, nereye sevk ediyor? Meçhullere? Koskoca bir millet, belirsiz, karanlık hedeflere serserice sürüklenir mi?'

Bu propaganda, Meclis binasından, Ankara'daki kimselerden ordu saflarına kadar yaydırıldı.

Rauf Bey sık sık ve gizlice diyordu ki; hiç olmazsa hakiki durumu bana söyle. Ordu ne haldedir? Hakikaten taarruz edemeyecek mi?

4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere Ankara'dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle o gün Meclis'te, gizli celsede bazı izahatlarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Se-yitgazi-Afyon Karahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp, yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize destek olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi.

Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat bu taarruzu erteliyoruz. Sebebi, hazırlığımızı bütünıyla tamamlamaya biraz daha zaman lazımdır. Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha çok fenadır. Durmamızın, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bu kudreti kazanmaktan ümitsiz olduğumuz suretinde anlaşılmasına ve yorumlanmasına neden yoktur.

Bundan sonra şu görüşleri belirttim:

Osmanlılar, yapacakları harekâtın kapsamıyla orantılı şekilde ihtiyatlı ve tedbirli davranmadıkları için, daha çok, his ve hırslarının tesiri altında hareket ettiklerinden, Viyana'ya kadar gittikleri halde, geri çekilmeye mecbur olmuşlardır. Ondan sonra, Budapeşte'de de duramadılar geri çekildiler. Belgrad'da da mağlup ve geri çekilmeye mecbur edildiler. Balkanları terk ettiler. Rumeli'den çıkarıldılar. Bize, içinde henüz düşman bulunan bu vatanı miras bıraktılar. Bu son vatan parçasını kurtarıırken olsun, hırslarımızdan, hislerimizden vazgeçerek temkinli olalım. Kurtuluş için... bağımsızlık için önünde sonunda düşmanla bütün mevcudiyetimizle vuruşarak onu mağlup etmekten başka karar ve çare yoktur ve olamaz!

Ordu ile, muharebe ile, inat ile bu işin içinden çıkılmaz tarzındaki, kaynağı dışarda bulunan nasihatlere tabi olmakla, bir vatan, bir millet bağımsızlığı kurtarılamaz. Tarih, böyle bir hadise kaydetmemiştir...

Meclis'te bu arz ettiğim devirde en çok olumsuz ve karamsarca rol yapanlar, vaktiyle, Türk milletinin kendi

kendine bağımsızlık kazanamayacağı kanaatini ortaya koymuş olan kimselerdi. Şunun bunun mandasını talep ısrarında bulunanlar idi. Dedim ki; Efendiler, maddi ve manevi düşüş, korku ile... acz ile başlar... Derler ki: 'Biz adam değiliz ve olamayız! Kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz kayıtsız şartsız, mevcudiyetimizi bir yabancıya bırakalım.'

Türkiye'yi, böyle yanlış yollarda yok oluş ve çöküş vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lazımdır... Bunun için keşfolunmuş bir hakikat vardır: Türkiye'nin düşünen kafalarını büsbütün yeni bir imanla donatmak... Bütün millete taze bir maneviyat vermek...

Şimdi efendiler, düşmana taarruz için verilmiş olan kati kararımızı uygulamaya başlamadan evvel, hazırlamaya ve tamamlamaya mecbur bulunduğumuz harp vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim:

Tam üç vasitanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum.

Onlardan birincisi ve en önemlisi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat bağımsızlığı için kalbinde... vicdanında ortaya çıkan, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet bu içten arzusunu ne kadar kuvvetle ortaya koyarsa, bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar kuvvetli bir vasıtaya sahip olduğumuza inanırım.

İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclis'in milli arzuyu ortaya koymakta ve bunun gereklerine inanarak tatbikte göstereceği azim ve kahramanlıktır. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde milli arzuyu gösterirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstünlük vasıtasına sahip oluruz.

Üçüncü vasıta, milletin silahlı evlatlarından ibaret olup düşman karşısında toplanmış olan ordumuzdur.

Efendiler, bu üç tür vasıta ve kuvvetin düşmana karşı vücuda getirdiği cepheler iki temel özellikte

düşünülebilir. Kolay anlaşılması için şöyle diyeyim: İç cephe, görünürdeki cephe... Asıl olan iç cephedir. Bu cephe bütün memleketin, bütün milletin vücuda getirdiği cephedir. Görünürdeki cephe, doğrudan doğruya ordunun düşman karşısındaki silahlı cephesidir. Bu cephe sarsılabilir, değişebilir, mağlup olabilir. Fakat bu hal, hiçbir vakit bir memleketi, bir milleti mahvedemez.

Mühim olan, memleketi temelinden yıkan, milleti esir ettiren iç cephenin düşmesidir. Bu gerçeği bizden çok bilen düşmanlar, bu cephemizi yıkmak için asırlarca çalışmışlardır, çalışmaktadırlar. Bugüne kadar başarılı da olmuşlardır. Bu maksatla şahıslarımıza kadar temasa gelebilen bozguncu mikropların, vasıtaların mevcudiyetini iddia etmek uygundur.

Meclis'in zihniyeti, faaliyeti, vaziyeti, düşmana ümit vermedikçe iç ve dış cephelerimizin yerinden oynamasına imkân ve ihtimal yoktur...

Bu değerlendirmelerimden sonra, cepheye bulunacağım sıralarda ordunun duygu ve düşünceleri üzerinde ümitsizlik doğuracak aleni münakaşalardan vazgeçilmesini bilhassa Meclis'ten rica ettim...

Bu beyanatımdan sonra muhaliflerin de sözlerini dinledim. Birisi; tatbik edilemeyecek bir şey yapılmaz,orduyu yok olmaya sevk edersin Efendim, dedi... Bu gibi sözler, birkaç kişinin şaşkın ve cahil zihinlerinin akislerinden başka bir şey değildi...

Genel kurul, söylediklerimi iyi karşılamıştı."

Mustafa Kemal Paşa için taarruzda önemli olan husus ordunun hazırlığıydı. Sakarya Meydan Muharebesi'nden önce istenilen sayıda asker seferber edilememişti. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'nda Anadolu ve Rumeli'de neredeyse iki buçuk milyon asker çıkarabilmişken bu ölüm kalım savaşında 96.326 asker çıkarılabilmiş olması düşündürücüydü.²⁷⁵

275 Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, 2013, S. 100

7 Ağustos 1921 günü, Tekalif-i Milliye adı verilen on emir yayımlanmıştı. Bunlar kanun gücünde kararnamelerdi. Kararnameler ile topyekûn seferberlik ilan edilmişti. Türk ordusundaki asker sayısı 96.326 iken, nüfusu Türkiye’den az olan Yunanistan’ın Sakarya Meydan Muharebesi’ndeki asker sayısı 120 bin civarındaydı.

Bu sonucun nedenleri ne olabilirdi? Sina Akşin bu konuyu şöyle yorumlamıştı: “Öyle görünüyor ki bu da bir iç savaşın (iç isyanlar) ürünüdür. İç isyanlar daha yeni bitmişti. Kardeş kavgası fiilen sona ermiş olsa da, gönül yaralarının taze oluşu nedenleriyle Anadolu’nun insan gücü ancak bu kadar seferber edilebilmiştir.”²⁷⁶

Türk ordusunun sadece nicelik yönünden değil, aynı zamanda nitelik yönünden durumu nasıldı? Sakarya’da çok sayıda subay şehit olmuştu. Sakarya’da bir savunma muharebesi gerçekleştirilmişti. Şimdi bir genel taarruz söz konusuydu. Taarruz edecek bir ordunun kuvvet üstünlüğünü sağlaması zorunluydu.

İşte kafasındaki bu sorulara cevap arayan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun içinde bulunduğu durumu yerinde görmek üzere 6 Mart 1922 Pazartesi günü gece saat 23.00’te Ankara’dan ayrıldı.

Uzun sürecek bu denetleme gezisini Mustafa Kemal Paşa gün ve gün not defterine yazmıştı.²⁷⁷

Gazi Mustafa Kemal Anlatıyor

“7 Mart 1922:

Sivrihisar’a 12.00’de varış; halk ve asker karşıladı. Belediye, hükümet dairelerini ziyaret, her ikisinde erteleme meselesi söz konusu.

8 Mart 1922:

Saat 08.45’te Sivrihisar’dan hareket. Paşakadın’da 61. Alay’ın iki bataryası ile hücum taburunu gördüm. 191. Alay’ın 2. ve 3. Tabur’unu teftiş. Tümen Komutanı ile harita ve krokiler üzerinde durumu görüştük.

²⁷⁶ A.g.e. S. 100

²⁷⁷ *Atatürk’ün Not Defterleri VIII*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008, S. 42

Saat 15.30'da Döngel'de 174. Alay'ın bir taburunu teftiş ettim. Köylülerle selamlaştık. Düşman mevzilerini uzaktan gördük. Subaylarla görüşüldü. Köylülerle beraber kahve ve çay içtik. Saat 19.00'da Sivrihisar'a ulaştım.

9 Mart 1922:

Saat 07.00'de kalktım. Biraz kitap okudum. Saat 09.00'da hareket. 1. Tümen 5. Alay'ı teftiş. Memnun olduk.

Saat 11.15'te Belpınar'a hareket. 3. Alay'ı teftiş. Düşman durumunu inceledik.

Saat 17.00'de Aziziye'ye hareket. Ordu Komutanı ve İsmet Paşa geldi.

Önce yemek yenildi. Siyasi durum hakkında malumat verdim. Ondan sonra hafıza Kur'an okuttuk.

Gece rahat ve yeterince uyuyamadım. Bir saat yattık. 6-7.00'de uyandım. Tekrar yattım. 07.20'de uyandım. Bununla birlikte sıhhatçe fena değilim.

10 Mart 1922:

Sabah saat 9'da Hüsrev Paşa'da ileri karakol (İzmit hattı) mevzilerine hareket. Orada hayvanla bir saatte tepeye çıktık. Bir saat ileri araziye inceledik. Bir bölük hazırды, gördüm. Saat 14.00'de hazırlanmış bir gölgelik çadırında yemek yedik. Yemek sonunda rüzgârdan çadır başımıza devrildi. Saat 15.00'te geriye hareket ettik.

Saat 17.00'de Aziziye'ye vardık. Yorgunluk hissettim. Bilhassa güneş yakmıştı.

Bir saat kadar uyudum. Sonra vücudumu sünger ile sildim, yeterince istirahat etmişim.

İsmet, Yakup Şevki ve Selahattin Paşa'lar geldi. Beraber yemek yedik. Hafıza Kur'an okuttum. Saat 22.00'de gittiler. Benim notları yazıyorum. Biraz okuduktan sonra yatacağım.

11 Mart 1922:

Sabah 9'da hareket ettik. 3. Tümen'i toplanmış halde bulduk. Bazı ufak durumlar verdim. Biraz hareket yavaşlığı ve emirleri yanlış anlamış gördüm.

Tümeni toplanmış halde bulduk. Önünden geçtik. Subaylar toplandı. Kısa bir nutuk: Ziyaretten memnunduk. Bugünkü Türkiye ordusu eski ordulardan faziletçe daha yüksektir. Başarılı olacaksınız. Geleceğin en şerefli subayları olacaksınız.

Hazırlanan çadırda yemek yedik. Tümen bir bekleme vazifesi (ihtiyat) alacak. Basit bir mesele. Yol üzerinde idi. Tümen yoldan gelen alayı oraya yaklaşıncı sırtların düşman süvarisi tarafından işgal edilmiş olduğunu söyledim. Muharebe oldu. Tümen ve bu alay komutanı emniyet düzeni almadıkları için şehit olduklarını farz ettim. Hataları tümen komutanına not ettirdim.

Şefik Bey'in tümenine saat 13.50'de ulaştık. Toplanmış halde. Önce önünden geçtik. Mangadan başlayarak askerleri büyütmek üzere görevler verdim.

Sonuç: Tümen diğer tümenler gibi çok fazla acemi alay ve tabur komutanları ile dolu.

Geri dönüş. Saat 16.00'da Aziziye'de. İsmet, Şevki ve Selahattin Paşa ile görüştük. Sonra yalnız kaldım. Bu notları yazdım. Şimdi kitap okuyacağım.

12 Mart 1922:

Aziziye'den hareket. Yolda 11. Tümen Komutanı ile görüşme. 4. Kolordu'nun sağ kanadını teftişe başlıyoruz. Hayvanla asıl mevzilerin sağ tarafına gittik.

11. Tümen'in iki alayını teftiş ettik. Oradan Bolvadin'e hareket ettik. Cadde üzerinde 16. Tümen'i teftiş ettik. Bolvadin çıkışında memurların ve ahalinin, öğrencilerin karşılaşması. Belediye dairesine indik.

Fazla olarak kalbimde kesinti olduğunu buldu. Nabızda üçte bir kesilme var. Orasını hazırlamışlar. Sağ böbreğim fazla ağrıyordu. Orada yatmaya mecbur oldum. Tamamen hasta idim. Doktor Hulusi Bey geldi. Bütün gece ağrım vardı.

13 Mart 1922:

Yatakta. 13/14 yatakta ağrılı.

14 Mart 1922:

Biraz kilo kaybettim. Hemen Akşehir'e hareket etmeye karar verdim. İyileşinceye kadar teftişe son verdim. Saat 11.00'den önce Çay'a hareket. Orada trende İhsan Paşa ile görüştük. O, Afyon güneyinden taarruz fikrindeydi.

Oradan Akşehir'e hareket ettim. Öğleden sonra 14.20'de vardık. İstasyon caddesinde doktor (...)’nin hanesini hazırlamışlar. Çok rahattır. Banyo vesaire yaptırmışlar. Gelir gelmez soyundum. Yattım. Biraz sonra kalktım. Yoğurt yedim. Doktor geldi. Muayene etti. Kilo kaybı hafiftir, yani iyidir.

15 Mart 1922:

İyiyim. Banyo aldım. İsmet Paşa'nın karargâhına gittim. Yemek yedik. Bir dişim ağrıyordu. Çıkardım. Akşam yemeğini İsmet Paşa ile yedim.

16 Mart 1922:

Mühim bir şey yok.

17 Mart 1922:

Evin düzenlemesi ile meşgul oldum. İsmet Paşa Konya Valisi ile geldi. Saat 16.00'ya kadar konuştuk. Sonra uçak bölüğünü teftiş ettim. Fazıl Bey ve diğer bir pilot uçtu. Fransızlardan alınan ... dört uçak Adana'ya gelmişti. Hava rüzgârlı ve soğuk, iki uçak uçurmak istedik. Motorları işletmek güç oldu. Biri uçabildi. Karargâha varış. Saat 20.00'ye kadar yalnız kaldım. Mustafa Abdülhalik Bey geldi. Hafıza okuttuk. İsmet Bey de geldi. Yemekten sonra gittiler. Saat 23.00 çok fırtına vardı. Bugün çok limonata içtim. Bağırsaklarım ağrıyor. Rahatsızım.

18 Mart 1922:

Daha iyi kalktım. Fakat yine bağırsaklarımda olağandışı bir durum var. Hava rüzgârlıdır. Banyo almadım. Yatakta biraz kitap okuduktan sonra hazırlandım. Çalışma odasına geçtim. Kitap okudum. Kaput için terzi ile meşgul oldum. Doktor Hulusi Bey rejimi izah etti.

Saat 9'a kadar bazı idari meseleleri görüştüm. Yemek yedim. İsmet Paşa geldi. İstanbul ve Avrupa gazeteleri

geldi. Saat 13.30 İsmet Paşa gitti. Saat 14.00'e kadar çalıştım. Yattım.

19 Mart 1922:

İlacı da başladım. On beş gün alacağım.

20 Mart 1922:

Otomobil ile gezdim. İsmet Paşa'ya gittim. Beraber bize geldik. Fahrettin Paşa ile kurmay subayını yemeğe davet etmiştim. Hafız Kur'an okudu.

21 Mart 1922:

22 Mart 1922:

Medreseyi, mektepleri dolaşım. Geç vakit Kazak köyüne gittik. Karanlıkta döndük. Bataklığa saplandık. Geri dönüşte rahatsız idim.

23 Mart 1922:

Rahatsızdım. Doktor geldi. İstirahat verdi. Akşam çok sancı çektim.

24 Mart 1922:

Mütareke teklifini Celal Bey bildirdi. Cuma namazında hafıza okutacaktık. Mevlit okudu. Gece yarısından sonra saat 04.00'e kadar Ankara'daki Bakanlar Kurulu ile haberleştim. Anlaşamadık. Yattım. Sancı çektim. Saat 07.30'da kalktım.

25 Mart 1922:

Banyo biraz rahatlatıldı.

26 Mart 1922:

Gece yine sancı çektim. Uyandım. Tekrar yattım. Sabah banyo rahatlatıldı. 21'de akşam treni ile hareket ettik. Trende İsmet Paşa ile memleketin emniyeti, eğitimi, iktisadi açıdan canlandırılması hakkında görüştük.

Çay'da İhsan Paşa, İzzettin ve Emin Beylerle, Bolva'da Şevki Paşa, Kemalettin Beylerle, Aziziye (Emirdağ)'da Selahattin Paşa ile mütarekeye dair küçük konferanslar yaptık. Hepsi aynı fikirdedir bizimle. Yolda 41. Tümen'in hücum taburuna tatbikat yaptırdım. Saat 8'de Sivrihisar'a vardık.

Vekiller Heyeti, halk ve asker tarafından karşılandı. Yemekten sonra saat 17.00'ye kadar görüşme. Sonunda izah edemediğim görüşü kabul ettiler. Saat 18.00'de Vekiller Heyeti hareket etti.

27 Mart 1922:

Akşam saat 20.00'de Rus Şûralar Cumhuriyeti Sefiri Aralof ile Azerbaycan Şûralar Cumhuriyeti Sefiri Abilof geldi. Ciddi bir şey görüşmedik. Yemekten sonra ayrıldık.

28 Mart 1922:

Sefirlerle beraber Akşehir'e gittik. Yolda bazı birlikleri gördük. 2. Ordu Karargâhı'nda bir kahve, 1. Ordu'da ise çay içtik. Trenle Akşehir'e geçtik.

29 Mart 1922:

Mütareke meselesi üzerinde görüşme.

30 Mart 1922:

Otomobil ile Çay'a gittik. Yemek yiyip, sünnet çocuklarını ziyaret ettikten sonra, 1. Kolordu'nun teftiş alanına gittik.

Teftiş sonrası resmi geçit oldu. Eğlence. Akşam tiyatro.

31 Mart 1922:

Trenle Akşehir'e varış. Bizde yemek yedik. Akşam yemeğini İsmet Paşa'da yedik. Ondan sonra İsmet Paşa ile yürüyüş yaptık. Elçiler, Kazım Paşa ile ikinci nokta üzerinde tartıştılar.

1 Nisan 1922:

Süvari Kolordusu'nu Ilgın'da denetledik.

Akşam Konya'ya ulaştık. Coşkun bir şekilde karşılandık.

2 Nisan 1922:

İstirahat. Resmi daireler ve tesisleri ziyaret ettim.

11 Nisan 1922:

Ilgın'a hareket. Süvari tatbikatlarında bulunmak için.

12 Nisan 1922:

Tatbikat devam ediyor.

Yemekten sonra Meclis'e gideceğim."

Mustafa Kemal Paşa cephede geçirdiği bu bir buçuk aylık sürede imkânları dahilinde cephedeki birlikleri ziyaret ederek, taarruza hazırlık derecelerini öğrenmeye çalıştı. Tespitlerinden birisi gördüğü bazı alay ve tabur komutanlarının, onun deyimiy-le acemi olduklarıydı. Alay ve tabur komutanları muharebelerin içinde hem yöneten hem de bizzat icra eden komutanlardı.

Mustafa Kemal Paşa, bu denetlemeleri esnasında ciddi sağlık sorunları ve rahatsızlıklar yaşamıştır. Şiddetli sorunlarla karşılaşmadığı dönemlerde görevini tamamlamaya çalışmıştır. Almış olduğu notlarda o günün yoklukları ve imkânlarının ne olduğu da açıkça görülmektedir. Banyo ihtiyacını ancak Akşehir’de karşılayabilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın notlarında onun kitap okuma aşkının ne kadar büyük olduğu bir defa daha görülmektedir. Gece-leri ve fırsat bulduğunda gündüzleri de kitap okumaya zaman ayırmıştır.

Almış olduğu notlarda okuduğu kitapların isimlerini yazmadığı görülmektedir.

Karlsbad hatıralarında ve 2. Ordu Komutanı iken yazdıklarında okuduğu kitap isimlerini yazmıştı.

Mustafa Kemal’in özellikle Fransızca romanları okuduğu bilinmektedir. Çanakkale Savaşları sürecinde Madam Corinne’den Fransızca romanlar istemişti. Ahmet Emin (Yalman) 10 Ocak 1922 günü *Vakit* gazetesinde yayımlanan röportajında masa üzerinde duran kitapların Madam Gaulis’nin özenle seçip getirdiği kitaplar olduğunu ifade etmişti.

Ruşen Eşref (Ünaydın) 1918 yılında Mustafa Kemal ile Şişli’deki evinde yaptığı röportajda çalışma odasında gördüğü kitapları şöyle anlatmıştı: Yazıhanesi üzerinde bir Çerkez kamasının yanı başında Balzac’ın *Colonel Chabert*’i, Maupassant’ın *Boule de Suif*’i ve Levedan’ın *Servir*’i duruyordu.

Mustafa Kemal Paşa iyi derecede Fransızca biliyordu. Bunun da etkisi altında Fransızca kitapları okumaya çalıştığı ortadaydı.

Teftiş notlarından görüleceği gibi, o aynı zamanda Avrupa gazetelerini de takip ediyordu.

1922 yılında okuduğu kitaplar arasında Reşat Nuri (Güntekin)’in *Çalıkuşu* romanının da olduğu bilinmektedir. Siirt Milletvekili Mahmut Bey’in günlük notlarından onun

Çalikuşu'nu okuduğunu öğreniyoruz: "21 Ağustos 1922, Akşehir - Düşmanda bir hassasiyet var. Bizim tarafta fevkalâde bir hareket, bir şey olduğu hissetmiş gibi... İki gündür Paşa, Çalikuşu'nu okuyor. Öyle beğendi ve sevdi ki... Büyük hareketlerin arifesinde böyle bir şey okumak da çok dinlendirici. 22 Ağustos 1922. Bugün de Akşehir'deyiz. Paşa, daireden çıkmadı. Akşama kadar Çalikuşu'nu okudu. Çok memnun oldu, takdir etti."²⁷⁸

Mustafa Kemal Paşa ileriki yıllarda Çankaya'da kütüphanecisi Nuri Ulusu'ya; Reşat Nuri Güntekin'in Çalikuşu ile Aka Gündüz'ün *Dikmen Yıldızı* romanlarını çok severek okuduğunu bizzat söylemişti.²⁷⁹

Reşat Nuri'nin Çalikuşu romanı 1921 yılında *Vakit* gazetesinde uzun süreli olarak yayımlanmıştı. İyi bir aileye mensup genç bir kızın Anadolu'ya giderek öğretmenlik yapması, kurtuluş mücadelesi yapan Türk toplumu için bir umut ışığı olmuştu. Kitap ise 1922 yılında basılmıştı. Savaş anında bile eğitim konusunda yapılacaklardan kendisini soyutlayamayan Mustafa Kemal Paşa'nın Çalikuşu romanını sevmesi ve takdir etmesi doğal bir sonuçtu.

26 Mart 1922 günü İsmet Paşa ile trenle seyahat ederken aralarında konuştukları konuların arasında "eğitim" ve "ekonomi"nin olduğu da dikkate değerdir.

Mustafa Kemal Paşa'nın günlük notlarında görülen diğer önemli bir nokta da, hafızlara sık sık Kur'an okutmasıdır.

Türk ordusunu teftiştikten sonra Ankara'ya dönen Mustafa Kemal Paşa, 12 Nisan 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir konuşma yaptı.

Gazi Mustafa Kemal Anlatıyor²⁸⁰

"Saygıdeğer arkadaşlarım, hepinizi hasretle ve sevgiyle selamlıyorum...

Arkadaşlar, bir buçuk ay kadar oldu. Cephede meşguldüm. Ordularımızın iç durumunu kontrol edip,

²⁷⁸ Sadi Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, Kırmızı Beyaz, 2004, S. 157

²⁷⁹ Mustafa Kemal Ulusu, *Atatürk'ün Yanı Başında*, 2014, S. 37

²⁸⁰ *Atatürk'ün Not Defterleri VIII*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 2008, S. 57

düşmanın durumunu yakından inceledim. Ordularımızı teftiş ettim. En büyük komutandan erine kadar bütün ordularımızın hükümetimize olan güven ve bağlılık hissin-den doğan saygı ve selamlarını arz etmekten mutluyum.

Arkadaşlar, tamamen emin olabilirsiniz ki ordu, bir askeri istisna olmamak şartıyla kutsal davamızın bütün gereklerini anlamıştır.

Türkiye, düşmanlarını ve dostlarını en doğal, temiz hislerle tamamen anlamıştır.

Ne için savaştığını ve ne zamana kadar savaşması gerektiğini tamamen anlamıştır.

Türkiye Devleti'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, istiklalini istemekten ibaret değiştirilemez amaca bel bağlayan ordularımızın her kahraman ferdi savunduğu davanın kutsallığından ilham almış, maneviyatla mutlu, şen, neşelidir.

Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin zor şartlar altında meydana getirmeyi başardığı ordusu; Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı orduları değildir.

Fakat, kendisinde var olan büyük amaç ve insani unsurlarla büsbütün başka önem ve özellikte sağlamlaşmış bir topluluktur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusu, istilalar yapmak, saltanatlar devirmek veya saltanatlar kurmak için şunun bunun elinde birilerinin isteklerini yerine getirecek bir makam değildir.

Bağımsız ve insanca yaşamaktan başka amacı olmayan milletin aynı amaç ile hislendiği ve yalnız onun emrine sadık öz evlatlarından oluşmuş, saygıdeğer ve güçlü bir heyettir.

Arkadaşlar, yakından görüp incelememe dayanarak belirteyim ki, ordumuzun gücü, iç durumu, yüksek ahlak ve maneviyatı her türlü meseleyi soğukkanlılıkla düşünerek gerçek milli amaçlar çerçevesinde sonuçlandırmaya kefilidir.”

Mustafa Kemal Paşa, cepheye teftişte iken, 22 Mart 1922 tarihinde İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, Türkiye ve Yunanistan'a ateşkes anlaşması teklifinde bulunulmuştu. Teklife göre, her iki tarafın arasında on kilometrelik asker bulunmayan bir bölge meydana getirilecek ve bu durumu İtilaf Devletleri'nin asker komisyonları denetleyecek, çatışmalar üç ay süreyle durdurulacaktı.

Bundan Sonraki Gelişmeleri, Gazi Mustafa Kemal Şöyle Anlatmaktadır²⁸¹

"Yunan ordusu Sakarya'da maddi ve manevi bakımdan yenilmişti. Yunanlılar bu teklifi hemen kabul ettiler.

Bizim de bir yıla yakın bir zamandan beri hazırlığı ile uğraştığımız ordumuzu uyuşukluğa düşürmek, milli hükümete ümitler vererek bekleyiş içinde bırakmak ve böylece geçecek zaman içinde milli hükümeti ve orduyu gevşetmek doğrusu önemli bir tedbirdi. Bu bakımdan İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu boşaltma ve Yakındoğu sorununu çözme maksadına dayandırdıkları bu ateşkes şartlarını ciddiyetle inceledik.

24 Mart 1922'de Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na şu düşüncemi bildirdim: İtilaf Devletleri dışişleri bakanlarının ortaklaşa yaptıkları ateşkes teklifini kabul etmemek veya herhangi bir şekilde bu teklife yanaşılmıyor ve güven gösterilmiyor hissini verecek gibi davranmak doğru değildir. Aksine ateşkes teklifini iyi karşılamak gerekir. Bundan dolayı vereceğimiz karşılık olumsuz değil olumlu olacaktır. İtilaf Devletleri'nde iyi niyet yoksa olumsuz davranış onlardan gelmelidir. Yalnız, onların ileri sürdüğü şartları kabul edemeyeceğimizden, karşı şartlar süreceğiz.

Kararımı şöyle özetledim:

Ateşkes anlaşması teklifini prensip olarak kabul ediyoruz. Ancak, ordunun eksikliklerinin ve hazırlıklarının tamamlanmasından bir an geri kalınmayacaktır. Ordumuz içine yabancı denetleme heyetleri sokmayacağız. Bu teklifi, Anadolu'nun boşaltılması için kabul etmekle

281 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 488

beraber, uygulanabilir ve gerçekleştirilebilir şartlar ileri süreceğiz. Ateşkes anlaşması ile birlikte, boşaltma işinin başlaması, en önemli şartımız olacaktır.

26 Mart 1922’de ikinci bir nota alındı. Bu nota İtilaf Devletleri’nin barış esasları ile ilgili teklifleri içine alıyordu.

Bu tekliflerin ana çizgileri şunlardı: Azınlıkların haklarının korunması, Doğu’da bir Ermeni yurdunun kurulması, Boğazların serbestliği ve Boğazların çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması, Trakya sınırının Tekirdağ’ı bize, Kırklareli, Babaeski ve Edirne’yi Yunanlılara bırakacak şekilde tespiti, bizde kalacak İzmir’in Rumlarına ve Edirne’nin Türklerine uygun bir yöntemin kararlaştırılması, İstanbul’un İtilaf Devletleri’nce boşaltılması, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin seksen beş bine çıkarılması, mali komisyonun kaldırılması, adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere bir komisyonun kurulması.

Her iki nota’ya, 5 Nisan 1922’de cevap verildi: Ateşkes anlaşmasını ilke olarak kabul ettik. Fakat temel şart olarak, ateşkes anlaşması ile birlikte Anadolu’nun boşaltılması işine hemen başlanılmasını da zaruri bulduk. Ateşkes süresinin Anadolu’nun boşaltılması süresi olan dört aydan ibaret olmasını teklif ettik. Ateşkes anlaşması ile ilgili tekliflerimiz kabul edildiği takdirde, barış tekliflerini incelemek üzere, üç hafta içinde delegelerimizi göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik.

Bu notamıza 15 Nisan 1922’de cevap verdiler. Elbette olumsuzdu.”

Mustafa Kemal Paşa, bu olayda diplomasinin temel prensiplerinden dersler sunmaktadır.

Diplomaside yapılan tekliflerin hemen reddedilmesinden ziyade, tabii çok anormal şartlar öne sürülmüyorsa prensipte kabul edilmesi daha uygundur. Burada önemli olan, beklentilerin karşılanamaması durumlarında, karşı tarafa kabul edemeyecekleri bazı tekliflerin sunulmasıdır. Böylece, barış masasından kalkanın karşı taraf olması gerçekleştirilebilir.

Ateşkesle beraber aynı anda Anadolu'nun boşaltılmasını ve bu tahliyenin dört ay içinde tamamlanmasını istemekle, karşı tarafın masadan ayrılması sağlanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Anlatıyor²⁸²

"6 Mayıs 1922 gününden evvelki günlerde, zamanı geldiği için Başkomutanlık Kanunu'nun uzatılması Meclis'te söz konusu olmuş, ben rahatsızlığım münasebetiyle Meclis'te hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı ikametgâhıma gelen Heyeti Vekile vaziyeti şöyle izah etti: Meclis'te muhalifler, benim başkomutanlıkta kalmamı istemiyorlar. Mesele oya konulmuş, usulen lazım gelen çoğunluk hasıl olmamış, yani Başkomutanlık Kanunu'nun uzatılması kabul edilmemiş...

Heyeti Vekile ve Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Vekili -ki askeri vaziyeti yakından takip eden makamlardır- fevkalade üzüntü duymuşlar. Meclis'in gösterdiği ruh hali karşısında kendilerinin de vazifeye devamlarında bir fayda bulunmayacağını belirterek istifaya kalkıştılar.

Ordu, Meclis oyunu açıkladığı dakikadan itibaren komutansız kalmıştı. Genelkurmay Başkanı ve Heyeti Vekile de istifa ettiği takdirde memleketin genel idaresinde düşünülmeye değer şiddetli bir buhranın vukuu kaçınılmaz idi. Onun için gerek Genelkurmay Başkanı'na ve gerek Heyeti Vekile'ye daha yirmi dört saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketim ve genel maksadın yüksek menfaati namına, ben de Başkomutanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim ve bunu Heyeti Vekile'ye de bildirdim.

Ertesi gün, yani 6 Mayıs 1922'de bir gizli celsede Meclis'e izahat vereceğimi bildirdim. Başkomutanlık aleyhinde söz söylemiş olan kişilerin görüşlerini, Meclis zabıtlarını getirterek, birer birer incelemiş bulunuyordum...

Gizli celsedeki beyanatımı özetlemekle yetineceğim:

‘Efendiler, dedim. Başkomutanlık Kanunu meselesinde başlangıçta olduğu gibi bugün de kanunun lüzumsuzluğundan yahut değiştirme lüzumundan bahseden ve Başkomutanlığın mevcudiyetinden şikâyetçi olan kişiler vardır. Bu şikâyetçilerin daima aynı kişiler olduğu görülmektedir.

Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi taraftarı değilim. Herhangi bir makamın sorumlu tutulmayacağı yetkilere sahip olmasını sağlayacak kanunların da taraftarı değilim.

Ancak, Başkomutanlık makamının ve bu makama yetki bahşeden kanunun lüzum ve lüzumsuzluğuna karar verebilmek için genel vaziyetin, askeri durumun layıkıyla incelenip değerlendirilmesi gerekir...

Erzurum Mebusu Salih Efendi benim, Meclis’in hakkını zorla ele geçirdiğimi söylüyor...

Her birinizin fevkalade yetkiler ile seçilmesine ve fevkalade yetkilere sahip bir Meclis’in kurulmasına ve bu Meclis’in memleketin geleceğine el koymuş bir özellik kazanmasına çalışan benim! Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi tehlikeye attım. Dolayısıyla bu, benim eserimdir.

Ben eserimi alçaltmakla değil, yükseltmekle vazifeliyim... Sözünü tamamen Salih Efendi’ye ret ve iade ederim...

Meselenin açık celsede olması talep edilmiş... Gizli celselerde milletten hakikati gizlemek arzu edildiği söylenmiş...

Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, yalnız kanun yapıcı bir Meclisi Mebusan değildir. İcra yetkisine de sahip bulunuyor. Böyle dahi olmasa, memleketin, devletin her türlü işlerine ait kararları vaktinden evvel alenen söz konusu etmek, ifşa etmek dünyanın neresinde görülmüştür. Bilhassa söz konusu mesele, düşman karşısında bulunan

bir ordunun başkomutanına ait olursa, bunu alenen müzakere etmek, lehte olduğu gibi aleyhte de söylenilen sözleri düşmana işittirmekte memleket menfaati var mıdır? Başkomutanın ordu üzerinde, bilhassa düşman üzerinde hükmü, nüfuzu çok büyük olmak lazımdır...

Keşke alenen müzakerede bir sakınca olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Bey'in sözlerindeki manayı, niyeti millete izah edip yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki, onun dediği gibi komedyaya oynamıyoruz. Şükrü Efendi oynamak ve oynatmak istediği komedyaya neticesinde yakalandığı kanun pençesinden ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Selahattin Bey, bize taarruz edip edemeyeceğimizi sormuş... Biz de edeceğiz demişiz... Kendisi de edemeyeceksiniz! demiş... Ve en nihayet edememiştir!

Halbuki taarruzun ertelenme sebeplerini, lüzumu kadar, muhtelif vesilelerle izah ettiğimizi zannediyorum. Tekrar edeyim ki, taarruz edeceğiz. Düşmanı vatanımızdan kovacak ve süreceğiz...

Selahattin Bey'in önemli sözlerinden biri de; bizim en önemli vazifemiz siyaset yapmaktır şeklindeki görüşüdür. Hayır efendiler, bizim önemli ve asıl vazifemiz siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün yegâne vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovmaktır. Bunu yapmadıkça, siyaset manasız bir sözden ibaret kalır...

Bütün kudretimizi, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. İktidarımızı dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır! diyorum...

Selahattin Bey bir de diyor ki, bugünkü askeri durumun mal olduğu masrafları incelemek için, Başkomutanlığın varlığı bir engeldir...

Efendiler bu doğru değildir... Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki endişe, belki herkesten çok beni meşgul etmektedir.

Yalnız ben, ordumuzun mevcudiyet ve kuvvetini, paramızla orantılı bulundurmak teorisini kabul edenlerden değilim. Paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın. Benim için böyle bir mesele yoktur. Efendiler, para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın, ordu vardır ve olacaktır.

Ben ilk defa bu işe başladığım zaman en akıllı ve düşünür yaşayan birtakım kişiler bana sordular: Paramız var mıdır? Silahımız var mıdır? Yoktur, dedim. O zaman, o halde ne yapacaksın? dediler. Para olacak, ordu olacak ve bu millet bağımsızlığını kurtaracaktır! dedim. Görüyorsunuz ki, hepsi oldu ve olacaktır...

Kara Vasıf Bey de demişler ki; her yerde başkomutan vardır fakat başkomutanlık için ayrıca bir kanun yoktur...

Devletler, muhtelif şekillerdeki hükümetlerle idare olunurlar. Şekillerine göre, başlarında krallar, imparatorlar, padişahlar bulunur. Bazılarında başlarında reisi-cumhurlar vardır. Böylece memleketlerde başkomutan devletin başında bulunan kişi olur. Bu zat, başkomutanlık vazifesini ya kendisi yapar, yahut birine vekâlet verir. Bizim bugünkü hükümet şeklimize göre, başkomutanlık Meclis'in manevi şahsiyeti içindedir. Dolayısıyla, Meclis falan veya filan kişiyi başkomutan seçtiğini ifade edince bu ifadeye kanun derler...

Başkomutanlık vasıflarına sahibim diyen her adamın o mevkiye kendiliğinden gelebilmesinin ise manası büsbütün başkadır...

Kara Vasıf Bey bir de demiş ki; Başkomutan cephenin gerisindeki işlerle meşgul olmasın! Bu fikir hatalıdır.

Cephenin insan mevcuduyla, gıdasıyla, silah ve cephanesiyle ilgili olan başkomutan elbette bunların geride bulunan kaynaklarıyla ilgilidir...

Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işlerle uğraşmak güçtür...

Büyük işler üstlenmemiş insanların bu husustaki tereddütlerini mazur görmelidir... Size bir misal söyleyeyim: Ben çok acemi komutanlar gördüm. Mesela bir alay komutanı yeni tümen komutanı olmuş. Veya bir tümen komutanı yeni kolordu komutanı olmuş. Biraz da tecrübesiz! Ömrü müddetinde bir tümene alışmış iken, düşman karşısında iki veya üç tümene komuta mecburiyetinde bulununca, tereddüte ve zorluklara düşmesi tabiidir. Bir tümene komuta ettiği zaman, mümkün olduğu kadar bütün tümen birliklerini gözü önünde birleştirmek ve sevk ve idare etmek imkânına sahip olan acemi komutan, iki üç tümenin gözünden uzak mevzilerde muharebesini idareye mecbur olduğu zaman, kendi kendine; ben hangi tümenin yanında olayım? Onun mu, bunun mu? Orada mı, burada mı? diye sorar. Hayır! Ne orada bulunacaksın, ne de burada! Öyle bir yerde bulunacaksın ki hepsini idare edeceksin. O zaman; ben hiçbirini layıkıyla göremem! der. Tabii göremezsin, elbette gözlerinle göremezsin! Akıl ve sezginle görmek lazımdır.

Vasıf Bey bir değerlendirmesinde demiş ki; biz Sakarya Muharebesi'nden sonra, işte hâlâ kıpırdayamadık, kıpırdayamıyoruz! Bu söz bazılarının bravo sesleriyle ve alkışlarıyla karşılanmış.

Efendiler, bundan çok müteessir oldum ve eza duydum. Çok utandım. Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını iddia eden bir gafilin sözlerini alkışlamak, cidden çok gariptir. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin!

İşte Efendiler, Başkomutanlığın lüzumsuzluğunu ispat etmek için söylenen sözlerin belli başlıları bunlardan ibarettir. Benim de bu sözlerle verebileceğim cevaplar işitildi. Bundan sonraki muhakeme ve karar Meclis'e aittir...

Yüce Meclis'in Başkomutanlığın lüzumuna kesin olarak inandığına şüphe olmamakla beraber, muhalefetin

hiçbir esasa dayanmayan gösterisi, Meclis kararını arzu edilmeyen bir noktada gösterdi.

Bunun neticesi ne oldu efendiler, biliyor musunuz? Başkomutanlık iki gündür karmaşık ve sürüncemede kalmış bulunuyor. Bu dakikada ordu komutansızdır. Eğer, ben orduya komuta etmekte devam ediyorsam, gayri kanuni komuta ediyorum. Meclis'te tecelli olan oya göre, derhal komutadan el çekmek isterdim ve Başkomutanlığımın sona erdiğini hükümete bildirirdim. Fakat, telafi edilemez bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum.

Düşman karşısında bulunan ordumuz başsız bırakılamazdı. Dolayısıyla bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım.'

Yüce Meclisoyunu şu yolda gösterdi: 11 ret, 15 çekimsere karşı 177 oy ile Başkomutanlık Kanunu'nu uzattı...

20 Temmuz 1922 tarihinde tekrar Başkomutanlık Kanunu, usulen müzakere konusu oldu...

Bu defa demiştim ki: Artık ordumuzun manevi ve maddi kuvveti, fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, milli emelleri tam bir emniyetle elde edecek seviyeye ulaşmıştır. Bu sebeple fevkalade yetkilerin devamına lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim...

Başkomutanlık makamının müddeti, olsa olsa Misakı Millimizin asli ruhuyla bütünleşmiş kati neticeye ulaşacağımız güne kadar devam eder...

Benim başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki, o da, mukaddes davamıza başladığım gün bulunduğum mevkîye dönebilmekliğim imkânıdır. Sine-i Millet'te serbest bir fert olmak kadar dünyada bahtiyarlık var mıdır? Hakikatlere vakıf olan, kalp ve vicdanında manevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamların hiçbir kıymeti yoktur.

Efendiler, bu müzakere, Başkomutanlığın bana süresiz verilmesiyle neticelendi."

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığın uzatılması konusunda 6 Mayıs 1922 günü Meclis'te yaptığı konuşma her yönüyle çok önemlidir.

Mustafa Kemal Paşa, muhalefet sözcülerinin ileriye sürdükleri bütün tezleri tek tek ele alıp cevaplayarak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verdiği önemi çok net olarak ortaya koymuştur. Sorulara verdiği cevaplar gerçekten çok doyurucudur.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık konusuna ilişkin iki tespiti de dikkate değerdir.

Birincisi; başkomutanlık Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin manevi şahsiyeti içindedir. İkincisi; Meclis, gerekli durumlarda; yani savaş öncesi ve savaş esnasında, başkomutanlık yetkisini belirli süreler için, tayin edeceği kişilere ancak kanunla verebilir.

Muhالیf grubun Meclis'teki faaliyeti bitmiyordu. 8 Temmuz 1922'de Meclis'e getirdikleri bir yasa teklifi kabul edildi. Yeni kanuna göre İcra Vekilleri (Heyeti Vekilliye)'nin seçim şekli değiştiriliyordu. Adayların Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından gösterilmesi esası kaldırılıyordu. Meclis doğrudan gizli oyla İcra Vekilleri'ni seçecekti.

Muhالیf grubun diğer bir hedefi de Rauf Bey'in İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığı'na getirilmesi idi. Mustafa Kemal Paşa Meclis çoğunluğunun buna meyilli olduğunu görünce, bunu kabul etmek durumunda kaldı. Rauf Bey 12 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyeti Başkanı oldu. 4 Ağustos 1923 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki muhalif grup "İkinci Grup" olarak isimlendirilmişti. İkinci Grubun önde gelen kişileri arasında Selahattin ve Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Rauf ve Kara Vasıf Beyler de bu grubun arkasındaydı...

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa artık büyük taarruz gününün yaklaşmakta olduğunu düşünüyordu.

Taarruz Kararının Nasıl Alındığını Gazi Mustafa Kemal Şöyle Anlatmaktadır²⁸³

"Hakikatte ordumuz, ihtiyaçlarını ve noksanlarını tamamlamak üzere bulunuyordu. Ben, daha Haziran ortalarında taarruza karar vermiştim. Bu kararımdan, Cephe Komutanı ile Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Vekili, yalnız bunlar haberdar bulunuyordu.

Arzettiğim tarihlerde, İzmit - Adapazarı istikametinde bir seyahat vesilesiyle hareket ettiğim zaman, Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Hazretleri'yle görüş-tükten sonra, o zaman Milli Savunma Vekili bulunan Ka-zım (Özalp) Paşa Hazretleri'ni Sarıköy istasyonuna kadar beraber götürerek, oraya davet ettiğim Cephe Komutanı İsmet Paşa Hazretleri'yle birlikte taarruz için hazırlıkların süratle tamamlanması hakkında kararlar aldık...

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, düşman ordusu, büyük ve kuvvetli bir grupla Afyonkarahisar - Dumlupınar arasında bulunuyordu. Diğer kuvvetli bir grubuyla da Eskişehir bölgesindeydi. Bu iki grup arasında ihtiyatları vardı. Sağ kanadını, Menderes havalisinde bulundurduğu kuvvetlerle, sol kanadını da İznik Gölü kuzey ve güneyindeki kuvvetleriyle koruyordu. Denilebilir ki, düşman cephesi Marmara'dan Menderes'e kadar uzuyordu.

Düşman ordusu, üç kolordu ve bazı bağımsız kıtalar halinde idi. Üç kolordusu, on iki tümendenden meydana gel-mekte ve bağımsız kıtalar ayrıca üç tümene ulaşmakta idi.

Biz, Batı Cephesi'ndeki kuvvetlerimizi iki ordu halinde teşkil etmiş ve düzenlemiş idik. Bundan başka, doğrudan doğruya cepheye bağlı teşkilatımız da vardı. Bizim bütün kıtalarımız on sekiz tümendiydi. Bundan başka, üç tümenli bir süvari kolordumuz ve daha zayıf mevcutlu ayrıca iki süvari tümenimiz vardı.

Teşkilatı muhtelif olan düşman iki ordu mukayese edilirse, iki tarafın insan ve tüfek kuvvetleri yaklaşık

283 A.g.e. S. 507

yekeğıgerine denk bulunuyordu. Yalnız Yunan ordusunun makineli tüfek, top, tayyare, nakliye vasıtaları, cep-hane ve fenni malzeme bakımından, dünyanın serbest ve kendisini destekleyen sanayiine dayanması itibarıyla, özel üstünlüğü vardı. Diğer taraftan, bizim ordumuz süvari miktarı itibarıyla  st nl ğ e sahip bulunuyordu.

Burada, yeri gelmişken bir noktayı kaydetmeliyim:

2. Ordu'nun Komutanı şevki Paşa Hazretleri idi. 1. Ordumuzun komutasını Malta'dan gelmiş olan İhsan Paşa'ya vermiş idik. İhsan Paşa'nın kendisini Divanı-harb'e kadar götüren uygunsuz faaliyet ve hareketlerinden dolayı Ordu Komutanlığı'ndan uzaklaştırılması lazım geldi. Hakikaten Ali İhsan Paşa, ordunun disiplinini ve genel idaresini çıkılmaz bir yola düşürecek surette bir hareket hattı takip etti...

Ali İhsan Paşa'nın görülen ayrıcı vasıflarından başlıcaları şunlardı: En küçük kademeye kadar bütün ordusuna, önemli önemsiz her işin ve her kararın ancak kendisi tarafından verilebileceğini telkin ederek, bütün ordusunda yalnız kendisinin kudret sahibi olduğunu zannettirmek. Büyüklerinden  st n olduğunu herkese ispat etmek endişesinde bulunmak. Büyüklerinin gerek resmi iş ve gerek özel hareket hattı bakımından itibarlarının d ş k n olmasını araştırmak. Herhangi bir başarısızlığı mutlaka astına veya üstüne yükleme imkânını daima düşünmesi.

İhsan Paşa, yumuşaklık ve nezaketle muameleden daha çok sert ve resmi muamele ile  alıştırılmayı lüzumlu gösterir...

1. Ordu Komutanlığı bir müddet vek letle idare olundu. Fakat, asaleten bir kişinin tayini lazımdı. Moskova Sefareti'nden dönmüş olan Fuat Paşa'nın 1. Ordu Komutanlığı'nı kabul edip etmeyeceği hakkında görüşünü yokladım. Anladım ki, cephe komutanlığı yapmış olduğundan, cephe komutanı emrine girmeye istekli değildir. Milli Savunma Vekili Kazım Paşa vasıtasıyla,

1. Ordu Komutanlığı'nu Refet Paşa'ya teklif ettirdim. Kabul etmemiş. Nihayet o tarihlerde kayıtsız şartsız cephe emrine girerek vazife yapacağını söyleyen, açıkta Nurettin Paşa'yı 1. Ordu Komutanlığı'na tayin ettik...

Öteden beri düşündüğümüz taarruz planımızın esasını da arz edeyim: Düşündüğümüz, ordularımızın ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında (yan) ve mümkün olduğu kadar harici kanadında toplayarak, bir imha muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, ana kuvvetlerimizi Afyonkarahisar civarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve önemli noktası orada idi. Seri ve kati netice almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündü...

Konya'ya gelmiş olan General Townshend'in arzusu üzerine, kendisiyle görüşmek vesilesiyle Ankara'dan hareket ederek 23 Temmuz 1922 akşamı Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gittim. Harekât hakkında Genelkurmay Başkanı'nın huzuruyla görüşmeyi uygun gördük. Ben, 24 Temmuz'da Konya'ya gittim. 27'de tekrar Akşehir'e döndüm. Fevzi Paşa Hazretleri de Akşehir'e gelmişti.

27/28 Temmuz gecesi beraber icra ettiğimiz müzakerelere neticesinde, tespit edilmiş plan icabınca taarruz etmek üzere, 15 Ağustos'a kadar bütün hazırlıkların tamamlanmasına çalışmayı kararlaştırdık.

28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra icra ettirilen bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesiyle ordu komutanları ve bazı kolordu komutanları Akşehir'e davet edildi. 28/29 Temmuz gecesi komutanlarla genel bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz günü Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı'yla tekrar görüşerek taarruzun tarz ve teferruatını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Milli Savunma Vekili Kazım Paşa da, 1 Ağustos öğleden sonra Akşehir'e vardı. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Milli Savunma Vekâleti'ne ait olan hususlar tespit olundu.

Ordunun hazırlıklarının tamamlanmasıyla taarruzun çabuklaştırılmasını emrettikten sonra Ankara'ya döndüm.

Batı Cephe Komutanı 6 Ağustos 1922'de ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emrini verdi...

Henüz, Heyeti Vekile'yi taarruz emri verdiğimden tamamen haberdar etmemiştim. Artık onları resmen haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda, dahili, harici ve askeri durumu müzakere ve münakaşa ettikten sonra, taarruz hususunda Heyeti Vekile ile mutabık kaldık...

Muhalefler, ordunun çürüdüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklemenin felaketle neticeleneceğinden ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi, Meclis'te bu anlayış cereyanının yaptığı yankılar, zaten düşmanlardan çok gizlemek istediğim harekât bakımından faydalı idi.

Fakat bu olumsuz propaganda, en yakın ve en inanimiş kişiler üzerinde dahi kötü tesire başlamış, onlarda da şüpheler uyandırmıştı. Onları da yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman ana kuvvetlerini mağlûp edeceğime dair olan güvenim hususunda aydınlatmayı ve sakinleştirmeyi lüzumlu gördüm.

Bunu da yaptıktan sonra Ankara'yı terk ettim. Genelkurmay Başkanı benden evvel 13 Ağustos'ta cepheye gitmişti.

Hareketimi pek sınırlı sayıda birkaç kişiden başka bütün Ankara'dan gizledim. Benim kaybolacağımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilan edeceklerdi. Trenle hareket etmedim. Bir gece otomobil ile Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim... Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafa bildirilmemesini sağladım.

20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra dörtte Batı Cephesi Karargâhı'nda yani Akşehir'de buluyordum.

Kısa bir müzakereyi müteakip 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe Komutanı'na emir verdim.

20/21 Ağustos gecesi 1. ve 2. Ordu komutanlarını da Cephe Karargâhı'na davet ettim. Taarruz şeklini harita üzerinde kısa bir harp oyunu tarzında izah ettikten sonra, Cephe Komutanı'na o gün verdiğim emri tekrar ettim. Komutanlar faaliyete geçtiler.

Taarruzumuz, strateji ve aynı zamanda bir taktik baskını gerçekleştirecek şekilde icra olunacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için yığınak ve tertibatın gizli kalmasına önem vermek lazımdı. Bu sebeple bütün harekât gece icra edilecek, kıtalar gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların ıslahı vesaire gibi faaliyetlerle düşmanın nazarı dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgeler de aynı suretle sahte faaliyetlerde bulunacaktı.

24 Ağustos 1922'de karargâhlarımızı Akşehir'den taarruz cephesi gerisindeki Şuhut kasabasına naklettirdik. 25 Ağustos 1922 sabahı da Şuhut'tan muharebeye idare edeceğimiz Kocatepe'nin güneybatısında çadırılı ordugâha naklettik.

26 Ağustos sabahı Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle taarruz başladı."

Taarruz planı özet olarak şöyleydi: 1. Ordu bölgesinde üç kolordu ve bir süvari kolordusuyla asıl taarruz icra edilecekti. 1. Ordu düşman cephesini yaracak ve gerisini kuşatacaktı. 2. Ordu ise tali taarruz kuvvetiydi. Kuzeyde Kocaeli Grubu ve güneyde Menderes Müfrezesi de düşmanı bulunduğu mevzilerde tespit etmek üzere tespit taarruzları yapacaktı.

1. Ordu taarruz bölgesi Akarçay - Çiğiltepe arası 40 kilometre idi. Bu bölgede Yunan ordusunun iki tümeni ve üç alay kadar kuvveti vardı. 1. Ordu'nun yarmayı gerçekleştireceği Kalecik Sivrisi - Tınaztepe arasındaki bölge ise yaklaşık 13 kilometre genişliğindeydi. Bu bölgede Yunan ordusunun bir tümeni ve bir alayı vardı. Bu yarma bölgesindeki Türk ordusunun kuvveti ise yedeklerle birlikte yedi tümendi.

Bütün cephede iki taraf kuvvetleri arasında bir denge vardı. Ancak düşmanın sağ kanadında Akarçay Dumlupınar

hizasında kalan kesimde Türk ordusu kuvvet üstünlüğünü sağlıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, taarruzun planlanmasında “hesaplı risk” almayı baştan kabul etmişti. Hesaplı risk, durumun yaratacağı risk belirtilerinin oluşturacağı pozitif veya negatif etkilerin başlangıçta hesap edilmesine dayanmaktadır. Pozitif etkilerin onları zafere ulaştıracaklarını gören Mustafa Kemal, olası negatif etkilere karşı da gerekli ön tedbirlerin alınmasına karar vermişti.

Bu harekât planının riski Yunan ordusunun Konya istikame-tinde taarruza geçmesiydi.

2. Ordu’nun cephesi 150 kilometre kadardı. Bu bölgede Yunan ordusu bire karşı iki oranında bir kuvvet üstünlüğüne sahipti. Elbette, harekât planında bu riske karşı tedbir alınmıştı, fakat alınan tedbirlerin tam yeterli olduğu tartışmaya açıktı. 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa taarruz planını tehlikeli buluyordu. Yapılan taarruzu Yunan ordusu durdurur ve karşı taarruzlarla Türk ordusunu geri çekilmeye zorlarsa durum tehlikeli bir noktaya gidebilirdi.²⁸⁴

Aslında taarruz öncesinde iki tarafın kuvvetlerinin denk oluşundan bazı komutanlar endişe duyuyorlardı. Bu konuda düşünen ise yalnız 2. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa değildi.²⁸⁵ Ancak yarım hazırlık ve tedbirlerle yapılacak taarruz, hiç taarruza geçmemekten kötüdür diyen Mustafa Kemal Paşa’nın zamanlama konusunda hata yapmayacağı da ortadaydı.

Yunan ordularının komutanı General Papulas, bulunan yerlerde kalmanın çaresini, demiryolundan uzaklaşmayan Türk ordusuna karşı, bu ulaştırma yollarının yakın yerlerini kuvvetli, öteki yerlerin zayıf tutulmasında bulmuştu. Bu çerçevede; bir kolordu ile Afyonkarahisar, bir kolorduyla Eskişehir bölgelerini elde bulundururken, bir kolorduyu da ihtiyat olarak tutmayı planlamıştı ve bu planı uyguluyordu.

Yunan ordusundaki önemli sorunlardan birisi ise moral durumu idi. Subaylar parti tutuyorlardı. Ordu, büyük kesimiyle Konstantinos düşmanıydı.²⁸⁶

General Papulas Sakarya’daki başarısızlıkla ordudaki saygınlığını yitirmişti. General Papulas bu durumda 3 Haziran

284 Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2006, S. 271

285 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2006, S. 676

286 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 363

1922’de görevinden istifa etmişti. Yerine Trakya’daki kuvvetlerin komutanı General Hacıanestis getirilmişti.

Hacıanestis başlangıçta Yunan ordusunu Anadolu’da daha küçük bir cepheyi savunmak üzere geri çekmeyi düşündü. Ancak Yunan ordusunun hazırladığı tahkimatı görünce bu karardan vazgeçti.

Ankara’yı ele geçirme planları boşa çıkan Kral Konstantinos ile Başbakan Gounaris, şimdi gözlerini İstanbul’a dikmişlerdi. Anadolu’dan aceleyle üç alay ve iki taburu Trakya’ya geçirmişlerdi. İstanbul’a girmek için İtilaf Devletleri’nden izin istediler. İtilaf Devletleri buna izin vermeyince, Yunanlılar Trakya’da ilerlemekten vazgeçtiler. Ancak Anadolu’daki savunmayı böylece zayıflatmışlardı.²⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa bütün bu durumları yakından izliyordu. Yunan komuta heyetinin, Yunan ordusunun içinde bulunduğu ruh hali, Türk ordusuna karşı bir taarruza geçmeye elverişli değildi. Bu nedenle, taarruz planında “hesaplı bir risk” almıştı. Ancak bu hesaplı risk sayesinde, kesin sonuç yerinde sonuç alınmasını sağlayan üstünlük ve baskın etkisi elde edilebilecekti. Komutanlık sanatı da tam buydu.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa “Büyük Taarruz”u Kocatepe’den sevk ve idare edecekti. Kocatepe, Yunan ordusu savunma hatlarına oldukça yakındı. Kocatepe, 1900 metre yüksekliği ile bütün sahaya hâkim idi. Doğu’ya ve Batı’ya doğru uzanan kollarıyla büyük kuvvetlerin gizlice toplanmalarına ve manevra yapmalarına elverişli idi. İnsan o günkü duruma göre Kocatepe’yi düşmanı göz altında bulundurmak ve orduyu gizlemek için tabiatın bir lütfu sayabilirdi.

Kocatepe’nin karşısındaki Yunan ordusunun savunmasını dayandırdığı hâkim araziler batıdan doğuya doğru, Çiğiltepe, Tınaztepe, Belentepe ve Kalecik Sivrisi Tepe idi. Kalecik Sivrisi Tepe’nin kuzeyinde ise Erkmen Tepe ve Tınaztepe’nin kuzeybatısında ise Ahır Dağı bulunuyordu. Ahır Dağı’nın kuzeyinde de Dumlupınar uzanıyordu. Afyonkarahisar - Dumlupınar arası ise Afyon Ovası olarak isimlendiriliyordu.

Gün 26 Ağustos 1922, saat 5.30’a yaklaşıyordu.

287 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2006, S. 683

Büyük şair Nâzım Hikmet, Kocatepe’de yaşanan o anı şöyle kaleme almıştı:

Dağlarda tek tek ateşler yanıyordu.
Ve yıldızlar öyle ısıltılı, öyle ferahtılar ki
Şayak kalpaklı adam
nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden güzel,
rahat günlere inanıyordu
ve gülen bıyıklarıyla duruyordu ki
mavzerinin yanında,
birdenbire beş adım sağında onu gördü.
Paşalar onun arkasındaydılar.
O, saati sordu
Paşalar: ‘Üç’ dediler.
Sarışın bir kurda benziyordu.
Ve mavi gözleri çakmak çakmaktı.
Yürüdü uçuşumun başına kadar,
eğildi, durdu.
Bıraksalar
ince, uzun bacakları üstünde yaylanarak
ve karanlıkta akan bir yıldız gibi kayarak
Kocatepe’den Afyon Ovası’na atlayacaktı.

Beş otuz...
Ve başladı topçu ateşiyle
ve fecirle birlikte büyük taarruz...

Gazi Mustafa Kemal Atatürk Büyük Taarruz’u Anlatıyor²⁸⁸

“Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephe Komutanlığı 26 Ağustos güneş doğmadan önce, Birinci Ordunun gözetleme noktası olan Kocatepe’de hazırıldılar. Kocatepe harita üzerinde düşünenlerce anlaşılabilir ki, düşmanın güney cephesine ve güney

288 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 364

cephesindeki önemli noktalara o kadar yakındır ki mevzileri incelemek ve hareketleri yönlendirmek ve yönetmek için, hatta dürbün kullanımına bile gerek yoktur.

Birinci Ordu, Akarçay'dan Dumlupınar'a kadar olan düşman mevzilerine taarruz edecekti. Atlı kolordumuz, bu taarruz grubunun sol kolunda bulunduğu aralıktan içeri girecek ve düşman ordusunun arkasında icrayı faaliyet edecekti.

Ordularla bütün cephe üzerinde taarruz olunacaktı. Fakat, ilk anda şu önemli noktalar düşünüldü. Afyonkarahisar'ın batısında Kalecik Sivrisi vardır ve onun kuzeyinde 1310 rakımlı Erkmen Tepesi vardır. Bu mevziler son derece önemlidir. Ondan başka bütün mevzilerin kilidi derecesinde olan ikinci bir önemli yer daha vardı ki, ona Tınaztepe adı veriliyor; bu Kalecik Sivrisi'nin on iki kilometre kadar batısındadır ve bu zincirlemenin en önemli bir noktasıdır. Burasını yok etmek istiyorduk. Bir de iki grubun arasında bir tepe vardır ki Belentepe deniliyor. Afyonkarahisar'ın güneyindeki esas mevzisi başlıca bu noktalara dayanıyordu. Bundan dolayı, bütün topçularımız ve ağır topçularımız bu üç noktayı ateş altına alabilecek mevzilere konmuştur.

Arkadaşlar! Topçularımız, bu mevzilere gece geldiler ve karanlık içinde mevzi aldılar ve güneş doğmadan önce bütün dünyanın gözleri açıldığı zaman ateşe başladılar. Tam bir övgüyle ve saygıyla bunu söylemek isterim ki, topçularımızın o gün göstermiş olduğu yetenek ve bilgi, bütün dünya topçuları için örnek olacak yapıdaydı. Askeri hayatımda bu kadar mükemmel bir topçu ve bu kadar mükemmel yönetilmiş bir topçu ateşi çok az gördüm. Topçularımız saat 4.30'da atışa başladılar, bilirsiniz ki, topçulukta öncelikle ateş düzenlemek için atış yapılır. Yarım saat içinde bütün bu cephe üzerinde ateş düzenlenmiş ve saat beşte yani yarım saat içinde bu saydığım noktalar üzerine şiddetli etki atışına başlamıştır.

Bu mevziler çok sağlamdı. Bir İngiliz subayının verdiği raporda; eğer Türkler, bu mevzileri dört, beş ayda işgal ederlerse, bir günde yok ettiklerini iddia edebilirler. Fakat, Türklere bu mevzileri yok etmek için üç dört ay değil, bir gün de değil, yalnız bir saat yeterli gelmişti.

Saat altıda, Tınaztepe'ye hücum durumunda saldıracak kadar yaklaşmış bulunan piyadelerimiz önlerindeki tel örgüleri kesmeye ve bir tarafa itmeye gerek görmeyecek kadar yaklaştılar ve tel örgüsünden bacaklarını aşırarak atladılar ve orada bulunan Yunan askerlerini süngüleriyle tamamen tepeledikten sonra Tınaztepe'yi işgal ettiler. Ve ben bu görüntüyü seyrederken, bir soruya cevap vermeyi hatırladım. Bu tel örgüsünü nasıl geçebilirsiniz? diyorlardı. Oradakilerine dedim ki: İşte böyle ayaklarını kaldırır ve geçerler.

Saat dokuzda Belentepe düştü. Ve onun ardından Kalecik Sivrisi düştü. Fakat, bunun daha kuzeyinde 1310 rakımlı Erkmen Tepesi hâlâ dayanıyordu... 1310 rakımlı tepe, topçu ateşimizin etkisinden uzaktı. Orada taarruzlarımız tekerlek geçmediği için yalnız dağ topçuları ile korunmak zorundaydı. Onun için dayanıldı. Bu nokta, o kadar önemlidir ki, düşman bütün kuvvetleriyle ve bütün araçlarıyla orasını elde tutmaya çalışıyordu. Tınaztepe önemli mevziinin batısında taarruz eden bölüklerimiz de bazı önemli noktalara, önemli mevzilere girmişlerdi.

Bu taarruz gününde, en sol tarafta 57. Tümen, taarruzlarını yöneltirken kuvvetlerini biraz birbirinden uzakça bulundurmuydu. Bu yüzden düşman üzerinde, etkili bir sıkıştırma yapamıyordu. O tümen komutanı Reşat Bey adında bir kişiydi. Bu kişiyi çok eskiden tanıyorum. Muş'ta beraber savaştık. Suriye'de çok savaşlar yaptık. Çok değerli bir askerdi.

Kendisinin bana çok sevgisi ve güveni vardı. Telefonla sordum: Niçin hedefinize ulaşamadınız? dedim. Cevap olarak dedi ki, yarım saat sonra bu hedeflere ulaşacağız. Halbuki, yazık ki, yarım saatte bu hedefler ele

geçirilememiştir. Tekrar sorduğum zaman telefonda Reşat Bey'in son bir ayrılış mektubunu okudular, orada diyor-
du ki: Yarım saat içinde size o mevzileri almak için söz
verdiğim halde, sözümü yapamamış olduğundan dolayı
yaşayamam.

Bu örneği, Reşat Bey'in o hareketini övmek için söy-
lemiyorum. Doğal olarak öyle bir uygulama ve öyle bir
hareket tarzı bizce kabule değer değildir. Yalnız ordu-
muzda subay, komutanların kendilerine verilen vazife-
yi ifada ortaya koydukları can atmayı ve namus hissini
göstermek isterim. Gerçekten ordumuzdaki subaylar ve
yüce komuta heyeti, birbirine karşı böyle bir sevgiyle,
saygıyla, güvenle bağlıdırlar. Yukarıdan aldıkları emri
bir namus kabul ederek yerine getirirler...

Düşman bizim elimize geçen noktaları tekrar geri
almak için karşı taarruza geçti. Tınaztepe'nin batısında
elde edilmiş olan mevziler, hemen düşman tarafından
geri alındı ve Tınaztepe üzerine yönelttiği taarruzlar,
başlangıçta askerlerimizin yandan piyade ve topçu ateş-
leri sayesinde, bir an için durdurulabildi. Fakat düşman
eline geçti. 1310 rakımlı tepe yerinde durdu.

Aynı zamanda düşman Kalecik Sivrisi ile Akarçay
arasında, Afyon'un güneyinde bir karşı taarruz hazırlı-
ğına kalkıştı sanılabiliirdi. Düşmanın böyle bir hareketi
çok akıllı ve beklenirdi. O kadar beklenirdi ki, biz bu ha-
reketlere başlamadan önce düşmanın bizim üzerimizde
en etkili bir hareketi olmak üzere bunu kabul etmiştik.
Düşman gerçekten orada birtakım kuvvetler toplamıştı
ve bütün cephe üzerinde de gayet yoğun bir topçu hazır-
lığına başladı.

Gerçekten düşman, böyle Afyonkarahisar'dan Ak-
şehir genel yönüne yapılan bir taarruzda başarılı oldu-
ğunda seçkin kuvvetlerimiz batıda kalmış ve diğer kuv-
vetlerden ayrılmış olabiliyordu. Düşmanın bu kadar çok
önemli olan girişimini daha önceden düşünmüş olduğ-
umuzdan başarısızlığa sürmek için, gereken her türlü ön-
lemler de alınmıştı.

Onun için bu düşman girişimi bizi korkutmadı. Bununla beraber, bu cephe üzerine ve bütün cephe üzerine yönelen askerlerimizi şiddetli ve kahramanca taarruzları, düşmanı bu harekete girişmekten önledi, düşman böyle bir şey yapmaya cesaret edemedi.

Tınaztepe’de düşman tamamen hâkim olduktan sonra, orada bulunan kuvvetlerden bir alay –ki, ismini saygıyla ve övgüyle anmak istiyorum, 57. Alay’dır– düşmana ateş kullanımına gerek görmeksizin süngüsünü taktı; düşman cephesine girdi. Bunun sonucu olarak gece Tınaztepe, çok derin ve sağlam bulunan Tınaztepe, baştan sona kadar elimize geçti.

26 Ağustos akşamına kadar bu cephe üzerinde geçen olaylar bundan ibaretti. Yani, Akarçay’dan Tınaztepe’ye kadar uzayan mevziler üzerinde, Kalecik Sivrisi, Belentepe ve Tınaztepe elimize geçmişti.

Oradan sonraki mevzilere kuvvetlerimiz girememişlerdi.

Atlı kolordumuz Çayhisar’a kadar geldi. Daha ileriye çok kuvvet geçirmek için henüz zaman kendisine pek izin vermiyordu.

Diğer cephelerde, Afyon’un doğusundaki düşman mevzilerine de kuvvetlerimiz taarruz etmişler ve orada bulunan düşman kuvvetlerinin güneye gelip yardım etmesini önlemede başarılı olmuştur.

27 Ağustos için yapılacak yeni bir şey yoktu. Bölükler, önceden almış oldukları hedeflere bir an önce ulaşmak için taarruzlarına devam edecekti. Nitekim öyle oldu. 4. Kolordu Komutanı Kemalettin Paşa’nın önderliğiyle gayet ustaca bir taarruz düzenlendi ve bunun sonucu olmak üzere, 1310 rakımlı Erkmen Tepesi düşmandan alındı ve buradaki düşman yenilmiş ve perişan bir şekilde kuzeye ve kuzeybatıya atıldı. Bu şekilde Kalecik Sivrisi’nden Tınaztepe’ye kadar olan bir gedik açılmış bulunuyordu.

Düşman cephesi burada yarılmıştır.

Bunun ardından, bu gedikten geçerek, düşmanı bırakmamak ve tekrar taarruz etmek üzere, hareket edildi.

Aynı zamanda diğer düşman mevzilerine karşı da yönelmiş olan taarruzlar yenilendi. Bu sonuç ile artık düşman tarafından, sağlam yollarının güvenle korunamaması durumu ortaya çıkmıştır...

Afyonkarahisar'ın doğusuna yöneltilen taarruzların etkisinden, orada bulunan düşman tümenleri bile mevzilerini terk ederek, batıya ve kuzeybatıya doğru çekilmeye mecbur olmuşlardır.

27 Ağustos günü öğleden sonra saat beşte, 8. Tümenimiz muzaffer olarak Afyonkarahisar'a girdi.

Yalnız düşman, Karahisar'da ve ondan sonra her yerde yaptığı gibi, hemen şehri ateşledi. Yangının yayılmasına meydan verilmedi...

27 Ağustos akşamı durumu şöyle düşündük: Düşmanın Eskişehir grubu yerindeydi. Döğer'deki ihtiyat tümenleri henüz tamamen kullanılmamıştı. Diğer cephe-deki düşman kuvveti de tamamen duruyordu. O halde burada yendiğimiz düşmanın kuvveti dört ila beş tünden ibaretti. Bundan dolayı düşman tekrar sol kolunu Eskişehir'e dayandırarak, onun güneyinde Döğer ve daha güneye ininiz Resulbaba sırtları vardır. Oradan batıya gidiniz Dumlupınar mevzileri var, daha sonra Toklusivrisi mevzileri vardır ki, düşman bu yol üzerinde çekilen kuvvetleriyle tekrar savunma yapabiliirdi. Onun için en akıllı ve beklenen hareket, düşman için, bu idi.

Bundan dolayı, düşmanı bu mevzide de yenmek için, güneyde bulunan 1. Ordu, düşmanı sol kol ile kavrayarak İzmir'e gitmesini önleyecek şekilde taarruza devam edecekti. 2. Ordu, doğrudan düşmanı kavrayarak Kütahya üzerine gitmesini önleyecek şekilde taarruz edecekti. Artık ileriye geçmiş olan atlı kolordumuz da düşman kuvvetinin tamamen arkasında hareket uygulayacaktı. O gece düşündüklerimizi ertesi gün Hakkın yardımıyla ve tamamen düşündüğümüz gibi noktası noktasına uygulamak kolaylıkla oldu.

1. Ordu birlikleri kuzeye hareketinde düşmana birçok yerlerde rastladı ve rastladığı yerlerde çok kanlı savaşlar

geçti. Düşman kuvvetleri yenilerek kuzeye atıldı. Yalnız Çiğiltepe'nin batısında bulunan Toklusivrisi'nde, hemen hemen düşmanın kanadının en batısıydı, düşman direniyor ve yerinde durabiliyordu.

Bütün bu savaşlar olurken, atlılarımız tamamen düşman bölüklerinin gerilerinde hareket ediyorlardı. Örneğin: Olucak'ta ve Başkilise'de bazen piyade gibi, ateş savaşı yaptı ve fakat, sık sık kılıcını çekti ve dörtünale düşman safları içerisine girdi. Arkadaşlar! Atlılarımızın burada gösterdiği kahramanlık, düşüncenin üstündedir ve anlatılamaz. Henüz savaşa girmiş yeni düşman tümenlerini görür görmez atlılarımız dayanamıyorlardı, bunları durdurmaya imkân yoktu ve hemen kılıçlarını çekiyor ve düşmanın içerisine dalıyorlardı. Gerçekten bu kahramanlık sonucunda batıya çekilmek isteyen düşman bölükleri durmaya ve yeni bir durum almaya zorlandı. O sırada, bir taraftan piyadelerimiz ve topçularımız yetişti ve düşmanı tekrar savaşılmaya zorladık. 28 Ağustos günü, bu dediğim çeşitli savaşlarla geçti.

Bunun sonucunda yani 28'i akşamı biz durumu şöyle düşündük:

Artık düşmanın bu çok uygun olan mevzide savunmadan çok, arka yollardan saparak Dumlupınar mevziine gitmesi veyahut oradan Uşak mevzilerini tutmak istemesi gerekir. Düşmanın toplam yedi tümeni vardı. Bu yedi tümendenden ikisi Dumlupınar'ın batısına geçebilmişlerdi. Diğer beş tümen dediğim bu çerçevenin içerisinde kaldı. Dumlupınar'a geçen bu iki tümen, henüz düşmanın batıda yeni bir durumda bulunan ikinci tümeni ile birleşti ve bir kuvvet oldu.

Artık yapacak şey düşmanın bütün kuvvetlerini İzmir'e çekmekten, kuzeye ve herhangi bir yere gitmekten önlemektir...

Bunun için 1. Ordu artık bütün bölükleriyle batıya yönelecek, düşmandan önce Dumlupınar mevzilerini tutacak ve batıya çekilmek isteyen düşmana taarruz edecek idi.

2. Ordu kuzeyden aynı düşmana taarruz etmek için ilerleyecek, atlı tümenleri Murat Dağı ile Kütahya bölgesinde toplayacak, düşmanın kuzeybatıya çekilmesine engel olmak üzere görevine devam edecekti.

29 Ağustos'ta 1. Ordu Olucak üzerinden Dumlupınar'a gitmek isteyen beş düşman tümenine çattı ve güneyden taarruza başladı. Dumlupınar'ın doğusunda da 2. Ordu düşmanın iki tümenine rastladı. 2. Ordu artık savaş temasına gelmişti.

30 Ağustos'ta durum şöyle idi:

Artık düşmanın beş tümeni Dumlupınar'a gitmekten de önlenmişti. Kütahya yönünde kuzeye gitmekten de önlenmişti. Yalnız kendisi için bir kurtuluş noktası kalmıştı ki, o da Murat Dağı'nın kuzeyindeki Kızıldağ Deresi idi. Bu dere ve bu derenin içi, sarp patikalara sahip bulunuyordu. Yani hareket zordu ve bunun da karşısında atlı kolordumuz bulunuyordu.

Bundan dolayı, düşmanın beş tümeni artık tamamen kuşatılmıştı.

Ağustos'un 30'uncu günü bu kuşatma hareketini kesin bir kazanç ile tamamlamış olmak üzere, savaşları yakından görmek ve yönlendirmek ve yönetmek uygun görüldü.

Bunun üzerine Genelkurmay Başkanımız Paşa Hazretleri bizzat kuzeye, 2. Ordu tarafına ve atlı kolordusu yanına gitti. Ben de aynı zamanda güneyde 1. Ordu yanına gittim. 1. Ordu karargâhında durumu icap edenlere açıkladım ve büsbütün bölükleri hızlı bir taarruza isteklendirdim ve oradan da 4. Kolordu Komutanı'nın yanına gittim. Durum o kadar çekici idi ki daha ileriye gitmekten kendimi önleyemedim. Çal Köyü yakınında (Zafer Tepe) bir yere gittim.

Burası düşmanın mevzi almak üzere bulunduğu bir yer idi. Oradan gördüğüme göre, Uşak'a dönen düşman kuvvetleri, doğrudan doğruya Yunan Başkomutan Trikopis'in emri altında olarak Çalköyü'nün batısında Aydemir - Adatepe - Ağaçköy mevkiilerinin oluşturduğu

bir daire idi ve arkasını da Kızıldaş Deresi'ne vermiş idi. 1. Ordu bölükleri de, bu daireyi doğudan ve güneyden sarmış bulunuyordu. 2. Ordu, kuzeyden Çalköyü, Kırkpınar ve onun daha batısından sarmış bulunuyordu ve atlılarımıza bile oradan bir kuşatma hareketini oluşturmuş olan bölüklerle beraber sıkıştırma işi emrolundu ve artık hiçbir şeyden çekinmeye gerek kalmamıştı. Bütün topçuların mümkün olduğu kadar yakından ve hatta, açık mevziden ateş etmelerini emrettim. Ve gerçekten öğleden sonra bu düşman şaşkınlık belirtileri gösteriyordu. Kuzeye, doğuya, batıya, güneye başvuruyorlardı. Her taraf ateş ile kapanmış idi, aynı zamanda piyadelerimiz ateşten vazgeçerek, süngülerini taktı ve bir an önce düşman mevzilerine girmek için saldırdılar.

Bu son durumdan iki buçuk saat sonra süngülerimiz düşman göğsüne girmiş ve mesele çözülmüş bulunuyordu. Aynı zamanda gece giriyordu ve sanki, gece karanlığı çok acı olan bu görüntüyü, dünyanın bakışlarından saklamak için acele ediyordu.

Gerçekten arkadaşlar, bu savaş cephesini ertesi gün gezdiğim zaman acı duymaktan kendimi alamadım. Bir asker için ve herhangi bir asker için, bu durum üzüntüyü gerektirir. Fakat Allah, bu işgalcilere bunu uygun görmüş olduğuna göre; burada, bu duruma düşenler asker değildir. Bunlar herhalde caniler ve katillerdir.

Artık düşmanın beş tümeni, doğal olarak pek çok kayba düştükten sonra geri kalanları teslim olduklarını bildirmeye başladı.

Başkomutan Trikopolis de arta kalanlar ile teslim olacak adam arıyordu. Rastlantı ile oralarda bir istihkam teğmenimiz vardı. Ona haber göndermiş; Teğmen Efendi buyursun, demiş. Teğmen hemen atına binmiş, birkaç askerle beraber dereye inmiş, orada savaş safı düzeninde bekleyen ordu artığını görmüşler. Bunlar, hemen generalleri ve subayları ve askerleri ile beraber bu subayımızı selamlayarak teslim olduklarını bildirdiler...

31 Ağustos sabahı durum şöyle düşünöldü: Düşmanın burada beş tümeni yok ve esir edildiğı gibi, düşmanın mağlup üç tümeni İzmir genel yönünde geriliyor. Eskişehir'deki düşman grubu, bir tümeni ayrılmış olduğı halde, gerileme belirtileri gösteriyordu.

Bundan dolayı, meydan savaşı sona ermişti.

Gerçekten 26 Ağustos sabahı başlayan ve beş gün, beş gece devam eden Afyonkarahisar ve Dumlupınar Meydan Savaşı son bulmuş ve düşmanın seçkin kuvvetleri yok edilmişti.

Arkadaşlar, bu Meydan Savaşı'nın akışı sırasında topçularımızın, piyadelerimizin, atlılarımızın, makineli tüfeklerimizin, tayyarecilerimizin ve her sınıf askerlerimizin gösterdikleri gayret ve kahramanlık, her türlü övgünün üzerindedir. Özellikle askerlerimizin Yunan ordusunun kalp ve vicdanına verdiği dehşet çok önemlidir. O korku ve dehşet, buradaki yok edilmiş ve çökertilmiş olan bölüklerden başka bütün Yunan ordusuna yayılmış bulunuyordu.

Sonuç olarak arkadaşlar, Yunan ordusunun vicdanında, fikrinde meydana gelen bu korku, bütün Yunan miletine geçmişti. O kadar ki, adalarda bulunan Yunanlılar, Türk ordusu geliyor diye kaçmaya girişiyorlardı...

Bu savaşın sonucu Yunanlıların ve Rumların kalbini sındırmıştır (parçalamıştır). Bundan dolayı bu savaşa 'Rum Sındığı Meydan Savaşı' demek çok uygun olur...

Meydan Savaşı'nın bitiminden sonra şöyle düşündük: Düşmanın İzmir yönünde çekilebilen üç tümeni vardı. Eskişehir'de ve Kocaeli grubumuzun karşısında üç, dört tümen kadar vardı. Bu tümenlerin hızla çekilmesi ve Mudanya'dan vapurlara bindirilip İzmir'e götürölmeleri bekleniyordu. Düşman için en uygun hareket buydu. Trakya'da şurada, burada bulunan kuvvetlerden de hemen İzmir'e getirmek mümkündü.

Şöyle, böyle düşman belki bu şekilde sekiz ila on tümeni İzmir'in doğusunda toplayabilirdi ve İzmir'in doğusunda gerçekten, dar, sarp ve kuvvetli arazi vardı. Bu

kuvvetlerle böyle bir mevziyi savunabilirdi ve böyle yapmaları gerekirdi.

Akıl ve anlayışın seçtiği bu şeyi Yunanların yapacağını da kabul etmek gerekti. Artık ordularımızı bu bakış açısından yönlendiriyor ve yönetiyorduk.

1. ve 2. Ordular, seçkin kuvvetleriyle ve atlı kolordusu durmadan İzmir'e kadar takiplerine devam edecekti, düşmanın durmasına ve düzen almasına zaman bırakmayacaktı ve bu hareketler, bütün ordu ile bütün ağır topçusuyla ve bütün araçlarıyla birlikte uygulanacaktı.

Ordu bu emir dairesinde yürüdü...

Arkadaşlar! Birçok ayrıntılarla sizi yormamak için İzmir yönündeki genel taarruzun bütün ayrıntılarını söylemeyeceğim. Yalnız düşman, Dumlupınar'dan sonra Uşak yönüne, Alaşehir'de, Salihli ve Ahmetli'de ve Kasaba'da, en sonunda İzmir'in doğusunda Nif'te durmaya kalkıştı. Bir taraftan da İzmir'e dışarıdan bölükler getiriyordu. Fakat, her durmak girişimi taarruzumuzla karşılaşmış, düşman yenilerek, çekilebilmekten önlenmiştir. Yani düşman ordusu çekilememiştir.

Ordularımız 9 Eylül'de İzmir'e yaklaşmıştı."

Yunan savunma cephesi, Marmara'dan Menderes vadisine kadar aşağı yukarı beş yüz kilometre boyunca uzanıyordu. Kuvvetli noktaları, kuzeyde Eskişehir, güneyde ise Afyonkarahisar'dı.

Yunanlar taarruzu, Türk ordusunun geniş çapta yığınak yaptığı Eskişehir'den bekliyorlardı. İngilizlerin de bulunduğu ajanlar bu bölgede Türk ordusunun yoğun faaliyet içinde olduklarını bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa ise güneyde İzmir demiryoluna hâkim durumdaki Afyonkarahisar'ı asıl hedef olarak almıştı. Afyon'un stratejik önemi büyüktü. Ancak burası çok daha iyi tahkim edilmiş kuvvetli bir mevziydi. Asıl savunma hattı üzerinde, Erkmen Tepesi ve Tınaztepe en kritik iki noktayı oluştuyordu. Sakarya'da Mangal Dağı ve Çal Dağı gibi.

Türk ordusunun taarruz planının temelini önce stratejik, sonra taktik sürpriz oluşturunuyordu.

Mustafa Kemal, Filistin’de düşmanı General Allenby’nin uyguladığı yöntemden faydalanarak, bir ay süresince gerekli birlikleri kuzeyden güneye kaydırdı. Kıtalar gece yol alıyor, gündüzleri köylerde ve ağaç altlarında dinleniyorlardı. Düşman keşif uçakları bu durumu yakalayamamıştı. Ayrıca, Eskişehir bölgesinde büyük bir yığınak varmış gibi geceleyin ateşler yakılıyor, gündüzün bunları takviyeye gelen yeni birlikler gönderildiği görüntüsünü vermek üzere yollarda toz kaldırılıyordu. Böylece stratejik sürpriz başarılı olmuştu.²⁸⁹

Taarruzun başladığı gün 26 Ağustos’ta Türk ordusunun Afyonkarahisar bölgesinde asıl taarruza başladığını Yunanlar epey geç anlayabildiler.

Yunan ordusunun diğer hatalarına gelince; siyasi nedenlerle başkomutanlığa atanmış olan Hacıanestis İzmir’de ya limandaki bir yatta ya da rıhtımdaki kahvelerde oturarak vakit geçiriyordu. Komutanlarını bazen korkutuyor, bazen de sorumluluktan yoksun ve arkası gelmeyen emirler vererek onları şaşkına çeviriyordu. Yunan ordusunda komuta kontrol düzeninde sorunlar vardı.²⁹⁰ Yunan ordusunda disiplin günden güne gevşiyor, asker kaçaklarının sayısı artıyordu.

Mustafa Kemal ise inanılmaz bir şekilde neredeyse çatışmaların içindeydi, yanı başındaydı. Durumu en yakından takip ediyor ve müdahale ediyordu.

Hatta bir seferinde önüne getirilen esirler arasında, Selanik’ten tanıdığı bir esir Yunan subayını görmüştü. Mustafa Kemal’in omzunda bir işaret göremeyen Yunan subayı rütbesini sormuştu. Şimdi ne olmuştu, binbaşı mı, albay mı, yoksa paşa mı? Mustafa Kemal, mareşal ve başkomutan olduğunu söyledi. Yunan, Türkçe olarak; bir başkomutanın cepheye bu kadar yakın bir yer alması görülmemiş bir şey, diyerek hayretini göstermişti.²⁹¹

Aslında cephe hattına bu kadar yakın olarak, Mustafa Kemal Paşa’nın ciddi bir risk aldığı da bir gerçektir.

Esir düşen General Trikopis ilk defa İsmet Paşa’nın yanına getirilmişti. İsmet Paşa Trikopis ile muharebe hakkındaki konuşmasına şu soru ile başlamıştı: “Muharebenin başladığı ilk

289 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 368

290 A.g.e. S. 373

291 A.g.e. S. 372

günü topçu ateşini niçin çabuk kestiniz? Biz cephenizi dövüyorduk ve siz mukabele etmiyordunuz. Halbuki henüz daha geri çekilmeye karar vermemiştiniz. Piyadeniz gayet sert duruyordu.”²⁹²

Trikopis’in bu soruya cevabı şöyle olmuştu: “Bataryaların gözetleme noktaları çok ilerlerde seçilmişti. Gözetleme noktaları ile bataryalar kablo ile birbirine bağlı idiler. Sizin topçu ateşiniz o kadar şiddetli ve muntazam başladı ki, kendi toplarımızı isabetle kullanalım diye çok ileriye sürdüğümüz gözetleme noktalarının hepsi düştü, tahrip oldu. Toplar içinde mermi olduğu halde duruyordu. Gözetleme yerlerindeki subay ve erlerin bir kısmı öldü, telefon kabloları koptu ve bu suretle ateş edemez hale geldik.”

İsmet Paşa, Trikopis’e en kritik soruyu sormuştu: “Biz Akşehir’e yan dönmüş vaziyette taarruz ediyoruz. Niçin Akşehir istikametine bir taarruz yapmadınız?”

Trikopis’in cevabı, “Süvariniz arkamıza düştü. Telaş ettik” şeklinde olmuştu.

İsmet Paşa, esir düşen İhtiyat Kolordu Komutanı General Kimon Digenis’e şu soruyu yöneltmişti: “Neden cephedeki duruma yardım etmediniz?”

General Digenis bu soruya şöyle cevap vermişti: “Nasıl yardım edecektim? Ben de taarruza maruz kaldım. Taarruz benim cephe de aynı şiddetle oldu. Bütün mevzilerim düştü. Evvela kendi durumumu kurtarmaya çalıştım. Ayrıca aldığım emir, oraları korumaktı. Bu sebeple emrimdeki kuvvetlerle cephem takviye ettim ve karşı taarruzla sizin kuvvetlerinizi püskürttüm, mevzileri geri aldım.”

Büyük Taarruz’un belki de ilk gün içinde yaşanabilecek en kritik anı; Yunan ordusunun Afyonkarahisar’dan Akşehir genel istikametine bir karşı taarruzu icra etmesi olurdu. Türk ordusu bunu bekliyordu. Yaşanılan ve anlatılanlar Yunanlıların bir karşı taarruza niyetlendiklerini, ancak cephe de taarruzların şiddeti ve geri bölgelerinde süvari birliklerinin hareketi üzerine telaşa düşerek, bu hareketten vazgeçtiklerini göstermektedir.

İsmet Paşa, Trikopis ile olan konuşmasını bitirince palas kasını ve kılıcını taktı. “Sizi resmi vaziyetimle Başkomutana

292 Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2006, S. 279

takdim edeceğim” dedi. Trikopis ve Digenis’i Mustafa Kemal’in Uşak’taki karargâhına götürdü.

Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile onları ayakta karşıladı. Mustafa Kemal Trikopis’in elini yakaladı, sıradan bir el sıkışma sürecinden uzun tuttu. “Oturun general, yorulmuş olacaksınız” dedi. Bundan sonra sigara tabakasını uzattı, kahve ısmarladı.²⁹³

Trikopis, ona şaşkınlıkla bakıyordu. “Sizin bu kadar genç olduğunuzu bilmiyordum general” dedi. Masanın etrafına oturdular. Konuşma önce bir tercüman aracılığıyla Rumca olarak başlamıştı, sonra Fransızca devam etti.

Mustafa Kemal, Trikopis’e bir askerin bir askere sorması gibi, taarruzun nasıl gelişeceğini neden önceden görememiş olduğunu sordu. Trikopis, gafil avlandığını itiraf etti. Trikopis, başkomutanın savaşı cephe hattından yönettiğini öğrenince şaşırды. Kendisinin ne gibi güçlüklerle karşılaştığını anlatmaya başladı. Trikopis; başkomutanının cephede olmadığını, durumu iyice bilmediğini söylüyor, mahiyetindeki komutanların kendisini dinlemediklerini, telefon hatlarını kesip taşıtları parçalamış olan Türk süvarileri yüzünden, Yunanların ulaşım sisteminin altüst olduğunu anlatıyor, orduda birlik ve beraberliği bozan kralcı – Venizelosçu çekişmesinden yakınıyordu.

Trikopis, Afyon’u savunmak için Çobanlar - Akşehir’e doğru yapmayı düşündüğü hareketten söz etti. Mustafa Kemal de buna nasıl karşı koyacağını anlattı...

En sonunda Mustafa Kemal, Trikopis’e, ne gibi bir yardımı dokunabileceğini sordu. Yunan generali esir düştüğünün İstanbul’da Büyükkada’da oturan karısına bildirilmesini istedi. Mustafa Kemal buna söz verdi. Trikopis’in elini sıkıp tutarak, içtenlikle, fakat mavi gözlerinde bir ışıltıyla; “Savaş bir şans oyunudur general” dedi. “Bazen en ustası da yenilir. Siz, bir asker ve şerefli bir insan olarak elinizden geleni yaptınız, üzülmeyiniz” diyerek sözlerini tamamladı.

İki ay sonra, Başbakan Gounaris, Başkomutan Hacıanestis ve hükümetten dört bakan, Yunan İhtilal Mahkemesi tarafından yargılandılar ve ölüm cezasına çarptırıldılar.

Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal, aklını, sezgilerini ve kazandığı tecrübelerini kullanarak aldığı “hesaplı risk”

293 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 373

ile Büyük Taarruz'u ve 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni altın harflerle harp tarihine yazdırmıştı.

Gazi Mustafa Kemal, Büyük Taarruz'u şu veciz sözlerle tanımlıyordu:²⁹⁴

"Her safhasıyla düşünülmüş, hazırlanmış, idare edilmiş ve zaferle neticelendirilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk subaylar ve komuta heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden muazzam bir eserdir.

Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve bağımsızlık fikrinin ölümsüz abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evladı, bir ordunun başkomutanı olduğumdan ilelebet mesut ve bahtıyırım."

Büyük Taarruz'un ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin üst komuta kadrosu şöyleydi:

Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa, Genelkurmay Başkanı Korgeneral Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı Tuğgeneral İsmet Paşa, 5. Süvari Kolordu Komutanı Tuğgeneral Fahrettin Paşa, Kocaeli Grup Komutanı Albay Halit (Karsıalan), 1. Ordu Komutanı Tuğgeneral Nurettin Paşa, 1. Kolordu Komutanı Albay İzzettin (Çalışlar), 4. Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami (Gökçen), 2. Ordu Komutanı Tuğgeneral Yakup Şevki Paşa, 2. Kolordu Komutanı Albay Ali Hikmet (Ayerdem), 3. Kolordu Komutanı Albay Şükrü Naili (Gökberk), 6. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Kazım (İnanç) Paşa, Batı Cephesi Menzil Müfettişi Albay Kazım (Dirik).

Mustafa Kemal Paşa'nın ifade ettiği gibi, Türk ordusundaki subay ve komutanlar kendilerine verilen vazifeyi yerine getirmeyi adeta bir namus borcu olarak görüyorlardı. Büyük Taarruz'un ikinci gününde Başkomutan'a verdiği sözü yerine getiremeyen 57. Tümen Komutanı Albay Reşat Bey'in (Çiğiltepe) hayatına kıyması da bunun acı bir örneğiydi.

Türk ordusu İzmir'e doğru ilerlerken Ankara'da heyecanlı günler yaşanıyordu. Bir gün Dumlupınar Zaferi'nin haberi geldi. Sonra Uşak'ın düştüğü. İşte tam o günlerde Mustafa Kemal'in dostları ve yakınları, onun en candan

294 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 514

arkadaşlarından İbrahim Süreyya Bey'in düğününe hazırlanıyorlardı. Düğünün tarihi çok önceden saptanmış ve Büyük Taarruz'un o günlerde yapılacağı hiç düşünülmemişti.

Mustafa Kemal ile İbrahim Süreyya Bey'in dostluğu 1909 yılına dayanıyordu. Mülkiye'yi bitiren İbrahim Süreyya, Cuma-i Bala Kaymakamlığı'na atanmıştı. Mustafa Kemal ise o yıl Selanik'te 3. Ordu Karargâhı'nda kolağası (yüzbaşı) olarak bulunuyordu. Selanik faal garnizonlardan birisiydi. Orada kıtala-ra sık sık tatbikatlar yaptırılıyor ve harp oyunları yapılıyordu.

1909 yılı Ağustos ayında Selanik yakınlarında Cumalı Ordugâhı düzenlenmişti. Cumalı Ordugâhı Köprülü İstip yolu üzerindeydi. Bu ordugâhta 3. Süvari Tümen Komutanı Tuğgeneral Suphi Paşa'nın komutası altında bir süvari tugayı-na eğitim ve manevra yaptırılıyordu. Söz konusu manevraya Ordu Kurmay Başkanı Ali Paşa da katılmıştı. Yüzbaşı Mustafa Kemal de Ali Paşa'nın refakatinde tatbikatı izlemişti.

İbrahim Süreyya, üst dereceli komutanların Cumalı'ya geldiklerini öğrenince, Cumalı Ordugâhı'na gidip komutanları ziyaret etmişti. Komutanlar ve subaylar manevrada izlenecek yöntemleri tartışıyorlardı. İçlerinde sarı saçlı, keskin bakışlı bir subay Süreyya Bey'in dikkatini çekmişti. Bu subay, bütün tartışmalarda ötekilerine üstün bir durumdaydı. Süreyya Bey, az sonra bu subayın Mustafa Kemal olduğunu öğrendi. Manevralar devam ediyordu. Karargâh kısa bir süre sonra başka bir yere taşındı. Subaylar da Cuma-i Bala'dan ayrıldılar.

Süreyya Bey kaymakamlıkta yatıp kalkıyordu. Bir akşam geç saatlerde kapı vuruldu. Süreyya Bey sırtına paltosunu alıp alt kata indi ve kapıyı açtı. Karşısında Mustafa Kemal duruyordu. "Beni tanıyabildiniz mi?" diye sordu. "Ben Mustafa Kemal." Süreyya Bey "Nasıl tanımam yüzbaşım" dedi. Mustafa Kemal, karargâhın buradan ayrıldığını, kendisinin çevreyi denetlemek üzere orada bırakıldığını söyledi. O gece Süreyya Bey'in misafiri oldu, tatlı tatlı sohbet ettiler. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan yeni durumu ve 31 Mart Olayı'nı tartıştılar. İkisi de aynı düşünceleri paylaşıyordu. İkisinin arkadaşlığı böyle başlamıştı.

Çanakkale Savaşı'nın en kanlı günlerinde Süreyya Bey Gelibolu Mutasarrıfı'ydı. Süreyya Bey Mustafa Kemal'in karargâhına gider, birlikte kahve içerlerdi.

Yüzbaşı Mustafa Kemal, Cumalı Ordugâhı'nda gördüklerini *Cumalı Ordugâhı* isimli bir kitapta kaleme almıştı. Bu onun belki de ilk kitap denemesiydi. Kitabın önsözüne şunları yazmıştı:²⁹⁵

“Cumalı Ordugâhı özlediğimiz askerlik hayatının başlangıcı olarak değerlendirilebileceğinden, orada geçirdiğim on günlük hayatın hatırası olmak üzere tuttuğum bazı notları silah arkadaşlarıma hediye etmek istedim.

Asker hediyesi, asker olanlarca makbule geçer.”

Cumalı Ordugâhı'nın Mustafa Kemal üzerinde önemli etkileri olmuştu. Özellikle, Ordu Kurmay Başkanı'nın manevraya katılmasını, şimdiye kadar pek görülmemiş bir olay olarak değerlendirmişti.

Daha sonraki yıllarda, Amasya'ya Mustafa Kemal'in yanına gelen Süreyya Bey, onun yanından hiç ayrılmadı. Saruhan milletvekili olarak Meclis'te yer aldı.

İşte o akşam Ankara'da Süreyya Bey'in düğünü vardı. Rauf Bey, Yunus Nadi, Mazhar Müfit, Aka Gündüz ve Milli Savunma Vekili Kazım Paşa oradaydı. Düğünün en eğlenceli bir saatinde davetliler bir de baktılar ki, Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım ile köşkün hanımefendisi Fikriye Hanım bahçeye geliyor. Onları orada görmek herkesi daha da coşturdu.

İşte tam o sıralarda Rauf Bey'e bir zarf getirdiler. Heyeti Vekile Başkanı Rauf Bey zarfın içindeki kâğıdı birkaç kez okudu. Bütün gözler kendisine çevrilmişti. Rauf Bey, gelen kâğıdı Milli Savunma Vekili Kazım Paşa'ya uzattı. O da kâğıdı okudu. Rauf Bey'in kulağına bir şeyler söyledi. Herkes çıldıracaktı merak-tan. Ne oluyordu? Aka Gündüz, “öğrenelim” diye haykırdı. Kazım Paşa bunun üzerine “söyleyeyim artık” dedi: “Ordularımız dört buçuk saat sonra İzmir'e giriyor!”²⁹⁶

Yer yerinden oynadı. Bundan büyük bir düğün hediyesi olamazdı. Mazhar Müfit, gelin Mediha'ya, “Kızım ne kadar uğurlu geldiniz” dedi. Fikriye de Mediha'yı kucaklamış ağlıyordu. İki de aynı yaşıydılar. Fikriye belki de kendisi için

295 ABE Cilt 1, Kaynak Yayınları, 1998, S. 57

296 Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, Remzi Kitabevi, 2001, S. 212

böyle bir düğün yapılmamış olmasının üzüntüsünü de içinde duyuyordu.²⁹⁷

İbrahim Süreyya Bey, Cumalı Ordugâhı'ndaki Yüzbaşı Mustafa Kemal'i hatırladı. On üç yıl ne kadar hızlı, hareketli, zor ama başarılı geçmişti. Cumalı Ordugâhı'ndaki yüzbaşidan bugün karşılarında; Çanakkale, Sakarya, en son da Büyük Taarruz'un, 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin Muzaffer Başkomutanı Mareşal Gazi Mustafa Kemal Paşa duruyordu. Onun on üç yılda yaşadıklarına bakılırsa, başka birisi ancak bu kadar başarılarla dolu bir hayatı belki de yüz yıla sığdırabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bu düğün olurken, belki de karargâhını İzmir yamaçlarındaki Nif'e (Kemalpaşa) taşımıştı. Ancak şimdi savaşın sona ermiş ve zaferin kazanılmış olduğunu biliyordu.

Mustafa Kemal kendisine hazırlanan karargâha girdi.

Mustafa Kemal ertesi gün ordunun ardından şehre girecekti. Bu akşam Nif'te kendini rahatlamış ve neşeli hissediyordu. "Nedir bu?" diye bağırdı. "İzmir'e girdiğimiz akşamdır bu. Bu kadar sessiz mi olacağız? Kendimiz şarkı söyleyelim bari." Bir kadeh içki getirmişlerdi. İstemedi. "İş ile içki bir arada olmaz" dedi. Taarruzun başladığı ilk günden beri ağzına bir damla içki koymamıştı. Amacını elde edinceye kadar da koymayacaktı. Şarkı söylemeye başladılar.²⁹⁸

Zaferi kazanması için on beş gün yetmişti. Ankara'ya döndüğü vakit arkadaşlarından özür dileyecekti:²⁹⁹

"Kusura bakmayın. İnsan hesabında bazen yanılabilir. Tahminimde bir günlük yanlış yapmışım."

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz hakkında oldukça uzun bir konuşmayı 4 Ekim 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptı.

297 A.g.e. S. 212

298 Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018, S. 378

299 A.g.e. S. 378

Bu Konuşmasını Mustafa Kemal Şöyle Tamamladı³⁰⁰

“Düşman çekilirken, uğradığı her yeri yakmış, yıkmış ve zavallı savunmasız halkı, kadın ve çocukları öldürmüş ve yakmıştır. Bu korkunç faciayı tam bir lanet ve nefretle anmak gerekir...

Düşman ordusu, taarruzumuz karşısında, bu felakete düşmemek için ne yapmak gerekirse hepsini yapmaktan geri durmamıştır. Gerçekten ordumuzun öyle hareket edeceğine ve böyle yok edici bir sonuç alacağına benim inancım tamdı.

Tam bir saygıyla bildirmek zorundayım ki, doğrudan doğruya askeri hareketler ile ilgili ve bunu hazırlama ve yönetmeye görevli olan her üç kişi de benimle tamamen aynı düşüncede idiler. Bildirmek zorundayım ki, aynı kuvvet ve inançla bana katılan bu kişilerden birisi saygıdeğer Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, diğeri Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve üçüncüsü de Milli Savunma Vekili Kazım Paşa’dır.

Ordu komutanları paşalar hazretleri ile kolordu ve tümen komutanları hareketleri büyük bir cesaret ve yetenekle yönetmişler ve diğer bütün komutanlarımız da imrenmeye ve övmeye değer bir özveriyle görev yapmışlardır.

Bu harekâta başlamadan önce, yani en son gün, başta bulunan kişilerle birbirimize dedik ki: Taarruz edeceğiz, aralıksız takip edeceğiz ve düşmanı yok ederek, sonunda mutlaka başarılı olacağız...

Arkadaşlar! Üç senedir yolunda çalıştığımız yüce ve kutsal amaç milletin genel ve ortak gayret ve çalışmasıyla şükürler olsun gerçekleşiyor. Bizi istediklerimizden alıkoacak ortada hiçbir engel kalmamıştır. Yunan ordusunun en son askerinden bile Anadolumuz temizlenmiştir...

Sevgili milletimizin hiçbir zaman zincir altına girmeyecek olan hürriyet ve istiklaline göz diken, cana kıymak

300 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 376

isteyen Yunan milleti, bugün baştan aşağıya kadar isyan ateşi içinde matem saatleri yaşıyor... Allah'ın adaletinin bu kadar açık görülmesine hep beraber şükrelelim.

Önümüze dikilen bütün engelleri birer birer yıkıp aştıktan sonra bugün artık Misakı Milli'nin çizdiği sınırlar içinde, mutlu, rahat ve hür yaşamak için her ne gerekse, bunların hepsini elde edeceğiz.

Arkadaşlar! Milletimiz, tek bir adam gibi, gösterdiği sarsılmaz birlik ve gayret sayesinde bu başarıyı kazanmıştır. Milletimizin barış işlerinde de, barıştan sonraki işlerde de aynı çalışma ve gayret ve birliği göstererek, bu zaferi tamamlayacağına şüphe yoktur. Bu zafer, bize bir imkân veriyor. Biz, bu imkânı memleketimizin, milletimizin aydın, mutlu ve rahat geleceği için kullanacağız.

Arkadaşlar! Sözlerime son vermeden önce tam bir övünmeyle şunu bildireyim. Bu harekâtı yapan bir ordunun babasından ve analarından ibaret olan milletimiz, bütün dünyaya karşı en yüksek saygı yerini ve değer yerini kazanmıştır...

Bu savaş meydanlarında, eşsiz kahramanlıklar ve yiğitlikler göstermiş olan subaylarımızın, askerlerimizin ve komutanlarının her birinin ayrı ayrı bir hikâye, bir destan oluşturan hareketlerini tam bir saygıyla ve övgüyle anıyorum.

Ve bu yiğitlik meydanlarında Allah'ın rahmetine kavuşan şehitlerimizin şerefli ruhlarına hep beraber fatihalar gönderelim.

Arkadaşlar! En son sözüm budur: Yiğitlik meydanında ölenlerin analarına ve babalarına başsağlığı dilemeler değil, fakat tebriklerimizi ulaştıralım."

Sonuçlar

Büyük Taarruz'da elde edilen zafer, tam bağımsızlığa giden yolun başlangıcı olmuştur.

Tam bağımsızlık denildiği zaman, doğal olarak siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri ve kültürel alanlarda tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu alanların herhangi birinde bağımsızlığı

kaybetme, millet ve memleketin hakiki manasıyla bütün bağımsızlığını kaybetmek demektir.³⁰¹

Tam bağımsızlığın sağlanabilmesi için ise her şeyden önce “mali” ve “iktisadi” bağımsızlığın sağlanması zorunludur.³⁰²

Büyük Taarruz’da elde edilen zafer aynı zamanda barışa giden yolun da başlangıcı olmuştur.

Büyük Taarruz aslında Mustafa Kemal Paşa’nın ifadesi ile Sakarya Meydan Muharebesi’nde yapılan karşı taarruzun devamı gibidir.³⁰³

30 Ağustos 1922 günü icra edilen Başkomutanlık Meydan Muharebesi ile de Yunan ordusunun büyük bölümü imha edilmiş veya esir alınmıştır.

Artık askeri zafer kazanılmıştır. Sıra; siyasi ve mali alanlarda kazanılacak başarılarla tam bağımsızlığın gerçekleştirilmesine gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 22 Eylül 1922 günü *İkdam* yazarı Yakup Kadri’ye bir demeç vermiştir. Demeçte sorulan sorular ve Mustafa Kemal’in bu sorulara verdiği cevaplar şöyledir.³⁰⁴

“- Dumlupınar Meydan Savaşı kazanıldıktan sonra ordulara ilk hedefin Akdeniz olduğunu söylemişsiniz. ‘İlk hedef’ deyimini kullanmakla izlenmesi gereken ikinci ve üçüncü hedefler bulunduğunu üstü kapalı olarak duyurduğunuz anlaşılıyor. Lütfen, bu konuda biraz bilgi verir misiniz?

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının görevi ‘Misakı Milli’ hükümlerini gerçekleştirmektir. Türk halkı alçakgönüllü, milli sınırları içinde tüm medeni insanlar gibi tam anlamı ve kapsamıyla özgür ve bağımsız yaşayacaktır. Ancak bilirsiniz ki, askeri harekât, siyasal çalışmaların umutsuz olduğu noktada başlar. Umudun güven verici bir biçimde geri dönüşü, orduların hareketinden daha hızlı amaçlara ulaşmayı sağlayabilir.

- Bu amaçlara ordu ile ya da diplomasi yoluyla ulaşmak konularındaki görüşünüzü bilmek çok yararlı olur sanıyorum.

301 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015, S. 469

302 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 313

303 *ABE*, Cilt 13, S. 303

304 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, S. 355

Hiçbir zaman boş yere kan dökmek istemedik ve istemeyiz. Milletimizin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gerçek düşüncesi böyledir. Şimdiye kadar dökülen kanların sorumluları medeniyet âleminde tanınmış ise kötü olayların sürmesine gerek yoktur.”

Bu demeçte iki nokta öne çıkmaktadır:

Birincisi, askeri harekâtın, siyasal çalışmaların başarılı olmadığı zorunlu durumlarda, en son çare olarak başvurulacak bir çözüm yolu olduğudur.

İkincisi ise Mustafa Kemal'in her zaman, boş yere kan dökülmesine hep karşı çıkışıdır.

Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılında tuttuğu not defterine şunları yazmıştı:³⁰⁵

“...15 Mayıs 1919, İzmir'i işgal.
Ben aynı günde İstanbul'u terk.
O kara günde Karadeniz'de.
Üç sene dört ay.
Bugün Akdeniz'deyim.
Medeniyet dünyasına sorarım, bu mudur medeniyet?”

Mustafa Kemal'in derin bir muhakeme, isabetli görüş ve cüretli karar verme gibi yeteneklerinin gelişmesinde, elbette askerliğin önemli bir rolü vardı.

Mustafa Kemal askerliğe âşıktı. O muhteşem bir askerdi. Ancak hiçbir zaman “militarist” olmadı.

Mustafa Kemal'e göre savaş zorunlu ve yaşamsal olmalıydı. Milletin yaşamı tehlikeye uğramadıkça savaş cinayetti.

Mustafa Kemal belki de bu düşüncelerini ispat etmek için, ileriki yıllarda kendisine o kadar yakışan ve taşımakta o kadar haklı olduğu şanlı üniformayı giymekten kaçınmıştı.

Mustafa Kemal'i en iyi anlatacak kişi Mustafa Kemal idi.³⁰⁶

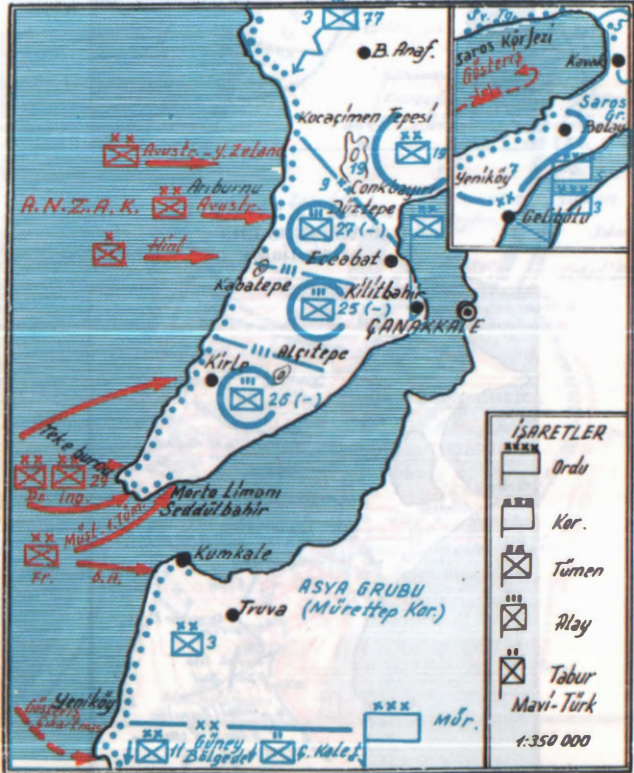
“Savaşçı olamam. Çünkü savaşın çok acıklı durumlarını herkesten iyi bilirim.”

305 *Atatürk'ün Not Defterleri VIII*, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, 2008, S. 28

306 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 1946, S. 118

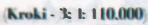
KROKİLER³⁰⁷

ÇANAKKALE SAVAŞI 25 NİSAN 1915 (Kroki - 1; 1: 350.000)

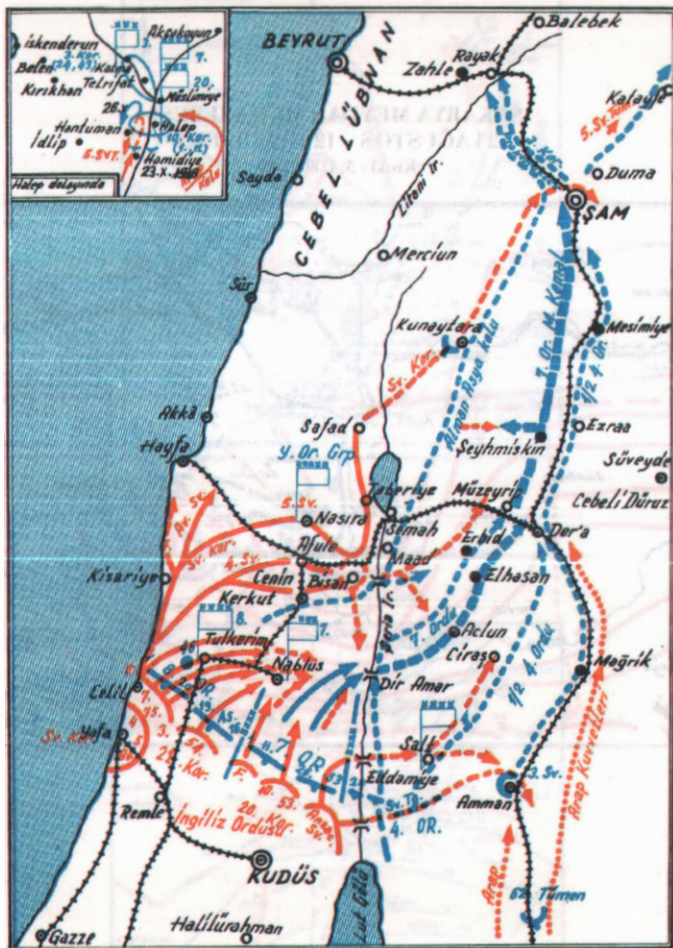
307 Krokiler, Celal Erikan'ın Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından 1964 yılında yayımlanan *Komutan Atatürk* kitabından alınmıştır.

(Kroki - 2; 1: 100.000)

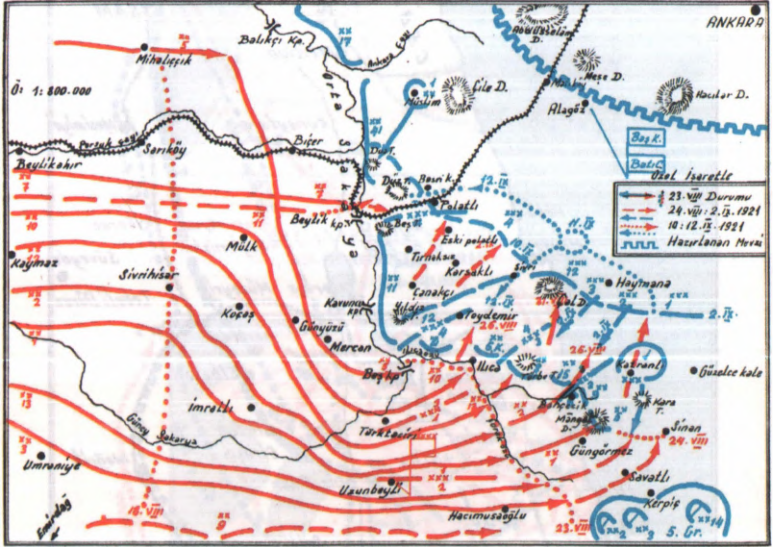

19-30 EYLÜL 1918

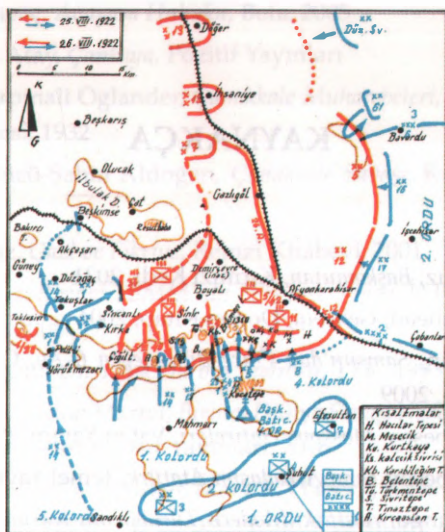
(Kroki - 4; 1: 1.500.000)

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
23 AĞUSTOS – 12 EYLÜL 1921
 (Kroki - 5; 1: 800.000)

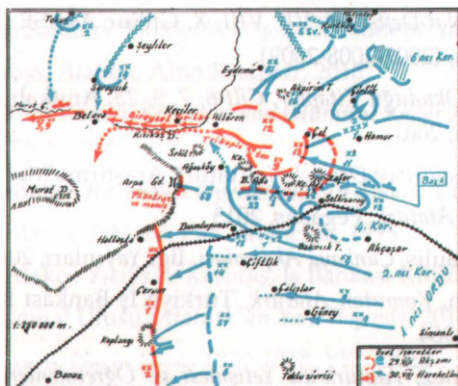

(Kroki - 6)

30 AĞUSTOS 1922

(Kroki-7; 1:350.000)

KAYNAKÇA

- Ahmet Yavuz, *Başkomutan, Kırmızı Kedi*, 2021
- Alan Moorehead, *Gelibolu*, Doğan Kitap, 2004
- Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay*, Cumhuriyet Kitapları, 2009
- Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Vatan Yayını, 1953
- Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Temel Yayınları, 2008
- Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, Remzi Kitabevi, 1963
- Atatürk, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 13, Kaynak Yayınları, (1998 -2010)
- Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, 2015
- Atatürk'ün *Not Defterleri*, VII, VIII, X, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, (2007-2008-2009)
- Atatürk'ün *Okuduğu Kitaplar*, Cilt 6, 7, 9, 23, Anıtkabir Derneği Yayınları, 2001
- Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006
- Austin Bay, *Atatürk*, Pegasus, 2013
- Berthe G. Gaulis, *Çankaya Akşamları*, İlgi Yayınları, 2006
- Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964
- Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi
- Christan I. Archer, *Dünya Savaş Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020

- David Fromkin, *A Peace to End All Peace*, An Owl Book, 2001
- Edward J. Erickson, *Mustafa Kemal Atatürk*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2018
- Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, Beta, 2005
- Falih Rifkî Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınları
- General Aspinalli Oglander, *Çanakkale Muharebeleri*, Kanaat Kütüphanesi, 1932
- Gürsel Göncü-Şahin Aldoğan, *Çanakkale Savaşı*, Kırmızı Kedi, 2018
- Hıfzı Topuz, *Gazi ve Fikriye*, Remzi Kitabevi, 2001
- İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, İş Bankası Kültür Yay., 2008
- İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTK, 1993
- James Joll, Gordon Martel, *Birinci Dünya Savaşı Neden Çıktı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016
- Jay Winter, Geoffrey Parker, Mary R. Habeck, *1. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018
- Joseph S. Nye, Jr. Ve David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2010
- Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, 2010
- Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Yeditepe Yayınevi, 2006
- Lord Kinross, *Atatürk*, Altın Kitaplar, 2018
- Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, Cilt 1, 1966
- Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu 19 Mayıs*, T Medya, 2019
- Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, 1998
- Murat Bardakçı, *Yıkılış ve Kuruluş*, İş Bankası Kültür Yay., 2017
- Mustafa Kemal Ulusu, *Atatürk'ün Yanı Başında*, 2014
- Nail Ferguson, *Hazin Savaş 1914-1918*, YKY, 2015
- Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, 2007
- Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncelerin Evreleri*, Bilgi, 2004

- Sabahattin Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, 2006
- Sacide Bolcan, *Mustafa Kemal'den Atatürk'e*, Mona Araştırma, 2021
- Sadi Borak, *Atatürk ve Edebiyat*, Kırmızı Beyaz, 2004
- Sadi Borak, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, Kırmızı Beyaz, 2004
- Serpil Güvenç, *Kapital'i Topraktan Çıkarımlar*, Yazılama, 2018
- Sina Akşin, Mete Tuncay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 4-Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, 2013
- Şerafettin Turan, *Mustafa Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, 2017
- Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim, 2015
- Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 1, 2, Remzi Kitabevi, 1965-1966
- Taha Akyol, *1919-1920*, Doğan Kitap, 2016
- Turgut Gürer, *Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer*, Gürer Yayınları, 2007
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Atatürk*, İletişim, 1946
- Yılmaz Özdil, *M. Kemal*, Kırmızı Kedi, 2018
- Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Güven Basımevi, 1963
- Zafer Toprak, *Egemenliğe Giden Yol*, Folkart, 2021

DİZİN

V. George 185, 442

A

Abdurrahman Kamil Efendi
235

Abdurrahman Nafiz (Gürman)
69

Abilof 391

Adnan (Adivar) Bey 296

Ahmet Fuat (Bulca) 69

Ahmet Naci (Tınaz) 69

Ahmet Rıza Bey 207

Ahmet Zeki (Soydemir) 69

A. İhsan (Sabis) 166

Aka Gündüz 393, 427

Alaeddin (Koval) 69

Alan Moorehead 43, 75, 438

Albay Back 65

Albay Halit (Karsıalan) 350,
425

Albay İsmet 104, 175, 302

Albay Kazım (Özalp) 350

Albay Roletto 205

Albay Reşat Bey 425

Albay Sami Bey 44

Albay von Dumez 112

Albay von Kress 112

Ali Fuat Paşa, Ali Fuat

(Cebesoy) 13, 74, 91, 103,
114, 121, 166, 169, 175, 195,
202, 203, 234, 245, 256, 259,
263, 281, 283, 289, 290, 349

Ali Galip 236

Ali Hikmet (Ayerdem) 425

Ali Kemal 236

Ali Rıza Paşa 198, 246, 250, 257

Ali Rıza (Sedes) Bey 115

Alphonse Daudet 85, 96

Amiral Calthorpe 190

Amiral Limpus 23

Amiral Souchon 30

André Beaumier 144, 156

Aralof 349, 391

Arşidük Franz Ferdinand 18

A. Sami (Sabit) 69

Aslan Yürekli Richard 322

Aspinali Oglander 67, 68, 439

Avni Paşa 207

B

Balzac 156, 392

Behiç (Erkin) 15

Bekir Sami Bey 241, 244, 263,
283

C-Ç

Cafer Tayyar (Eğilmez) 69

Cavid Bey 22, 23, 33

Celal Bey, Celal (Bayar) Bey
282, 390

Cemal (Gürsel) 69

Cemal (Mersinli) Paşa 165,
273

Cemil (Conk) 69

Cemile Sultan 204

Cevat Abbas 80, 82, 93, 158,
170, 190, 234, 239, 440

Cevat (Çobanlı) Paşa 69, 70,
165, 207, 215, 217

Chaim Weizmann 122

Churchill, Winston 23, 54, 65,
76, 119, 322

Clemenceau, George 119, 120,
187

Çar Nikolay 184

Cemal Paşa 21-23, 25, 30, 90,
111-115, 144, 146, 147, 168

Çerkez Ethem 285, 286, 290,
293, 302

Çerkez Reşit Bey 285

Cevat Paşa 40, 215, 216, 217,
233

Çiçerin 349

D

Damat Ferit 205, 211, 213, 215,
220, 224, 225, 233, 245, 246,
266, 267, 350

Demirci Mehmet Efe 282

Doktor Vermer 142, 143, 153

E

Emin Bey 144, 145, 146

Ernst Jaekkh 68

Esat Paşa 44, 49, 70, 141, 181

Evrenoszâde Mithat Bey 294,
296

F

Fahrettin Paşa, Fahrettin
(Altay) 69, 175, 350

390, 425

Falih Rıfkı (Atay) 135, 191

Falkenhayn, Mareşal
Falkenhayn 90, 101, 102,
105, 108-113, 115, 121, 122,
128, 181

Fatih Sultan Mehmed 190

Fazıl Bey 389

Fethi Bey, Ali Fethi (Okyar)
Bey 19-22, 173, 195, 197-
199, 206, 214

Fevzi (Mengüç) 69

Fevzi Paşa, Fevzi (Çakmak)
Bey 65, 209, 217, 220, 279,
280, 290, 297, 305, 325, 328,
334-337, 342, 350, 404, 406,
424, 425, 429

Fikriye Hanım 294, 296, 369,
427

Filibeli Ahmet Hilmi 96, 97

Franchet d'Esperey 190

François Charles-Roux 156

Franklin Bouillon 315

Franz Joseph 17, 185, 186

G

Gaulis, Berthe Georges 306,
310, 312, 345, 351, 363, 367,
368, 392, 438
General Allenby 122, 178, 422
General Birdwood 76, 77
General Duquest 282
General Harbord 246, 247
General Kimon Digenis 423
General Papulas 315, 323, 409
General Townshend 79, 406
General von Hötzenndorf 17
Goltz Paşa 64, 65
Gottlieb von Jagow 18
Gounaris 410, 424

H

Hacıanestis, General
Hacıanestis 410, 422, 424
Hacı Musa Bey 241
Hafız Hakkı Paşa 100
Halide Edip (Adivar) 256
Halil (Kut) Paşa, Halil Bey 23,
66, 105
Hamdi Efendi 266
Hamilton, General Hamilton
51, 62, 223
Hasan İzzet Paşa 32
Hasan Tahsin Paşa 189
H. Hüsnü (Erkilet) 69
Hildegard Christianus 49
Hindenburg, Mareşal Paul
von Hindenburg 29, 94,
128, 129, 132, 133, 135-137,
151, 164
H. Nurettin (Özsü) 69
Hüsrev Bey 237
Hüsrev Sami 214

I

İbrahim Süreyya Bey 426, 428
İhsan Paşa 389, 390, 405
İmparator Franz Joseph 185,
186
İskender 138, 323
İsmail (Canbulat) 195, 199
İsmail (Hakkı) 69
İsmail Tokgöz 204
İsmet Bey, Albay İsmet, İsmet
Paşa, İsmet (İnönü 88, 104,
166, 168, 175, 195, 197, 198,
200, 201, 213, 278, 279, 280,
289, 290, 291, 292, 297, 302,
304-309, 312, 320, 335, 342,
350, 387, 389-391, 393, 404,
422, 423, 425, 429
İzzet Bey, İzzet Paşa 241
İzzettin (Çalışlar), İzzettin
(Çalışlar) Bey 64, 65, 69,
95, 350, 425

J

Joffre 28
Joseph S. Nye, Jr. 16, 186, 439
J. Patouillet 156

K

Kamil Hoca 235
Kara Vasıf Bey 380, 381, 400
Kayzer Wilhelm 5, 127, 128,
165, 185
Kazım (Dirik) 237, 239, 425
Kazım (İnanç), Kazım Paşa
(İnanç) 69, 209, 221, 425
Kazım (Karabekir), Kazım
Karabekir Paşa 69, 230
Kazım (Sevüktekin) 69

Kemal Bey 55, 63, 146
Kemalettin Sami (Gökçen) 350, 425
Kıbrıslı Şevket Bey 204
Kont Leopold von Berchtold 17
Kral Konstantinos 323, 410
Kress Paşa, Albay von Kress 111

L

Le Baron de Batz 156
Levedan 392
Lloyd George 118, 119, 120, 123, 187
Lord Balfour 123
Lord Kinross 62, 68, 71, 75, 190, 231, 322, 328, 336, 409, 422, 424, 428, 439
Lord Kitchener 165
Lord Rothschild 123
Ludendorff, General Erich
Ludendorff 29, 68, 94, 128-130, 132, 135, 137, 139, 164, 165, 333
Lütfi Simavi Bey 152

M

Madam Corinne 73, 85, 95, 96, 155, 273, 392
Madam Heiniche 155
Madam Kasapyan 197
Mahmud Şevket Paşa 22
Mahmut Celalettin Paşa 204
Mahmut (Soydan) Bey 135
Makbule Hanım 197
Marx, Karl 149, 156, 273
Matmazel Brandner 150, 156
Maupassant 392
Mazhar Müfit (Kansu) 238

Mebruke Hanım 146
Mehmet Ali Bey 202, 207, 213, 220, 221, 224
Mehmet (Arif) 69
Mehmet Çavuş 40, 66
Mehmet Emin Yurdakul 66
Mehmet Hayri (Tarhan) 69
Mehmet (Nazım) 69
Mehmet Şükrü Bey 399
Memduh Hayrettin Bey 294
M. Emin (Yazgan) 69
Mevlânâzade Rıfat 115
Mithat Paşa 204
M. Muhittin (Kurtiş) 69
M. Munip (Uzsoy) 69
Montesquieu 374
M. Rüştü (Sakarya) 69
M. Sabri (Erçetin) 69
M. Selahattin (Adil) 69
M. Şefik (Aker) 69
Muhittin Bey 287
Murat Bardakçı 24, 211, 212, 219, 220, 221, 439
Mustafa Abdülhalik Bey 389
Muzaffer (Alankuş) 69
Müfit (Özdeş) 103
Münir Bey 236, 237

N

Naci Paşa 124-127, 130, 131, 159, 160, 161, 173, 193, 219
Nahum Sokolow 122
Namık Kemal 87, 88, 258
Napolyon 18, 138, 171, 172, 273
Nazif Bey 62, 70
Nazif (Kayacık) 69
Nâzım Hikmet 411

Nazmi (Solok) 69
Nihat (Anılmış) 69, 175
Nurettin Paşa 79, 406, 425
Nuri (Conker) 69, 80, 85
Nuri Ulusu 393
Nuri (Yamut) 69
Nusret Bey 98

O-Ö

Osman Zati (Koral) 69
Ömer Lütfü Bey 96
Ömer Naci 97

P

Prences Mevhibe Celalettin 204
Prens Ferdinand 186
Prof. Zuckerlandl 141

R

Ragıp Bey 294, 369
Raif Efendi 241
Rasim Ferit Bey, Rasim Ferit
(Talay) Bey 76
Rasim Ferit (Talay) Bey 188
Rauf Bey, Rauf (Orbay) Bey
175, 197, 202, 234, 235, 237,
239, 241, 244, 245, 256, 265,
349, 380, 381, 382, 403, 427
Refet Bey, Refet Paşa 203, 234,
235, 244, 255, 278, 281, 290,
305, 306, 328, 336, 342, 350,
381, 382, 406
Refik (Saydam) 237
Reşat (Çiğiltepe) 69
Reşat Nuri (Güntekin) 392
Reşit Paşa 236
Rousseau, Jean Jacques 370-374
Ruşen Eşref 77, 78, 204, 205,
345, 392

S-Ş

Sabri Bey 62, 70
Sadullah Efendi 241
Said Halim Paşa 22-25, 30, 33,
89
Salih (Bozok) Bey 31, 64
Salih Fansa Bey 197
Salih (Omurtak) 69
Salih Paşa 251, 253, 266
Schlieffen 28, 34
Selahattin Bey 62, 70, 244, 321,
399
Servet Bey 241
Seyfi Bey 146
Sina Akşın 24, 385, 386, 440
Sultan Abdülhamid 103, 372
Sultan Abdülmecid 128
Sultan II. Mahmud 358
Sultan Reşad 19, 22, 67, 94, 127,
360
şakir Paşa 208-213, 220
şevki Paşa 148, 233, 390, 405,
409, 425
şeyh Fevzi Efendi 241
şükrü Naili (Gökberk) 69, 425

T

Tahsin Bey 170
Tevfik Bey 101, 102, 286, 291
Tevfik Fikret 97
Tevfik Rüştü Bey 28
Theodor Herzl 122
Trikopis, General Trikopis 418,
419, 422, 423, 424

V

Vahdeddin 5, 124, 125-137,
156, 159, 160-162, 173, 192-
195, 198, 199, 207, 211, 217-
221, 225, 255, 257, 263, 295,
372

Vasfiye Hanım 295

Vasıf Paşa 115

Veysel (Özgür) 69

von Moltke, General Helmuth
von Moltke 18

von Sanders, Liman von
Sanders 23, 29, 43, 45, 46,
52, 54, 63, 67, 70, 72, 122,
134, 165, 167-169, 173, 174,
181, 439

W

Wangenheim 24

Wilson 119, 183, 187, 201, 247,
250, 259, 264

Y

Yahya Galip Bey 286

Yakup Cemil 90, 91

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu)
36, 77, 323

Yakup Şevki Paşa, Yakup
Şevki (Subaşı) 233, 409,
425

Yarbay Nuri 80, 81

Yusuf Akçura 273

Yusuf İzzet (Met) Paşa 350

Yunus Nadi 232, 427

Yüzbaşı Atâ Efendi 42

Yüzbaşı Osman Bey 282

Z

Zafer Toprak 254, 273, 373,
440

Zübeyde Hanım 85, 197, 294-
296, 369, 427

İlker Başbuğ, *Mustafa Kemal Anlatıyor: Savaş ve Barış* kitabıyla, doğrudan Atatürk'ün gözünden 1. Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı sürecini inceliyor.

Başbuğ, uzun bir film izleme duygusu uyandıran bu çalışmasında, okuru, şu üç nedenle Mustafa Kemal'in düşünce dünyasına girebilmeye yönlendiriyor:

Birincisi, Mustafa Kemal'in kabul ettiği, hiç vazgeçmediği ve asla taviz vermediği hayati nitelikteki prensipleri ortaya koymak için.

İkincisi, Mustafa Kemal'in, o günlerin koşullarında karşılaştığı sorunların çözümünde uyguladığı modelleri anlayabilmek için.

Üçüncüsü ise Mustafa Kemal'i kişi olarak güçlü kılan temel nitelikleri ortaya çıkarmak için.

Çünkü...

Başbuğ'a göre Mustafa Kemal'i daha iyi anlamak, prensiplerini, düşünce sistemini ve sahip olduğu kişisel nitelikleri benimsemek durumunda çözilemeyecek sorun yok.

kirmizikedi.com
[/kirmizikedi yayinevi](https://www.kirmizikedi yayinevi)
[/kirmizikedi kitap](https://www.kirmizikedi kitap)
[/kirmizikedi yayinevi](https://www.kirmizikedi yayinevi)

KDV muafiyeti uygulanmıştır

